

L O G O S

12

LINGVISTICĂ • POETICĂ • STILISTICĂ

Fondatorul Colecției „Logos”: Dumitru Irimia

Colecția „Logos” este coordonată de Ana-Maria Minuț și Ioan Milică

Adina Chirilă este cadru didactic universitar la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest din Timișoara, Departamentul de Studii Românești. A obținut, în 2008, titlul de doctor în filologie, cu distincția *Magna cum laudae*, pe baza tezei *Normă și dialect în scrierile lui Antim Ivireanul*. A publicat în anul 2007, pentru uzul studenților, lucrarea *Proiectul cultural al mitropolitului Antim Ivireanul*, Timișoara, Editura Marineasa. Este autoarea unor studii de filologie și lingvistică apărute în importante periodice științifice românești și coeditoare a volumului *Filologie și bibliologie. Studii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2011. Din anul 2012, este membră în colectivul de redacție al revistei „Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe filologice”.

Referenți științifici:

Prof.univ.dr. Alexandru Gafton

Prof.univ.dr. Gheorghe Chivu

Redactor: Camelia Grădinaru

Tehnoredactor: Florentina Crucerescu

Coperta: Manuela Oboroceanu

ISBN general 978-973-703-975-0

ISBN volum 978-973-703-932-3

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013

700109 – Iași, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947

http:// www.editura.uaic.ro e-mail: editura@uaic.ro

Adina Chirilă

LIMBA SCRIERILOR LUI ANTIM IVIREANUL

Partea I
Fonetica. Morfologia

Prefață de Gh. Chivu

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“ Iași

2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CHIRILĂ, ADINA

Limba scrierilor lui Antim Ivireanul / Adina Chirilă. - Iași :
Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2013

ISBN 978-973-703-975-0

Partea 1: Fonetica - Morfologia. - 2013. -

Bibliogr. - ISBN 978-973-703-932-3

821.135.1.09 Antim Ivireanul:811.135.1"17"

929 Antim Ivireanul

281.95 Antim Ivireanul

Theodorei

Cuprins

Prefață (<i>Gh. Chivu</i>).....	9
Introducere	13
Limba scrierilor lui Antim Ivireanul	19

I. FONETICA

I.1. Vocale	25
I.2. Diftongi	85
I.3. Triftongi	100
I.4. Vocale în hiat	100
I.5. Consoane	103
I.6. Accidente fonetice.....	141
Proteza	141

II. MORFOLOGIA

II.1. Substantivul	145
II.1.1. Declinarea	145
II.1.2. Genul	147
II.1.3. Numărul	150
II.1.4. Cazul	162
II.2. Articolul	172
II.3. Adjectivul.....	174
II.4. Pronumele	179
II.4.1. Pronumele personal	179
II.4.2. Pronumele de reverență	184
II.4.3. Pronumele și adjectivul pronominal de întărire.....	187
II.4.4. Pronumele reflexiv	190
II.4.5. Pronumele și adjectivul pronominal posesiv	192
II.4.6. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ.....	196

II.4.7. Pronumele de cuantificare	201
II.4.7.1. Pronumele și adjectivul pronominal nehotărît	201
II.4.7.2. Pronumele și adjectivul pronominal negativ	205
II.4.8. Pronumele relativ	208
II.5. Numeralul	211
II.5.1. Numeralul cardinal	211
II.5.2. Numeralul ordinal	212
II.5.3. Numeralul colectiv	214
II.5.4. Numeralul multiplicativ	215
II.5.5. Numeralul fracționar	215
II.5.6. Numeralul adverbial	215
II.5.7. Numeralul distributiv	215
II.5.8. Exprimarea datei	216
II.6. Verbul	217
II.7. Adverbul	237
II.8. Prepoziția	242
II.9. Conjunția	246
II.10. Interjecția	264
Considerații finale	267
Surse. Sigle și abrevieri	269
Bibliografie. Sigle și abrevieri	275
Anexă	291
Textul	295
Indice de cuvinte	297
Facsimile	325

Prefață

Lucrarea *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul. Fonetica. Morfologia*, elaborată ca teză de doctorat de către doamna lector universitar Adina Chirilă (intitulată, la vremea aceea, *Normă și dialect în scrierile lui Antim Ivireanul*), este prima cercetare de amploare consacrată limbii textelor scrise, traduse sau tipărite de Antim Ivireanul. Este o investigație temeinică, riguroasă, bine condusă, care dovedește deopotrivă cunoașterea normelor limbii române literare vechi și știința aplicării unor concepte teoretice de bază, precum normă literară, variantă literară regională, limbă literară scrisă – limbă literară vorbită. Lucrarea probează de asemenea deplina familiarizare a autoarei cu problemele deloc ușoare ale vechiului scris literar românesc, precum și cu cerințele redactării unei lucrări științifice de ținută.

Autentică cercetare asupra întregii limbi române literare de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, cu disocieri interesante între fenomenele literare și cele dialectale, între faptele sudice și trăsăturile de tip nordic, între fenomene considerate caracteristice pentru uzul elevat, respectiv pentru registrul popular în cărțile și în manuscrisele datorate lui Antim, cele două capitole centrale ale cărții dovedesc cunoștințe temeinice de istorie a limbii, acribie și spirit critic. Iar *Concluziile* scot în evidență existența în paginile cercetate, în afara formelor dominante, firesc muntenești, a mai multe trăsături nordice, explicate în principal prin destinul cultural special al mitropolitului, dar posibil de încadrat în seria unor „scăpări” datorate „întîlnirii” dintre norma sudică ilustrată de acesta și cea a unor colaboratori apropiați (precum Mitrofan sau Mihai Iștvanovici), veniți în Țara Românească din Moldova, respectiv din Transilvania, sau a unor eventuale izvoare cu aceeași proveniență.

Lista extrem de cuprinzătoare a *lucrărilor de referință* (consecrate limbii române literare vechi, în general, sau operei lui Antim Ivireanul, în special) și o semnificativă *listă de izvoare* (texte ale mitropolitului, dar și alte scrieri în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea) completează o lucrare bine structurată, foarte bine scrisă, avînd concluzii interesante și oferind sugestii numeroase pentru așteptate investigații viitoare.

Demersul științific întreprins de doamna lector universitar Adina Chirilă a avut la bază două premise complementare: existența unor norme ale exprimării culte, diferențiate geografic în dacoromâna veche, respectiv actualizarea acestora în actul de comunicare prin raportare la destinatar și la norma lingvistică recunoscută de acesta, potrivit criteriului eficienței. În paginile lucrării, acestor premise li se alătură însă constant ideea potrivit căreia Antim, originar din Iviria, a deprins limba română din cărți sau cu sprijinul constant al unor colaboratori cultivați.

Rezultatul evident al aplicării acestor premise este, pe de o parte, distincția făcută între particularitățile tipic muntenesti și unele fenomene de tip nordic și, pe de altă parte, separarea faptelor de tip cult de cele considerate populare (acestora din urmă fiindu-le subordonate în lucrare și o serie de regionalisme, fapte lingvistice cu răspîndire geografică limitată). Deloc lipsită de interes este, de asemenea, insistența autoarei asupra ideii potrivit căreia în cadrul românei literare în uz în jurul anului 1700 se constituise deja o variantă vorbită.

Despre variantele literare regionale, în formularea agreată de Ion Gheție, sau, în terminologia adoptată de Gheorghe Ivănescu, despre dialectele vechii noastre limbi de cultură s-a scris mult și cu folos în special în ultima jumătate de secol. La fel de mult s-a insistat asupra caracterului „impur” al normei multor texte vechi, de regulă versiuni manuscrise sau tipărite ale unor scrieri religioase. Este de asemenea relativ bine cunoscută relația dintre „norma cărților” și „limba vorbită” de localnici în procesul de învățare de către străini a limbii române. În prefața la cea mai veche gramatică a limbii noastre scrisă în limba latină, *Institutiones linguae Valahicae*, se precizează expres obligația

potențialilor utilizatori de a corela, pentru eficiență maximă, cele două forme de limbă, iar primul ghid de conversație italo-român, numit de obicei *Manuscrisul de la Göttingen*, face evidentă atât influența marcată a limbii vorbite de localnici asupra aceleia deprinse de misionari, cât și conștiința existenței unei norme literare „ideale”.

Ni se pare de aceea firească întrebarea dacă Antim a acceptat în mod deliberat, potrivit unei concepții culturale unificatoare sau pentru a da eficiență sporită discursului său, unele (puțin numeroase în ansamblu) fapte de limbă nemuntenești.

Relativ la această uimitoare capacitate de însușire, respectiv de utilizare de către Antim a limbii noastre de cultură, este surprinzătoare absența (poate numai din studiile de specialitate) a unor „străinisme”, adică a acelor greșeli datorate influenței sistemului limbii materne, concomitent cu abilitatea adesea remarcată de a utiliza ca nimeni altul în epocă sintaxa limbii noastre și vocabularul acesteia, în toate registrele și stratificările lor stilistice. La fel cum nu a fost semnalată, anterior lucrării de față, o aproape normală evoluție a „calității” limbii utilizate de la primele la ultimele scrieri care poartă iscălitura tipografului, revizorului, traducătorului sau scriitorului Antim.

În aceste condiții, va fi respectat Antim, cel care a impus, în secolul al XVIII-lea, prin tipărițiile religioase muntenești normele specifice sudului Dacoromaniei, modelul unor texte nordice cu ajutorul cărora deprinse eventual limba română? Se va fi supus distinsul cărturar, într-o epocă în care „norma individuală” era cel mult o chestiune de stil, unui model ilustrat de colaboratorii săi mai puțin iluștri Mitrofan sau Ștefan Iștvanovici? Sau aceștia din urmă vor fi „scăpat”, în cărțile la care au lucrat, puține forme specifice zonelor lingvistice din care proveneau (între care fonetisme de tipul *sara*, *zua*; *trimăs*; *stăjarul*; *tinăr* sau *genunchi*), la fel ca toți tipograful și editorii vremii? Va fi utilizat, în sfârșit, Antim Ivireanul două variante, scrisă și vorbită, ale vechii noastre limbi de cultură, ori diferențele, ușor de probat, între *Didahii* și celelalte texte ale mitropolitului sunt datorate existenței unor genuri, și nu unui set de norme literare distincte?

Aceste întrebări, mai mult sau mai puțin retorice, dovedesc cu prisosință dificultatea întreprinderii asumate de doamna lector Adina Chirilă, dar îndeosebi calitatea textului adus acum în atenția comunității științifice românești. Bogat ilustrat cu un material faptic atent selectat și nuanțat comentat, redactat într-un mod care îndeamnă la interpretare și reinterpretare, actualul studiu consacrat limbii operei lui Antim Ivireanul va fi cu certitudine punct de plecare pentru noi și fructuoase investigații științifice.

Prof.univ.dr. Gh. Chivu

Introducere

Antim Ivireanul a fost membru al înaltului cler ortodox din Ungrovlahia între 1705 și 1716, însă activitatea pe care a desfășurat-o în Țara Românească, datorită anvergurii, ineditului și consecințelor ei pe plan cultural, l-a scos de sub cupola interesului exclusiv teologic. Împrejurările venirii sale în țară, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, slujba care i s-a încredințat, parcursul său în viața spirituală muntenească de la sfârșitul secolului al XVII-lea și de la începutul veacului al XVIII-lea țin de istoria culturii românești; imixtiunile sale în politică, relațiile cu domnitorul pămîntean și moartea lui (ticluită și cerută de vechi dușmani și încuviințată de primul domn fanariot în Țara Românească, Nicolae Mavrocordat) sînt aspecte ale istoriei naționale.

Impresionați de schimbările în cultura românească datorate lui Antim Ivireanul sau, mai general, epocii din care a făcut parte, entuziasmați de energia cu care acesta și-a urmărit planul înnoirii lucrurilor, consternați de tragica-i moarte sau atrași de puternica lui personalitate, cercetătorii vieții și operei învățatului prelat s-au referit întotdeauna elogios la el, începînd cu biografia întocmită de episcopul Melchisedec al Romanului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, așezată la începutul primei ediții a *Didahiilor* (apărută sub îngrijirea lui Ioan Bianu, în 1886), pînă la volumul lui Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, din 1999. Concluziile acestor studii sînt unanim laudatorii, precum cea formulată de Eugen Negrici, într-o carte ce analizează mai ales realizarea stilistică a operei mitropolitului: „Nu ne interesează ce a fost în timpul lui Antim în Franța ori Italia, ci mai ales ceea ce a fost înainte și după el pe aceste meleaguri; și în acest sens, se poate afirma că *vreme de două secole, mitropolitul domină seniorial*

scrisul românesc (s.n.)¹; sau cea din finalul capitolului despre începuturile scrisului retoric românesc, formulată de Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, în cel dintâi tratat de istorie a limbii române literare: „Raportată la aspectul general al limbii literare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, limba lui Antim Ivireanul are la bază exprimarea vie a poporului și impresionează prin claritate, prin expunere curgătoare și prin naturalețe. Spre deosebire de Dosoftei, Antim nu se lasă furat, decît foarte rar, de sintaxa și de lexicul izvoarelor grecești (sau slavone) pe care le folosește. Datorită acestor calități, *el poate fi numit, cu drept cuvînt, «ctitor» al limbii liturgice românești și unul dintre întemeietorii oratoriei religioase la români* (s.n.)²”.

Cercetarea propriu-zisă (istorică, filologică și lingvistică) a vieții și operei lui Antim Ivireanul a început în secolul al XIX-lea. Întocmind o listă a mitropoliților Țării Românești, latinistul Timotei Cipariu vorbește, în *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericii române, mai ales unite*, Blaj, 1855, despre originea și moartea lui Antim Ivireanul. Cîțiva ani mai tîrziu, o vizită la Snagov îi prilejuiește lui Al. Odobescu evocarea caldă a egumenului și tipografului care a trăit acolo între 1695 și 1709: „artist luminat și industrios”, „bărbat eminent”³. Apoi, pînă în 1886, vorbesc și scriu despre Antim Ivireanul în lucrările lor profesorul de seminar I.D. Petrescu, E. Golubinski (profesor la Facultatea de Teologie din Moscova), episcopul de Rîmnic Ghenadie Enăceanu⁴. Anul 1886 este marcat de apariția primei ediții ce cuprinde o parte din opera lui Antim, considerată „capitală”, *Didahiile* (după o copie manuscrisă din 1781 făcută de Grigorie, arhimandrit la Mănăstirea Dealu), îngrijită de Ioan Bianu, cu un studiu biografic de Melhisedec Ștefănescu, episcop de Roman și membru al Academiei Române. În același an a apărut cartea lui Ștefan Dinulescu, *Viața și activitatea mitropolitului Țerei Românești Antim Ivireanul (1708 –*

¹ Eugen Negrici, *Antim. Logos și personalitate*, București, Editura Minerva, 1971, p. 256-257.

² Rosetti, Cazacu, Onu, *ILRL*², p. 194-195.

³ Al. Odobescu, *Pseudo-Cynegeticos*, București, Editura Eminescu, 1972, p. 125.

⁴ Vezi Ștrempel, *Antim Ivireanul*, București, Editura Academiei, 1997, p.16.

1716), cu observații critice asupra studiului biografic al lui Melhisedec. Cartea mai cuprinde o prezentare elogioasă a studiului riguros și cu acuratețe întocmit de Émile Picot, intitulat *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthim d'Ivir* și publicat în *Nouveaux mélanges orientaux*, Paris, 1886. Descoperirea altor manuscrise ale predicilor lui Antim de către Constantin Erbiceanu și Melhisedec (unele dintre ele considerate atunci autografe, ca acela de la Căldărușani) prilejuiește apariția unei noi ediții a predicilor, în două volume, în 1888 și 1889. Studii de amploare ori mai superficiale au realizat în anii următori C. Erbiceanu⁵, I. Cornoi⁶. Istoricul N. Iorga a dat și el o ediție a predicilor lui Antim Ivireanul⁷. Aceasta a fost urmată, la scurtă vreme, de ediția lui Petre V. Haneș⁸, care folosește ca text de bază manuscrisul de la Căldărușani.

Cele mai consistente studii consacrate lui Antim Ivireanul și operei sale, precum și cele mai valoroase ediții ale didahiilor au apărut însă în a doua jumătate a secolului trecut. Este de menționat, alături de numărul mare de articole risipite, pe parcursul anilor, în reviste teologice sau de lingvistică, ori doar de popularizare a culturii, corpul de articole din revista teologică „Biserica Ortodoxă Română”, numerele 8-

⁵ Vezi C. Erbiceanu, *Descoperirea manuscriptelor mitropolitului Antim Ivireanu*, în BOR, XI (1888), p. 1019-1030; idem, *Maximile și sentințele lui Antim Ivireanu*, în BOR, XIV (1890-1891), p. 333-355; idem, *Un document de la mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanu*, în BOR, XV (1891-1892), p. 60-64; idem, *Cel dintîi Octoih imprimat în Valahia în românește*, BOR, XVI (1892-1893), p. 800-804; idem, *Învățătură bisericească a vlădicăi Antim*, I, în BOR, XVI (1892-1893), p. 769-785; și II, în BOR, XVII (1893-1894), p. 129-146 și 225-242; idem, „*Antologiu*” de Antim Ivireanu, în BOR, XVII (1893-1894), p. 418-427.

⁶ Vezi *Antim Ivireanul. Din didahiile ținute la Mitropolia din București, Notițe biografice* de dr. I. Cornoi, București, Editura Librăriei Socecă & Comp., 1895.

⁷ Vezi *Predicile ținute la Mitropolia din București de Antim Ivireanul, 1709-1716*. Prefață de N. Iorga, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1911.

⁸ *Antim Ivireanul, Predici*. Cu o prefață și indice de cuvinte de Petre V. Haneș, București, Editura Minerva, 1915.

9 din 1956 și numerele 9-10 din 1966, precum și cel din „Mitropolia Olteniei”, numerele 9-10, tot din 1966. În același an, 1966, numărul centenar din „Analele Academiei” a cuprins o serie de comunicări asupra personalității cărturarului din Muntenia. Fiind unul dintre cei mai străluciți făuritori ai culturii românești scrise, cu o contribuție decisivă la impunerea limbii române ca limbă de cult și, în consecință, ca limbă de cultură în Principate, unii dintre autorii cărților de istoria limbii române literare au consacrat activității lui Antim Ivireanul capitole distincte⁹.

Seria monografiilor cuprinde cărți ale lui N. Dobrescu¹⁰, Teodor Cerbuleț¹¹, Radu Albala (cu o lucrare bine documentată, frumoasă, dinamică, dramatizată pe alocuri, deoarece alege să prezinte faptele istorice sub forma vorbirii directe a personajelor care au făurit epoca¹²), Fanny Djindjihașvili¹³, Gabriel Ștrempel (cu un volum ce ține seama de toate discuțiile, părerile și concluziile formulate pînă la acea dată în privința vieții, activității și importanței lui Antim Ivireanul pentru

⁹ Vezi Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL², p. 183-200; Gabriel Țepelea, Gh. Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 51-52.

¹⁰ N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei*, București, Biblioteca Societății „Steaua”, 1910.

¹¹ Teodor Cerbuleț, *Antim Ivireanul (1650(?) - 1716)*, București, Editura Cartea Românească, 1939.

¹² Iată, de exemplu, un presupus dialog între domnul Constantin Brâncoveanu și Constantin Cantacuzino, eruditul stolnic, în care împrejurările venirii lui Antim în Țara Românească și scopul acesteia sînt dezvăluite direct: „ – Uite, chiuiele, voi să-l cunoști și domnia ta pe călugărul pe care l-am adus din Țarigrad, ca să mai facă puțin vînt meșteșugului tipografic în țara ce o cîrmuim”, în Radu Albala, *Antim Ivireanul și vremea lui*, București, Editura Tineretului, 1962, p. 25.

¹³ Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Iași, Editura Junimea, 1982 (o reeditare în limba română a unei monografii mai ample în limba rusă; vezi Virgil Cîndea [rec.], F. Djindjihașvili, [fr. *Anthim d'Ibére. Vie et oeuvre*], Tibilisi, 1967, în „Revue des études sud-est européennes”, Tome VI, 1968, nr. 1, p. 153-156).

cultura românească)¹⁴, Dan Horia Mazilu¹⁵ și Eugen Negrici (a cărui carte, nefiind o monografie în adevăratul sens al cuvântului, este o savantă și minuțioasă analiză stilistică a predicilor lui Antim Ivireanul)¹⁶.

Prima ediție a textelor lui Antim Ivireanul după 1915 este cea realizată de Gabriel Ștrempel în 1962, care, de altfel, semnează și următoarele ediții elaborate după criteriile științifice¹⁷.

Argumentul reluării periodice, în ediții ample, a operei lui Antim Ivireanul nu trebuie căutat atât în riscul de a fi uitată opera cărturarului Antim Ivireanul, cât mai ales în calitatea nesatisfăcătoare, din punct de vedere filologic și lingvistic, a edițiilor din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Gabriel Ștrempel considera că primele ediții ale operei lui Antim sînt precedate de studii „mai mult entuziaste decît științifice” și că, pînă în pragul acțiunii sale editoriale, „metoda de cercetare și interpretare a operei lui Antim Ivireanul [...] nu a ieșit din marginile idealismului și formalismului”¹⁸.

În anul 1983 a apărut un alt volum din opera lui Antim Ivireanul, o ediție de popularizare cu o postfață și bibliografie de Florin Feifer,

¹⁴ Gabriel Ștrempel mărturisește: „Avînd la îndemînă un material informativ bogat, beneficiind de o bibliografie atît de largă, datorită multor condeie de prestigiu, s-ar părea că nu este deloc greu de alcătuit un monument de laudă și recunoștință lui Antim. Lucrurile nu ni se par însă deloc simple. Nu este ușor să scrii și să restitui, totodată, fiecărui cercetător ceea ce îi aparține”, în Ștrempel, *Antim Ivireanul*, p. 25.

¹⁵ Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, București, Editura Minerva, 1999.

¹⁶ Eugen Negrici, *op. cit.*

¹⁷ Antim Ivireanul, *Predici*, ediție critică, studiu introductiv și glosar de G. Ștrempel, București, Editura Academiei, 1962; Antim Ivireanul, *Opere*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972; Antim Ivireanul, *Opere*, ediție îngrijită de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1997; vezi și Sfântul Antim Ivireanul, *Scrieri*, ediție îngrijită de Arhimandrit Mihail Stanciu și Acad. Gabriel Ștrempel, București, Editura „Basilica” a Patriarhiei Române, București, 2011.

¹⁸ Gabriel Ștrempel, *Introducere la Antim Ivireanul, Predici*, București, Editura Academiei, 1962, p. 5.

textul propriu-zis fiind reprodus după ediția lui Gabriel Ștrempel din 1972¹⁹.

În sfârșit, trebuie să precizăm că toate cercetările cu privire la limba română literară din epoca veche, mai ales din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, trimit la opera lui Antim Ivireanul, sub raportul configurației lingvistice și stilistice.

*

De cele mai multe ori, cercetătorii au avut în vedere creația cea mai interesantă a lui Antim Ivireanul, atât din punctul de vedere al nivelului limbii literare, cât și din perspectiva realizării artistice, și anume creația omiletică originală. În seria problemelor care pot fi urmărite în legătură cu opera unui cărturar din epoca veche, din perspectiva istoriei culturii românești și, în mod special, a istoriei limbii române literare, aspectul strict lingvistic al cărților lui Antim a fost cel mai neglijat. Descrierea limbii din didahiile mitropolitului, pe care o fac Al. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu²⁰, este sumară și reprezintă doar punctul de plecare al unei analize care trebuie să se finalizeze cu o monografie lingvistică *Antim Ivireanul*. Se impune o extindere a cercetării și asupra celorlalte lucrări, fie scrieri originale, tipărite sau rămase în manuscris, fie traduceri. Numai în felul acesta vom putea avea o imagine completă a procesului de însușire a limbii române în varianta literară muntenească de către Antim Ivireanul, a influențelor pe care celelalte variante literare și limba populară le-au impus limbii mitropolitului și a manierei în care, conștient sau nu, scriitorul și traducătorul Antim Ivireanul a folosit aceste particularități lingvistice străine de varianta literară muntenească propriu-zisă.

¹⁹ Antim Ivireanul, *Didahii*. Postfață și bibliografie de Florin Feifer, București, Editura Minerva, 1983.

²⁰ În ILRL², p. 185-191.

Limba scrierilor lui Antim Ivireanul

Antim Ivireanul a învățat româna ca limbă străină¹, însușindu-și cu precădere idiomul utilizat în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea. Graiul muntelesc și norma literară muntenească vor fi fost asimilate concomitent și, bănuim, uneori fără a discerne formele specifice variantei literare de cele considerate populare. Prin cărțile elaborate în Ardeal sau în Moldova și ajunse la București, Antim Ivireanul a putut cunoaște și variantele literare de tip nordic, dar și elemente caracteristice graiurilor din zonele respective. De asemenea, învățarea unor fapte de limbă nemuntenească îi putea fi mijlocită și de unele tipărituri care ilustreau cu precădere varianta literară muntenească, realizate în decursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, care prezentau numeroase trăsături lingvistice nordice, din cauze istorice și culturale multiple². În general, datorită prestigiului cărților bisericești traduse și

¹ Nu considerăm necesară reluarea unor informații privind viața lui Antim Ivireanul și împrejurările venirii sale în Țara Românească, în timpul primilor ani ai domniei lui Constantin Brâncoveanu. Biografia celui care avea să rămână în cultura noastră ca *mitropolitul Antim Ivireanul* a făcut obiectul mai multor studii, printre care se numără excelenta monografie a lui Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, București, Editura Academiei, 1997. Menționăm aici și cartea noastră, *Proiectul cultural al mitropolitului Antim Ivireanul*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007.

² Analiza lingvistică a literaturii românești din epoca veche relevă faptul că traducătorii, diortositorii de texte și, ceva mai târziu, scriitorii originali au intuit valoarea unor fapte de limbă comune tuturor românilor sau cel puțin unor întinse arii lingvistice și le-au folosit în textele lor, în defavoarea unor elemente strict regionale. De exemplu, în procesul realizării *Paliei de la Orăștie*, cel mai reprezentativ text redactat în varianta literară bănățeană-hunedoreană din secolul al XVI-lea, traducătorii „au putut considera drept

scrise de Dosoftei în română și ca urmare a activității câtorva cărturari și tipografi care s-au ocupat de apariția unor scrieri românești în

necesară eliminarea unor fonetisme de circulație strict bănățeană [*caltă* „caută”, *luva* „lua”, *scamn* „scaun”, n.n.], care ar fi putut îngreuna înțelegerea și, implicit, difuzarea cărții dincolo de granițele provinciei natale” (Ion Gheție, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, III, București, Editura Academiei, 1974, p. 136; vezi și Alexandru Gafton, *Palia de la Orăștie ca traducere*, în PO, II, p. 19). În secolul următor, predoslovيا lui Simion Ștefan la *Noul Testament* de la Bălgrad pune în evidență, pe de o parte, înțelegerea de către cărturar a diferențelor lingvistice la vorbitorii de limba română din diferite regiuni ale țării și, pe de altă parte, strădania (începută de Silvestru) de a găsi o soluție de a face accesibil textul și românilor din alt spațiu decît cel ardelenesc. Unele fragmente din *Codex Sturdzanus* demonstrează tendința copiștilor de a renunța la particularitățile variantei literare nord-transilvănene căreia îi aparțineau, în favoarea altora specifice variantei literare muntenești, „într-o primă și singulară încercare de instituire a unei norme unice supradialectale” (Gh. Chivu, *Normă și grai în Codex Sturdzanus*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 3, p. 273 și 277).

Influențele între variantele literare specifice unor regiuni diferite apar în timp, subtil, datorită utilizării textelor în alte regiuni decît în locul unde au fost elaborate și, în felul acesta, ca urmare a diversificării mijloacelor de exprimare a cărturarilor, grămăticilor și copiștilor.

Modificările în norma literară pot reprezenta și un reflex al evoluției la nivelul-suport al variantei literare, graiul, după cum afirmă Ion Gheție: „Așa cum este ilustrată de tipăriturile bălgrădene de la jumătatea secolului al XVII-lea, varianta literară sud-vest ardeleană ne apare, pînă la un punct, ca un compromis între varianta literară munteană și cea moldoveană. [...] Nu este vorba, cum s-ar crede la o examinare superficială, de un amestec conștient de fonetisme și forme sudice (muntenești) și nordice (moldovenești), pentru a obține un fel de «normă medie» supradialectală, ci de reflexul normal (mijlocit uneori prin tradiție) al graiurilor din părțile sud-vestice ale Transilvaniei (zona Mureșului mijlociu), cu foarte puține și, în general, discutabile înrîuriri din afară” (Ion Gheție, *Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenesti de la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, în LR, XXII, 1975, nr. 5, p. 444).

Muntenia, varianta literară moldovenească exercita în a doua jumătate a secolului al XVII-lea o puternică influență asupra celei muntenești, influență ce avea să se diminueze în primii ani ai secolului următor. În aceeași perioadă s-a conturat și o tendință de acceptare în sistemul normativ al limbii cultivate din toate regiunile și forme ale vorbirii populare, fenomen cu multiple cauze sociale și politice³.

În aceste condiții, idiomul pe care a putut să și-l însușească Antim Ivireanul era unul mai diversificat decât varianta literară muntenească propriu-zisă. Concretizarea și dinamica acestuia în textele cărturarului muntean nu poate face decât obiectul unei investigații minuțioase, care să treacă dincolo de aprecierile generale formulate pînă acum.

*

Lucrarea de față este consacrată, în mod special, trăsăturilor *fonetice și morfologice* fundamentale ale limbii din textele lui Antim Ivireanul. O analiză a sintaxei propoziției și frazei, precum și o prezentare amănunțită a vocabularului folosit de cărturar în scrierile originale, traduceri și didahii vor face obiectul unei viitoare lucrări.

Materialul lingvistic care ne-a permis să facem observațiile din paginile următoare a fost excerptat din următoarele texte:

- cele trei lucrări originale ale lui Antim tipărite în timpul vieții sale: *Învățătură pre scurt pentru taina pocăinții*, Rîmnic, 1705; *Învățătura bisericească*, Tîrgoviște, 1710; *Capete de poruncă*, Tîrgoviște, 1714;
- două texte originale păstrate în manuscris: *Chipurile Vechiului și Noului Testament* sau *Cronograful ilustrat*, 1 iulie 1709; *Așezămîntul mănăstirii Antim*, 24 aprilie 1713;
- o carte a cărei traducere a fost elaborată de mitropolit: *Ceasoslov*, Tîrgoviște, 1715;
- o lucrare polemică de dogmatică, tipărită de Antim: *Carte sau lumină cu drépte dovediri*, Snagov, 1699;

³ Ivănescu, ILR 2000, p. 619, vezi și Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 372-373.

- textele românești de scurtă întindere care însoțesc câteva dintre cărțile religioase la care Antim Ivireanul a lucrat într-un fel sau altul: *Postfața* la *Evanghelia greco-română*, București, 1693; *Predoslovie* la *Psaltirea slavonă*, București, 1694; *Dedicația* din *Psaltirea română*, București, 1694; *Dedicația* din *Noul Testament*, București, 1703; *Dedicația* din *Ceaslov*, Tîrgoviște, 1715 și *Dedicația* manuscrisă de pe exemplarele *Evangeliei georgiene*, Tiflis, 1709;

- didahiile ținute în perioada 1708-1716 și cele două scrisori de apărare trimise lui Constantin Brâncoveanu în 1712.

Am utilizat textul stabilit de Gabriel Ștrempel în ediția Antim Ivireanul, *Opere*, București, Editura Minerva, 1972, considerînd că editorul a realizat o transcriere interpretativă corectă a manuscriselor și cărților originale pe care le-a editat în volum. Acolo unde am avut dubii în această privință, am menționat poziția noastră, bazîndu-ne pe constatările de natură lingvistică făcute prin parcurgerea nemijlocită a textelor needitate pînă în prezent: *Carte sau lumină cu drépte dovediri*, Snagov, 1699 (exemplarul aflat în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Timișoara, cota 601046), *Ceasoslov*, Tîrgoviște, 1715 (exemplarul aflat în aceeași instituție, Colecții speciale, cota 94665) și *Predoslovie* la *Psaltirea slavonă*, București, 1694 (exemplar unicat, aflat în colecția de patrimoniu a Bibliotecii Județene Timiș, număr de inventar CRV I 20⁴).

⁴ Vezi *Anexa*.

I

FONETICA

I.0. În secolul al XVI-lea, constituirea unei norme literare se raportează, de obicei, la norma lingvistică a graiului din regiunea respectivă. În secolele următoare, aderarea la o anumită normă literară se face prin raportare bidirecțională: la norma graiului ce se află la bază (deoarece varianta literară nu se desparte niciodată definitiv de graiul care a generat-o¹) și la configurația respectivei variante literare în epoca precedentă. Astfel, în cărțile secolului al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea se observă, pe de o parte, o modificare a normei față de perioada anterioară, datorată evoluției naturale a graiurilor, și, pe de altă parte, o rezistență la unele modificări din norma lingvistică a unităților sintopice ale limbii populare, datorată tendinței de respectare a tradiției literare. Oscilația este firească în limba veche². Cele două realități sînt vizibile mai ales dacă se urmărește, în paralel, situația normei literare în textele laice (receptive la evoluția graiurilor) și în cele eclesiastice (mai conservatoare). În secolul al XVII-lea, limba literară nu mai pornește *doar* de la realitatea lingvistică dialectală, așa cum s-a întîmplat în veacul precedent. Mai ales în cazul textelor religioase, este evidentă o continuare a normei locale impuse mai înainte, și, în planul al doilea, o evoluție în ton cu dinamica graiului din zona respectivă.

I.1. Vocale

1. [a]

I.1.1.1. Vocala [a] etimologică protonică este menținută în cuvinte care și-au păstrat forma originală și în limba română literară modernă: *cazanie* (< v.sl. *kazanije*): D/O, 9, 16, 41, 47, 56; *psaltire*

¹ Posibilitatea ca norma unui grai sau uzul lingvistic să intervină în norma limbii literare există oricînd, chiar dacă situațiile în care un fapt de limbă populară accede la statutul de normă literară, în epoca modernă a exprimării culte românești, sînt destul de rare.

² Eugen Pavel, *Mihai Iștvanovici și normele limbii române literare*, III, *Observații asupra limbii Chiriadromionului de la Bălgrad*, în LR, XLIV (1995), nr. 5-6, p. 218.

(< v.sl. **псалтирь**): Pred. 1694, ftl., 3^v, *psaltirea*: Pred. 1694, 4^v; (*în*) *zadar* (< v.sl. *za darŭ*): D/O, 102, 161, 229; etc.

Acest fapt de limbă este specific normei literare muntenești în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, în timp ce în texte provenind din Moldova, Transilvania și Oltenia (deopotrivă laice și bisericesti) se înregistrează mai frecvent forma cu [a] > [ă]³.

Am consemnat fonetismul nordic în cuvinte de acest tip numai în *măhramă* (< tc. *mahrama*): AMA/O, 337, 339.

Discutăm aici și cazul lui *balaur* (et. nec.; cf. alb. *boljë*, sb. *bla(v)or*, *blavur*, DER), deși necunoașterea etimonului face imposibilă aprecierea certă a vocalei [a] protonice ca reflex al unui [a] identic în forma originară a cuvântului. Termenul apare la Antim numai cu fonetismul nordic: *bălaurul*: D/O, 95; *bălauri*: CVNT/O, 255; CL, 2^f; *bălaurii*: C, 48^v; *bălaurilor*: D/O, 69.

Mitropolitul s-a putut familiariza cu fonetismul nou din textele nordice intrate în circuitul cultural muntenesc și, în cazul unor cuvinte, din *Biblia* de la București, unde diortositorii au omis să corecteze după norma sudică ori să înlocuiască, în *Cartea lui Iov*⁴, de pildă, substantivul *bălaur* (7. 12), *bălaurul* (40. 20), *bălaurilor* (4. 10, 20. 16, 38. 39).

I.1.1.2. Vocale [a] protonică etimologică este păstrată în *maslin* (derivat regresiv din *maslină* < v.sl. *maslina*; < v.sl. *maslinŭ*, Rosetti, ILR 1978, p. 322): D/O, 63, 70, 187, 209; CVNT/O, 243, 267; „Muntele *Maslinilor*”: D/O, 183. Norma este generală în epoca veche a românei literare⁵, fiind consemnată și mai târziu, în secolul al XIX-lea⁶. Abaterile de la normă, cu [a] > [ă] (în *măslin* și derivatele sale, formă ce s-a impus ulterior în româna literară modernă), sînt sporadice în

³ Gheție, BD, p. 96; IRLR 1997, p. 293; vezi și Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 97; Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 792.

⁴ Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 5; vezi și MLD/V, 32. 33: „mănia *bălaurilor*”.

⁵ Densusianu, ILR, II, p. 54.

⁶ Vezi DLR, s.v. *măslină*.

această perioadă. Fonetismul nou este folosit în ms. 4389 (*Facerea*, 8. 11, *Deuteronomi*, 6. 11), însă este abandonat în textul *Bibliei* din 1688, ceea ce dovedește reticența diortositorilor față de inovația pornită, probabil, din vorbirea populară.

I.1.1.3. Vocala [a] posttonică etimologică se păstrează în *dascal* (< v.sl. *daskalŭ*; cf. bg., scr. *daskal*; ngr. δάσκαλος): CL, 4^v, 7^r; D/O, 154; *dascalii*: CVNT/O, 306; D/O, 63, 118, 151, 171, 212; *dascalii*: ÎPTP/O, 350, 355; AMA/O, 334; D/O, 92, 91, 151. Forma etimologică este generală în toată epoca veche a românei, în toate variantele literare⁷, deși se întâlnesc peste tot și încălcări ale normei.

Evoluția lui [a] neaccentuat la [ã] este consemnată la Antim Ivireanul în *dascălul*: D/O, 9, 51, 53, 184; *dascălului*: D/O, 51, 54, 138; *dascălilor*: D/O, 34, 94.

I.1.1.4. În cazul adverbului *măcar* (< ngr. μακάρι⁸), apare numai forma cu [a] neaccentuat etimologic > [ã]⁹, ca în româna literară modernă: ÎB/O, 375, 383; D/O, 14, 44; în locuțiunea conjuncțională *măcar că*: D/O, 6, 16, 19, 20, 23, 34, 37, 40, 43 ș.a. Fonetismul etimologic fusese general în perioada precedentă¹⁰, dar în secolul al XVII-lea, după 1640, forma veche alternează cu cea nouă, în grade

⁷ Vezi ILRL 1997, p. 293; Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 98; Arvinte, ST.L.FAC., p. 88.

⁸ Proveniența lui directă din neogreacă în limba română este discutabilă; vezi Mihăescu, *Influența grecească*, p. 156: „[*măcar*] exista probabil în limba noastră încă din veacul al XV-lea, după cum ne arată reflexul *makar* din documentele slavo-române. Cuvântul apare pe o arie întinsă, găsindu-se în bulgară (*makár*), sîrbocroată (*mákar*), aromână și meglenoromână (*măcar*), neogreacă (μακάρι), turcă (*méger*) și italiană (*makari*, *magari*). La noi s-a răspîndit prin slavi, care l-au luat probabil de la bizantini, iar aceștia de la persani”.

⁹ Forma cu [a] nu este considerată de Ov. Densuşianu ca etimologică, ci obținută prin asimilație regresivă, vezi ILR, II, p. 69.

¹⁰ ILRL 1997, p. 293.

diferite, în texte de proveniență diversă. Varianta literară muntenească adoptă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea inovația fonetică, fapt evidențiat prin preferința pentru fonetismul nou în *Pravila* de la 1652, *Biblia* de la București¹¹ etc. Textele literare de tip nordic păstrează mai multă vreme norma veche¹².

I.1.1.5. Vocala [a] neaccentuată se păstrează în adjectivul *arianesc* (< *arian* (< v.sl. *arijanŭ*) + suf. *-esc*): D/O, 116. Varianta care s-a impus ulterior în limba literară, *arienesc* (cf. *arienie*), apare în ms. 524 C și 549 B ale didahiilor, ambele realizate la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹³, cu intervenții în text ale copiștilor.

2. [ă]

I.1.2.1. Vocala [ă] neaccentuată se păstrează în *nădejde* (< v.sl. *nadežda*) și în derivatele sale, în concordanță cu norma literară muntenească: *nădejde*: Postf. 1693/O, 397; ÎPTP/O, 354; ÎB/O, 369; AMA/O, 341; D/O, 23, 24, 36, 37, 56, 73, 75, 93, 226 etc.; *nădejdea*: ÎB/O, 377; CVNT/O, 289; D/O, 8, 23, 197; *nădejdia*: ÎB/O, 376; D/O, 21, 23, 38; *nădiajde*: D/O, 25; *deznădăjduire*: D/O, 36, 37; „aș putea *nădăjdui*”: ÎB/O, 366; *nădăjduesc*: CP/O, 387; Ded. 1715/O, 411; *nădăjduiaște*: D/O, 23, 24; *nu nădăjduești*: CVNT/O, 241; *nădăjduim*: CP/O, 394; D/O, 21; *nu vă năjduiți* (sic): D/O, 24; *să nu să deznădăjduiască*: ÎB/O, 377; D/O, 23, 75; *nădăjduite*: ÎB/O, 376.

Nu am înregistrat în niciunul dintre textele lui Antim Ivireanul forme cu *ne-*.

Pe de o parte, Antim Ivireanul își edifică exprimarea literară într-un spațiu lingvistic în care apariția vocalei [e] în locul velarei [ă] (reflexul românesc normal pentru complexul sonor din etimonul slavon) nu se produce în graiuri și nu este consemnată în textele

¹¹ IRLR 1997, p. 293; Iacob, *Limbajul biblic românesc*, II, p. 6.

¹² Vezi Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 792.

¹³ Vezi Gabriel Ștrempele, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, Editura Academiei, 1959, p. 48; vezi și idem, *Introducere la Antim Ivireanul*, O, p. LXI.

culțe¹⁴. Este, așadar, o normă veche, statornică și clară în varianta literară muntească¹⁵. Pe de altă parte, împrejurările în care Antim a învățat românește erau de natură să îl pună în contact cu acest fenomen, prezent în texte literare (importante pentru uzul bisericesc, în general) din Transilvania și Moldova, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea¹⁶, inclusiv în *Biblia* de la București, unde, din totalul de 23 de forme consemnate pentru *nădejde*, 10 prezintă fonetismul [e]¹⁷.

I.1.2.2. Respectînd norma literară generală în epoca veche, [ă] medial protonic se păstrează în cuvinte de tipul *arăta* (< lat. **arrectare*): D/O, 25; *arătați*: D/O, 6; *ai arătat*: CVNT/O, 242; *să*

¹⁴ Consemnarea formelor de tipul *nedejde* în loc de *nădejde* în documente scrise în nordul Moldovei și al Transilvaniei, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, precum și în graiurile actuale din Banat, din nordul Moldovei și din Transilvania de la nord de Mureș (vezi ALR II, SN, vol. IV, h. 1655) îi determină pe Ion Gheție și pe Alexandru Mareș să considere că fenomenul este o inovație a acestor graiuri, intrată în variantele literare din zonele respective: [ă] – [e (e)] > [e] – [e (e)] (vezi Gheție, BD, p. 100 și Gheție-Mareș, *Graiurile*, p. 78). Această realitate poate avea însă o altă explicație decît cea a evoluției spontane, sugerate de cei doi lingviști bucureșteni, anume *hipercorectitudinea* (sau *hiperliterarizarea*, vezi Arvinte, *Normele limbii literare în BB*, p. XVIII; cf. Frâncu 1974, p. 58-59). Acest punct de vedere este argumentat pe larg de Alexandru Gafton (*Hipercorectitudinea*, p. 53 și urm.), care observă și că „nu se pot atribui aceste modificări unor arii compacte, fenomenul înregistrîndu-se în mai multe zone aparținînd unor dialecte literare diferite” (*idem*, p. 134), ca reacție la velarizare.

¹⁵ Notăm, pentru ilustrarea forței uzului literar muntelesc în privința acestui fapt de limbă, că în „reeditarea” de la Dealu (1644), niciuna dintre cele 30 de atestări ale fenomenului [ă] > [e] din *Cazania* lui Varlaam (1643) nu este păstrată (Frâncu 1974, p. 58-59).

¹⁶ Vezi Densusianu, II, p. 70; Gh. Chivu, *Vechi psalmi românești din secolul al XVII-lea*, în LR, XXI (1972), nr. 2, p. 147; Frâncu 1974, p. 58; Mirela Teodorescu, *Normă și grai în scrierile lui Varlaam*, în SLLF, III, p. 187-188; Manea, *Dosoftei*. **VPS**, p. 110 și 314; etc.

¹⁷ Iacob, *Limbajul biblic românesc*, II, p. 9.

arăta: D/O, 10 etc.; *bărbat* (< lat. *barbatus*): D/O, 98, 197, 198, 235; *bărbații*: CVNT/O, 293; *bătrîn* (< lat. *betranus*): ÎPTP/O, 357 etc.; *împărat* (< lat. **imperator*): Pred. 1694, 2^v; *împăratul*: D/O, 3, 28, 41 etc.; *împăratului*: Pred. 1694, ftl și 3^v; *împărăția*: Pred. 1694, 5^t; *păcat* (< lat. *peccatum*): ÎPTP/O, 353 ș.a.; *sănătate* (< lat. *sanitatis*): Pred. 1694, 5^t; CP/O, 387, *vrăjmaș* (et. ns., cf. *vrajbă*, MDA): D/O, 33; *vrăjmași*: 2^v; *vrăjmașii*: D/O, 8; *vrăjmașului*: D/O, 3, 7, 36 etc.

Unele texte nordice din secolul al XVI-lea prezintă pentru astfel de cuvinte evoluția lui [ă] la [a], ca fenomen preluat din graiuri¹⁸ și explicabil prin asimilare vocalică ([ă] – [á] > [a] – [á]) sau numai prin acțiunea accentului din silaba următoare¹⁹. În secolul al XVII-lea fenomenul apare în continuare în cărți religioase și laice, însă cu o pondere mai scăzută decât în perioada precedentă. Noi l-am identificat o dată în textele lui Antim Ivireanul: *vrajbășul*: ÎB/O, 369.

¹⁸ G. Ivănescu (ILR 2000, p. 562) este de părere că inovația a apărut mai întâi în Maramureș, iar de acolo, „prin migrații fenomenul a fost dus și în Moldova de nord (inclusiv Bucovina), Muntenia și Oltenia”.

¹⁹ Vezi explicațiile în detaliu la Pușcariu, LR, II, p. 375-381 și Nandris, *Phonétique*, p. 50-51; cf. Candrea, P.S., *Critica textelor*, p. XXXVI și CXLIII, care este de părere că, în aceste situații, fenomenul presupune, dimpotrivă, o păstrare a lui [a] netrecut la [ă].

Între teoriile lingviștilor despre fenomenul trecerii vocalei [ă] protonice la [a], una aparte susține Iorgu Iordan, în *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în „Revista filologică”, I (1927), nr. 1-2 (februarie-iunie), *Număr omagial pentru Sextil Pușcariu*, p. 117-154 (punct de vedere combătut, de altfel, de Octave Nandris, *op. cit.*, p. 50), care îi formulează o dublă explicație, în funcție de tipul fonetic al cuvintelor în care apare: „înaintea și din cauza unui *ă*” (p. 137, tipul *bărbat* – *barbat*) – asimilare vocalică produsă „în conformitate cu spiritul limbii noastre” (p. 141); sau doar în poziție protonică, în lipsa unui *ă* în silaba următoare (tipul *bătrîn* – *batrîn*) – prefacere necondiționată, de origine „heteroglosă”, apărută în vorbirea minorităților ce utilizau româna ca a doua limbă, dar în ale căror sisteme fonetice nu exista un asemenea sunet velar, de aici transformarea trecând și în pronunția românilor (p. 144 și urm.).

I.1.2.3. Vocala [ǣ] neaccentuată apare netrecută la [a] în cuvintele din familia lui *pahar* (< magh. *pohár*²⁰): *păharul*: ÎB/O, 373; *păharnic*: ÎPTP/O, 349; *păharnicului*: CVNT/O, 236. În epoca lui Antim Ivireanul, fonetismul [ǣ] din *păhar* și derivatele acestuia este normă în toate variantele literare, continuând situația din secolul al XVI-lea. Trecerea lui [ǣ] protonic la [a], sub influența vocalei accentuate [a] din silaba următoare, în *păhar* > *pahar*, a apărut ca o inovație în Muntenia și, pe alocuri, în Moldova, la începutul secolului al XVII-lea²¹, fără a se impune în perioada imediat următoare ca normă generală a textelor literare. În secolul al XVII-lea, forma cu [a] apare sporadic în Transilvania (NT, 5^v, unde se explică prin originea muntenească a primului traducător, Silvestru) și în Țara Românească (MLD, I/40. 11, 13).

I.1.2.4. Vocala [ǣ] este păstrată în *fămée* (< lat. *familia*): CL, 20^f; D/O, 235; *făméia*: D/O, 44; *fămeia*: D/O, 44, 235; *fămeii*: D/O, 215.

Trecerea lui [ǣ] la [e], prin asimilare vocalică, este atestată în documente încă din secolul al XVI-lea și înregistrează o frecvență însemnată mai ales în textele din Moldova, dar apare și în scrieri muntenești și din Crișana²². În scrierile lui Antim Ivireanul am consemnat inovația o singură dată, în derivatul *femeesc*: D/O, 190. Nu avem certitudinea că el aparține discursului inițial, este posibil ca forma să se datoreze lui Efrem, primul copist al predicilor. Dintre copiile ulterioare, ms. 549 B (executat după copia lui Efrem) și ms. N refac forma veche a cuvântului: *fămeesc*, respectiv *fămesc*. În ansamblu, la copiii didahiilor, norma oscilează, întrucât în versiunile manuscrise târzii ale didahiilor apare atât fonetismul literar actual, cât și cel literar în perioada aceea. Inovația este impusă ca normă a limbii literare abia la începutul

²⁰ Ion Gheție aduce în discuție și o altă origine: „probabil din scr. *pehar*, cu *e* > *ă*, după o labială în poziție «tare»”, în BD, p. 98; vezi și Gafton, *Hipercorectitudinea*, p. 106, nota 284, care introduce ideea unei etimologii multiple.

²¹ Gheție, BD, p. 98.

²² ILRL 1997, p. 294; vezi și Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 44.

secolului al XX-lea, în 1904²³, și este reiterată de îndreptarul ortografic din 1932²⁴.

I.1.2.5. Păstrarea vocalei neaccentuate [ă] este consemnată și în alte cuvinte moștenite din latină și în derivate ale acestora, pentru care limba literară modernă a acceptat formele cu [ă] > [e]: *farmeca* (< lat. *pharmacāre*), *înveli* (< *în-* + *-văli*, < v.sl. *valiti*, DLRM), *pereche* (< lat. *paric(u)la*), *perete* (< lat. *par(i)etem*), *a se speria* (< lat. *expavorare* sau **expavorere*, CADE).

La Antim Ivireanul ocurența acestor termeni este slabă: *fărmăcătoare*: D/O, 235; *fărmăcătoriu*: CL, 1^v; *s-au învălit*: D/O, 225; *păreche*: D/O, 31; *păreche*: CL, 8^t, D/O, 180; *păreților*²⁵: D/O, 58; *să se spară*: D/O, 107 și *spăriindu-se*: D/O, 107.

Momentul atestărilor cu [ă] > [e] (prin falsă regresivitate vocalică²⁶) este diferit de la un termen la altul. De exemplu, pentru *pereche* atestarea acestei forme este foarte târzie, de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în timp ce *speria* apare în limba cultă din Muntenia, la cronicari, cu vreo cincizeci de ani mai devreme²⁷. Inovația din graiurile sudice s-a impus ca normă a limbii literare abia în primele decenii ale secolului al XX-lea. Dacă pentru *femeie* norma modernă

²³ *Regule ortografice stabilite de Academia Română în anul 1904*, Sibiu, 1904, p. 23.

²⁴ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 116.

²⁵ În afara ocurenței din didahii, termenul *părete* mai apare în manuscrisul de la mănăstirea Cernica al lucrării *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, unde textul este modificat față de originalul păstrat la Kiev (care a stat la baza edițiilor critice ale operei lui Antim Ivireanul, din 1962 și 1972): „A 6-lea pentru stricarea Vavilonului, tîlcuind scrisoarea ce văzuse în *părete* la ospăți, ce zicea Mani, Thakel, Fares” (s.n.): CVNT/C/O, 298, în note, vs. „A șasia videnie au văzut iară în vrémea acestui Valtasar, pentru stricarea Vavilonului, cum că va fi prin Chir și prin Darie, tîlcuind scrisoarea céia ce s-au văzut, ospătîndu-să Valtasar, caré zicea: Mani, Thekel, Fares.”, în text.

²⁶ Hristea, *Probleme*, p. 312; Gafton, *Hipercorectitudinea*, p. 127.

²⁷ ILRL 1997, p. 294.

este stabilită încă din 1904, în ceea ce privește pe *înveli* și *pereche*, S. Pușcariu și Teodor A. Naum consemnează: „Alături de *înveli* și *pereche* [...] se întrebuintează și formele *învăli* și *păreche*”²⁸ și nu recomandă una sau alta dintre ele. La Antim Ivireanul nu apar decât formele cu [ă].

I.1.2.6. Prepoziția *către* (< lat. *contra*) este folosită de Antim Ivireanul cu forma etimologică: *cătră*: Pref. 1639/O, 397; Pred. 1694, 3^v; Ded. 1694/O, 399; Ded. 1703/O, 406; ÎPTP/O, 351, 353, 354 etc.; ÎB/O, 368, 369, 372; CVNT/O, 247, 249, 251, 253 etc.; AMA/O, 327 etc.; D/O, 6, 7, 14, 21, 22, 27, 30, 31, 34, 36, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 50 etc.

Am înregistrat rar în textele cercetate varianta cu [-e], deși ea reprezintă o inovație a graiurilor muntenești (produsă „fie printr-o disimilare vocalică, fie ca urmare a rostirii moi a lui *r*”²⁹; fie printr-un fenomen de fonetică sintactică³⁰): „Machedoniia o au stăpînit Filip [...] *către* amiazănoapte [...], iar în Asia, **cătră** apus, au împărățit Antioh”:
CVNT/O, 308. Inovația apare constant în textele literare laice, anticipînd modificarea normei literare din epoca modernă. Bazîndu-se pe rostirea generală în dacoromâna de odinioară, forma etimologică a prepoziției este deosebit de bine reprezentată în limba cultă din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea³¹; însă nici mai tîrziu *cătră* nu își pierde în totalitate prestigiul, astfel încît Sextil Pușcariu constată că, pentru vorbitorul cult de la mijlocul veacului trecut, „*către* e [...] *mai literar* (s.n.) decât *cătră*”³², deci *cătră* nu este perceput ca abatere flagrantă de la norma literară contemporană.

²⁸ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 18.

²⁹ Gheție, BD, p. 176.

³⁰ După Pușcariu, LR, II, p. 182, *către* s-a dezvoltat din *cătră*, „la început numai cînd urma un cuvînt care forma poziție moale (*către mine*, dar *cătră casă*). Tot așa se va fi scris odinioară *pă masă*, dar *pe mese*, *me vede* (forma e obișnuită în *Codicele Voronețean*), dar *să mă vadă*...”.

³¹ De exemplu, în *Vulgata de la Blaj*, 1760-1761, *cătră* este general (vezi Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 793).

³² Pușcariu, LR, II, p. 184.

I.1.2.7. Vocala [ă] se păstrează în verbele *rădica* (< lat. *eradicāre*) și *răsiți* (< v.sl. *rasypati*): D/O, 67; *rădicăm*: D/O, 82; *am rădicat*: C, 32^v; *ai rădicat*: C, 5^v; *au rădicat*: D/O, 45, 59, 61, 75; Ded. 1715/O, 411; *s-au rădicat*: CVNT/O, 308; D/O, 48; *va rădica*: D/O, 66; *să (se) rădice*: CP/O, 391; D/O, 45, 186; *rădicaț*: D/O, 21 etc.; *răsipește*, D/O, 74; *răsipește*: D/O, 214; *să răsipească*: D/O, 60, 215 etc.

Antim Ivireanul respectă, de obicei, această normă, care fusese generală în secolul al XVI-lea³³, dar am consemnat în textele sale și exemple cu [ă] trecut la [i]: *m-ai ridicat*: C, 33^v (scris: **PHДHKAТ**); *să ridicăm*: CP/O, 390. Fenomenul trecerii lui [ă] la [i], prin stadiul [î]: este o inovație a graiurilor din Muntenia și Transilvania de sud, iar stadiul intermediar a fost consemnat și în câteva puncte din Moldova³⁴. Fonetismul apare în texte după mijlocul secolului al XVII-lea, mai ales în documente laice, dar în număr mai redus decât forma veche. Acesta continuă să aibă statut de normă literară, unică la început, apoi în concurență cu cea nouă, pînă tîrziu³⁵.

I.1.2.8. La substantivul *nisip* (< bg. *nasip*, DLR), nu am consemnat trecerea lui [ă] etimologic la [i], inovație a graiurilor muntenești (posibil printr-o fază intermediară cu [î]³⁶). De altfel, prezența cuvîntului e slabă, apărînd doar de două ori în textele cercetate: „*năsipul* mării”: D/O, 6, 56. Forma etimologică a cuvîntului se încadrează în norma generală a vechii române literare și, deocamdată, nu se vede în texte tendința de a adopta fonetismul nou. Acesta apare foarte rar în textele muntenești literare: este atestat în ms. 4389, cartea *Facerea*: „Și va fi semînția ta ca *nisipul* pămîntului” (MLD/I, *Facerea*, 28.14), acolo unde în textul tipărit al *Bibliei* din 1688 este prezent fonetismul tradițional: „*năsipul* pămîntului”. Vasile Arvinte, în studiul

³³ Rosetti, ILR 1978, p. 503.

³⁴ Gheție, BD, p. 100.

³⁵ Abia lucrarea normativă din 1932 face precizarea: „se rostește cu **i** nu cu **ă**: [...] *ridic*”, Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 20 și 164.

³⁶ Arvinte, ST.L.FAC., p. 65.

lingvistic al acestei cărți, indică încă un pasaj³⁷ în care ms. 4389 conține forma *nisipul*; dar textul propriu-zis, în ediția MLD/I, apare astfel: „Și strînse Iósif grîu mult foarte; ca *năsipul* mării era” (*Facerea*, 41.49). Și Ion Gheție trimite la forma nouă în *Biblia* din 1688³⁸, însă Vasile Arvinte atrage atenția că în locul indicat de lingvistul bucureștean (precum și în celelalte pasaje unde apare) cuvîntul păstrează fonetismul etimologic³⁹, fapt observat și de noi. Nu am consemnat cuvîntul cu forma nouă nici în celelalte cărți ale *Vechiului Testament*, ediția MLD. Așadar, ocurența formei cu [ă] > [i] în textele literare de la sfîrșitul veacului al XVII-lea este chiar mai slabă decît a pârut pînă acum.

Un stadiu intermediar cu [e] (cum s-a petrecut cu *prăvi* > *previ* > *privi*) nu a existat pentru cuvîntul *nisip*, după cum afirmă Ion Gheție⁴⁰. În copia didahiilor lui Antim executată de Grigorie Deleanu, la 1781, apare, totuși, *nesipul*, o singură dată (ms. 524 C/D/O, 6), acolo unde în textul cel mai timpuriu al predicilor este scris *năsipul*. Deoarece alte exemple lipsesc, ocurența lui *nesip* aici este suspectă, cu atît mai mult cu cît în această perioadă (sfîrșitul epocii vechi a românei literare), varianta cultă muntenească impunea forma cu [i], iar cea cu [ă] caracteriza numai textele redactate în varianta moldovenească și transilvăneană-bănățeană⁴¹.

I.1.2.9. Vocala [ă] etimologică se păstrează în verbul *lăcui* (< magh. *lakni*): D/O, 42; *lăcuesc*: D/O, 189, 190; *lăcuește*: C, 15^f; *lăcuia*: CVNT/O, 290, 296; D/O, 4; *lăcuiără*: CVNT/O, 310; *au lăcuit*: CVNT/O, 253, 256; D/O, 42, 43; *va lăcui*: D/O, 102; *să lăcuiști*: D/O, 45; *să lăcuiască*: ÎB/O, 374; AMA/O, 330, 337; D/O, 21; *să lăcuiți*: CP/O, 388; *lăcuind*: CVNT/O, 257, 260, 270, 299, precum și în derivatele sale: *lăcuiitori*: AMA/O, 329; *lăcuiitorii*: D/O, 118, 158, 159; *lăcuiitoriu*: D/O, 181, 195; *lăcuiința*: ÎPTP/O, 353. Aceeași situație am

³⁷ *Ibidem*, p. 65.

³⁸ Gheție, BD, p. 335; IRL 1997, p. 295.

³⁹ Arvinte, ST.L.FAC., p. 65.

⁴⁰ IRL 1997, p. 295; vezi și Iacob, *Limbajul biblic românesc*, I, p. 68.

⁴¹ Iacob, II, p. 9.

înregistrat în cazul substantivului *săbor* (< v.sl. *sūborŭ*): *săborul*: CL, 1^r; D/O, 86, 116, 165, 171; *săborului*: D/O, 138; la fel și la derivate: *săbornicească*: CL, 1^r; ÎB/O, 371; *săborniceasca*: ÎB/O, 375; *săborniceștii*: ÎB/O, 371.

Antim Ivireanul respectă norma impusă de textele culte din secolul al XVI-lea⁴². Nu am înregistrat forme cu [ă] > [o], prin asimilare parțială sau totală, pentru aceste cuvinte, deși evoluția unui [ă] etimologic în cuvinte împrumutate, în aceeași poziție, se produsese în graiurile de tip sudic, iar norma literară muntenească înregistrase inovația.

I.1.2.10. Potrivit normei literare din epoca veche, [ă] este păstrat în verbul *mulțămi* (< (la) *mulți ani!*; cf. gr. εἰς πολλά ἔτη, DLR): *mulțămesc*: C, 5^v; *mulțămim*: C, 15^v; *n-au mulțămit*: ÎPTP/O, 360, precum și în familia sa lexicală: *mulțămirea*: ÎPTP/O, 354; *mulțămiri*: C, 55^v; *mulțămitori*: CL, 2^v; *nemulțămitor*: ÎPTP/O, 351. În ansamblul textelor lui Antim Ivireanul însă, aceste forme sînt puține. Mult mai frecvente sînt cele în care [ă] > [e] (evoluție insuficient explicată pentru toate ariile în care apare în texte⁴³): *să mulțemim*: D/O, 72, 126, 200; *mulțemire*: C, 3^r; *mulțemiri*: D/O, 201; *mulțemit*: D/O, 52, 87, 232, 233; *mulțemita*: CVNT/O, 242; (cu) *mulțemită*: D/O, 21, 37, 142, 191, 192; CP/O, 389; *mulțemite*: D/O, 113; *mulțemitor*: CVNT/O, 242; *mulțemitoriu*: CVNT/O, 242; CP/O, 388; *mulțemiți*: AMA/O, 330; *nemulțemitor*: D/O, 57.

Inovația din graiurile sudice, cu [ă] > [u] prin asimilare vocalică, apare de trei ori și numai în predici: *mulțumescu-ț*: D/O, 144; *nemulțumirii*: D/O, 57 și *nemulțumitoarea*: D/O, 203. În ciuda suspiciunilor de intervenție în text, este posibil ca forma păstrată în cea mai veche copie manuscrisă a didahiilor (executată de Efrem grămaticul în

⁴² ILRL 1997, p. 88; Densușianu, ILR, II, p. 65, 71.

⁴³ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 172; cf. Densușianu, ILR, II, p. 53: „poate trebuie să presupunem că ă a devenit e mai întîi în formele de ind. prez. *amăgesc*, *mulțămesc* etc., unde e putea să-l asimileze pe ă precedent”.

anii 1722-1725) să reproducă forma utilizată de Antim Ivireanul însuși, întrucât, chiar dacă ea este rară în limba cultă a epocii, apare și la alți cărturari (de pildă, în *Istoria Țării Rumânești: mulțemită*: 6^v/16 și *mulțemite*: 2^r/12⁴⁴). În ms. 549 (cel de la Căldărușani, realizat după exemplarul din 1722-1725) și în ms. 524 (din 1781), în două din cele trei ocurențe, cuvântul este corectat după norma tradițională: *nemuțămirii* și *nemuțămitoarea*⁴⁵. La fel au procedat copiiștii și în cazul câtorva dintre formele cu [e], punând în evidență astfel vitalitatea normei literare vechi. De altfel, inovația care a impus trecerea lui [ă] la [u] în *mulțumi* a devenit normă unică pentru limba literară abia din 1932⁴⁶, după ce, în 1904, ortografia accepta norma dublă: *mulțumi* – *mulțâmi*.

I.1.2.11. Dacă în *părete*, *păreche*, *spăria* ș.a., [ă] etimologic își menține poziția de fonetism literar în textele religioase din Țara Românească, deci și la Antim Ivireanul, în cazul altor cuvinte cu [ă] în aceeași poziție am constatat în scrierile mitropolitului muntean preferința pentru varianta nouă: *necaz* (< v.sl. *nakazu*): D/O, 75, 159; *necazul*: D/O, 61; *necazului*: D/O, 159; *necazuri*: D/O, 61, 82, 151, 186; *necazurile*: CVNT/O, 244; D/O, 158, 163, 228; (*ne-*)*am necăjit*: AMA/O, 334; D/O, 160. Cuvântul este rar folosit cu fonetismul etimologic: *năcazurile*: Ded. 1703/O, 407.

Inovația s-a produs în Țara Românească, probabil mai întâi ca disimilare vocalică [ă] – [ă] > [e] – [ă] în verbul *a necăji*, extinsă apoi și la substantivul *necaz*, determinînd o modificare în configurația exprimării culte dacoromâne: varianta cu [e] devine normă a

⁴⁴ **Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino.** Ediție critică, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, București, Editura Academiei, 2006. Cf. Ion Gheție, BD, p. 102 și ILRL 1997, p. 295, care semnalează inovația în documente munteneste abia după 1750, iar în textele literare ale epocii o singură dată, în *Evanghelia* din 1760.

⁴⁵ Vezi D/O, 57, 203, notele de subsol.

⁴⁶ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 23.

dialectului literar muntenesc (se găsește la cronicari, în *Biblia* din 1688, în documente etc.), față de aria dialectală nordică, unde apare constant, pînă în secolul al XIX-lea, forma etimologică (la 1757, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul folosește numai forma cu [ă]⁴⁷; tot astfel, în *Vulgata de la Blaj*, 1760-1761, „fonetismul mai apropiat de etimon este cvasigeneral”⁴⁸; iar în veacul următor, scriitorii ardeleni și moldoveni păstrează în operele lor forma arhaică⁴⁹).

Aceeași realitate lingvistică se constată și în cazul lui *blestem* și *blestema* (< lat. *blasphemare*). Antim Ivireanul folosește în exclusivitate forme cu [e] și [ea]: *blestem*: ÎB/O, 367; AMA/O, 334, 336, 340, 343; D/O, 100, 120; *blestemul*: CVNT/O, 247; *a blestema*: CVNT/O, 259; D/O, 81, 91; *bléstemă*: CL, 1^r; *blestemă*: CVNT/O, 252; *blestemăm*: D/O, 26; *s-au blestemat*: D/O, 62; *să blesteme*: CVNT/O, 259; *blestemat/ă*: ÎB/O, 367; D/O, 24, 82, 96, 100, 173; *blestemînd*: CVNT/O, 245, 266; D/O, 53, *blestematul*: D/O, 38, 205; *blestemaților*: ÎPTP/O, 354.

Forma etimologică rămîne normă a variantelor literare nordice, în timp ce [ă] > [e] în dialectul literar muntenesc din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pornind de la o inovație a vorbirii populare⁵⁰. Prezența formei vechi la sfîrșitul secolului al XVII-lea în texte diferite din Țara Românească se explică fie ca o reminiscență a normei generale odinioară în dacoromâna populară și în varianta ei cultă, fie ca influență a textelor nordice care stau la baza unor realizări tipografice muntenesti (în *Biblia* din 1688, de pildă).

I.1.2.12. În cuvântul *biserică* (< lat. *basilica*) și în derivate, norma literară generală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea oglindea al doilea stadiu de evoluție a vocalei protonice, de la latină în limba română, și anume pronunția cu [e] protonic. După Al. Rosetti, fenomenul este înregistrat la scară largă încă din secolul al XVI-lea,

⁴⁷ Mariana Costinescu, *Normă și dialect în primele gramatici românești*, în SLLF, II, 1972, p. 12.

⁴⁸ Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 793.

⁴⁹ Vezi referiri la scriitori din secolul al XIX-lea, la Frățilă, *Târnavă*, p. 38.

⁵⁰ IRLR 1997, p. 294; Gheție, BD, p. 98.

cînd „forma asimilată *besërecă* [...] este generală”⁵¹. Totuși, în cele mai multe texte din prima etapă a românei literare cele două forme alternează. Chiar dacă, în veacul al XVI-lea, [e] protonic în acest cuvînt reprezenta un fapt nou încă, el s-a impus repede în limba textelor bisericești, ajungînd ca în vremea lui Antim Ivireanul să constituie un fenomen „clasic”, cu o pondere mult superioară în texte față de aspectul arhaic cu [ă]. În literatura de specialitate, păstrarea lui [ă] etimologic în cuvîntul discutat este considerată normă și în ultima perioadă a vechii române literare, în toate ariile culturale⁵², însă ponderea fonetismului arhaic infirmă acest lucru. De pildă, la Dosoftei, în *Viața și petreacerea svinților*, „ă este păstrat în cuvîntul *băsearică* (< lat. *basilica*) într-o singură ocurență: nov. 144^v/18; celelalte atestări semnaleză trecerea lui *ă* la *e*”⁵³. Prin urmare, norma nu mai poate fi cea arhaică, întrucît uzul în cele mai multe texte literare s-a orientat spre inovație. Atestările termenului în discuție în textele muntenești, începînd cu mijlocul secolului al XVII-lea, indică însă o nouă tendință de rostire și scriere a sa, cu [i] în prima silabă, deși nu se poate vorbi încă, ținînd cont de numărul formelor cu [i] în detrimentul celor cu [e], de o schimbare a normei literare sudice.

În orice moment al activității sale, Antim Ivireanul scrie sau pune sub tipar forme cu [e]: Pred. 1694: *besërecii*, *besëricească* (4^v); CL 1699: *besérica* (3^v, 4^r, 20^v, 21^v, 22^v, 24^r, 25^r, 25^v, 26^r, 26^v, 27^r, 28^r), *beserică* (23^v, 24^v, 25^r, 27^r), *besérici* (21^v), *beséricii* (ftl.^r, 20^v, 22^r, 26^r, 26^v, 27^r, 28^r), *beséricilor* (22^r) etc.; Ded. 1703: *besérica* (O: 407), *bisericești* (O: 407); ÎPTP 1705: *besérica* (O: 353, 355, 358), *besërecă* (O: 360) *besërecii* (O: 350, 355, 358), *beséricii* (O: 361); CVNT 1709: *besérica* (O: 245, 277, 279, 280, 297, 300, 301), *beserică* (O: 262, 283, 286), *besëricei* (O: 294), *besérici* (O: 254), *beséricii* (O: 286, 288, 289, 291, 297) etc.; ÎB 1710: *beserecesc* (O: 378) *beserică* (O: 371, 376, 379, 382), *bisericească* (O: 365), *bisericești* (O: 382), *besérici* (O: 372,

⁵¹ Rosetti, ILR 1978, p. 502; cf. Munteanu – Țâra, ILRL 1983, p. 72.

⁵² Manea, *Dosoftei VPS*, p. 463.

⁵³ *Ibidem*, p. 111.

375), *beséricii* (O: 365, 367, 375, 376); AMA 1713: *besérica* (O: 327, 330) *besérică* (O: 326, 327, 330), *besericească* (O: 328), *besérici* (O: 326), *beséricii* (O: 325, 326, 328, 329, 331) etc.; CP 1714: *besérica* (O: 388), *besérică* (O: 387, 389, 394), *beséricii* (O: 388, 394), *besericească* (O: 387, 390), *besericești* (O: 390, 392); Ded. 1715: *besérica* (O: 410), *beséricii* (O: 409), *besericești* (O: 409).

Pe lângă acestea, în textele lui Antim Ivireanul apar și forme cu fonetismul nou muntenesc, cu [e] protonic > [i]: Ded. 1694: *bisérica* (O: 399); CL 1699: *bisearica* (20^v), *bisearicii* (20^v); ÎB 1710: *bisérica* (O: 382); C 1715: *bisearică* (13^f), *bisérica* (21^v, 51^l). Frecvența situațiilor în care este încălcată norma literară este mult inferioară celei a situațiilor când se respectă norma. Constatăm, de asemenea, că inovația însoțește norma pe tot parcursul activității lui Antim, fără o modificare a ponderii formei populare de la o etapă la alta. Aceste două fapte indică la Antim Ivireanul asimilare concomitentă a celor două modalități de pronunție și de scriere a cuvântului. Cu toate că există posibilitatea ca unele dintre formele cu [i] descoperite în textele lui Antim, în forma păstrată pînă la noi, să nu aparțină autorului (faptul că apar atît de rar și cu precădere în texte tipărite de altcineva – Gheorghe Radovici este tipograful lucrărilor din 1710 și 1715 – îndreptățește o atitudine circumspectă, cu atît mai mult cu cît dedicația din 1715, text cu siguranță mai atent așezat în tipar, prezintă numai forme cu [e], pe cînd în cuprinsul ceaslovului apare și varianta cu [i]), ocurențele din Ded. 1694 și cele din CL 1699 demonstrează cele afirmate anterior despre limba deprinsă și utilizată de acesta.

În predici, norma literară este respectată prin notarea constantă a vocalei [e] protonice în: *besérica* (O: 6, 42, 51, 57, 62, 85, 86, 88, 108, 110, 111, 112, 124, 136, 146, 165, 173, 204, 231), *besérică* (O: 6, 31, 32, 41, 43, 45, 46, 62, 63, 65, 68, 73, 85, 90, 101, 103, 108, 129, 193, 203, 223, 227, 231), *besericească* (O: 116, 193, 230), *besericesc* (O: 124, 202, 231), *besericește* (O: 28), *besericești* (O: 28, 30, 82, 99, 210, 226, 233), *besérici* (O: 34, 72, 117, 192, 204), *beséricii* (O: 31, 32, 35, 42, 45, 50, 57, 58, 72, 82, 86, 91, 94, 105, 116, 135, 151, 170, 172, 199, 204, 231, 233), *beséricilor* (O: 117).

Pe lângă aceste forme, copia din 1722-1725 a didahiilor prezintă câteva ocurențe ale formei noi muntenești cu [i]: *biserică* (O: 6, 20, 31, 125), *bisericesc* (O: 125), *bisericească* (O: 188), *bisérici* (O: 23, 26, 99), *biséricii* (O: 31, 94, 148, 188).

I.1.2.13. Vocala [ă] protonică neaccentuată > [o] în *folos* (< ngr. φελός); *noroc* (< v.sl. *narokŭ*), *norod* (< v.sl. *narodŭ*), *zăbovi* (< v.sl. *za-baviti*) și în derivatele lor: *folos*: Ded. 1694/O, 399; ÎPTP/O, 349, 351; AMA/O, 327, 341; D/O, 7, 19, 22, 23, 24, 29, 34, 39, 68 etc.; *folosul*: Pred. 1694: 3^v; Ded. 1694/O, 399; AMA/O, 328, 336, 342, 343; D/O, 7, 22, 35, 63, 72; *folosi*: D/O, 72; *nu folosesc*: D/O, 55; *s-au folosit*: D/O, 36, 59; *vom folosi*: D/O, 36; *să folosiți*: D/O, 34; *folositoare*: Pred. 1694: 3^v; *folositori*: D/O, 63; *folosință*: Pred. 1694: 4^v; D/O, 63 etc.; *norocie*: Ded. 1715/O, 411; *norocire*: Ded. 1709/O, 411; D/O, 63; *norocit/ă*: Pred. 1694: 5^r; D/O, 126, 139, 191, 201; *norociț*: D/O, 87; *norociților*: Pred. 1694: 4^r; *norod*: CL, 31^v; ÎPTP/O, 357; ÎB/O, 376; CP/O, 389, 394; Ded. 1715/O, 410; D/O, 21, 22, 78, 86; *norodul*: D/O, 28, 42, 60, 63, 69, 75; *norodului*: ÎB/O, 367; CP/O, 389, 390; D/O, 7, 21, 32, 41, 45, 63; Ded. 1715/O, 411; *noroadele*: D/O, 51, 67; *noroadelor*: D/O, 5, 66 etc.; *zăbovește*: D/O, 102; *au zăbovit*: D/O, 75; *zăbovind*: D/O, 196.

Trecerea lui [ă] la [o] prin asimilare vocalică [ă] – [o] > [o] – [o] în cuvinte ca *folos*, *noroc* și *norod* și prin disimilare vocalică [ă] – [ă] > [ă] – [o] în *zăbovi* este o inovație destul de timpurie în unele graiuri dacoromâne⁵⁴, cu atestări în textele literare chiar în perioada de pînă la 1640⁵⁵. Tendința este aceea de impunere a inovației (fonetismul nou se întîlnește în texte din Moldova, Banat-Hunedoara, Ardeal și Țara Românească), deși unii autori privilegiază fonetismul vechi (de pildă, la Dosoftei, în *Viața și petreacerea svinților*, „toți acești termeni [*noroc*,

⁵⁴ Gheție, BD, 101-102.

⁵⁵ ILRL 1997, p. 89; Rosetti, ILR 1978, p. 503 și 540; cf. Densusinau, ILR, II, p. 53, 70.

norod, *noroi*] apar cu fonetismul etimologic⁵⁶) ori îl folosesc în alternanță cu cel nou. În cazul lui *zăbăvi* – *zăbovi* alternanța s-a manifestat pînă tîrziu, în epoca premodernă.

Antim Ivireanul respectă norma curentă în varianta literară din vremea sa, dar folosește de cîteva ori, numai în cazul lui *norod*, și fonetismul etimologic (mai prezent în textele literare nordice): *nărod*: CL, 8^v, 31^v; Ded. 1694/O, 399; *nărodului*: CP/O, 388.

I.1.2.14. Vocala [ă] accentuată (< lat. *á* + *n* + voc.) > [î] în *fîntînă* (< lat. *fontana*), *întîi* (< lat. **antaneus*), *mînă* (< lat. *manus*), după norma literară a vremii: *fîntînă*: CVNT/O, 260; D/O, 20; *fîntîni*: D/O, 260; *întîi*: Postf. 1693/O, 397; ÎTP/O, 351, 352, 255; CVNT/O, 253, 255, 256, 257, 258, 262; D/O, 17, 23, 25, 30, 35, 38, 46, 47, 48, 56, 59 etc.; „întîe pricini”: Ded. 1694/O, 398; *mînă*: CVNT/O, 295, 296; AMA/O, 330; CP/O, 393; D/O, 21, 86, 117, 136, 144, 225; *mîna*: D/O, 170. Fenomenul se recunoaște în toate cuvintele moștenite din latină, cu un [á] latinesc în aceeași poziție⁵⁷. Nu am consemnat la Antim Ivireanul forme cu stadiul [ă] (cf. *fontána* > *fontăna* > **făntăna* > *făntînă* > *fîntînă*⁵⁸ ori *manus* > *mănu* > *mînă*), care fuseseră active în majoritatea textelor din secolul al XVI-lea⁵⁹ și care mai apăreau în vremea cărturarului muntean în varianta literară nordică (la Dosoftei⁶⁰, în ms. 45 al *Bibliei* din 1688⁶¹ etc.). Ceea ce fusese la început o inovație a graiurilor muntenești s-a extins și la nivelul altor graiuri, a intrat în variantele literare corespunzătoare și a rămas în norma literară modernă.

⁵⁶ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 114.

⁵⁷ Rosetti, ILR 1978, p. 251: „Ca o urmare a acțiunii lui *n* asupra vocalei precedente [...], *a* latin accentuat a trecut în română mai întîi la *ă*, și apoi la *î*: lat. *canis* > **câne* > *cîne* (cf. tosc. *gen*; româna a mers deci mai departe pe calea închiderii, prin crearea timbrului *î*.”

⁵⁸ Arvinte, ST.L.NM., p. 2; vezi și Ivănescu, ILR 2000, p. 208.

⁵⁹ Rosetti, ILR 1978, p. 544-545.

⁶⁰ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 112-113.

⁶¹ Arvinte, ST.L.NM, p. 2.

3. [e]

I.1.3.1. Vocala [e] medială atonă etimologică s-a păstrat în cuvinte ca *adevăr* (< lat. *ad de verum*): AMA/O, 344, 346; *adevărul*: D/O, 36, 45, 51; *adevărului*: D/O, 4, 7, 8 etc.; *adevărat*: Pred. 1694, 2^f, 2^v; ÎPTP/O, 349, 351, 352; D/O, 8, 11, 15, 19, 23, 30, 32, 33, 42, 44, 51 etc.; *adeverință*: Pred. 1694, 4^v; „*să adevăra și légea postului*”: D/O, 35; *așijderea* (< **a(c)și* (< lat. *eccum + sic*) + v.sl. (*tako*)’*de + -re*, DA): Pred. 1694, 2^v; D/O, 7, 18, 22, 24, 37, 75, 88, 93, 97, 101, 111, 121, 124, 137 etc.; ÎPTP/O, 351, 358; ÎB/O, 378, 382; CVNT/O, 318; AMA/O, 337, 341, 345; CP/O, 392; *foamete* (< **fămetos > fometos*, „cu *ă > o* sub influența consoanelor labiale”⁶²): CVNT/O, 274, 284; *foametea*: D/O, 61; *pretutindenea* (< lat. *per + totum + inde + re > dr. pretutindere > pretutindene(a)*): CL, 17^f; CVNT/O, 295; D/O, 58 și *petutindenea* (sic): D/O, 202; *prieten* (< bg. *prijaten*) și derivatele sale: *priiaten*: D/O, 55, 182; *priiateni*: Pred. 1694, 3^v; CL, 16^f, 16^v, 25^f, 29^f; D/O, 81, 123, 164, 165, 181; „*îi prietenéște cu Dumnezeu*”: D/O, 167; „*vă împrietenesc cu Dumnezeu*”: D/O, 172; *ucenic* (< v.sl. *učeníkŭ*): Pred. 1694, 3^f; D/O, 38, 54, 101 etc.; *ucenici*: CL, 6^f; D/O, 54, 56, 79, 80 etc.; *ucenicilor*: CL, 6^v; D/O, 9, 10, 11, 58 etc.; *veni* (< lat. *venire*): *veni* (perf. s., III, sg.): CVNT/O, 293; „*nu ne venim în fire*”: D/O, 25; *am venit*: D/O, 22; *au venit*: D/O, 30, 61, 66; CVNT/O, 280, 281, 294; *venind*: CVNT/O, 263, 279, 290; *venirea*: D/O, 4, 32, 46; CVNT/O, 298.

Pe lângă norma literară din Muntenia (care s-a impus ulterior ca normă a românei literare moderne), în textele lui Antim Ivireanul apar și câteva exemple cu [e] > [i], dar nu la toate cuvintele menționate mai sus și destul de rar: *așijderea*: ÎB/O, 379, 380, 381; *driptatea*: C, 7^f; *pretutindinea*: CL, 16^v; C, 6^v; *ucinici*: CL, 4^v; *ucinicii*: D/O, 5; *ucinicilor*: C, 5^v; D/O, 5. Fenomenul trecerii lui [e] la [i] în acest tip de context fonetic „este caracteristic textelor scrise în zonele unde se vorbea subdialectul nordic”⁶³, în secolul al XVII-lea; dar tendința generală (pusă în evidență de ocurența exemplurilor cu [e] > [i] în textele laice și

⁶² Rosetti, ILR 1978, p. 109.

⁶³ ILRL 1997, p. 297.

religioase din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, cu deosebire după 1750) este aceea de slăbire a fenomenului la nivelul limbii culte. Totuși, pentru unele cuvinte, oscilația între norma literară generală și închiderea lui [e] rămâne un fapt real în aspectul cultivat al limbii române pînă tîrziu în epoca modernă. Astfel, la începutul secolului trecut, în limba literară era consemnată perechea *prieten* – *prietin*, dar se recomanda forma cu [e] în cazul lui *așișderea* (*așișderea*)⁶⁴.

I.1.3.2. Vocala [e] medială atonă etimologică s-a păstrat și în situațiile în care ea este urmată în silaba finală de un [e] (mai ales în formele de singular cu articol hotărît și în construcția pluralului articulat la unele substantive feminine și neutre): *apele*: D/O, 65, 175, 180, 185, 209; *aproapele*: D/O, 48, 51, 52, 53, 54; *cugetele*: D/O, 46, 73, 203; *jărtvele*: D/O, 153; *jirtvele*: D/O, 5; *mirele*: D/O, 113; *păcatele*: D/O, 11, 26, 36, 46, 49, 64, 65, 66, 70, 71, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 100 etc.; *părintele*: ÎPTP/O, 350, 351; D/O, 17, 45, 48, 83, 86, 112, 125, 133, 150, 200, 205, 229 etc.; *sufletele*: ÎB/O, 382; D/O, 5, 12, 22, 28, 42, 81, 91, 92, 106, 116 etc.; *umpletele*: C 1715, 21^v etc.

Fenomenul trecerii lui [e] la [i] în aceste contexte a fost consemnat în secolul al XVI-lea în documente de pe teritoriile nordice ale dacoromânei (Moldova, Transilvania și Banat) și mai puțin din sud (Oltenia). În secolul următor aria sa de răspîndire se lărgeste, cuprinzînd și Muntenia și, de asemenea, accede în textele literare laice și religioase, dar fără a constitui, în general, normă a vreunei variante literare. Nici măcar la Dosoftei, care este unul dintre cărturarii cei mai receptivi la faptele de limbă populară, „fenomenul trecerii lui *e* neaccentuat, în poziție medială și finală, la *i nu este caracteristic* (s.n.) [...]”. Dovadă sînt formele duble, dintre care, în anumite cazuri, mitropolitul a preferat pe cele care, ulterior, au devenit literare”⁶⁵. De altfel, secolul al XVII-lea reprezintă apogeul acestui fenomen la nivelul textelor literare, numărul ocurențelor scăzînd în secolul al XVIII-lea și

⁶⁴ *Regule ortografice 1904*, p. 26 și 19.

⁶⁵ Laura Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 129.

mai ales după 1750, când în textele religioase tipărite se generalizează varianta literară muntenească, cu [e].

La Antim Ivireanul fonetismul literar este uneori însoțit de cel popular. Cazurile în care se constată închiderea lui [e] la [i] în acest context fonetic sînt chiar mai numeroase decît cele în care evoluția s-a produs în situația descrisă la punctul I.1.3.1.: *cugetile*: C, 14^f; *cumpenile*: CVNT/O, 247; *ferestriile*: CVNT/O, 287; *mirile*: C, 13^v; *numerile*: CL, 9^f; *pîntecile*: ÎB/O, 370; CVNT/O, 283; *razile*: D/O, 10; *simbetile*: AMA/O, 335; *sufletile*: C, 14^f, 54^v; *umbletile*: C 1715, 21^v.

Aceste forme ar fi putut să-i fie sugerate lui Antim Ivireanul de uzul lingvistic al mentorului său, din primii ani ai șederii sale în Țara Românească, moldoveanul Mitrofan. Tot el, ca diortositor, intervenise și asupra *Bibliei* de la București, deoarece în textul din 1688 există cîteva locuri în care apar forme cu [i] acolo unde în traducerea lui Milescu și în varianta muntenească, ms. 4389, este întrebuintată forma literară: *brațile* (BB) – *brațele* (ms. 45), MLD/I, 27.16; *dobitoacile* (BB) – *dobitoacele* (ms. 45, ms. 4389), MLD/I, 34.5; *hainilor* (BB) – *hainelor* (ms. 45, ms. 4389), MLD/I, 27.27; *hiclișug* (BB) – *vicleșug* (ms. 45), MLD/I, 27.35; *îngirii* (BB) – *îngerii* (ms. 45, ms. 4389); *viniră* (BB) – *veniră* (ms. 45, ms. 4389), MLD/I, 37.35 etc.

Pe de altă parte, prezența formelor cu [i] în copiile din secolul al XVIII-lea ale didahiilor (ms. 549 B, ms. 524 C, ms. 67 N), acolo unde în cea mai veche variantă manuscrisă păstrată (ms. 3460, a lui Efreim grămăticul, 1722-1725) există fonetismul etimologic, demonstrează întrebuintarea constantă a inovației la nivel popular (poate ca normă secundară) în Muntenia: *capetile*: D/ms. 524 C/O, 27; *hainile*: D/ms. 524 C/O, 70, 74, 76, 84, 164, 202, 211, 219; *mirile*: D/ms. 549 B, ms. 67 N/O, 113; *păcatile*: D/ms. 549 B/O, 203; *razile*: D/ms. 524 C/O, 19, 52, 58 etc. De altfel, în ceea ce privește răspîndirea teritorială a formelor cu [i], astăzi, hărțile atlaselor lingvistice indică Banatul, vestul Crișanei, Moldova și întreaga Muntenie.

I.1.3.3. [-e] final aton apare netrecut la [-i]: *anume*: AMA/O, 243, 310; CP/O, 394; *bate*: D/O, 34; ÎPTP/O, 359; *va bate*: D/O, 55; *cine*:

D/O, 9, 11, 12, 21, 26, 30 etc.; *cuvinte*: Pred. 1694, 4^v; ÎPTP/O, 361; *haine*: D/O, 49, 107, 192; CVNT/O, 265; AMA/O, 346; *hrisoave*: AMA/O, 339; *mare*: CVNT/O, 298; *noapte*: Pred. 1694, 4^f; *nume*: CVNT/O, 244, 269, 292, 311; AMA/O, 331, 333, 354; D/O, 8, 18, 27, 53, 82, 87, 88, 114; *sînge*: CVNT/O, 301; *suspine*: D/O, 110; *să suspine*: D/O, 219; *toate*: D/O, 5, 6, 7, 8, 9; *să véde*: Pred. 1694, 2^f; etc.

Fără a se ridica la statutul de normă literară, închiderea lui [-e] final la [-i] se întîlnește pe tot parcursul epocii vechi, cu precădere în textele elaborate în Moldova sau datorate unor moldoveni, ori unor texte de bază moldovenești. În regiunile sudice ale Dacoromaniei, apare sporadic în documentele din Oltenia încă din secolul al XVI-lea, iar în jumătatea estică a Munteniei, după 1600, ca reflex al situației existente în graiurile de acolo, în acea epocă⁶⁶.

I.1.3.4. În prepozițiile *de*, *pe* și compusele *de la*, *de pe* etc., [-e] se păstrează nealterat, după norma impusă de tradiția literară bisericească încă din secolul al XVI-lea. Nu am consemnat nicăieri la Antim Ivireanul fonetismul popular specific graiului moldovenesc, *di*, *pi* etc. (și care apare, sporadic, și în alte regiuni nordice⁶⁷) deși el apare (e adevărat, rar) în texte religioase muntenesti din epoca lui Antim Ivireanul⁶⁸.

În istoria limbii române literare, în ciuda relativ frecvențelor ocurențe în texte religioase și laice (mai ales din Moldova), închiderea lui [e] neaccentuat medial și final (ori a lui [e] din cuvinte atone în frază) la [i] nu a funcționat ca normă a exprimării culte. O încercare de revigorare a fonetismului popular în direcție cultă se înregistrează însă la începutul secolului al XIX-lea, în Moldova, în cărțile realizate în tipografia „Albinei”, „cunoscută fiind tendința lui Gr. Asachi de a

⁶⁶ Ion Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, Editura Academiei, 2000, p. 17.

⁶⁷ Gheție, BD, p. 109; vezi și Densusianu, *Țara Hațegului*, p. 25 și 51; Urișescu, *Nordul Banatului*, p. 59; Botoșineanu, *Valea superioară a Someșului Mare*, p. 72-73.

⁶⁸ ILRL 1997, p. 298.

repune în drepturi unele norme dialectale moldovenești”⁶⁹; în timp ce în Țara Românească Ion Heliade Rădulescu recomandă fonetismul *de*, pentru că „este mai clasic”⁷⁰.

I.1.3.5. Cuvântul *străin* (< lat. **exterrenus* sau *extriniscus*⁷¹) și derivatele lui apar cu fonetismul etimologic [e] aton: *strein/-ă*: ÎPTP/O, 360; ÎB/O, 377; AMA/O, 341; D/O, 33, 103, 124, 147, 153, 171, 231; *streinul*: D/O, 148; *streini*: C, 2^r, 24^r; CVNT/O, 244 etc.; AMA/O, 326; *înstreinat*: C, 22^v; *înstreineze*: AMA/O, 336; *streinătatea*: D/O, 6 etc.

Vocala în discuție a cunoscut în istoria limbii române două evoluții. Cea mai timpurie este [e] > [i], prin asimilare vocalică regresivă, atestată în secolul al XVI-lea în textele rotacizante, la Coresi și în *Palia de la Orăștie*. Cealaltă, [e] > [ă], se explică fie prin analogia termenilor formați cu *stră-*, fie prin velarizarea lui [e] după consoana [r]⁷², este specifică nordului dacoromânesc și, după atestările în textele literare și în documente, apare în secolul al XVI-lea, dar se manifestă mai pregnant în veacul următor. În textele lui Antim Ivireanul am consemnat ambele forme de inovație populară, însă rar: *striin*: ÎPTP/O, 360; D/O, 124; *striini*: CVNT/O, 276; D/O, 6; *străin/-nă*: ÎPTP/O, 359; ÎB/O, 380.

Fonetismul etimologic [e] își păstrează statutul de normă literară în toată epoca veche, folosit în primele gramatici românești (a lui

⁶⁹ Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, I, p. 69.

⁷⁰ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 105.

⁷¹ Etimologia lui *străin* reprezintă în continuare o problemă neelucidată. În articolul *În legătură cu etimologia lui străin*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 2, p. 175-182, Ion Gheție a analizat critic soluțiile propuse și argumentate de-a lungul timpului pentru etimonul lui *străin* și a ajuns la concluzia că „forma cu *e* (*strein*) pare a fi cea mai veche în domeniul dacoromânesc și se plasează, în consecință, cel mai aproape de etimonul latin” (p. 179): < lat. **exterrenus* sau *extriniscus*. Noi am pornit în analiza noastră de la acest punct de vedere. Vezi și Densusianu, ILR, II, p. 72.

⁷² Densusianu, *ibidem*, II, p. 72, respectiv Ion Gheție, *În legătură cu etimologia...*, p. 179.

Eustatievici Brașoveanul, la 1757, și a lui Macarie, cca. 1772, aici alături de *străin*⁷³) și la începutul epocii moderne; dar spre sfârșitul secolului al XIX-lea concurența formei mai noi cu [ă] îl face să cadă în desuetudine. Ortografia din 1904 îl prezintă ca a doua opțiune în norma oscilantă *străin* – *strein*⁷⁴. Îndreptarul din 1932 recomandă doar varianta *străin*⁷⁵, dar autorii precizează că „alături de *străin* se întrebuițează și forma *strein*”⁷⁶.

În privința surselor de unde cele două forme populare au pătruns în scrierile lui Antim Ivireanul, deducem că *străin* reprezintă o infiltrație a unui fapt de limbă popular nordic preluat, probabil, prin intermediul vreunui text literar, în timp ce *striin* a putut pătrunde direct din vorbirea populară, specifică tuturor locurilor în care Antim a activat: Rîmnic, Snagov, Tîrgoviște și București.

Hărțile lingvistice actuale (vezi ALR SN V, h. 1355) evidențiază faptul că, pe teritoriul care ne interesează, forma *strein* se întrebuițează astăzi în nordul și estul Munteniei, iar *striin* în vestul Munteniei; Oltenia cunoaște varianta *strin*, mai nouă, obținută prin contragerea celor doi [i] din *striin*. În mod cert, această configurație dialectală nu reflectă și starea de acum trei sute de ani. Au intervenit modificări, a existat o evoluție.

Comentînd existența lui *striin* într-un document scris în regiunea Bucureștiului, de la începutul secolului al XVIII-lea, I. Gheție și Al. Mareș afirmă că este posibil ca aria lui *striin* să fi fost în acea perioadă mai largă decît în zilele noastre, extinzîndu-se spre est⁷⁷. Deși argumentul este precar (întrucît documentul putea fi scris de un vorbitor al graiurilor din vestul Munteniei sau din

⁷³ Vezi Mariana Costinescu, *Normă și dialect în primele gramatici românești*, în SLLF, II, 1972, p. 14 și 21.

⁷⁴ *Regule ortografice 1904*, p. 28.

⁷⁵ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 175.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 15.

⁷⁷ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 86, 87; Ion Gheție, *art. cit.*, p. 179.

Oltenia⁷⁸), el trebuie luat în considerare, mai ales că este sprijinit și de alte constatări, după cum va fi arătat în cele ce urmează.

În textele propriu-zis ale lui Antim Ivireanul am consemnat ambele forme de inovație populară specifice epocii, însă rar. Abaterile de la norma literară sînt rare și la Efrem grămăticul, în copia din 1722-1725 a didahiilor lui Antim. Ocurențele formelor cu [ii] din aceste texte nu permit formularea unei concluzii privind extinderea ariei lui *striin* față de cea a lui *strein*, în vorbirea necultivată din secolul al XVIII-lea, în Țara Românească. Pe de o parte, sînt prea puține; pe de altă parte, Antim Ivireanul ar fi putut prelua varianta *striin* din graiul oltenesc din preajma Rîmnicului și să o folosească și mai tîrziu, accidental, cînd a activat la Tîrgoviște și la București, fără ca ea să fie obișnuită și în limba vorbită în aceste regiuni, din aria estică a Țării Românești.

Nu același lucru putem spune despre versiunilor copiate ale didahiilor mitropolitului muntean, de după 1725. Ne referim la ms. 549 al predicilor, realizat între anii 1730-1740 de către un copist necunoscut⁷⁹. După cum demonstrează Gabriel Ștrempel, exemplarul a fost lucrat, destul de neglijent, după manuscrisul grămăticului Efrem⁸⁰. Pe lîngă greșelile de transcriere (omiterea unor litere, repetarea vreunei silabe etc.), autorul ms. 549 a realizat unele modificări ce vizează aspectul lingvistic al textului. Ne interesează aici, în mod special, opțiunea copistului pentru formele *strein* și *striin*. În textul lui Efrem, din cele 30 de ocurențe ale cuvîntului, 28 respectă norma literară a vremii (*înstreinare*: D/O, 218; *înstreinat*: D/O, 144; *înstreinași*: D/O, 13; *strein*: D/O, 33, 103, 124 – de două ori, 147, 153, 231 – de două ori; *streină*: D/O, 171; *streinătatea*: D/O, 6; *streine*: D/O, 124, 135, 136, 168, 206; *streini*: D/O, 60, 73, 109, 151, 203, 231; *streinilor*: D/O, 13, 38; *streinul*: D/O, 148; *streinului*: D/O, 13;), iar 2 prezintă forma necultivată. Autorul ms. 549 notează de 14 ori forme cu fonetismul [ei] (D/O, ms. 549, 13 – de două

⁷⁸ Ion Gheție, *art. cit.*, p. 179; Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 87.

⁷⁹ Vezi prezentarea pe larg la Gabriel Ștrempel, *Introducere la Antim Ivireanul, Predici*, București, Editura Academiei, 1962, p. 42-47.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 46-47.

ori, 38, 124 – de două ori, 144, 147, 148, 151, 153, 168, 171, 231) și de 16 ori cu [ii] (D/O, ms. 549, 6 – de două ori, 13, 33, 60, 73, 103, 109, 124 – de două ori, 135, 136, 203, 206, 218, 231), modificînd textul de 14 ori în favoarea lui *striin*. În mod cert, copistul anonim al didahiilor era familiarizat cu această formă, iar utilizarea ei în scris este reflexul unei obișnuințe în rostire, o alegere spontană în detrimentul variantei literare pe care o găsea în textul de copiat. Acest personaj misterios este dintr-o zonă sudică în care [e] > [i] în *striin* și în derivatele sale. Este posibil chiar să fi realizat manuscrisul într-o asemenea zonă. Credem că nu este vorba de Oltenia sau de vestul Munteniei, deoarece nu găsim în versiunea didahiilor executată de copistul anonim fapte de limbă care să se găsească numai în Oltenia și în vestul Munteniei și pe care acesta să le fi notat în locul formelor specifice variantei literare muntenești din manuscrisul lui Efreim. Or, dacă *originea oltenească sau vest-muntenească* l-ar fi determinat să înlocuiască de atîtea ori pe *strein* cu *striin*, fără prea mare grijă pentru exprimarea literară, atunci ne-am fi așteptat să găsim constant în scrisul său și alte forme obișnuite în documentele din vestul Munteniei sau din Oltenia acelei vremi. Situația este însă alta⁸¹. Pe baza ocurențelor din ms. 549 al didahiilor lui Antim Ivireanul și a rarității formelor specifice Olteniei sau regiunii muntenești învecinate, de vest, putem afirma că aria lui *striin* îngloba, cel puțin în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, și o regiune mai estică, incluzînd, poate, și Bucureștiul.

I.1.3.6. Vocala [e] atonă se păstrează în verbe de origine slavonă și în cuvinte din familia acestora: *prestevi* (< v.sl. *preštaviti* (*sja*)): *prestevit*: D/O, 224; *propovedui* (< v.sl. *propovēdati*): CL, 5^r; D/O, 7, 109; *propoveduia*: D/O, 93, 149; *să propoveduesc*: D/O, 30, 131; *au*

⁸¹ Vezi și articolul nostru, Adina Chirilă, *Contribuție la delimitarea ariei sudice a lui striin în secolul al XVIII-lea*, în AUT, Seria științe filologice, XLV (2007), p. 99-106.

propoveduit: CVNT/O, 258; *propoveduind*: D/O, 6; *propoveduirea*: CL, 5^f; D/O, 65, 88, 94, 148; *propoveduitori*: D/O, 5.

Forme cu [e] > [ă] apar rar, în didahii: *să propovăduiască*: D/O, 88, și *propovăduirea*: D/O, 98.

I.1.3.7. Vocala [e] atonă etimologică medială nu a trecut la [i] în verbul *împiedeca* (< lat. *impēdicare*), potrivit normei literare generale în epoca veche. Termenul este rar la Antim Ivireanul: *împiedecat*: D/O, 112; *împiedecări*: D/O, 146, 153. Fonetismul etimologic a rezistat ca normă a limbii culte pînă tîrziu în epoca modernă, astfel încît în primele sisteme de norme unitare fixate în secolul al XX-lea, formele cu [i] sînt respinse. În 1932, singura formă acceptată este încă cea etimologică: *împiedec*⁸².

În copia de la 1781 a didahiilor lui Antim Ivireanul, cea a arhimandritului Grigorie Deleanu, ms. 524 C, forma este „corectată” în cele trei ocurențe: *împiedicat*, respectiv *împiedicări*; faptul acesta demonstrează existența uzului cu [i], impus însă mult mai tîrziu ca normă a românei literare unitare.

I.1.3.8. În cuvintele *adică* (et. nec.), *áripă* (< lat. *álipa*⁸³), *citi* (< v.sl. *čítati*) și *primeni* (< v.sl. *prēmēniti*), vocala [e] medială apare constant, potrivit normei tradiționale: *adecă* este general: Ded. 1694/O, 399; ÎPTP/O, 355, 357, 358, 359, 361; ÎB/O, 369, 371, 372, 373 etc.; CVNT/O, 268, 269, 270, 273, 274 etc.; CP/O, 389; D/O, 11, 12, 14, 17, 18, 21, 23, 30 etc.; *arepi*: D/O, 167; *arepile*: D/O, 106; *arepilor*: C, 56^f; *am cetit*: D/O, 229; *au cetit*: CVNT/O, 304, 308; *cetiț*: D/O, 144, 161; *nu cetiți*: CL, 36^f; *să cetim*: ÎPTP/O, 350, 355; *să nu să cetească*: ÎB/O, 375; *cetitori*: Postf. 1693/O, 397; *să vor premeni*: D/O, 218 (de două ori) și 219; *premeneală*: D/O, 220.

⁸² Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 17: „Cuvintele terminate în *-ec*, *-ecă*, deși se pronunță de unii cu *-ic*, *-ică*, vor păstra formele dintâi: *duminecă*, *întunerec* [...]; *împiedec* ”; vezi și 112.

⁸³ Cf. Frățilă, *Etimologii*, p. 17; idem, *Târnavă*, p. 45.

Forma cu [e] > [i] se întâlnește sporadic: *să citească* ÎPTP/O, 350 și CP/O, 390; *să citiți*: ÎPTP/O, 359. Câteva ocurențe există și în didahii: „*cititoriu de stéle*” D/O, 235, *să citească* și *va citi* D/O, 236.

În cazul altor cuvinte cu [e] etimologic în aceeași poziție se constată la Antim Ivireanul tendința de adoptare a fonetismului nou cu [i], deși norma tradițională își păstra, grație ocurenței majoritare din textele literare nordice și sudice, caracterul de fapt lingvistic cult. Astfel, în adverbul *nicăieri* (*nicăiurea* < lat. *nec-aliubi-re*), [e] alternează cu [i]: *necăiri*: CL, 4^v; *nicăiri*: CVNT/O, 249; D/O, 88, 187. De asemenea, în verbul *pricepe* (< lat. *percipere*) și în derivate, [e] se află în alternanță cu [i], cu predominarea fonetismului din urmă: *preceput-aț*: D/O, 224; *au preceput*: D/O, 222; *precepînd*: D/O, 104; *neprecepută*: D/O, 20, 183; față de *pricépe*: ÎPTP/O, 350; D/O, 15, 35; *pricepe*: D/O, 34, 198, 269; *nu mă pricep*: D/O, 57; *am priceput*: ÎPTP/O, 355; *să pricepem*: D/O, 65, 142; *voiu pricepe*: D/O, 34; *să pricepeț*: D/O, 68; *pricépere*: D/O, 32, 35, 40; *priceperea*: D/O, 31, 35; *nepriceperea*: D/O, 57, 125; *nepriceputa/-ul*: ÎPTP/O, 350, 352. Și verbul *sprijini* (< *sprijin*, cf. v.sl. *súprjaženŭ*) apare cu fonetism alternant: *sprejenitoriul*: C, 11^r, 23^v – *sprijenitor*: AMA/O, 337; *sprijinitori*: D/O, 164; *sprijenitoriu*: Ded. 1715/O, 409.

În cazul acestor cuvinte, formele cu [i] reprezintă încă, la începutul secolului al XVIII-lea, o încălcare a normei literare, deși modificarea se produsese încă din prima perioadă a vechii române literare și se întărise după 1640, cu precădere în textele muntenești⁸⁴. Norma arhaică a rezistat totuși, pentru unele cuvinte, pînă tîrziu, în secolul al XX-lea, grație prestigiului de care s-a bucurat în primul veac al limbii literare moderne cultura din Moldova, o arie literară mai conservatoare în privința acestui aspect lingvistic. De exemplu, pentru *citi* se recomanda în 1904 forma *ceti*⁸⁵, abia după 1932 fiind stabilită ca normă varianta cu [i] pentru *aripi*, *citi*, *sprijini*⁸⁶ și *nicăieri*⁸⁷.

⁸⁴ ILRL 1997, p. 297.

⁸⁵ *Regule ortografice 1904*, p. 20.

⁸⁶ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 82, 87, 97, 174.

⁸⁷ *Mic dicționar ortografic*, București, Editura Academiei, 1953, p. 135.

I.1.3.9. Vocala [-e] finală neaccentuată din *nice* (< lat. *nēque*) apare de cîteva ori păstrată în cuvînt, după norma literară tradițională în epocă (Dosoftei o respectă fără abatere în *Viața și petreacerea svinților*⁸⁸; în *Biblia* de la București, *Facerea*, apare constant, iar excepțiile sînt rare etc.): ÎPTP/O, 352, 353, 356, 358, 360; ÎB/379; D/O, 65, 100, 197.

În scrierile lui Antim Ivireanul este mult mai des întrebuințată varianta cu [i]: adverb: *nici*: Pred. 1694, 2^v; D/O, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 14 (de șase ori), 15 etc.; pronumele negativ sau adjectivul pronominal negativ: *nici unul, nici una, nici un, nici o*: CVNT/O: 264, 269; AMA/O: 328, 338, 345, 346; CP/O: 380, 390, 391; D/O, 14, 29, 33, 43, 52, 59, 68, 80, 84, 87, 92, 94, 95, 101, 109, 113 115 etc.

I.1.3.10. Vocala [e] neaccentuată, în poziție nazală (*e + n + voc.* și *e + n, m + cons.*) apare constant în scrierile lui Antim Ivireanul într-o dublă ipostază: păstrată și închisă la [i].

Calitatea de arhaism grafic sau de realitate lingvistică încă activă în limba literară din secolul al XVII-lea a lui [e] neaccentuat în această poziție, într-o serie de cuvinte, reprezintă o chestiune nerezolvată pe deplin. Părerile specialiștilor s-au formulat aproape întotdeauna pornindu-se de la un grup de cuvinte neaccentuate în frază, cu întrebuințare deosebit de frecventă atît în rostire, cît și în scriere: prepozițiile compuse *den, pren, dentru* și *prentru*, apărute în epoca de formare a limbii române, și a compuselor *denainte, denapoi, dentîi*. Dincolo de apariția lor în româna veche, în privința acestor cuvinte interesează momentul în care [e] etimologic > [i] la nivelul graiurilor, gradul de receptare a inovației în textele literare din secolul al XVI-lea și al XVII-lea și temeiul pe care se sprijină apariția ambelor forme în textele culte.

După Al. Rosetti⁸⁹, în secolul al XVI-lea închiderea lui [e] la [i] sub accent sau aton avea deja o oarecare vechime în limba română și, în

⁸⁸ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 124.

⁸⁹ Vezi întreaga argumentație la Rosetti, ILR 1978, p. 506-509 și 735-736.

consecință, prezența lui [e] în cuvinte ca *den, denainte, dentru, pren* în textele de după 1521 „trebuie să aibă o cauză grafică, nu fonetică”⁹⁰. Pronunția nouă se generalizase, nu însă și scrierea, care amintea de o perioadă când vorbitorul percepușe caracterul compus al acestui tip de cuvinte, dar care nu mai avea suport din partea limbii în acțiune. Așadar, în textele din întreaga epocă veche, *e* trebuie analizat *doar* ca grafem „provenit din analiza vorbitorului a prepozițiilor compuse cu *de* și *pre*”⁹¹.

Pe de altă parte, prezența consecventă a fonemului în texte variate, din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, îndreptățește un alt punct de vedere: acela al considerării lui [e] ca fonem „viu”, eventual în raport de variație liberă cu [i], în exemplele discutate. În privința apariției inovației, Andrei Avram consideră că „în compusele cu prepozițiile *de, pre, spre* schimbarea $e^n > i^n$ s-a petrecut în unele graiuri dacoromâne la o dată posterioară începuturilor scrisului în limba română”⁹². Un argument în favoarea faptului că trecerea lui [e] la [i] în *den, pren* etc. nu s-a produs concomitent în toate unitățile sintopice ale românei și nici înainte de apariția scrisului în limba română este distribuția formelor sub raport geografic. În secolul al XVI-lea, textele bănățene și cele ce țin de arealul sudic prezintă forma cu *-en* în număr mult mai mare decît cea cu *-in*; textele moldovenești sînt caracterizate de situația inversă, iar excepțiile de la această regulă sînt rare (*Glosele Bogdan* prezintă numai cazuri cu [e] în prepoziția *den* și compusele sale)⁹³. Este neverosimil ca traducătorii, diortositorii ori copiştii să se fi grupat în preferința pentru una sau alta dintre forme atît de riguros geografic în condițiile în care evoluția fonetică ar fi avut loc mult mai devreme, iar *e* ar fi fost, în secolul al XVI-lea, doar reflexul unei analize intuitive a formei interne a cuvîntului. Așadar, în urma evoluției mai timpurii a lui [e] neaccentuat sau în cuvinte atone în frază

⁹⁰ *Ibidem*, p. 509.

⁹¹ *Ibidem*, p. 735.

⁹² Avram, *Nazalitatea și rotacismul*, p. 47.

⁹³ IRL 1997, p. 92.

la [i] în graiurile moldovenești⁹⁴, și norma literară din această regiune a promovat fonetismul nou mai repede. La nivelul întregului dialect dacoromân, ambele variante consemnate în scris aveau suport în pronunție în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

În epoca lui Antim Ivireanul, norma literară de pretutindeni impunea (încă), după tradiție, scrierea și pronunția cu [e] în *den*, *pren* și alte cuvinte compuse cu ele, deci și în varianta literară muntenească.

În scrierile mitropolitului situația este următoarea:

a) *den*: Pred. 1694, 2^v, 5^r; CL, 1^r, 4^r, 14^r; Postf. 1693/O, 397; Ded. 1694/O, 398 (de șapte ori); Ded. 1703/O, 407; ÎPTP/O, 350 (de patru ori), 351 (de trei ori), 354, 356 (de cinci ori); AMA/O, 326, 345; 346; D/O, 21, 37, 140, 209, 226, 235.

Forma cu [i] este mult mai frecventă: Pred. 1694, 5^r; ÎPTP/O, 352, 353 (de patru ori), 354 (de două ori), 355; ÎB/O, 366 (de două ori), 368 (de trei ori), 369 (de două ori), 370 etc.; CVNT/O, 241, 242, 243, 245 (de patru ori), 246, 247 etc.; AMA/O, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335 etc.; CP/O, 387 (de patru ori), 388 (de două ori), 389 (de șapte ori), 390 (de patru ori), 381 (de două ori), 392 (de opt ori), 393, 394; D/O, 3, 4 (de patru ori), 7 (de două ori), 8 (de două ori), 9, 10 (de trei ori, și o dată *dinn*), 11 (de trei ori), 12, 13, 14, 15, 17, 20 (de două ori), 21, 23 (de două ori), 24, 25 (de două ori), 26, 27 (de patru ori), 28 (de patru ori), 30, 31 etc.

b) *denainte*: Ded. 1694/O, 399; D/O, 112, 226; *denapoia*: D/O, 9.

În cazul acestor compuse, nu am găsit alte utilizări, așadar nicio ocurență cu [e] > [i].

⁹⁴ Preluând o idee a lui I. Pătruț, Grigore Rusu consideră că fenomenul [e] > [i] (aici, dar și în alte contexte fonetice: *de* > *dî*, *pe* > *pî*, de exemplu) „este strâns legat de afonizarea vocalelor neaccentuate atât în interiorul cuvântului, cât și în silaba finală. Această afonizare este condiționată la rîndul ei de accent, care în subdialectul moldovean ar fi mai puternic decît în celelalte subdialecte”, în *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 33.

c) *dinlăuntru*: AMA/O, 328; *dinafară*: AMA/O, 328. Acestea reprezintă singurele ocurențe la Antim Ivireanul, în textele cercetate. Nu am consemnat variantele tradiționale.

d) *dentii*: ÎPTP/O, 351 (de două ori), 354; AMA/O, 326; *dentiiu*: ÎPTP/O, 354.

În schimb, *dintii*: ÎB/O, 368, 373, 374; CVNT/O, 259, 260, 263, 266, 285, 303, 319; AMA/O, 329, 345 (de două ori); CP/O, 388; D/O, 3 (de două ori), 41, 42 (de două ori), 52, 53, 57, 61, 68 (de două ori), 70 (de două ori), 86, 90, 91 (de două ori), 99, 101, 121 (de două ori), 123, 127, 136, 142, 143, 145, 148, 151 etc.

e) (*cu*) *denadins(ul)*: ÎPTP/O, 355; CVNT/O, 308; AMA/O, 341, 344; D/O, 40, 151, 172, 186.

Apare și forma nouă, dar mai rar: (*cu*) *dinadins(ul)*: D/O, 122, 224, 232, 233, 234.

f) *dentre* nu este folosit, ci numai *dintre*: ÎB/O, 382; CVNT/O, 318; D/O, 9, 39, 68, 194, 225.

g) *dintr(u)*: CL, 9^v; ÎPTP/O, 355 (de două ori), 358; AMA/O, 330 (de două ori), 331, 334; D/O, 189, 237.

Mai frecvent apare *dintr(u)*: Postf. 1693/O, 397; Ded. 1709/O, 411; CVNT/O, 241, 243, 244, 245, 246, 250, 253, 254, 255, 256, 259, 262, 267, 269, 271 etc.; D/O, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 27, 32, 34, 35, 40, 43, 47, 49, 50, 58, 59, 60, 64 etc.

h) *pren*: Postf. 1693/O, 397; Pred. 1694, 2^v, 4^v; Ded. 1694/O, 399; Ded. 1703/O, 407; ÎPTP/O, 351; CL, 4^v; și *pen* (cu disimilarea totală a lui [-r-]): C, 55^v.

Aceste forme alternează cu *prin*: Pred. 1694, 2^v; Ded. 1703/O, 407 (de două ori); D/O, 4, 14, 15, 26, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 27, 30, 33, 35, 36, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 51 etc.; și *printr(e)*: CVNT/O, 281, 302; D/O, 15, 48, 107, 175, 184, 186, 220.

Urmărind proporția dintre formele cu [e] și cele cu [i] în cazul lui *den* și *pren* și al compuselor lor, constatăm la Antim Ivireanul orientarea clară spre norma nouă. Numai pentru *denainte* și *denapoi(a)* nu am înregistrat alte forme în afara celor patru ocurențe cu fonetismul vechi, dar acest lucru nu șubrezește concluzia că mitropolitului i-au fost

mai la îndemână variantele noi ale cuvintelor. Prin opțiunea sa, Antim Ivireanul se alătură scrisului cronicăresc din Muntenia din acea perioadă (căci alternanțele *den* – *din* etc. sînt numeroase în opera lui Constantin Cantacuzino, Radu Popescu etc.), îndepărtîndu-se de norma păzită încă în textele religioase, în *Biblia* de la București, de exemplu, unde prepoziția *den* cunoaște „sute de ocurențe, în timp ce varianta cu *-i-*, *din*, apare abia de 12 ori [...]. În compuse ca *denainte*, *den(n)apoi*, *dencătroo*, *den(n)afară*, *dendărătul*, *denpreună*, *dentii-dentii*, nu apare niciodată vreo variantă cu *-i-*. Iar în cazul lui *dentr(u)*, celor 45 de ocurențe din BB, Fac. li se opune o singură atestare cu *-i-*, *dintru* (17. 16), după cum forma *dintre* este atestată numai o singură dată (BB, *Facerea*, 42. 24)⁹⁵.

Inovația a înlăturat treptat, în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, fonetismul vechi. De exemplu, în *Biblia Vulgata* de la Blaj (1760-1761), *din* și compusele cu acesta nu apar decît în forma cu [i] (< [e])⁹⁶; iar mai tîrziu, în Moldova, în intervalul 1800-1830, Doina Marta Bejan nu consemnează nicio ocurență a lui *den* în tipărituri⁹⁷. În schimb, formele tradiționale sînt semnalate de Al. Rosetti la M. Kogălniceanu, Mihai Eminescu, B. P. Hasdeu etc. și sînt explicate de lingvistul bucureștean în concordanță cu opinia sa despre notarea lui [e] în aceste cuvinte încă din secolul al XVI-lea: este vorba de o tradiție grafică, întrucît, în secolul al XIX-lea, „firește, nu mai poate fi vorba de *menținerea* pronunțării cu *e!*”⁹⁸. Recunoscută fiind propensiunea autorilor citați pentru valorile culturale ale trecutului și chiar proiectele unora din ei de creare a unei limbi literare pe temeuri tradiționale, este normal ca în unele contexte să fi folosit variata tradițională în scris, chiar dacă ea nu mai avea suport în pronunția locală și, probabil, nici în discursul literar oral.

⁹⁵ Arvinte, ST.L.FAC., p. 52.

⁹⁶ Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 794.

⁹⁷ Doina Marta Bejan, *Limba română literară în tipăriturile moldovenești dintre anii 1800-1830*, București, EDP, 2004, p. 16.

⁹⁸ Rosetti, ILR 1978, p. 736.

Inovația este consemnată în norma limbii literare unice în 1932⁹⁹.

În unele regiuni [i] (< [e]) > [î] în *dîn, dîntre* etc., fiind vorba, de fapt, de durificarea lui *d*, notată în „Muntenia propriu-zisă, răsăritul Olteniei și colțul sud-estic al Transilvaniei (Brașov) și în Banat, Crișana sudică și centrală”¹⁰⁰. Des întâlnită în scrierile laice munteneste ale vremii, această inovație populară apare rar la Antim Ivireanul: *dîntîi*: CVNT/O, 262; D/O, 56.

I.1.3.11. Încă și mai evidentă este tendința de renunțare la formele arhaice, cu [e] neaccentuat, pentru cuvinte ca *nimeni* (< lat. *nemĭnem*) și *nimic, nimica* (< lat. *nec-mĭca*), folosite de Antim Ivireanul cu fonetismul [i], care a devenit normă în româna literară modernă: *nimeni*: D/O, 34, 43 etc.; *nimenea*: D/O, 4, 20, 28, 29, 30, 35, 80 etc.; *nimănu*: CVNT/O, 270; D/O: 17, 39, 43, 80, 85; *nimărui*: D/O, 80; *nimic*: D/O, 37, 43; *nimica*: D/O, 80, 81.

Aceeași situație se vede și în cazul altor substantive cu [e] aton: *inemă* (< lat. *anima*), *premejdie* (< v.sl. *prĕme'dije*), *preveghea* (< lat. *pervigilare*), *secriu* (< magh. *szekrény*). În textele cercetate am întâlnit aproape în exclusivitate formele noi:

inima: Pred. 1694, 5^r; D/O, 5, 7, 23, 28; *inemă*: D/O, 16, 21, 22; *inimii*: D/O, 15, 17, 21; *inimile*: D/O, 5, 8, 10, 16, 27, 29, 34, 36 etc.; foarte rar apare forma mai apropiată de etimon: *inema*: Postf. 1693/O, 397; ÎPTP/O, 355; *inemii*: ÎPTP/O, 351;

primejdie: D/O, 36, 49, 223; AMA/O, 340; *primejdii*: D/O, 61; *primejdii*: D/O, 164; *primejdiile*: D/O, 22, 38, 49, 101, 163;

priveghez: D/O, 7; *priveghiază*: D/O, 22; *să priveghem*: ÎB/O, 365; *nu priveghiia*: D/O, 52; *priveghind*: D/O, 108;

sicriu și *sicriul*: D/O, 30.

Uzul cult cel mai răspândit în epocă oglindea menținerea fonetismului etimologic, în cazul cuvintelor de mai sus. Inovația populară pătrundea însă în textele literare din orice parte a țării (cu o

⁹⁹ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 147.

¹⁰⁰ Gheție, BD, p. 132.

tendință ceva mai accentuată în sud), avînd curs mai mult sau mai puțin, în funcție de cuvînt. Astfel, în cazul pronumelui negativ *nimeni*, alternanța dintre forma veche și cea nouă nu este sporadică la un scriitor precum Dosoftei, în timp ce în cazul lui *nimic*, în aceeași scriere, mitropolitul moldovean preferă fonetismul etimologic¹⁰¹. În *Biblia* de la București, pentru *nimic* este folosită consecvent forma *nemică* (mai puțin *nemic*), care corectează de cîteva ori pe *nimic* din ms. 45¹⁰². Pentru *inimă* la Dosoftei găsim numai forme cu [e] în *Viața și petreacerea svinților*, dar atît [e] cît și [i] în *tepsia – tipsia*¹⁰³; în *Biblia* de la București, în *Facerea*, cele trei ocurențe ale acestui substantiv se împart în una cu [e] și două cu [i] etc. Această stare a lucrurilor indică faptul că inovația forțează în mod natural pătrunderea în variantele literare din diverse regiuni și că nu există o regulă privind natura cuvintelor asupra cărora ea are mai repede cîștig de cauză: sînt atît cuvinte des întrebuintate în discursul religios, cît și termeni mai rari (*sticlă*, *tipsie* etc.).

I.1.3.12. Vocala [e] neaccentuată etimologică > [a] în *dator* (< lat. *debitorius*) și derivatele sale: D/O, 100, 182; *datori*: Ded. 1694/O, 399; *datorie*: D/O, 7, 22, 23, 90, 98, 105, 145, 160 etc.; *datoriu*: CVNT/O, 242; AMA/O, 337; D/O, 124, 137, 231; *datornici*: D/O, 233; *am îndatorit*: D/O, 231. Norma este specifică variantei literare sudice și celei moldovenești în epoca lui Antim Ivireanul și se impune din ce în ce mai mult în uzul literar după 1700¹⁰⁴. Din punct de vedere dialectal, este o inovație din graiurile muntenești și moldovenești, sub influența lui [a] din diverse forme ale verbului *a da*. Nu am înregistrat la Antim Ivireanul fonetismul etimologic (mai rezistent în

¹⁰¹ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 123-124.

¹⁰² Vezi Arvinte, ST.L.FAC., p. 53; idem, ST.L.EX., p. 4.

¹⁰³ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 133 și 125.

¹⁰⁴ IRLR 1997, p. 296.

vorbirea din Transilvania și, în consecință, în textele literare elaborate acolo¹⁰⁵) și nici varianta cu [ǣ].

I.1.3.13. Vocala [e] etimologică > [i] în *nește* (< lat. *nescio quid*): *niște*: D/O, 5, 10, 23, 25, 26, 27, 28, 36, 43, 50, 60, 63 etc. Antim Ivireanul respectă o singură dată norma literară tradițională, scriind *nește*: ÎPTP/O, 361.

Forma *niște* reprezintă o inovație populară consemnată de timpuriu în documente din Țara Românească și Moldova, în secolul al XVI-lea, care devine din ce în ce mai frecventă în veacul următor și după 1700. Numai în Ardeal forma veche este mai rezistentă și la nivel popular, căci documentele din epoca veche conțin doar forme cu [e]¹⁰⁶. Din uzul popular, închiderea lui [e] la [i] în acest cuvânt a trecut în texte literare nordice (moldovenești) și sudice, dar cu mai multă consecvență în Țara Românească. Deducem din modul în care este utilizat cuvântul la Antim Ivireanul și în alte texte reprezentative pentru cultura muntească (în *Biblia* din 1688, în *Facerea*, termenul este întrebuințat de două ori și numai cu fonetismul vechi: MLD/I, 3. 5 și 31. 26; la fel apare și în ms. 4389 – muntenesc, și în ms. 45 – moldovenesc, în locurile respective; în schimb, în *Cartea lui Iov* „forma *niște* este cvasigenerală”¹⁰⁷ etc.) că norma literară muntească se găsește în plină transformare în privința lui [e] etimologic din *nește*. În timp ce în varianta literară ardelenescă *nește* este considerată formă corectă și la 1757 (cf. *Gramatica* lui Eustatievici Brașoveanul¹⁰⁸), în textele muntenesti fenomenul [e] > [i] afectează și un cuvânt ca pronumele *neștine*

¹⁰⁵ Ion Gheție, în ILRL 1997, p. 296, afirmă că în unele texte ardelenesti „*detoriu* și derivatele apar redatate cu **ѣ** (*dětoriu*), ceea ce presupune o rostire cu [ɕa] sau [ɕ]”. Întrucât [ɕa] sau [ɕ] mai vechi corespund doar unui [e] accentuat dacă în silaba următoare există [e], notația cu **ѣ** în acest cuvânt nu presupune o rostire cu diftong ori cu vocală deschisă, ci doar o notare grafică, slova chirilică notînd aici un [e] obișnuit.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 108.

¹⁰⁷ Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 12.

¹⁰⁸ Mariana Costinescu, *art. cit.*, p. 13.

(< lat. *nescio quem*), care apare *niștine* de câteva ori: MLD/I, 33. 10; III, 25. 26 etc. Fonetismul nou în *niște* pătrunde mai târziu în Transilvania, dar ajunge să fie folosit consecvent de Samuil Micu, în *Biblia* de la Blaj, din 1795¹⁰⁹.

I.1.3.14. Am lăsat la urmă problema lui [e] neaccentuat în poziție nazală în cuvântul *semenție*, deoarece prezența sa a fost explicată diferit de către lingviști. După Ion Gheție, în *seminție* avem de-a face cu fenomenul închiderii lui [e] neaccentuat la [i] în poziție nazală, cu aceeași situație din punct de vedere istoric și literar ca în cazul lui *cuvinte*, *minte* etc.¹¹⁰: *semenție* > *seminție*. Vasile Arvinte însă consideră că forma cu [i] este „normală, deoarece cuvântul este un derivat de la *sămînță*, pl. *semințe*, în care închiderea a putut avea loc mai înainte”¹¹¹, cu [e] sub accent: *sămențe* > *semențe* (prin asimilare vocalică: [ă] – [e] > [e] – [e]) > *semințe*.

În scrierile lui Antim Ivireanul exemplele cu [i] și [e] alternează, cu preponderența celor din urmă: *seminție*: CVNT/O, 262; *seminția*: D/O, 8; CVNT/O, 254; *seminții*: CVNT/O, 266; față de: *semenție*: CVNT/O, 315; *semenției*: D/O, 126; *semenția*: CVNT/O, 247, 262, 264, 266, 272; D/O, 44; *semenții*: CVNT/O, 266. Este o situație aparte în opțiunea lingvistică a cărturarului muntean, avînd în vedere că în toate situațiile care implicau alegerea fonetismului nou în detrimentul celui vechi ([i], nu [e]) am consemnat de cele mai multe ori privilegierea inovației, chiar dacă acest lucru venea în contradicție cu norma literară muntenească. Prin urmare, la Antim Ivireanul nu se poate vorbi, în general, despre o tendință de arhaizare a exprimării, similară celei pe care o constată Vasile Arvinte în *Biblia* din 1688, luînd în discuție, printre altele, și ocurența lui *semenție* în acest text¹¹². Dar este posibil ca Antim Ivireanul să fi fost influențat de realitatea lingvistică din acest text religios, iar „arhaizarea” să se fi produs involuntar.

¹⁰⁹ Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 12.

¹¹⁰ IRL 1997, p. 298.

¹¹¹ Arvinte, ST.L.FAC., p. 52.

¹¹² *Ibidem*, p. 52.

I.1.3.15. Vocala [e] accentuată + *n* + *voc.* sau + *n/m* + *cons.* apare constant închisă la [i]¹¹³: *aminte*: ÎPTP/O, 354, 356, 361; CVNT/O, 247, 268; D/O, 14, 36, 71, 82, 96, 111, 113, 133, 135, 160, 182, 226, 234, 236, 237; *credință* (< lat. **credentia*): D/O, 6, 9, 15, 23, 24, 25 etc.; *necredința*: D/O, 27; *buna-credință*: D/O 4; *cuvinte* (*cuvînt* < lat. *conventum*) și *cuvintele*: D/O, 3, 9, 12, 15, 16, 17, 18, 23, 25, 28, 29, 34, 35, 37, 41, 44, 45, 46, 48, 58 etc.; *a cumineca*¹¹⁴ (< lat. **commūnicare*): *te cumineci*: D/O, 55; *să (nu) (se/să) cuminece*: ÎPTP/O, 356; ÎB/O, 375, 379, 380, 381; AMA/O, 338, 344; D/O, 90, 148, 238; (și în varianta cu [e] medial posttonic > [i]: *să se cuminice*: D/O, 103); *duminecă* (< lat. *dominica*): CVNT/O, 317; AMA/O, 332; D/O, 90, 203, 206, 226, 238; *dumineca*: ÎPTP/O, 358; AMA/O, 331; D/O, 22, 34, 89, 90, 97, 105, 108, 139, 140, 183, 202, 205, 232; *dumineci*: AMA/O, 331, 332; *duminecile*: ÎPTP/O, 360; AMA/O, 342; D/O, 27, 72; (și cu [e] neaccentuat posttonic > [i]: *Duminica Thomei*: CP/O, 388; *duminicile*: ÎB/O, 379); *minte* (< lat. *mentem*): D/O, 5, 7, 8, 9, 16, 17, 19, 29, 31, 37, 38, 48, 56, 57 etc.; pluralul substantivului *veșmînt* (< lat. *vestimentum*): *veșminte*: D/O, 86; *veșmintele*: D/O, 10, 135, 187, 188; *veșmintelor*: D/O, 10; (de trei ori, în același loc, am consemnat și pluralul refăcut după singular: *veșmintele*: D/O, 209); *vineri* (< lat. *veneris*): AMA/O, 334; *vinerea*: D/O, 95, 236, 237, 238.

Scrierea lui [i] în acest context reprezintă norma limbii culte din epoca lui Antim Ivireanul în toate zonele țării și oglindește evoluția care avusese loc în aproape toate graiurile românești. Prezența formelor vechi în textele din prima perioadă a românei culte (sînt destul de numeroase în textele rotacizante și, prin acestea, în tipăriturile lui Coresi ș.a.) demonstrează totuși că inovația era destul de recentă pentru unele graiuri, iar în cazul altora ea nu avusese încă loc atunci cînd în silaba următoare din cuvînt exista un [e]. De pildă, în unele graiuri de la

¹¹³ Avram, *Nazalitatea și rotacismul*, p. 39-44.

¹¹⁴ Fenomenul apare și cînd [e] este neaccentuat în flexiunea verbală și în derivate: *va cumineca*: ÎB/O, 378; *ne vom cumineca*: D/O, 94; *să ne cuminecăm*: D/O, 94; *cuminecătură*: D/O, 26; ÎB/O, 381. Foarte rar apare și forma etimologică: *s-au cumenecat*: ÎPTP/O, 358.

nord de Mureș, momentul [e] ... [e] > [i] ... [e] (*mene* > *mine*, *mente* > *minte*) nu poate fi stabilit mai înainte de secolul al XVI-lea, iar în unele puncte dialectale din Ardeal (Țelna, jud. Alba) nici azi nu este cunoscută prefacerea lui *-ene* în *-ine*¹¹⁵, astfel încât are dreptate H. Tiktin când afirmă că pe teritoriul dacoromânesc, în secolul al XVII-lea se spunea *mente* și *minte*, *cuvente* și *cuvinte* etc¹¹⁶.

După 1640, numai în scrierile lui Varlaam există exemple mai numeroase cu fonetismul vechi, însă nici la el forma aceasta nu este exclusivă¹¹⁷. O ușoară tendință arhaizantă se poate observa și la Dosoftei, dar exemplele cu [e] sînt mai puține decît cele cu [i] în cuvintele luate în discuție¹¹⁸. În *Biblia* de la București, [e] apare sporadic în cuvintele amintite și nu are corespondent în ms. 45, moldovenesc, nici în ms. 4389. În acest text, revenirea la o normă lingvistică ce nu mai avea suport în rostirea contemporană și nici în modelul altor texte literare este pusă de Vasile Arvinte pe seama diortositorilor munteni, instruiți, în general, în spiritul respectării tradiției¹¹⁹.

I.1.3.16. [e] ([je]) > [i] în *mira* (< lat. **mīrare* > dr. *mera*): *mirare*: D/O, 204; *mă mir*: D/O, 41, 134, 179, 192, 202, 222; *ne mirăm*: D/O, 27; *să miră*: D/O, 16, 151.

Fonetismul etimologic [e] în acest cuvînt (sau forma la care s-a ajuns prin diftongare, ca în *mîerģe*, frecventă în graiuri de tip nordic) mai era folosit în vremea lui Antim Ivireanul de către scriitorii moldoveni, însă exemplele sînt foarte puține¹²⁰. Și la aceștia este evidentă tendința de adoptare a formei noi, create prin contaminarea lui

¹¹⁵ Ivănescu, ILR, p. 409.

¹¹⁶ H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, Leipzig, Erster Teil, 1884, p. 56, *apud* Manea, *Dosoftei*. **VPS**, p. 120; vezi și Avram, *Nazalitatea și rotacismul*, p. 47.

¹¹⁷ IRL 1997, p. 298.

¹¹⁸ Manea, *Dosoftei*. **VPS**, p. 118.

¹¹⁹ Arvinte, ST.L.FAC., p. 52.

¹²⁰ IRL 1997, p. 297.

mera cu *mir*¹²¹: „mult mă *mir*” (MCNM/5), „multă *mirare*”, *se miră*, „de *mirat* este” (MCNM/O, 15) etc.

I.1.3.17. În situațiile în care este păstrată o formă mai apropiată de etimonul latinesc, vocala [e] etimologică neaccentuată apare la Antim Ivireanul numai trecută la [i], prin disimilare vocalică, în *direct* (< lat. *directus*): ÎPTP/O, 350, 352, 355, 358, 360; *direptul*: ÎPTP/O, 359; D/O, 112, 215, 221; *direpți*: CL, 9^v; *direptate*: CL, 14^v, 20^v, 33^v; ÎPTP/O, 354, 359; *direptatea*: CL, 8^f; *direptății*: Pred. 1694, 4^v; *nedireptății*: ÎPTP/O, 350; *îndirepta*: ÎPTP/O, 353, 355; *îndireptează*: C, 14^f; *nu să vor îndirepta*: ÎPTP/O, 353; *să îndirepteze*: ÎPTP/O, 357; *neîndireptat*: ÎPTP/O, 360; *îndireptare*: ÎPTP/O, 355, 361.

Păstrarea fonetismului etimologic ([e] sau [i]) în textele literare de după 1700 este o reminiscență a normei culte din secolul al XVI-lea, deoarece tendința în toate scrierile din a doua perioadă a epocii vechi este adoptarea unei forme noi, cu [e] (sau [i]) sincopat.

Calificarea fenomenului de sincopare a vocalei protonice drept „nou” în aceste cuvinte, în istoria limbii române, se impune a fi discutată. G. Ivănescu îl integrează, cu certitudine, în categoria faptelor care au produs diferențierea dialectală încă din epoca latinei populare: „Astfel e cazul cu unele forme care caracterizează numai dialectul moldovenesc și pe cel muntenesc în raport cu cele de la nord și vest de Carpați și din sudul Dunării: *drept*, *dreptate* și *a drege*, în raport cu *dirept*, *direptate* și *a direge* [...]. Forma mold. și munt. *drept*, merge cu zona continentală a României [...]; forma *dirept*, din Banat și Ardeal, și *direptu*, din sudul Dunării, unde se găsește și *dreptu*, merge cu Romania mediteraneană”¹²². Fenomenul nu ar fi, așadar, o *inovație* în secolul al XVI-lea.

Vechimea fenomenului în unitățile diatopice românești nu se reflectă însă în cele mai timpurii documente în limba română: scrisorile, zapisele de vânzare și însemnările din secolul al XVI-lea din Țara

¹²¹ Densusianu, ILR, II, p. 59.

¹²² Ivănescu, ILR, p. 117.

Românească, Moldova și Transilvania conțin aproape în exclusivitate forme vechi¹²³. Chiar și după 1700 ele continuă să apară, ceea ce demonstrează că momentul sincopării lui [e] ([i]) trebuie plasat mai aproape de primele consemnări ale românei în scris. Numărul lor se împuținează treptat începând cu mijlocul secolului al XVII-lea: mai repede în Muntenia propriu-zisă și apoi în Moldova. Cel mai conservator spațiu lingvistic în privința fonetismului etimologic este aria ce cuprinde Banatul și Transilvania, dar și aici, în unele texte, norma cu sincoparea lui [e] sau [i] se impune după jumătatea secolului al XVIII-lea¹²⁴.

Inovația graiurilor muntenești ([e] ([i]) > Ø) s-a înregistrat sporadic în secolul al XVI-lea în textele literare; în schimb, după 1640 formele noi apar consecvent, mai ales în scrierile muntenești (căci în Moldova, la Dosoftei de exemplu, este clară preferința pentru fonetismului arhaic¹²⁵), dar fără a elimina deocamdată fonetismul vechi¹²⁶. Tendința de înnoire este evidentă la Antim Ivireanul, în textele căruia este folosită foarte des forma sincopată: *drept* (și în *drept acéia/aceia/acela* „de aceea”): CVNT/O, 242, 243, 247, 248, 252; D/O, 10, 13, 14, 15, 16, 23, 29, 31, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 46 etc.; *drépte*: CL, fll.⁵; *drepte*: D/O, 8, 34, 38 etc.; *dreptate*: CVNT/O, 248, 258, 264, 306 etc.; D/O, 17, 33, 35, 44 etc.; *dreptatea*: ÎB/O, 368; Ded. 1715/O, 410; D/O, 15 etc.; *dreptul*: D/O, 51; *îndreptează*: D/O, 29; (*s-*)*au îndreptat*: CVNT/O, 265 etc.; D/O, 16, 30, 31; *să (ne) îndrepteze*: ÎB/O, 366; D/O, 16, 29; *îndreptându-vă*: D/O, 7; *nedreptate*: C, 9^v, 22^f; *nedreptății*: D/O, 33, 38, 39; *îndreptătoriu*: Ded. 1715/O, 409.

¹²³ Vezi DÎR – sec. XVI, *passim.*; cf. Rosetti, ILR 1978, p. 499, care consemnează forma cu [e] sincopat în trei ocurențe.

¹²⁴ Vezi Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 794.

¹²⁵ Vezi Manea, *Dosoftei. VPS*, p. 134.

¹²⁶ Arvinte, în ST.L.FAC., p. 53, semnalează că „în BB, Fac. apar 9 ocurențe ale formei *înderepta* și o singură dată *îndirepta* (39, 23). Se constată, așadar, o tendință arhaizantă, căci în textul care a servit ca punct de plecare *Bibliei* de la București, apar în cazul acestui verb numai formele sincopate.”; vezi și Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 14.

În privința lui *drege* (< lat. *dīrigĕre*) nu am consemnat decât forma cu [e] ([i]) sincopat: *drége*: AMA/O, 340; *să dreg*: D/O, 194.

Deja la începutul epocii moderne forma muntenească devenise normă a tipăriturilor moldovenești, căci între 1800 și 1830 nu se consemnează decât fonetismul evoluat¹²⁷; și în textele literare din Transilvania avea o bună reprezentare, prin *Biblia* de la Blaj (1795), deși Samuil Micu, datorită direcției generale de emancipare a limbii, pe care o promova, manifesta o anumită predilecție pentru formele etimologice¹²⁸.

4. [i]

I.1.4.1. Vocala [i] accentuată se păstrează în *zi* (< lat. *dies*): CVNT/O, 321; AMA/O, 346; CP/O, 392; D/O, 62, 93, 176; *zîoa*: D/O, 7, 12, 19, 63, 90, 107, 108, 113, 138, 143 etc.; *zile*: D/O, 3, 30, 35, 56 etc.

Rar este întrebuințată însă și forma *zua*: ÎPTP/O, 354.

Existența lui [u] în locul lui [i] în această situație ține de o rostire regională dură a consoanei dentale [z]: *dziȳa* > *dzîȳa* > *dzuȳa*¹²⁹ (*zuȳa* > *zua*). În general, pronunția dură a consoanelor [s], [z] ([dz]), [ʃ] este specifică zonelor nordice ale dacoromânei și apare în texte în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, dar nicicînd și niciunde ca normă. Dimpotrivă, în prima perioadă a epocii vechi, rostirea dură a acestor consoane alternează în texte cu rostirea moale în toate variantele literare nordice, cu predominarea celei din urmă¹³⁰. În secolul următor, apropierea unor variante literare de graiurile locale determină apariția în texte a unui număr mai mare de exemple cu durificarea consoanelor în discuție (în Moldova, de pildă), însă fără ca acest lucru să atragă după sine eliminarea din normă a pronunției moi¹³¹. Cazurile de hiperliterarizare

¹²⁷ Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 16.

¹²⁸ Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 14.

¹²⁹ Arvinte, ST.L.FAC., 53; vezi și Gheție, BD, p. 137. Cf. Ivănescu, ILR, p. 338: „În unele dialecte (macedoromân, meglenoromân, crișan, maramureșean) î din cuvîntul *đîuă* s-a asimilat la *u*, devenind *u: đuuă*.”

¹³⁰ IRLR 1997, p. 234, 235.

¹³¹ IRLR 1997, p. 444-445 (*Tabelul nr. 3*), p. 448-449 (*Tabelul nr. 5*) și p. 452-453 (*Tabelul nr. 7*).

întâlnite deseori în scrierile moldovenești demonstrează reticența cărturarilor față de un fonetism pe care îl percepeau drept popular, o dovadă a lipsei de rafinament lingvistic. Cel mult se poate vorbi în această perioadă pentru textele nordice de acțiunea unei norme duble, în timp ce varianta literară muntenească acceptă numai variante cu [s], [z], [ʦ] rostite moale (+ [e], [i], [ɛa]), pronunție ce se va impune după mijlocul secolului al XVIII-lea în toate tipăriturile românești. G. Ivănescu vorbește însă despre *o normă* al cărei conținut era tocmai amestecul formelor velarizate și nevelarizate, născută în secolul al XVI-lea, care „a persistat și în veacurile următoare”¹³². În sudul Dacoromaniei, cazuri de trecere a lui [e] la [ă], a lui [i] la [î] și a lui [ɛa] la [a] după [s], [z] ([dz]), [ʦ] există în cărțile scrise ori tipărite în Oltenia, justificate de rostirea dură a acestor consoane în limba populară. În Muntenia propriu-zisă, fenomenul se datorează influențelor livrești nordice.

Pentru *zi*, varianta cu [u] apare rar în textele literare muntenești contemporane lui Antim Ivireanul (în primele cinci cărți ale *Bibliei* din 1688 nu se găsește nicio ocurență a ei, în ciuda faptului că în ms. 45 este mult întrebuițată), ceea ce face dificilă detectarea sursei de unde a putut să o cunoască Antim.

I.1.4.2. Vocala [i] din verbul *a cerși* „cere” (< aor. *cerșiiu*, part. *cerșit* ale vb. *cere* – *cer*, **ceșii*, **ceșit* < lat. *quaerere* – *quaero*, *quaesīvi*, *quaesītum*, DA) > [u] la anumite moduri și timpuri, sub influența formelor cu [u] ale verbului *a cere*¹³³: *am cerșut*: D/O, 159; *au cerșut*: CL, 6^v; CVNT/O, 300; D/O, 157, 158, 161; *cerșut*: CVNT/O, 272. Verbul mai apare o dată la gerunziu, cu fonetismul [i], care implică o pronunție muiată a consoanei fricative prepalatale [ʃ] (înainte de vocală în poziție tare), după norma literară generală: *cerșind(u-o)*: CVNT/O, 261.

¹³² Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 269.

¹³³ Densusianu, ILR, II, p. 155.

I.1.4.3. Vocala [i] accentuată apare în loc de [î] (*sîmbătă* < vsl. **СЪБОТА**), în: *simbete*: AMA/O, 331 și *simbetile*: AMA/O, 335. Celelalte ocurențe îl conțin pe [î]: *sîmbătă*: D/O, 238; *sîmbăta*: CVNT/O, 307; AMA/O, 331; D/O, 33, 90, 101.

Fonetismul în discuție poate fi analizat și din perspectivă consonantică, întrucât ține de rostirea dură sau moale a consoanei precedente. La Antim Ivireanul, cele două exemple contravin atît normei literare muntenești, care nu admite rostirea cu [i], adică rostirea moale a fricativei în această situație, cît și normei variantelor literare nordice, care prezintă o anumită preferință pentru rostirea dură a dentalelor fricative și africcate. Cu toate acestea, fonetismul este consemnat în texte nordice și sudice în toată perioada românei literare vechi, mai întîi în scrierile elaborate în regiunile nordice, propagat apoi în scrieri muntenești¹³⁴. Apariția lui în texte scrise în regiuni unde se consemnează rostirea dură a consoanelor amintite (Oltenia, Banat-Hunedoara, Transilvania de nord-est și Moldova) comportă mai multe posibile explicații – eliminate însă de I. Gheție și Al. Mareș care sînt de părere că în cazul lui [s] + [i] în cuvinte de tipul *sîmbătă*, *singe*, *sintei* etc. este vorba de hipercorectitudine (hiperliterarizare¹³⁵ sau, cel puțin în cazul unora dintre aceste cuvinte, „falsă regresie”¹³⁶) orală sau grafică, apărută la unii scriitori care percepeau rostirea dură a consoanelor [s], [z], ([dz]) și [ț] ca neliterară, pentru că aveau fenomenul în grai¹³⁷.

La Antim Ivireanul, astfel de variante cu [i] pentru cuvinte care cunosc norma cu velarizarea consoanei sînt rare (cu o singură excepție, vezi I.1.4.5.) și au caracter de abatere de la norma muntenească, în general. În textele mitropolitului muntean, ar fi putut pătrunde din mai multe surse. Tradiția literară din Țara Românească a cunoscut o etapă

¹³⁴ IRL 1997, p. 104 și 310.

¹³⁵ Ivănescu, ILR 2000, p. 583.

¹³⁶ Gafton, *Hipercorectitudinea*, p. 130, 131.

¹³⁷ Vezi opiniile emise de lingviști în această problemă, printre care G. Ivănescu, Al. Rosetti, O. Densusianu, prezentate și combătute de I. Gheție și Al. Mareș, precum și concluziile formulate, la Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 170-173, și Gheție, BD, 139 și 140.

în care forme cu [i] apăreau destul de frecvent, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în textele elaborate în Oltenia: *singe* (LM, 2233), *sinul* (LM, 1648), *sintem* (CMM/117^r) etc.; dar și în textele moldovenești fenomenul este folosit în a doua jumătate a veacului al XVII-lea (Dosoftei, Miron Costin ș.a.), iar din textele care circulau și în zona culturală sudică putea fi împrumutat de cărturarul muntean. În sfârșit, *Biblia* de la București conține destul de multe exemple de hiperliterarizare: *răserit* (MLD/IV, 23. 7), *se* „să” (MLD/V, 17. 8), *simbet* (MLD/V, 5. 14), *simburi* (MLD/IV, 6. 4) etc. În privința acestui text remarcăm că, de cele mai multe ori, variantele din ms. 45 și ms. 4389 sînt cele corecte, cu [ã], respectiv [î], așadar cu pronunție dură a consoanei precedente. Prin urmare, apariția formelor cu [i] sau [e] nu se datorează întotdeauna modelului originalului moldovenesc. Ea poate fi pusă pe seama tipografilor moldoveni care, necunoscînd foarte bine norma literară muntenească în această situație (în general, în varianta sudică a limbii române velarizarea nu este atît de frecventă ca în graiul moldovenesc), au presupus că velarizarea aparține unei rostiri inculte și au intervenit în text. Există și situația inversă, în care forma hiperliterarizată din ms. 45 a fost îndreptată după norma literară muntenească: *zămisli* (MLD/I, 16. 4, 18. 10 etc.), *zămislind* (MLD/I, 4. 1, 17. 25 etc.) ș.a.

Reticența față de notarea pronunției dure a consoanelor [r], [s], [z] ([dz]), [ț] se recunoaște la scriitorii moldoveni și în veacurile următoare, pînă după 1800. Doina Marta Bejan consemnează între 1800 și 1830 cîteva exemple cu [i] în loc de [î] în sufixul gramatical gerunzial la verbele de conjugarea I și a IV-a și în cuvinte de tipul *sinul*, *zimbire*¹³⁸.

Limba literară a păstrat pronunția dură în aceste cuvinte, lucrarea normativă din 1932 precizînd, diferențiat, că: „Rostirea literară este *i*, nu *î*, după *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j*, *st*, *str*, deci: *afurisit*, *frasin* [...], dar se zise: *sîn*, *sînge*, *zîmbet*..., *ațîța*”¹³⁹.

¹³⁸ Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 16-17.

¹³⁹ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 18-19; vezi și p. 162 (*țăță*, *-țe*).

I.1.4.4. În cazul verbului *a întîmpina* (< *în-* + *tîmpină*, *tîmpană* „dairea; tobă, darabană” < vsl. ТѢПАНЪ) și a substantivului *întîmpinare*, apariția lui [i] în loc de [î] accentuat sau neaccentuat în formele flexionare ale verbului și la substantiv se datorează, probabil, aceluiași mecanism psiholingvistic de hipercorectitudine¹⁴⁰ care a determinat înlocuirea lui [î] normal din *simbătă* (cf. și *zîmbi*, *zîmbire* / *zimbi*, *zimbire*); în acest caz, explicația folosirii formei la mitropolitul muntean coincide cu cea dată pentru *simbătă* (vezi I.1.4.3.).

Spre deosebire de *simbătă* însă (cu ocurențe mai puține în text decît forma *sîmbătă*), *a întîmpina* este folosit aproape exclusiv cu fonetismul [i]: *întîmpină*: D/O, 140; *ai întîmpinat*: C, 2^f, 27^v; *au întîmpinat*: D/O, 112, 187; *întîmpinatu-m-au*: D/O, 214; *vrea întîmpina*: D/O, 170; *să întîmpini*: C, 13^v; *întîmpinare*: D/O, 187, 188; *întîmpinarea*: D/O, 140, 203, 209. Formele cu [î] sînt rare: *întîmpinarea*: CVNT/O, 261; D/O, 141.

Ne întrebăm dacă nu cumva fonetismul cu [i] era *norma* percepută sau *preferată* de Antim Ivireanul pentru *întîmpina*, *întîmpinare*. Răspunsul pozitiv este susținut de două argumente care se completează. Textele contemporane lui Antim conțineau destule forme de acest tip, suficiente pentru a susține ideea „normalității” într-o exprimare cultă¹⁴¹. În al doilea rînd, trebuie să luăm în considerare propensiunea mitropolitului spre limba greacă; etimonul grecesc-bizantin al cuvîntului bază este τῦμπανον, forma cu [i] avînd, așadar, sprijin în modelul grecesc, ceea ce îi justifică statutul de fapt lingvistic elevat, cult, în conștiința utilizatorului său.

I.1.4.5. Vocala [i] etimologică accentuată sau neaccentuată apare, după modelul etimonului, în neologisme care s-au impus mai tîrziu în

¹⁴⁰ Aceasta este explicația pe care și Laura Manea o dă formei cu [i] în textele lui Dosoftei, în *Dosoftei*. VPS, p. 314; vezi Rosetti, ILR 1978, p. 346; cf. Arvinte, ST.LEX., p. 13-14.

¹⁴¹ De pildă, spre deosebire de situația altor cuvinte care prezintă alternanța [î] – [i], în textul *Bibliei* de la București predomină varianta cu [i] pentru termenul *întîmpina* (vezi indicele de cuvinte la MLD/I, II, IV, V).

limba literară cu alte forme: *alliluia* (< gr. ἀλληλουῖα): D/O, 186; *ellin* (< gr. ἔλλην): D/O, 175; *magnit* (*magnitului*) (< gr. μαγνήτης): D/O, 5; *ritor* (*ritori*) (< gr. ρήτωρ): D/O, 4; *ritorilor*: D/O, 29; „vorbe *ritoricești*”: D/O, 84; *videnie* (< v.sl. ВИДѢНІЄ): CVNT/O, 297, 298; *videniei*: D/O, 153.

5. [î]

I.1.5.1. Vocala [î] accentuată etimologică este păstrată în adverbul *curînd* (< lat. *currendo*), în puținele ocurențe ale termenului: D/O, 181, 190. Fonetismul original este specific variantei literare de tip sudic, în timp ce textele nordice, atât în prima perioadă a epocii vechi, cât și după 1640, prezintă fonetismul [u], prin asimilare vocalică: [u] – [î] > [u] – [u], ca reflex al inovației din graiurile locale (din Banat, Transilvania și Moldova)¹⁴². Inovația apare din ce în ce mai rar în textele literare nordice din secolul al XVIII-lea¹⁴³, lăsînd loc formei primare, ce va deveni normă a limbii literare unitare.

I.1.5.2. Verbul *intra* (< lat. *intro*, *-āre*) apare în scrierile lui Antim Ivireanul cu [î] inițial etimologic (*î* lat. accentuat + *n* + *cons.* > *î*: lat. *intro* > **éntru* > **āntru* > *întru*¹⁴⁴): *întra*: D/O, 220; *nu întră*: D/O, 42; *întrase*: D/O, 69; *am intrat*: D/O, 99; *au intrat*: CVNT/O, 252; D/O, 43, 94, 179, 183; *să întru*: D/O, 150; *să nu intri*: C, 32^v; *să între*: ÎPTP/O, 351, 372; C, 12^v; D/O, 41, 63, 90, 181, 220, 222; *să întrăm*: C, 15^v; *întrînd*: CVNT/O, 305; etc. Aceasta este norma în toate variantele literare din epoca veche, păstrată pînă la începutul secolului al XX-lea. Fonetismul etimologic nu este exclusiv la mitropolitul muntean. De mai puține ori apare în conjugarea verbului moștenit din latină și fonetismul evoluat, cu [i]: *intră*: D/O, 8; *au intrat*: CVNT/O, 251, 316; *să intri*:

¹⁴² Ivănescu, ILR 2000, p. 582; IRL 1997, p. 93, 300.

¹⁴³ În limba *Vulgatei*, „sunt de departe mai frecvente formele cu [î]”, vezi Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 794.

¹⁴⁴ Arvinte, ST.L.FAC., p. 53.

D/O, 45; *nu intra*: D/O, 70; *intrînd*: CVNT/O, 277; *intrarea*: D/O, 41; *intrării*: D/O, 113.

Evoluția [î] > [i] este populară, specifică teritoriului sudic al Dacoromaniei. Ea poate fi explicată fie ca rezultat al unui proces de asimilare (cu [i] din silaba următoare la indicativ prezent sau conjunctiv prezent, persoana a doua singular (*să*) *întri* > (*să*) *intri*¹⁴⁵), ori de disimilare (în forma de gerunziu *întrînd* > *intrînd*), fie ca urmare a tendinței de evitare, în limba română, a vocalelor neutre în poziție inițială accentuată, după cum susține Andrei Avram¹⁴⁶.

În textele lui Antim Ivireanul, raportul dintre fonetismul vechi și cel nou în formele *întra* și *intra* indică o rezervă în adoptarea inovației. De altfel, ea pare să fie de dată recentă, întrucît chiar și la cărturarii laici (mai receptivi, în general, la schimbările din vorbirea populară) ocurențele formelor evoluat din conjugarea verbului *intra* sînt destul de puține. Chiar și mai tîrziu, copiiștii textelor lui Antim, în speță ai predicilor, ignoră rostirea populară și corectează în două locuri forma cu [i] consemnată în versiunea din 1722-1725: *intrarea*: ms. 524 C/D/O, 41 și *să întri*: ms. 524 C/D/O, 45.

I.1.5.3. [î] etimologic inițial (< lat. *á + n + voc.*) > [i] în *inimă* (< lat. *anima*). La Antim Ivireanul, fonetismul nou este general: *inimă*: D/O, 16, 21, 22, 36, 37, 44, 45; *inima*: Pred. 1694, 5^r; D/O, 5, 7, 23, 28, 43, 47, 48, 50; *inimii*: D/O, 15, 17, 21, 51; *inimile*: D/O, 5, 8, 10, 16, 27, 29, 34, 46; etc.

Trecerea vocalei [î] la [i] în *inimă* este timpurie, probabil preliterară, deoarece este consemnată în primele traduceri de cărți religioase, în alternanță cu fonetismul etimologic. Explicația simplă a apariției acestui fenomen este analogia cu *inimos*, cuvînt în care vocala inițială nu mai este accentuată, deci poate suferi influența lui [i] din

¹⁴⁵ În unele graiuri, asimilarea vocalică s-a produs față de vocala [u]: *întru* – *untru*, formă atestată în epoca modernă de D. Șandru în Bihor, citat de Octave Nandris în *op. cit.*, p. 55.

¹⁴⁶ În *Cu privire la tendința limbii române de a evita vocalele neutre în poziție inițială accentuată*, în SCL, XIX (1968), nr. 6, p. 586-587.

silaba următoare¹⁴⁷ ([î] – [i] > [i] – [i]: *înimos* > *inimos*). O altă perspectivă asupra fenomenului a propus însă Andrei Avram, care vede în apariția lui [i] accentuat inițial o urmare a denazalizării primei silabe din construcția „*nimiei*”¹⁴⁸. Inovația se generalizează în a doua perioadă a epocii vechi, astfel încât *Biblia* de la București (text reprezentativ pentru aspectul limbii literare românești, în general, la sfârșitul secolului al XVII-lea) prezintă consecvent norma cu [i].

I.1.5.4. Vocala [î] accentuată etimologică în poziție nazală (< lat. *á + m + cons.*) > [u] în cuvântul *îmblu* (< lat. *ambŭlo*) > *umblu*: *umblă*: D/O, 27, 185; *umblăm*: D/O, 82; *am umblat*: D/O, 226; *au umblat*: D/O, 88, 209; *va umbla*: CP/O, 389; *să umblu*: CVNT/O, 259; *să umble*: D/O, 153, 212; *să umblăm*: D/O, 187; *umblînd*: D/O, 9; și în substantivul *umplet*: D/O, 211; *umpletul*: D/O, 177, 199.

Aceeași transformare a suferit și [î] (< lat. *i + m + cons.*) în *împlu* (< lat. *impleo*) > *umplu*: *a umplea*: D/O, 39; *am umplut*: D/O, 181; (*s-*)*au umplut*: D/O, 11, 75, 89, 126, 127, 196; *umpleț!*: D/O, 81; *umplînd*: D/O, 199; și cu prefixul *ne-*: *neumplînd*: D/O, 6.

La fel, [î] (< lat. *i + n + cons.*) a evoluat la [u] în *înfla* (< lat. *inflare*) > *umfla*: *umflă*: D/O, 158; *să umfla*: D/O, 3, 4.

Am consemnat extrem de rar abaterea de la această normă: *să îmfla*: D/O, 93.

Fenomenul trecerii lui [î] la [u] în situațiile prezentate este o inovație muntenească ce a pătruns în textele de tip sudic încă din primul veac al consemnării românei în scris¹⁴⁹. Avînd susținerea graiului local, inovația s-a impus în secolul următor ca normă a variantei literare muntenești, în timp ce restul ariilor lingvistice a conservat fonetismul etimologic atît la nivelul graiurilor, cît și în variantele literare corespunzătoare. În textele literare nordice se puteau întîlni forme etimologice

¹⁴⁷ Rosetti, ILR 1978, p. 504; vezi și Sala, *Contribuții la fonetica istorică*, p. 153.

¹⁴⁸ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, V, în SCL, XV (1964), nr. 5, p. 599; cf. lat. *mamma* > *î(m)mă/înmă* > dr. *mumă*, ar. *imă*, în idem, *Nazalitatea și rotacismul*, p. 65.

¹⁴⁹ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 106.

utilizate consecvent chiar și în primele decenii ale secolului al XIX-lea¹⁵⁰ și poate chiar după această dată, căci în lucrarea normativă din 1932 Sextil Pușcariu și T. A. Naum simt nevoia unei sublinieri: „**u** sau **î**? Se scrie *gutuiu* (*gutuiie*), *porunci*; *umbla*, *umfla*, *umplea*...”¹⁵¹.

I.1.5.5. Vocala [î] este notată, de obicei, în *tînăr*, după norma literară sudică și nordică: ÎPTP/O, 360; D/O, 141, 145, 161, 173, 190, 200; *tînărul*: C 1715, 7^v; D/O, 61; *tînărului*: D/O, 136; *tînără*: D/O, 196.

Foarte rar, termenul este scris cu vocala accentuată [i]: *tinăr*: C 1715, 21^v (în textul corespunzător psalmului 67, v. 29: „Veniamin, cel mai *tinăr* întru uimire”; cf. textul corespunzător psalmului 118, v. 9: „întru ce va îndrepta *tînărul* calea sa”: C 1715, 7^v).

În epoca lui Antim Ivireanul, forma *tinăr* era o particularitate a graiurilor de sud-vest și din centrul Transilvaniei, în timp ce restul graiurilor cunoșteau varianta cu [î]. Fonetismul [i] în *tinăr* a fost explicat de Al. Rosetti ca reflex normal al lui *ě* latinesc: lat. *tēner* > **tenār* > *tinār* > *tînăr*, „cu *î* provocat la o etapă posterioară de *ă*, prin asimilare (căci *î* nu e român comun)”¹⁵²; tot despre o *păstrare* a lui [i] în acest cuvânt vorbește și Sextil Pușcariu¹⁵³. În cazul acesta, Banatul, Oltenia, centrul și sud-vestul Transilvaniei ar conserva un stadiu arhaic al cuvântului (ca și dialectele meglenoromân, istroromân și aromân)¹⁵⁴, spre deosebire de celelalte regiuni, unde am avea de-a face cu o evoluție fonetică. Un alt punct de vedere este cel potrivit căruia [i] în singularul *tinăr* a apărut „sub influența pluralului *tineri*, unde *i* s-a păstrat din cauza poziției moi următoare”¹⁵⁵, fiind deci un caz de „normalizare internă morfologică”¹⁵⁶.

¹⁵⁰ Vezi Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 17.

¹⁵¹ Pușcaru – Naum, *Îndreptar*, p. 22; vezi și p. 166.

¹⁵² Rosetti, ILR 1978, p. 366; vezi și Sala, *Contribuții la fonetica istorică*, p. 68.

¹⁵³ În LR, II, p. 319.

¹⁵⁴ ALRM I, vol. II, h. 253.

¹⁵⁵ Pușcariu, LR, II, p. 383; Nandris, *Phonétique*, p. 56.

¹⁵⁶ Pușcariu, LR, II, p. 383.

Data fiind regiunea în care avea curs fonetismul [i] în *tinăr*, el apare în epoca veche constant numai în texte bănăţene-hunedoarene şi sud-vest ardelenesti. În Ţara Românească, după 1600, pînă către mijlocul secolului al XVII-lea, în perioada în care producţia culturală muntească îşi are centrul în Oltenia, cărturarii introduc în scrierile lor şi astfel de forme, abandonate însă mai tîrziu, cînd centrul vieţii culturale se mută mai la est şi se revine, în parte, la norma impusă de Coresi.

La Antim Ivireanul forma apare într-o carte tradusă în jurul anului 1715, într-o epocă şi într-un spaţiu din afara influenţei graiurilor olteneşti. Raritatea ei indică faptul că este vorba de un „împrumut” accidental.

6. [o]

I.1.6. Vocala [o] neaccentuată se păstrează în *cocon* (< gr. κοκωνα, bg. *kokona*): D/O, 199; *coconul*: CVNT/O, 318; *coconi*: CVNT/O, 264, 294, 295, 297; D/O, 43, 66, 201; *coconii*: CVNT/O, 315, 318; *coconilor*: D/O, 159; 318. Norma este specifică variantei literare munteneşti.

Varianta literară moldovenească a adoptat inovaţia din graiuri (semnalată deja în documente din secolul al XVI-lea¹⁵⁷) cu [o] > [u], prin disimilare vocalică, şi a menţinut-o pe tot parcursul epocii vechi. În celelalte arii culturale, utilizarea formei noi este rară şi se datorează tipografilor sau, în general, învăţaţilor originari din Moldova, care au contribuit la apariţia cărţilor respective. O singură dată am consemnat forma moldovenească, într-una din copiile manuscrise ale didahiilor lui Antim Ivireanul: *cuconi*: ms. 549 B/D/O, 43.

7. [u]

I.1.7.1. Vocala [u] neaccentuată etimologică este păstrată în *cuprinde* (< lat. *comprehendere*): *cuprind*: D/O, 111; *cuprinde*: ÎPTP/O, 351, 358; ÎB/O, 369; CVNT/O, 297; D/O, 18, 31, 32; *nu cuprinde*: CP/O, 392; *să cuprind* (ref.): ÎB/O, 382; *cuprindea*: D/O, 198; *va fi cuprins*: D/O, 198.

¹⁵⁷ Gheţie – Mareş, *Graiurile*, p. 108.

Rar, Antim Ivireanul folosește și forme în care apare [u] > [o]: *coprindea*: CVNT/O, 296; *au copriins*: C, 56^r; *să coprind* (ref.): AMA/O, 325. Fonetismul cu [o] este o inovație a graiurilor muntenești, apărută în cuvintele derivate ca urmare a unui proces de asimilare [u] – [o] > [o] – [o] (*cuprinzător – coprinzător*) sau de disimilare vocalică [u] – [u] > [o] – [u] (*cuprinsul – coprinsul*) și extinsă apoi la formele flexionare ale verbului¹⁵⁸. Această inovație este atestată în textele redactate în Țara Românească după 1640¹⁵⁹ și înregistrează o frecvență în creștere de-a lungul celei de-a doua jumătăți a epocii vechi. Am consemnat-o frecvent în copia din 1781 a didahiilor, fapt ce înseamnă că, pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, s-a manifestat tendința de ridicare a fenomenului popular la statutul de normă: ms. 524 C/D/O, 18, 31, 32, 111, 198.

Inovația nu a pătruns în limba literară, dar uzul frecvent, chiar și la începutul secolului al XX-lea, a impus sublinierea normei de către Sextil Pușcariu și A. T. Naum: „Deși pronunțarea cu *o* în formele *batjocori*, **coprinde** (s.n.) [...] se aude des, totuși sînt de preferat: *batjocuri*, **cuprinde** (s.n.)...”¹⁶⁰.

I.1.7.2. Vocala [u] neaccentuată apare în *rumân* (< lat. *romanus*): AMA/O, 340; CP/O, 394; *rumânul*: CP/O, 394; și în derivate: *rumâncă*: CP/O, 394; (*Țara*) *Rumânească*: Pred. 1694, ftl.^r; C, 1^r, 4^r; CL, ftl.^r; CVNT/O, 241; CP/O, 387; D/O, 28; *rumânéște*: AMA/O, 330; *rumânești*: Pred. 1694, ftl.^r; *să rumânească*: CP/O, 394; etc.

Forma cu [u] apare constant în cărțile românești din secolul al XVI-lea (la Coresi, de pildă), însă este concurată de fonetismul cu [o]¹⁶¹. Alternanța s-a înregistrat în limba literară românească în diverse

¹⁵⁸ Gheție, BD, p. 118.

¹⁵⁹ Vezi Gheție, BD, p. 280, 384, 444.

¹⁶⁰ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 22.

¹⁶¹ Relația dintre cele două forme este controversată. Cei mai mulți lingviști consideră că *rumân* reprezintă forma etimologică (< lat. *romanus*), iar *român* este o formațiune savantă, după modelul cuvîntului latinesc; vezi Densusianu, ILR, II, p. 61; Rosetti, ILR 1978, p. 447-448; Pușcariu, LR, II, p. 380 etc.

variante literare pînă tîrziu, în epoca modernă. De exemplu, în textele moldovenești din intervalul 1800 – 1830, fonetismul [u] predomină, dar apar și formele cu [o]¹⁶². În Țara Românească Ion Heliade Rădulescu, recomandînd adaptarea neologismelor la structura limbii române, spunea: „Vorbele streine trebuie să se înfățișeze în haine *rumânești* și cu mască de *rumân* (s.n.) înaintea noastră”¹⁶³; dar vorbește despre „limba *română* (s.n.), iar nu muntenască sau moldovenească”¹⁶⁴, într-o scrisoare către C. Negruzzi. Abia mai tîrziu, forma cu [o] a devenit normă literară unică.

În epoca veche, *român* are o frecvență mai ridicată în textele nordice, iar *rumân* în sud¹⁶⁵. Situația descoperită în opera lui Antim Ivireanul întărește această observație, întrucît numai o singură dată am consemnat vocala [o] în toponimul *Țara Românească*: D/O, 231.

I.1.7.3. Alte cuvinte cu [o] originar în aceeași poziție sînt consemnate numai de cîteva ori cu trecerea normală a lui [o] neaccentuat la [u]: *dubînzi*: C, 12^v; *rușala*: D/O, 91; *rușalele*: D/O, 99; *au rușit*: CVNT/O, 291; *usebêște*: C, 21^r; *să se usibească*: D/O, 61.

De mult mai multe ori sînt folosite formele cu [o] refăcut, în cuvîntul-bază sau în derivate: *dobîndă*: D/O, 197, 207, 224; AMA/O, 344; *dobîndim*: D/O, 56, 128; *ai dobîndit*: D/O, 128; *să dobîndească*: D/O, 97; *osebi* „a (se) despărți, a (se) separa”: D/O, 238; *să osebească*: CP/O, 391; *osebind*: CVBT/O, 250; *osebit*: AMA/O, 346; *osebite*: CP/O, 388.

I.1.7.4. În sfîrșit, alte cuvinte sînt utilizate numai cu fonetismul refăcut. Cuvintele latinești *addormire*, *dormire* și *hospitium* au cunoscut

Alții, printre care și Vasile Arvinte, cred că ambele forme sînt reflexul popular al etimonului latinesc, întrebuițate oricînd în dacoromână, pe teritorii diferite; vezi Arvinte, *Român*, p. 46 și urm.

¹⁶² Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 18.

¹⁶³ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 51.

¹⁶⁴ Apud Arvinte, *Român*, p. 49.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 47.

în românește forme cu trecerea lui [o] neaccentuat la [u]: *adurmi, durmi* și *uspăț*. Fonetismul acesta era cunoscut în prima parte a epocii vechi pe tot teritoriul țării și era consemnat în texte de diverse proveniențe, însă tendința era aceea de abandonare a lui în favoarea formelor cu [o]¹⁶⁶. Către sfârșitul secolului al XVII-lea, cele două fonetisme alternează în texte ilustrând toate variantele literare, în unele dintre ele cu preponderența covârșitoare a formelor cu [o] sau chiar cu generalizarea acestora, cum se întâmplă în opera lui Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, unde este consemnată în exclusivitate vocala [o] în flexiunea verbului *a dormi*¹⁶⁷.

În textele lui Antim Ivireanul am găsit: *adormi*: CVNT/O, 245; *nu vor adormi*: D/O, 78; *adormit*: CVNT/O, 277; *neadormit*: ÎPTP/O, 350; *neadormita*: D/O, 114; *adormire*: D/O, 129, 188, 189; *adormirea*: D/O, 16, 21, 129, 189, 190; *dormim*: ÎPTP/O, 350; *dormiia*: D/O, 157, 173, 177; *au dormit*: D/O, 178, 191; *dormind*: D/O, 177; *ospăț*: D/O, 194; AMA/O, 342; *ospățul*: D/O, 194; CVNT/O, 306; *ospețe*: AMA/O, 342; *ospețele*: D/O, 12; *s-au ospățat*: D/O, 192; CVNT/O, 283; *vor ospăta*: D/O, 194; *să ospetez*: D/O, 34; *ospățindu-să*: CVNT/O, 298. Asemenea forme sînt obișnuite în varianta literară muntească și devin normă a limbii literare unitare, consemnate explicit în 1932: „Se scrie cu *o*, nu cu *u*: *adormi, articol [...], cocoș, dormi...*”¹⁶⁸.

I.1.7.5. În cuvîntul *preot* și în derivatele sale, rostirea cu [o] este generală: *preot*: D/O, 45, 55, 56, 69 etc.; *preotul*: D/O, 43; *preotului*: ÎB/O, 374; D/O, 13, 43; *preote*: D/O, 45; *preoteasa*: CP/O, 390; *preoț*: D/O, 26; *preoție*: CVNT/O, 263, 266, 274, 309; D/O, 165, 170.

Deși trecerea lui [u] la [o] (prin disimulare [u] – [u] > [o] – [u]: *preutului* – *preotului*, sau prin tendința de deschidere a lui [u]) pare să fi fost cunoscută în secolul al XVI-lea în graiul din unele zone din Țara Românească și Moldova¹⁶⁹, textele prezintă în această perioadă, cu pre-

¹⁶⁶ ILRL 1997, p. 93-94.

¹⁶⁷ Vezi Laura Manea, *op. cit.*, p. 138-139.

¹⁶⁸ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 20.

¹⁶⁹ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 111.

cădere, exemple cu [u] etimologic păstrat (puținele cazuri când inovația este acceptată se înregistrează mai ales în textele muntenesti). În secolele următoare, fonetismul nou își găsește loc în lucrările elaborate în Țara Românească și, mai rar, în Moldova¹⁷⁰. În Moldova, forma cu [u] apare constant și în secolul al XIX-lea, dar nu mai este normă unică¹⁷¹, ci este concurată de fonetismul specific Munteniei, ce avea să devină normă a limbii literare unitare.

Analizând situațiile expuse mai sus, la punctele I.1.7.2, I.1.7.3 și I.1.7.4., I.1.7.5., constatăm că opera lui Antim Ivireanul oglindește tendința limbii române, de la începutul secolului al XVIII-lea, de a reveni la pronunția cu vocală deschisă ori de a crea astfel de forme. Mai receptivă la această tendință este limba literară, în procesul de modernizare, în timp ce „les parlers pop. manifestent plus de constance dans l'évolution *o > u* que la langue litt. dans laquelle la restitution savante et l'analogie agissent davantage”¹⁷². Rezistența fenomenului de închidere a lui [o] neaccentuat, fenomen pe care Octave Nandris îl consideră „une des tendances générales du vocalisme roumain”¹⁷³, se vede din structura fonetică pe care o primesc unele neologisme¹⁷⁴ la nivel dialectal, la unii vorbitori: *avucat* (< fr. *avocat*, lat. *advocatus*) etc.

Pe de altă parte, în graiurile contemporane poate fi sesizată și o ușoară tendință de abandonare a fonetismului arhaic, poate sub influența școlii. Cu prilejul anchetei dialectale în Oltenia, Valeriu Rusu constată: „Fonetismul cu *u* în *durmim*, deși a fost înregistrat într-o arie compactă, are o situație precară, fapt care rezultă din frecvența coexistenței acestei forme cu cea literară: în pct. 953, 955, 963 forma *durmim* a fost dată după cea literară, informatorul corectându-se în acest fel, iar în pct. 956, 962

¹⁷⁰ ILRL 1997, p. 301.

¹⁷¹ Vezi Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷² Nandris, *Phonétique*, p. 37.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 36.

¹⁷⁴ Rusu, *Nord-vestul Olteniei*, p. 56; Urișescu, *Nordul Banatului*, p. 70.

informatorii au precizat că, în opoziție cu *dormim*, forma *durmim* caracterizează vorbirea generației în vîrstă¹⁷⁵.

I.1.7.6. În secvența **consoană prepalatală** + [u] ([č̥u]), [u] > [i] în *mincinos* (< *minciună* [< lat. *mentionem*] + *-os*)¹⁷⁶; D/O, 25, 54, 72 etc.; *mincinoasă*: D/O, 24, 51; *mincinoase*: D/O, 71 și în derivate: *nemincinosul*: D/O, 8. Forma este generală la Antim Ivireanul, respectînd norma literară sudică, impusă încă din prima perioadă a epocii vechi, ce avea la bază o inovație a graiurilor din Țara Românească. În epoca mitropolitului, inovația era cunoscută și utilizată în scrisul cult și pe teritoriile nordice, manifestînd tendința de a se impune ca normă generală. Totuși, fonetismul etimologic mai apare, sporadic, în scrieri moldovenești și ardelenesti¹⁷⁷.

I.1.7.7. Aproape toate textele vechii române literare indică o inconsecvență în notarea lui [-u] în cuvinte de origine latină și de altă proveniență, după o consoană simplă sau un grup de consoane. Comparativ, o frecvență mai ridicată a prezenței lui [-u] se înregistrează în textele nordice și în manuscrise față de scrierile tipărite sau de lucrările elaborate în Țara Românească.

Valoarea lui [-u] este controversată: grafică *sau* fonologică, iar pentru susținerea unuia sau altuia dintre punctele de vedere s-au invocat cauze precum originea cuvintelor în care este notat [-u], frecvența cu care apare în texte dintr-o anumită arie dialectală, corelația de timbru

¹⁷⁵ Rusu, *op. cit.*, p. 59.

¹⁷⁶ Am optat pentru analiza fonologică aplicată de Ion Gheție (ILRL 1997, p. 94), deși în lucrările de specialitate și chiar la Ion Gheție, în BD, p. 121, se vorbește în această situație de diftongul [ju] care a evoluat la [i]; vezi și Densusianu, ILR, II, p. 65; cf. și Rosetti, ILR 1978, p. 370: „Primul element al diftongului *yu* accentuat sau nu, provenit din *i* în hiat + *u* a fost absorbit de consoana precedentă, atît în dacoromână, cît și în aromână: dr. *minciună*, ar. *minčune*”.

¹⁷⁷ ILRL 1997, p. 300-301.

vocalic a consoanelor finale rostite exploziv etc.¹⁷⁸. Probabil că în unele din textele în care apare constant, [-u] reda pronunția reală (plenisonă sau afonică) din graiul respectiv (fie ca rostire arhaică, ce marca vocala devenită finală prin căderea consoanelor finale din latină, fie ca fenomen analogic, în cuvinte împrumutate), în timp ce în textele provenind din zone în care [-u] nu mai avea acoperire în rostire apariția sa respecta o tradiție grafică¹⁷⁹.

Textele lui Antim Ivireanul consemnează oscilația între notarea lui [-u] și absența acestuia¹⁸⁰: *adevăratu*: C, 17^v; *daru*: C, 16^v; *domnu*: Pred. 1694, 2^r, 3^v; *îngerescu*: Pred. 1694, 4^r; *mărturisescu*: C, 13^r; *să nu osîndescu*: C, 14^v; *plîngu*: ÎPTP/O, 353; *au stinsu*: Pred. 1694, 2^v; *sufletescu*: Pred. 1694, 3^v; *vîrfu*: Pred. 1694, 3^v; *să văzu*: C, 14^v; predomină însă formele fără [-u]: *acest*: D/O, 9, 10, 12, 13, 15 etc.; *adevărat*: Pred. 1694, 2^r; D/O, 231, 238; CVNT/O, 243, 285; ÎPTP/O, 349, 351 etc.; *au ajuns*: D/O, 100, 118, 157, 222; CVNT/O, 260, 270 etc.; *dar* (subs.): D/O, 13, 17, 18, 22, 46 etc.; CVNT/O, 252; *domn*: D/O, 11, 22, 64, 78 etc.; *au fost*: Pred. 1694, 2^v; *înalt*: Pred. 1694, 2^r; *au închis*: Pred. 1694, 2^v; *îndelung*: D/O, 30, 147, 162, 215, 227; ÎPTP/O, 353; *om*: Pred. 1694, 2^r; *au omorît*: CVNT/O, 289; *orb*: ÎPTP/O, 355; *pămînt*: Pred. 1694, 2^v; *plăcut*: Pred. 1694, 2^r; *plîng*: ÎPTP/O, 353; *s-au rugat*: Pred. 1694, 2^v; *untedelemn*: ÎB/O, 374; etc.

¹⁷⁸ Vezi expunerea teoriilor și contraargumentele la Rosetti, ILR 1978, p. 711-733; vezi și P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final” în limba română*, în CL, II (1957), p. 159-179.

¹⁷⁹ ILRL 1997, p. 95-96, vezi și nota 24; Ion Gheție, *U final la Neculce*, în LR, XX (1971), nr. 5, p. 496; cf. Rosetti, ILR 1978, p. 511-514, care afirmă că [-u] notat în textele secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea nu redă pronunția reală, ci reprezintă o manieră tradițională de a scrie, cu foarte puține excepții: „grafiele din CV nu ne autorizează să semnalăm pronunția cu -u în secolul al XVI-lea decât în cazuri ca *fiu* sau *vekiiu*” (ILR 1978, p. 514).

¹⁸⁰ În transcrierea noastră, aplicată textelor pu care le-am citit în original, u final a fost indicat numai dacă în cuvîntul scris cu litere chirilice apare u în această poziție. La fel a procedat și editorul Gabriel Ștrempel, vezi *Nota asupra ediției*, în AI/O, p. LXIII.

În aria literară sudică, notarea lui [-u] era deja, la sfârșitul secolului al XVII-lea, reminiscența unei tradiții grafice și apăsarea rar. Cele două texte ample aflate în legătură cu *Vechiul Testament* din *Biblia* de la București sînt edificatoare pentru tendințele din variantele literare de tip nordic și sudic: în ms. 45, moldovenesc, notarea lui [-u] este frecventă, oglindind un spațiu lingvistic mai conservator; în timp ce ms. 4389, muntenesc, „nu apare niciodată *u* final (în poziție finală absolută)”¹⁸¹. Textul *Bibliei* propriu-zise îl consemnează de cîteva ori, ca scăpări ale diortositorilor. Așadar, nici la Antim Ivireanul prezența lui [-u] după o consoană sau grup de consoane nu găsește justificare în interiorul normei literare muntenesci. Ceva mai rezistent a fost fenomenul în scrierile literare din Moldova¹⁸², însă nici aici nu toți autorii îl agreează. De pildă, în secolul al XVII-lea, „Dosoftei evită, pe cât posibil, notarea lui *-u*, exemplele cu acest fonetism fiind reduse ca număr de apariții față de aceleași cuvinte în care *-u* nu este notat. [...] Variantele cu *-u* (final) nu îi apăreau lui Dosoftei ca «literare»”¹⁸³.

În istoria limbii române, ca regulă, „en cette position *u* latin a subi l'apocope: 1) après cons. explos. (*sic*): *lupu* > *lup*, *rogo* > *rogu* > *rog*, *homo* > *omu* > *om* [...] etc...; 2) après un groupe de cons. (*sic*) dont la dernière n'est pas *l* ou *r*: *ursu* > *urs*, *orbu* > *orb* [...]”¹⁸⁴. În pronunția regională însă, cei mai mulți lingviști consideră că vocala [u] finală *s-a menținut*, de cele mai multe ori ca [u] final șoptit¹⁸⁵, în graiuri de tip

¹⁸¹ Arvinte, ST.L.FAC., p. 54.

¹⁸² Doina Marta Bejan îl consemnează sporadic la scriitorii din intervalul 1800-1830, în *op. cit.*, p. 19-20.

¹⁸³ Manea, *Dosoftei*, VPS, p. 148.

¹⁸⁴ Nandris, *Phonétique*, p. 42.

¹⁸⁵ Cf. Rosetti, ILR 1978, p. 716: „mai există un fapt pe care îl considerăm decisiv pentru confirmarea tezei noastre că *-u* e un fenomen recent, legat de tratamentul special al consoanei finale. Anume, în localitatea Drăguș (jud. Brașov), Mihai Pop a înregistrat, în cursul unei anchete (1932), faptele următoare: 1) generația veche nu cunoaște pe *-u*; 2) în graiul generației mijlocii (30-40 de ani) *-u* apare în graiul bărbaților, pe cînd graiul femeilor

nordic: Ov. Densusianu, G. Ivănescu, Sextil Pușcariu, P. Neiescu, T. Teaha, Valeriu Rusu, Vasile Frățilă, V. D. Țâra¹⁸⁶ etc. În unele regiuni afonizarea nu s-a produs încă la unele substantive: în Maramureș, Crișana, nord-vestul Olteniei¹⁸⁷; în altele [u] plenison s-a păstrat în legături sintactice de tipul: *âltu lúcrú, âltu om^u, cîtu-î, cumu-î*¹⁸⁸.

I.1.7.8. [-u] apare notat constant în cuvinte (substantive, adjective, numerale, adverbe) „terminate” în [j] sau [k]: *dintîiu / denfîiu*: CL, 5^v, 8^r; D/O, 33, 41, 165, 192; *gunoiu*: D/O, 75, 221, 228; CVNT/O, 227; *întîiu*: CL, ftl^r, 3^r, 4^v; *graiiu*: D/O, 57, 131, 143, *neascultoiu*: D/O, 217; *obicéiu*: CL, 17^r; *ochiu*: D/O, 92; *raiu*: CVNT/O, 245, 249, 253, 285; D/O, 35, 99, 225; ÎPTP/O, 354; *războiu*: CVNT/O, 276, 277, 279, 282, 294, 300, 307, 309, 314; D/O, 98, 114; *temeiu*: Pred. 1694, 4^r; CL, 8^v; *traiiu*: D/O, 36, 101; *vechiu* (m., sg.): D/O, 32, 70, 185, 186, 187, 188, 195, 200; *Zevedeiu*: CL, 5^f.

Formele fără [-u] sînt mai numeroase numai în cazul numeralelor ordinale: *dintîi*: ÎPTP/O, 356 etc.; Ded. 1709/O, 411; ÎB/O, 366, 373 etc.; CVNT/O, 241, 250, 251, 252 etc.; AMA/O, 329, 345; CP/O, 388; D/O, 3, 41, 42, 52, 53, 57, 61, 68, 70, 86, 90, 91, 99, 101, 121, 123, 127, 136, 142, 143, 144, 145, 148, 151 etc.; și *întîi*: Postf. 1693/O, 397; ÎPTP/O, 351, 352, 355, 357 etc.; ÎB/O, 368, 372 etc.; CVNT/O, p. 241, 242, 247, 248, 250 etc.; AMA/O, 327, 332; CP/O, 388, 390, 391, 392 etc.; D/O, 17, 23, 25, 30, 35, 38, 46, 47, 47, 48, 56, 59, 61 etc.

cunoaște numai pe -u; 3) u final apare constant în graiul copiilor și al adulților”.

¹⁸⁶ Ivănescu, ILR 2000, p. 339; Pușcariu, LR, II, p. 26; P. Neiescu, *op. cit.*, p. 166-168, 169; Teaha, *Valea Crișului Negru*, p. 53; Rusu, *Nord-vestul Olteniei*, p. 65; Frățilă, *Târnave*, p. 49; Țâra, *Valea superioară a Șieului*, p. 50.

¹⁸⁷ Ivănescu, ILR 2000, p. 339; Papahagi, *Maramureș*, p. LVI-LVII; Rusu, *Nord-vestul Olteniei*, p. 65.

¹⁸⁸ Frățilă, *Târnave*, p. 50; Țâra, *Valea superioară a Șieului*, p. 60; cf. Urișescu, *Nordul Banatului*, p. 98: „în forme ca [*âltu uom*], [*âltu fiș^uór*] etc. nu avem a face cu [-u] final plenison păstrat, ci cu forma articulată a adjectivului pronominal nehotărât”.

Rar am consemnat terminația fără [-u] la celelalte cuvinte: *Andrei*: CL, 5^v; *război*: D/O, 36, *Zevedei*: CL, 5^f. Ignorarea consecventă a formei arhaice la numeralele ordinale *dintîi* și *întîi* constituie o dovadă că notarea lui [-u] era, în cazul cuvintelor de acest tip, tradițională, întrucît tendința normală în limba română este aceea de pierdere a lui [-u] în acest context fonetic: „2) [i] ne s’articule pas si i este déjà élément descendant de diphthongue: *calcaneu* > *călcăiu*, *cuneu* > *cuîu*, *malleu* > *maiu*, *cleiu* «colle», *raiu* «paradis», etc.; 3) il n’est pas non plus prononcé après un i qui ne forme pas centre cyllabique: *veclu* > *vechiu*, *angulu* > *unghiu* [...]”¹⁸⁹.

Notarea tradițională a lui [-u] începea să-și piardă din forță sub presiunea pronunției reale. Totuși, o revigorare a ei poate fi presupusă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd autorii copiilor după textele lui Antim Ivireanul corectează, de regulă, formele *dintîi* și *întîi* prin adăugarea lui [-u]: ms. 524 C/D/3; ms. 549 B, ms. 524 C/D/41; ms. 549 B/42 etc.

Ortografia românească modernă, prin lucrarea lui S. Pușcariu și T. Naum, menține pînă în secolul al XX-lea tradiția, cu un amendament privind adverbul: „u final se păstrează în scriere [s.n.] la singularul substantivelor și adjectivelor masculine și ambigene care au în ultima silabă un i: *biciu*, *cuîu*, *noroiu*, *ochiu*, *paîu*, *dibaciu*, *vechiu*. [...] Ca adverbe, *întîi* și *dintîi* nu primesc pe u final (se va scrie deci și *cel dintîi*, unde *dintîi* este, propriu-zis, o formă adverbială). U final se înseamnă [s.n.] însă la singularul lui *întîiu*, cînd este de genul masculin: *rîndul întîiu*”¹⁹⁰.

Observînd tratamentul neologismelor de tipul *edificiu*, *elogiu*, *serviciu*, pentru care norma literară actuală prevede păstrarea lui [-u] silabic și, în consecință, notarea lui, Iorgu Iordan a constatat că „plus un mot tend à devenir populaire, plus il est enclin à perdre son -u”¹⁹¹. Pe de altă parte, există regiuni în care „u final n-a amuțit încă cu totul: *prafu*,

¹⁸⁹ Nandris, *Phonétique*, p. 43.

¹⁹⁰ În *Îndreptar*, p. 21 și 22.

¹⁹¹ Apud Nandris, *Phonétique*, p. 43.

nas^u, *buboi^u*¹⁹², fapt favorizat, în unele cazuri, de nevoia de a evita aglomerările de consoane (cf. *căldu mîi*¹⁹³).

I.1.7.9. În conjugarea unor verbe este întrebuințată frecvent terminația [-u] la unele moduri și timpuri, la persoana I singular: formele iotacizate de indicativ prezent și conjunctiv prezent: *puiu*: D/O, 134, 227; ÎB/O, 366; *să puiu*: D/O, 97, 110; CP/O, 393; *spuiu*: D/O, 25; *să spuiu*: D/O, 32, 47, 48, 70, 161; indicativul perfect simplu al verbului *vedea*: *văzuiu*: D/O, 85; auxiliarul de la indicativul viitor: *voiu*: D/O, 3, 5, 8, 16, 17, 19, 23, 27, 28, 31, 34, 41, 47, 48, 51 etc. Există și forma fără [-u], însă rar: *voi zice*: D/O, 17 (corectată, de altfel, în ms. 549 B și 524 C).

Pentru indicativul prezent, persoana I singular, norma a rămas aceeași pînă în secolul al XX-lea (exceptînd formele iotacizate, incorecte în româna modernă); tot astfel, s-a păstrat norma ortografică și pentru auxiliarul *voiu* la indicativul viitor; în schimb, perfectul simplu a încetat să se noteze cu [-u]: „Se pune *u* și după *i* de la persoana I singular a indicativului prezent de la unele verbe ca *atribuiiu*, *moiu*, *taiiu*; tot așa la auxiliarul *voiu*. Se scriu însă fără *-u* formele de la perf. simplu pers. I sg.: *ascultai*, *făcui*, *pusei*, *auzi*”¹⁹⁴.

I.2. Diftongi

1. [ɛa]

I.2.1.1. Diftongul [ɛa] medial în poziție moale se păstrează în scrierile lui Antim Ivireanul.

În dacoromână, [ɛa] medial este rezultatul diftongării lui [e] accentuat latinesc, dar și în cuvinte de altă origine, intrate de timpuriu în limbă, dacă exista un [e] în silaba următoare: lat. *videre* > rom. *vedeare*. Ulterior, în situațiile cînd centrul silabei următoare era un [e],

¹⁹² Pușcariu, LR, II, p. 57.

¹⁹³ Botoșineanu, *Valea superioară a Someșului Mare*, p. 86.

¹⁹⁴ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 21.

diftongul s-a redus în dacoromână la [e]: *leage* > *lege*, *vedeare* > *vedere*.

Este dificil de stabilit pe baza textelor din epoca veche momentul în care procesul reducerii diftongului la [e] este considerat încheiat în limba română¹⁹⁵. În secolul al XVI-lea sînt consemnate, pentru acest tip de cuvinte, grafii cu **Ѡ** și **ѡ**, ceea ce ar putea indica o pronunție reală cu diftong. Al. Rosetti este însă de părere că „încă din secolul al XV-lea, *ea* a fost redus la *e*”¹⁹⁶ în cuvinte ca *alege*, *lege*, *mele* etc. Prin urmare, fenomenul ar fi avut suficient timp să se generalizeze pînă în secolul al XVI-lea¹⁹⁷, de cînd datează primele noastre texte, astfel încît slovele **Ѡ** și **ѡ** să fie întrebuițate nu pentru redarea pronunției uzuale cu diftong (cum se întîmplase într-o epocă mai veche), ci în virtutea unei tradiții grafice. Astfel, perechea „de drept” fonem – grafem era reprezentată de **Ѡ** – [e] (eventual [e̞]), în regiunile unde, ca astăzi, se cunoștea acest stadiu intermediar, rar consemnată însă în prima perioadă a epocii vechi. După 1640, frecvența notării lui **Ѡ** crește, dar apar constant și celelalte două slove.

Credem că întrebuițarea *tradițională* a slovei **Ѡ** nu poate fi negată în ansamblul epocii vechi; dar în condițiile în care diftongul s-a conservat în unele părți ale Olteniei și Munteniei pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea¹⁹⁸ (și în unele graiuri periferice chiar pînă astăzi¹⁹⁹), putem

¹⁹⁵ Vezi discuția opiniilor în legătură cu această transformare fonetică la Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 216-228.

¹⁹⁶ Rosetti, ILR 1978, p. 408, 462.

¹⁹⁷ Cf. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 229: „Fenomenul nostru n-a fost însă general dacoromănesc [...], căci nu apare în *Codicele voronețean*, adică într-o regiune în care și astăzi el nu este realizat [...] Eu cred, așadar, că fenomenul nu era realizat în secolul al XVI-lea decît în aceleași graiuri – rămase pe loc sau migrate – în care el se găsește realizat și astăzi, și că prezența lui **g** în locul vechiului diftong *ea* urmat de *e*, dovedește că diftongul ajunsese la *e* numai cînd e vorba de aceste graiuri”.

¹⁹⁸ Ion Gheție, *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege)*, în LR, XVII (1968), nr. 6, p. 506 și 507; vezi și Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 233; N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul*

afirma că slovele **ѣ** și **ѧ** redau în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea un [ɛa], un [ɛ] sau un [e], în funcție de regiune; iar **ѣ**, pe [e] sau [ɛ]. Muntenia propriu-zisă face parte dintre teritoriile unde astăzi apare [e], și cei mai mulți lingviști consideră că aceasta este o realitate lingvistică foarte veche (după G. Ivănescu, fenomenul caracterizează Muntenia încă înainte de secolul al XV-lea²⁰⁰). Andrei Avram a arătat însă, pe baza ocurențelor grafiei cu **ѣ** în cuvinte de tipul *lége* (față de **ѣ** în *meșter*), că situația putea fi alta la sfârșitul secolului al XVII-lea, și anume, că slova **ѣ** reda un [ɛa] sau un [ɛ], nicidecum un [e]²⁰¹. Referindu-se la aceeași problemă în textul *Bibliei* din 1688, Ion Gheție afirmă: „fiind constatată existența lui *ea* în preajma Bucureștilor, la începutul secolului al XVIII-lea, pare probabil [...] ca autorii *Bibliei* apărute în acest oraș la 1688 să fi scris *ea* (**ѣ**, **ѧ**) nu în virtutea unei convenții grafice, ci pentru că așa pronunțau”²⁰².

Circumstanțele activității literare a lui Antim Ivireanul (învățarea târzie a limbii române din diverse surse, activarea într-o regiune în care este posibil să fi avut curs în epocă rostirea cu diftong) ne îndreaptă spre concluzia că **ѣ** era întrebuințat de mitropolit pentru a reda pronunția cu diftong.

Astfel, notăm: *asēmenea*²⁰³: Pred. 1694, 2^v; *bătrînețe*: Pred. 1694, 5^r; *besérică*: ÎB/O, 374; *céle*: Pred. 1694, 3^v, 4^r; *fărădelége*:

anului 1800, în LR, IX (1960), nr. 3, p. 41: „pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea litera **ѣ** era folosită atît cu valoare de *e*, cît și cu valoare de *ea* (sau *ia*)”.

¹⁹⁹ Ion Gheție, *Noi contribuții la problema trecerii lui ea la e: leage > lege*, în SCL, XXVIII (1977), nr. 1, p. 86.

²⁰⁰ Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 233.

²⁰¹ Andrei Avram, *art. cit.*, I, p. 33.

²⁰² Ion Gheție, *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege)*, în LR, XVII (1968), nr. 6, p. 507.

²⁰³ Editorii textelor literare vechi transcriu slova **ѣ** (uneori **ѧ**) prin *ea* atunci cînd ea acoperă un diftong păstrat în limba literară contemporană, și prin *é* sau *ě* cînd ea corespunde unui [e] contemporan, avînd rețineri în a-i atribui slovei chirilice valoare de diftong sau de vocală simplă, în anumite situații.

CVNT/O, 284, 287; ÎPTP/O, 358; *fétele*: D/O, 75; CVNT/O, 284; *gătéște*: D/O, 75; *izbăvéște*: Pred. 1694, 3^r; *izgonéște*: Pred. 1694, 3^v; *încépera*: Pred. 1694, 4^v; *îndeletnicéște*: Pred. 1694, 3^r; *întunérece*: D/O, 4; *întelégerea*: ÎB/O, 376; *să-i invéțe*: CL, 9^r; *învrednicéște*: Pred. 1694, 3^v; *lége*: D/O, 17; *léneșului*: Pred. 1694, 3^v; CVNT/O, 262, 265, 290, 316; *lémne*: D/O, 69; *neîntelégerea*: CVNT/O, 306; *petréce*: Pred. 1694, 4^r; *pomenéște*: Pred. 1694, 4^r; CVNT/O, 249; *prorocéște*: Pred. 1694, 4^r; *putére*: Pred. 1694, 2^v; D/O, 4; *rélele*: CVNT/O, 284; *séte*: D/O, 4; *sfétnicul*: D/O, 69; *ștéрге*: ÎPTP/O, 353; *usebéște*: C, 21^r; *véche*: Pred. 1694, 2^r; *vécinica*: ÎPTP/O, 353; *veade*: Ped. 1694, 2^r; *véde-să*: CL, 8^v; CVNT/O, 249; *verdéțe*: Postf. 1693/O, 397; *veseléște*: D/O, 75 etc.

I.2.1.2. Păstrarea diftongul etimologic [ɕa] aflat în poziție finală, sub accent, este normă a variantelor literare din epoca veche și caracterizează, de asemenea, scrisul lui Antim Ivireanul: *a bea*: D/O, 13, 19; *mea*: D/O, 5,6 etc.; *a vedea*: D/O, 11, 16, 32; *va vedea*: D/O, 27 etc.

I.2.1.3. Diftongul [ɕa] se păstrează în: *véci* (< vsl. *věkŭ*): D/O, 214; *vécii*: Pred. 1694, 5^r; C 1715, 13^r, 14^v, 15^v; *vécilor*: Pred. 1694, 5^r; *vécinica*: ÎPTP/O, 353; *vécinice*: Pred. 1694, 5^r; *vécinicii* (+ subst. fem., G/D): D/O, 214; ÎPTP/O, 353.

I.2.1.4. De asemenea, [ɕa] apare notat în *féluri* (*fel* < magh. *-fële*²⁰⁴): Pred. 1694, 2^v; Ded. 1694/O, 398, 399; D/O, 24, 158, 194.

I.2.1.5. În sfârșit, diftongul [ɕa] este notat și în pluralul cu terminația *-eani* al numelor etnice derivate cu sufixul *-ean* (< v.sl. *-eaninŭ*), fapt explicat prin influența formelor de singular și prin analogia

Gabriel Ștrempel a utilizat semnul é. Deși sîntem de părere că slova h notează diftongul [ea] la Antim în cuvinte de tipul *leage*, *păreate*, *puteare* etc., în a căror scriere și pronunție norma literară actuală impune un e [e] (accentuat, în poziție moale), am optat pentru transcrierea cu é a slovei **ѣ**, în situația descrisă, pentru consecvență.

²⁰⁴ Vezi Arvinte, ST.L.FAC., 51; și BB, I, p. V.

cu aspectul slavon al cuvintelor în discuție²⁰⁵: *amonitëni*: CVNT/O, 270; *efesënilor*: CL, 24^v; *eghiptëni*: D/O, 185; *eghiptënilor*: CVNT/O, 255, 256; *israilitëni*: CVNT/O, 268; *israilitënilor*: CVNT/O, 273, 275, 290, 292; *moavitëni*: CVNT/O, 279; *moavitënilor*: CVNT/O, 259, 267, 268; *ninevitëni*: CVNT/O, 288; D/O, 158; *rîmlëni*: D/O, 185; *rîmlënilor*: CVNT/O, 315; *samarinëni*: CVNT/O, 287, 308; *samarinëni*: CVNT/O, 255; *sodomitëni*: D/O, 176.

Alături de aceste variante, apare și forma cu [e]: *sodomleni*: D/O, 162. Raritatea formelor de acest tip ne obligă să privim cu circumspecție existența ei, *de facto*, în manuscrisul *didahiilor*. Ar putea fi vorba de o inconsecvență a lui Gabriel Ștrempel în transcrierea slovei chirilice ѣ ca é.

2. [î]

I.2.2. Diftongul descendent [î] apare constant în *cîine* (< lat. *canem*), *mîine* (< lat. *mane*) (și *poimîine*), *pîine* (< lat. *panem*), ca urmare a epentezei lui [j]. Acesta este unul dintre fenomenele pe baza cărora se disting cele două tipuri fundamentale de variante literare românești: de nord (unde fonetismul este cel etimologic, cu [î]: *cîne*, *mîne*, *pîne*) și de sud (care cunoaște în acest context rostirea evoluată, cu diftongul [îj]: *cîine*, *mîine*, *pîine*). Normă stabilă în varianta literară muntenească, ea este folosită de Antim Ivireanul în exclusivitate: *cîinele*: D/O, 95; *cîinii*: D/O, 62; CVNT/O, 268; *cîinilor*: C 1715, 21^v; *mîine*: D/O, 36, 94, 98, 144; *poimîine*: D/O, 54, 94; *pîine*: D/O, 72, 160, 169, 210; AMA/O, 345; ÎB/O, 369; *pîinea*: D/O, 181, 225; ÎB/O, 369, 373; *pîinei*: ÎB/O, 373; *pîini*: D/O, 16, 179; *pîinii*: D/O, 169; *pîinile*: CVNT/O, 277.

De regulă, alături de aceste cuvinte este discutată și forma de plural a substantivului *mîină* (< lat. *manus*): *mîini* (formă realizată prin analogie și anticiparea elementului palatal), literară în variantele culte de tip sudic, în opoziție cu *mînu(le)*, formă etimologică, din variantele literare de tip nordic (mai frecventă în perioada 1532-1640). Spre deosebire de situația consemnată în privința celorlalte substantive, în

²⁰⁵ Arvinte, BB, I, p. V.

textele lui Antim Ivireanul forma cu diftong alternează cu cea fără diftong: *mîini*: ÎB/O, 366; D/O, 62, 67, 140, 143; *mîinile*: CL, 11^f; *mîinilor*: ÎPTP/O, 352, 358; ÎB/O, 366, 370; CVNT/O, 294; D/O, 3, 5, 20, 33, 36, 75, 76, 83, 98, 112, 117, 129, 159, 162, 211, 215, 216, 225, 228; *mîinelor, mîinilor*: C, 53^f; „atingerea *mîinii*”: D/O, 145; „punerea *mîinei*”: ÎB/O, 374; dar și *mîinile*: CVNT/O, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 294, 314; D/O, 86, 88, 111, 131, 133, 166, 167, 177, 197, 198. Formele evaluate sînt totuși mai numeroase decît celelalte, care sînt specifice, în epoca lui Antim Ivireanul, variantelor literare nordice.

Fenomenul anticipării elementului palatal are loc numai în anumite condiții: „il faut que *â* soit accentué (dans : *mânîe, mânîos*, etc., *i* ne se transpose pas) et que *n* soit suivi de *e*, si la forme est invariable (*mâne – mâine*), de *e* au Sg. et *i* au Pl. si le mot est variable (*pîne – pâini, câine – câini*). [...] Seule exception: *mână – Pl. mâini* ; cependant l'emploi fréquent du Pl. (*două mâni, cu mâinile*) a pu favoriser l'extension du phénomène à ce mot”²⁰⁶. Vechimea fenomenului este discutabilă și, odată cu ea, și cea a localizării. După G. Ivănescu, în primele trei cuvinte inovația a apărut în epoca „preliterară” (secolele al X-lea – al XIV-lea), „în graiul muntean, în cel meglenoromân și în unele localități oltene, crișene și ardene, unde pare să fi fost adus din sudul Dunării”²⁰⁷. Prezența fenomenului în sudul Dunării îi sugerează lui Octave Nandris o plasare mai îndepărtată în timp a acestuia: „d’ailleurs comme cette transposition de *i* est connue également en aroum. [...] et en meglr. [...], il est vraisemblable que le phénomène remonte au proroum. où il aurait eu un caractère dialectal”²⁰⁸. Primele documente românești din secolul al XVI-lea surprind constant inovația în Țara Românească (cu tendința de expansiune în Oltenia); în alte regiuni, atestările nu sînt suficiente pentru a trage o concluzie definitivă privind răspîndirea sa inițială²⁰⁹. În secolele următoare, este evidentă tendința de impunere a fonetismului nou în *cîine*,

²⁰⁶ Nandris, *Phonétique*, p. 90.

²⁰⁷ Ivănescu, ILR 2000, p. 412.

²⁰⁸ Nandris, *Phonétique*, p. 90-91.

²⁰⁹ Vezi pentru această problemă Gheție, BD, p. 112-113.

mîine, *pîine* (cu un apogeu atins la mijlocul veacului al XVIII-lea în textele bisericești tipărite): Varlaam, Dosoftei și Cantemir, de exemplu, folosesc, mai mult sau mai puțin, și formele munteneste²¹⁰.

Forma de plural *mîini* are o istorie aparte. Generalizarea fonetismului nou în regiunile sudice este confirmată de documente abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cu precădere în Muntenia propriu-zisă. Întîrzierea cu care s-a aplicat inovația în acest caz este demonstrată de oscilația dintre cele două forme în scrierile lui Antim Ivireanul, în condițiile în care celelalte cuvinte nu cunosc alternanța [îi] – [î].

Formele etimologice au cunoscut o rezistență deosebită la nivelul limbii literare. Ortografia din 1904 acceptă dubletul *pîne* – *pîine*, cu înțietatea formei etimologice²¹¹, iar îndreptarul din 1932 nu recomandă în indexul de cuvinte decît forma *cîne*, după ce face precizarea că „dintre cei mai buni scriitori, unii întrebunțează formele uzuale în Muntenia, alții formele întrebunțate în celelalte provincii românești”²¹². Abia în 1953 este stabilită oficial regula că „se scrie *îi* nu *î*, în cuvintele *cîne* [...], aceste forme fiind tot mai răspîndite în limba literară”²¹³.

Pe lângă termenul *pîine*, apare la Antim și *pită* (< ngr. πίτα; bg. *pita*; cf. magh. *pita*): „să aibă a-i da [...] și 3 *pite* să-i fie de cale”: AMA/O, 334; și într-o formă de genitiv a derivatului *pită* (< *pită* + suf. *-ar*) „titlu dat boierului care se ocupa de

²¹⁰ Cf. Ivănescu, ILR 2000, p. 584. În privința sursei formelor cu diftong la scriitorii moldoveni din secolul al XVII-lea, Mirela Teodorescu emite, cu rezerve, ipoteza preluării lor din chiar graiul moldovenesc: „Se pare, deci, că fonetismul avea curs în graiurile moldovenesti din secolul al XVII-lea. Cum însă asupra originii lui dialectale există încă incertitudini, am preferat să nu-l grupăm în categoria fonetismelor caracteristice graiului moldovenesc, reflectate în limba lui Varlaam, și aceasta cu atît mai mult cu cît ele nu apar în *Răspunsul* tipărit în Muntenia.”, în *Normă și grai în scrierile lui Varlaam*, în SLLF, III, 1974, p. 203.

²¹¹ *Regule ortografice 1904*, p. 26.

²¹² Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 22.

²¹³ *Mic dicționar ortografic*, 1953, p. 34.

aprovizionarea cu pâine a curții domnești și a oștirii și cu supravegherea brutarilor domnești”, uzual în epoca veche în Moldova și Țara Românească²¹⁴: „Și dezlegînd visele a pitariului și a păharnicului s-au mîntuit [Iosif]”: CVNT/O, 263.

3. [ăi]

I.2.3. Diftongul descendent [ăi] este uzual la Antim Ivireanul în formele verbului *a se spăimînta* (< lat. **expavīmentare*): *mă spăimîntez*: D/O, 41; *să spăimîntară*: CVNT/O, 308; *s-au spăimîntat*: D/O, 179; *să se spăimînteze*: D/O, 157.

Forma cu [ă]: *spăimînta* fusese normă generală în limba română din secolul al XVI-lea și, judecînd după ocurența lui în textele secolului al XVII-lea din nord și sud, el a rămas normă literară și în această perioadă. Astfel, în *Biblia* din 1688 (și în ms. 45, moldovenesc, și în ms. 4389), este folosită constant forma etimologică²¹⁵. Aceeași formă o găsim și la Dosoftei. Inovația, care reprezintă o contaminare a verbului cu formele *spaimă*²¹⁶ (cu *ai* în silaba accentuată), era, așadar, de dată recentă și, probabil, de obîrșie sudică. Copiștii munteni ai didahiilor și ai lucrării *Chipurile Vechiului și Noului Testament* ale lui Antim Ivireanul nu au intervenit în text, ceea ce sugerează că fonetismul s-a impus destul de repede în norma literară din sudul țării. Niculina Iacob o consemnează la sfîrșitul veacului al XVIII-lea în *Biblia* lui Samuil Micu, de la Blaj. Prin urmare, dacă inovația pornise din Muntenia, ea a cîștigat repede teren la nivelul uzului literar. Este însă posibil ca fenomenul să fi apărut concomitent și independent în mai multe regiuni.

4. [ja]

I.2.4.1. Diftongul [ja] medial în poziție tare și la final de cuvînt se păstrează nealterat în toate variantele literare, deci și în textele lui

²¹⁴ DLRLV, p. 224.

²¹⁵ Vezi în MLD/I, II, III, IV, V, indicele de cuvinte; pentru cartea *Iov*, vezi Iacob, *Limba biblic românească*, II, p. 204.

²¹⁶ Arvinte, ST.L.LV., p. 3; vezi și Densusianu, ILR, II, p. 74; Pușcariu, LR, II, p. 330.

Antim Ivireanul: *despuiat*: CVNT/O, 293; *iau*: D/O, 10, 172, 188; *să iau*: D/O, 115; *să se ispoveduiască*: AMA/O, 338; *nemîngîiată*: ÎPTP/O, 354; *(s-)au tăiat*: D/O, 128; CVNT/O, 277, 287, 296, 299, 318. Asemenea forme sînt exclusive la mitropolitul muntean.

Începînd cu secolul al XVI-lea, în textele moldovenești sînt consemnate și forme cu [je], ca urmare a inovației regionale. Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ele apar și în Transilvania. În ambele arii culturale însă, fenomenul nu a afectat limba scrierilor bisericești tipărite. La modelul acesteia trimite Ion Heliade Rădulescu pentru normarea limbii moderne, în privința terminațiilor la participiul verbelor de conjugarea I: „Însă ca să hotărîm un tip, trebuie, socotesc, întîi ca să dăm numai un final partițipelor pasive de întîia conjugare ca să nu avem anormale multe; al doilea, *să ne luăm după cărțile bisericești ce sînt priimate de toți rumânii* (s.n.), și a treilea, să vedem cum pronunță cea mai mare parte de rumâni, și atunci socotesc că cu un glas de obște vom adopta toți finalul cu *at* ce este și mai regulat și care se află și în limbile mumă și surori, în vreme ce cel în *et* este o însușire numai în parte a unui norod”²¹⁷.

I.2.4.2. Diftongul [ja] în poziție moale este general în textele tipărite, continuînd situația anterioară anului 1640. Textele lui Antim Ivireanul nu fac excepție: *boiar* (< v.sl. *bojarinŭ*): CVNT/O, 300; CP/O, 389; D/O, 173; *boiari*: ÎPTP/O, 359; AMA/O, 328; CP/O, 392; D/O, 6, 24, 192; *boiarin*: D/O, 170; *boiaruu*: CL, 3^v; *grăiaște*: CL, 2^v, 9^f; D/O, 19, 93, 107, 110, 162, 186 etc.; *iale* (pron.): CL, 9^f; D/O, 70, 72, 79, 81, 95, 105, 137, 156 etc.; *să iarte*: D/O, 28, 29, 39, 100, 166, 192 etc.; ÎPTP/O, 354, 360; ÎB/O, 369; *(nu) iaste*: Pred. 1694, 2^f, 2^v, 3^v, 4^f, 4^v; D/O, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 etc; CVNT/O, 243; AMA/O, 326; *întemeierea*: D/O, 57, 135, 138; AMA/O, 343; ÎB/O, 375; C 1715, 13^f; *învicare*: CVNT/O, 317; *învicare*: CL, 5^f; D/O, 40, 105, 109; *învicare*: D/O, 18, 140, 141, 142, 143, 144; *lăcuiaște*: C, 59^v; *legiuiaște*: Pred. 1694, 4^f; *mîngîierea*: CVNT/O, 243; AMA/O, 327, 338; *mîntuiaște*:

²¹⁷ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 106.

Pred. 1694, 3^r; *miluiaște*: C, 5^r; *muiare*: D/O, 4, 36 etc.; CVNT/O, 245; ÎPTP/O, 359; *povățuiaște*: CL, 69^v; *să pocăiaște*: ÎPTP/O, 351; *prăznuiaște*: AMA/O, 346; *rînduiaște*: CP/O, 391; *tăierea*: CVNT/O, 251; *tămăduiaște*: CVNT/O, 243.

După 1600, evoluția [ja] > [je] a fost semnalată mai întâi în graiurile de tip sudic; însă Al. Rosetti este de părere că diftongul în discuție ajunsese la stadiul fonetic [je] încă din secolul al XVI-lea, în unele regiuni, iar slovele ѧ și ѧ nu transcriu neapărat pronunția reală, ci ele apar în textele vechi numai în virtutea unei tradiții grafice²¹⁸.

Forme cu [ja] > [je] apar foarte rar în textele lui Antim Ivireanul: *boierime*: CP/O, 388; *este*: CVNT/O, 245 (de patru ori), 271; *întemeierea*: D/O, 117. Pentru unele dintre cuvintele ce păstrau la Antim Ivireanul diftongul etimologic, copiii din secolul al XVIII-lea ai textelor mitropolitului preferă deja fonetismul nou: *înviere*: ms. 524 C/D/O, 40, 195, 109; *învierea*: ms. 534 C/D/O, 18.

I.2.4.3. În unele substantive, la finalul lor, apare diftongul [ja] explicabil prin fenomenul de „despicare a vocalelor”²¹⁹. Avem de-a face cu un fapt de limbă general în epoca veche (care „se întâlnește pînă azi în limba bisericească”²²⁰). La Antim Ivireanul există numeroase exemple, dintre care consemnăm: *bogăția*: C 1715, 6^v; *bucuria*: D/O, 17; *corabia*: CL, 5^r; *dénia*: CL, 11^r, 31^v; *Finichia*: CL, 1^v; *frăția*: CL, 8^v; *Ieremia*: D/O, 7; *împărăția*: Pred. 1694, 5^r; CL, 5^r; D/O, 10; *începătoria*: CL, 6^r; *Maria*: D/O, 4; *Moldavia*: Pred. 1694, 2^r; *moșia*: D/O, 13; *netrebnicia*: D/O, 6; *osîrdia*: Ded. 1694/O, 398; *prostia*: D/O, 6; *sărăcia*: D/O, 16; *seminția*: D/O, 8; *smerenia*: C 1715, 24^r; *spăsenia*: D/O, 6; *tipografia*: Pred. 1694, 3^v; *Ungrovlahia*: Pred. 1694, 3^r; *Vizantia*: CL, 1^v; *vrednicia*: D/O, 3; *zavistia*: CL, 16^r etc.

²¹⁸ Rosetti, ILR 1978, p. 518.

²¹⁹ Arvinte, ST.L. EX., p. 2-3.

²²⁰ Arvinte, ST.L.LV., p. 2.

5. [ju]

I.2.5. Diftongul [ju] apare în *iușor* (< **iu* (< lat. *levis*) + suf. -șor, DLR; sau < lat. **levissiorum*), însă rar: CL: 65^f. Celelalte ocurențe ale cuvântului arată utilizarea formei fără elementul semivocalic: *ușor*: D/O, 102; ÎPTP/O, 360; *ușoară*: CVNT/O, 244; *ușoare*: ÎPTP/O, 359, 361; respectiv în: *să ușurăm*: D/O, 37; *să ușureze*: D/O, 160. Acest termen nu este utilizat frecvent.

Pierderea elementului semivocalic al diftongului moștenit din latină, „printr-o falsă analiză contextuală în fonetica sintactică”²²¹ (*mai jușor* > *mai ușor*), este o inovație a graiurilor munteneste. Vechimea ei nu se poate stabili cu certitudine. Faptul că nu apare consemnată în documentele din secolele al XVI-lea nu înseamnă neapărat că forma nu era cunoscută deja în această perioadă. Ion Gheție po-menește de existența unui antroponim *Ușurel*, la 1649, într-un document slavo-român²²², ceea ce ar putea indica faptul că pronunția populară dintr-o anumită regiune cunoștea și varianta fără diftong sau *numai* varianta aceasta, pe la începutul secolului al XVII-lea.

Uzul din graiul muntenesc a determinat pătrunderea inovației și în textele literare din această regiune, ducând, cu timpul, la o schimbare a normei²²³. Preferînd fonetismul nou, Antim Ivireanul se înscrie în această tendință. Niciunul dintre copiii textelor mitropolitului, pe tot parcursul veacului al XVIII-lea, nu a revenit asupra formei. Norma era, așadar, impusă utilizatorului cult al limbii din Țara Românească încă din această epocă.

Varianta literară moldovenească, în aceeași perioadă, păstrează încă fonetismul vechi. Îl întîlnim la Dosoftei, Miron Costin etc., dar, sporadic, el este dublat de inovație. Găsind fonetismul nou la Dosoftei o

²²¹ Gheție, BD, p. 121.

²²² *Ibidem*, p. 121.

²²³ În unele texte din Țara Românească, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, mai apare forma veche (cf. „*să le iușuréze* mâncărurile”, CMM/16^f; vezi și Gheție, BD, p. 280, 336), dar devine din ce în ce mai rară spre sfârșitul perioadei.

singură dată, în *Viața și petrecerea svinților*, Laura Manea emite ipoteza că „*ușura* și *ușor* aveau circulație în limba vorbită. Se poate presupune că Dosoftei, cunoscând-o, a scris-o involuntar, abătându-se astfel de la tradiția grafică a scrierii cu *-iu*”²²⁴.

6. [qa]

I.2.6. Se păstrează fonetismul vechi, etimologic și literar în epoca veche, cu diftongul [qa] în *doao*: D/O, 6, 18, 42, 53 etc.; CVNT/O, 242, CL, 19^r; *a doaoa*: D/O, 37; *de doao ori*: D/O, 52; *amîndoao*: D/O, 15, 31; *noao* (adj.): Pred. 1693, 2^r; D/O, 4, 12, 30, 31, 33 etc.; CVNT/O, 242; (pron. pers.): D/O, 9, 26, 33 etc.; C 1715, 17^r; *să nu ploao*: Pred. 1964, 2^v; *roao*: D/O, 197; *zaoa*: D/O, 36; *ziao*: C 1715, 16^r, 16^v, 24^v.

În cazul numeralelor ordinale *a doua* și *a noua*, fonetismul popular cu [oo] în *a dooa* și *a nooa* ([qa] > [ó], urmat de diftongul [uă] sau [uo], [o]: *doúuă* > *doáuo* > *dóo*²²⁵) este utilizat cu o frecvență apropiată de cea a formei etimologice: CVNT/O, 242 etc.; D/O, 18, 24, 33, 41, 42, 60, 67 etc.; *a nooa*: CVNT/O, 298; AMA/O, 331, 334, 339; CP/O, 390; D/O, 33. Pentru adjectivul feminin singular *nouă* și pentru forma omonimă a pronumelui personal nu am consemnat alte forme în afara celor cu [qa].

Formele literare astăzi apar sporadic în textele lui Antim Ivireanul: *a doua*: D/O, 42, 122.

7. [i]-[ja]

I.2.7.1. Pentru substantivul *viață*, transcrierea operată de Gabriel Ștrempel indică utilizarea de către Antim, de multe ori, a formei *viiată* (lat. pop. **vīvītia* > **viīétīa* > **viīétīă* > **viīéátă* > *viīátă*²²⁶): ÎB/O, 365; D/O, 4, 7, 8, 14, 56, etc.; *viiata*: ÎPTP/O, 361; ÎB/O, 365, 382; D/O, 22.

²²⁴ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 196.

²²⁵ Ivănescu, ILR 2000, p. 478.

²²⁶ Arvinte, ST.L.EX., p. 3.

În textele cercetate de noi în original, cuvîntul în discuție este scris cu **-ia-**, în care **i** trebuie interpretat ca semn pentru vocala silabică [i], nu drept corespondent grafic al unui sunet palatal nesilabic (semivocală în diftongul ascendent [ja], ca în norma de azi), iar **a**, ca echivalent perfect al lui **а** sau **я** în privința pronunției²²⁷. Alternanța grafică (**-ia-** – **-ia-**) este obișnuită în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, iar cînd diortositorii *Bibliei* de la București notează **-ia-** acolo unde în ms. 45 apare **-ia-** sau **-ia-**, rațiunea este aceea de a simplifica redarea, nu aceea de a marca opțiunea pentru o formă neliterară, cu diftong neprecedat de [i] silabic.

La Antim Ivireanul grafiile **вiацa** și **вiацъ** redau pronunția trisilabică a cuvîntului, cu *cons. labiodentală* + [i] + [(j)a]: *vi(i)ața*: Pred. 1694, 4^v; CL, 1^v; C 1715, 13^r, 14^r, 17⁵, 24^r; respectiv *vi(i)ață*: Pred. 1694, 5^r; C 1715, 6^v, 13^r, 16^r, 16^v, 17^r, 20^r. Probabil în același mod trebuie interpretată și varianta scrisă cu **i**: **вiацa**, *vi(i)ața*: CL, 6^v.

Prezența în transcrierile realizate de Gabriel Ștrempel atît a formei *viiață*, cît și a variantei *viață* sugerează faptul că distinsul editor a luat în considerare o distincție clară între fonetismul lui **-ia-** (așadar, [i-ja]) și al lui **-ia-** (așadar, [ja]): *viața*: CVNT/O, 241, 279 etc.; D/O, 15, 18, 36, 47, 61, 82, 102, 103, 110, 112, 113, 115, 127, 139, 141, 144, 145, 151, 170, 171, 173, 175, 182, 184, 186, 191, 192, 193, 194, 200, 201, 207, 213, 214, 216, 218, 227, 236; *viață*: CVNT/O, 241 etc.; D/O, 19, 32, 38, 40, 73, 82, 83, 101, 105, 109, 126, 127, 134, 139, 167, 171, 172, 173, 179, 181, 201, 213, 214, 217, 223, 225.

Copiștii din secolul al XVIII-lea ai textelor lui Antim Ivireanul au perceput grafiile cu **-a-** ale acestui cuvînt fie ca redări în scris ale unei pronunții neliterare, fie ca variantă grafică ambiguă pentru rostire; astfel încît, de multe ori, au revenit la grafiile clare și clarificatoare, cu **а** sau **я**: *viiața*, ms. 549 B și ms. 524 C/D/O, 61, 102, 103 etc.; ms.

²²⁷ Densusianu, ILR, II, p. 35: „Explicația trebuie căutată într-o regulă ortografică sîrbă și bulgară după care un a avea valoare de я ori de cîte ori era precedat de un i.” Cf. Andrei Avram, *Interpretarea grafiei chirilice*, SCL, XVI (1964), nr. 4, p. 478.

M/CVNT/O, 279; *viiată*: ms. 549 B/D/O, 15; ms. 524 C/D/O, 73, 101; ms. 549 B și ms. 524 C/D/O, 82, 83, 105, 109. Opțiunea lor demonstrează vitalitatea normei, păstrată, de altfel, pînă la începutul secolului al XX-lea în limba literară²²⁸.

I.2.7.2. O problemă similară apare și în cazul substantivului *piatră* (lat. *pĕtra* > **piĕtră* > **piĕátră* > **piĭátră* > *piĭátră*²²⁹). În CL 1699 (text în care, pe parcursul mai multor capitole, se dezbate fundamentul teologic al supremației papale, pornind de la versetul biblic „Și eu zic ție că tu ești Pétăr și pre aceasta *piatră* (s.n.) voiu zidi besearca mea...”, BB 1688, *Matei* 16, 18), grafia cuvîntului conține, de cele mai multe ori, secvența *-iă-*, ceea ce indică o pronunție cu [i] vocalic + diftong [iă], fie o rostire cu hiat între [i] și [a]: *pi(i)atra*: CL 13^v, 14^f, 14^v, 24^f, 25^f, 25^v, 26^f, 28^f; *pi(i)atră*: 14^f, 24^f, 25^v, 26^f, 27^v, 28^f, 28^v. De cîteva ori am consemnat grafia cu *-ia-*: CL, 14^f, 26^f, 26^v.

În același text apare și varianta cu *-ia-*, rară însă²³⁰: *piatra*: CL 1699, 25^v.

Ca și în cazul transcrierii *viața*, *viață* operate de Gabriel Ștrempel, sîntem rezervați și în privința interpretării *piatra*, *piatră* date de editorul bucureștean tuturor secvențelor grafice pentru realitatea extralingvistică în discuție: *piatra*: ÎB/O, 371; CVNT/O, 268, 274, 295, 296; D/O, 5, 148, 195, 221; și *piatră*: CVNT/O, 250, 269, 295; AMA/O, 345; D/O, 16, 50 (de trei ori), 143, 147 (de trei ori), 148.

Întocmai ca în situația prezentată la punctul anterior, copisti textelor lui Antim Ivireanul înlocuiesc, uneori, forma grafică ce indică diftongul „simplu”, cu cea care redă secvența sonoră [i-*iă*]: *piatră*: ms. 549 B/D/O, 50, 143, 147 etc.

²²⁸ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 169.

²²⁹ Arvinte, ST.L.EX., p. 3.

²³⁰ Prin comparație, la Dosoftei, *piatră* apare, în VS, numai în varianta cu *-ia-*, vezi Manea, *Dosoftei. VPS*, p. 186.

I.2.7.3. Pentru verbul *a chema* (< lat. *clamo*, *-are*), grafiile cu *-ia-* și *-ie-* redau pronunția cu [i̯a] (apărută sub influența oculsivei palatale [k]) și cu [i̯e]: *chi(i)amă*: CL, 8^r, 8^v; *chi(i)emi*: C 1715, 14^r; *au chi(i)emat*: CL, 8^v. Exemplele acestea se alătură celor transcrise de Gabriel Ștrempel: *să chiiamă* (ref.): D/O, 235; *să chiiame*: D/O, 51; AMA/O, 344; ÎB/O, 380 (cf. *chiamă*: D/O, 78, 113, 122, 124, 125, 127, 128, 159, 196, 203, 208, 209, 220, 235; CVNT/O, 248, 256, 288, 294; ÎB/O, 379 etc..

Apar însă și forme de tipul [kɛm], [kamă]: *au chemat*: CL, 5^v, 8^r; *ar fi chemat*: CL, 6^r; *chemare*: CL, 5^v; *chemarea*: CL, 4^v, 5^v, 8^r, 8^r.

Din nou, forma cu [i̯a] este folosită uneori de copişti, „corectînd” opțiunea lui Antim Ivireanul (ori a grămăticului Efrem, primul copist al didahiilor): ms. 549 B, ms. 67 N/D/O, 113, 122, 124 etc.

I.2.7.4. Un alt caz de „despicare a vocalelor” apare în cuvîntul *miere* (< lat. **mēlem*), atestat la Antim Ivireanul cu *-ia-* în *miarea*: C 1715, 10^v și *miiare*: CVNT/O, 276; D/O, 66.

I.2.7.5. Același fenomen fonetic apare și în *fiare* / *fiare* (< lat. **fēle*): C 1715, 23^r; „*hiiare* de pēște”: CVNT/O, 293; *χίαρϕλε* / *hiarāle* (*fiară* < lat. *fēra*): C 1715, 21^v; (cf. *fiară*: D/O, 181 și CVNT/O, 297).

Ca și în alt situații, copişti didahiilor au modificat forma, astfel încît „*fiară* sălbatece” devine, în ms. 549 B/D/O, 181, „*hiară* sălbatece”; iar în ms. 67 N/D/O, „*fiară* sălbatică”.

I.2.7.6. În formele verbelor *a fierbe* (< lat. *fērvo*, *-ēre*) și *a pierde* (< lat. *pērdo*, *-ēre*) [i̯a] apare constant, cînd în silaba următoare exisă [e]: *fiarbem*: D/O, 231; *a piiarde*: D/O, 189; *piiarde*: D/O, 49, 52, 72, 213, 214; ÎPTP/O, 350, 356; ÎB/O, 380; *piiarde-mă*: D/O, 134; *piiardem*: D/O, 33; *va piiarde*: D/O, 122; *nu vei piiarde*: D/O, 104; *să va piiarde*: D/O, 126.

La conjunctiv prezent, persoana a III-a sg. și pl., verbul *a pierde* prezintă o formă interpretată de editor ca variantă cu diftong, *să piarză*:

D/O, 51, 76, 99, 134, 135, 146, 151, 167, 215, 216. Credem însă că norma epocii, cel puțin în Muntenia, era cea cu pronunție trisilabică, întrucât asemenea forme apar frecvent în textele muntenilor²³¹ și, pe de altă parte, forma interpretabilă ca bisilabică este aproape peste tot corectată de copiii didahiilor: *să piarză*: ms. 549 B sau/și ms. 524 C și/sau ms. 67 N/D/O, 51, 76, 99, 134 etc.

I.3. Triftongi

[iéu] și [iéi]

Se păstrează triftongul [iéu] în *mieu* (< lat. *meus*): CL, 14^f; CVNT/O, 244 etc.; D/O, 6, 14, 15, 25, 32, 41, 48, 54, 55, 62, 64 etc. Pluralul obișnuit la Antim Ivireanul este *miei*: CL, 6^v; D/O, 5, 6, 32, 40, 55, 90, 91, 92, 96, 134.

Reducerea triftongului după modelul pronumelui posesiv la feminin (*mea - mele*) este consemnată în texte încă din secolul al XVI-lea, dar pe tot parcursul românei literare vechi, fonetismul etimologic are o prezență constantă în toate textele și în toate regiunile. Antim Ivireanul nu o folosește decât arareori, la singular: *meu*: D/O, 77; ÎPTP/O, 353, 354; CP/O, 392; nu am consemnat pluralul cu diftong al pronumelui sau adjectivului posesiv.

I.4. Vocale în hiat

1. [i]-[i]

I.4.1. Grupul vocalic [i]-[i] în hiat apare conservat în diverse forme gramaticale ale verbului *primi* (< v.sl. *priimati*) și în derivate: *priimim*: D/O, 81; *priimia*: D/O, 43; *am priimit*: CL, 6^v; D/O, 65; *l-ai priimit*: C 1715, 19^f; *au priimit*: D/O, 14, 43; *va priimi*: D/O, 65; *să priimești*: Pred. 1694, 4^v; *să (nu) priimim*: 14, 36, 46, 100; *piimitor*: D/O, 52; etc. Aceste forme sînt majoritare la Antim Ivireanul, conform

²³¹ Vezi Arvinte, ST.L.EX., p. 3, situația din ms. 4389 al BB.

normei exprimării culte în toată epoca veche, chiar și într-o perioadă de la începutul epocii moderne, în toate variantele literare.

Contragerea celor doi [i] în hiat a apărut ca inovație în graiurile transilvănene de nord și a fost consemnată mai întâi pe la mijlocul secolului al XVII-lea. După 1700, ea este semnalată și în Moldova. Bazându-se pe ocurența formelor cu un singur [i] în documentele muntenesti, Ion Gheție ajunge la concluzia că fenomenul este cunoscut în graiurile din Țara Românească abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea²³². Dată fiind noutatea formei (în orice zonă dialectală a țării, în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea), textele culte în care se strecoară aceasta sînt foarte rare²³³. *Biblia* de la București, de pildă, text realizat aproape de perioada în care a activat Antim Ivireanul și de care mitropolitul se sluzea constant, prezintă inovația extrem de rar: în *Pentateuc* există o singură ocurență cu [i] (în MLD/V, 33. 11).

În scrierile lui Antim Ivireanul există cîteva ocurențe cu [i] simplu: *primi* (perf. s.): CVNT/O, 307; *au primit*: D/O, 79, 109, 206; CVNT/O, 308; *voiu primi*: D/O, 181; *să fie primit* (conj. perf.): D/O, 115; *primită*: CP/O, 393; *primate*: D/O, 51. Este posibil ca Antim Ivireanul să fi cunoscut asemenea forme dintr-un text de proveniență direct nordică, dar este puțin probabil ca rarele ocurențe de acolo să fi marcat uzul lingvistic al lui Antim Ivireanul, fără sprijinul textelor muntenesti ori al graiului de aici.

Formele contrase persistă și în copiile didahiilor, din secolul al XVIII-lea, în speță în versiunile ms. 549 B, de la Căldărușani, și în ms. 67 N, de la Craiova. Autorul copiei de la Căldărușani (care a lucrat direct după copia grămaticului Efreem) nu a modificat decît într-un singur loc forma găsită în predici: *să fie priimit*, în loc de *să fie primit*: ms. 549 B/D/O, 115. Versiunea următoare, ms. 67 N, de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, realizată în școala de copişti de la București după versiunea B, nu prezintă alte diferențe în privința formei discutate. Ceea ce înseamnă că fonetismul cu [i] era cunoscut în Muntenia înainte

²³² Gheție, BD, p. 111.

²³³ IRL 1997, p. 303.

de 1780, înainte de primele atestări pe care le oferă Ion Gheție, poate chiar din vremea lui Antim Ivireanul.

Limba literară modernă a adoptat inovația, dar „fonetismul [arhaic] se regăsește în textele religioase chiar în secolul al XX-lea”²³⁴.

2. [ă]-[u]

I.4.2. Fonetismul apropiat de etimon, cu hiatul [ă]-[u], este general în cazul cuvântului *lăuntru* (< lat. *illac-intro*): D/O, 52, 180, 204, 218 etc. și în *înlăuntru*: D/O, 115 etc. și *pe dinlăuntru*: D/O, 135; AMA/O, 328 etc. Norma a fost constantă în româna literară veche, bazată pe fonetismul odinioară general în româna populară, și s-a menținut în limba literară modernă, în formele *înăuntru* și *dinăuntru*.

3. [u]-[ă]

I.4.3. Hiatul etimologic [u]-[ă] din *nuăr* (< lat. *nūbīlum*) nu s-a păstrat în graiurile de tip sudic și, în consecință, nu caracterizează varianta literară muntească. În scrierile lui Antim Ivireanul am consemnat numai formele specifice sudului, cu [o] (contragere) < [o]-[o] (asimilare vocalică) < [u]-[o] (acomodare vocalică) < [u]-[ă], existente constant și în *Biblia* de la București (unde se corectează variantele cu [u]-[ă] din ms. 45 moldovenesc). Uneori, textul tipărit al *Bibliei* oglindește faza intermediară, cu [o]-[o]: *noor* (MLD/II, 13. 21), *noorului* (MLD/O, 13. 22; 10. 19). Aproape de epoca lui Antim Ivireanul, varianta literară nordică, prin Dosoftei, prezenta fonetismul etimologic (*nuăr*, *nuăraș*) și, mai frecvent, forma cu [ă] > [o]: *nuor*²³⁵.

Forma specifică variantei literare muntești a devenit normă a limbii române literare unitare, în ciuda concurenței cu forma moldovenească *nour* (la care s-a ajuns prin disimilare, „spre a evita ca prin contracția celor doi *o* din *noor* caracterul silabic și ritmul trohaic al

²³⁴ Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 15.

²³⁵ Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 152.

cuvântului să se piardă”²³⁶: [o]-[o] > [o]-[u]: *noor* > *nour*), frecventă la scriitorii moldoveni din secolul al XIX-lea și al XX-lea.

4. [u]-[o]

I.4.4. În conjugarea verbului *a lua*, la indicativ prez. și conjunctiv prez. pers. I pl., la indicativul perf. simplu pers. a III-a sg., precum și la viitorul cu *să* pers. I, pl., apare constant hiatul [u]-[o]: *luom*: D/O, 33, 48, 80, 164; *să luom*: D/O, 27, 36, 96, 98, 100, 104, 158; *să nu luom*: D/O, 33; ÎB/O, 376; *luo*: D/O, 120; CVNT/O, 242, 245, 259, 279, 293, 313; *vom să luom*: D/O, 27. De două ori am notat hiatul literar azi: *să luă*: D/O, 17 și *să luăm*: ÎB/O, 380.

Asemenea forme sînt frecvente în epocă în textele sudice. În *Biblia* din 1688, în cartea *Facerea*, de exemplu, [u]-[o] este general la modurile și timpurile amintite: *luom*: MLD/I, 34. 21; *luo*: MLD/I, 2. 15, 2. 21, 8. 19, 8. 9, 8. 20 etc. În ms. 45, sînt folosite formele cu [u]-[ă], în timp ce în versiunea ms. 4389, muntenească, apare de obicei complexul vocalic [u]-[qă]: *luoăm*: ms. 4389/*Facerea*, 34. 21; *luoă*: ms. 4389/*Facerea*, 2. 21, 4. 19, 8. 9, 11. 31 etc.

I.5. Consoane

1. Consoane labiale: [p], [b], [m], [f], [v]

I.5.1.1. Consoanele [p], [b], [m] și [v] urmate de iot nu se palatalizează niciodată în textele lui Antim Ivireanul:

a) [p]: *piatră*: CVNT/O, 250, 269; CP/O, 388; D/O, 50, 143, 147, 148; *au perit*: CVNT/O, 250, 282; *perite*: CL, 4^f; *pierzînd*: CVNT/O, 273; *răpiri*: ÎPTP/O, 352; *răpitor*: AMA/O, 329;

b) [b]: *bine*: Pred. 1694, 4^f; D/O, 3, 8, 14, 17, 21; *fierbinteala*: CL, 16^v;

²³⁶ Pușcariu, LR, II, p. 114.

c) [m]: *luminare*: Pred. 1694, 2^r, 5^r; *lumină*: D/O, 49, 57, 60; *mic*: Pred. 1694, 5^r; *minuni*: Pred. 1694, 2^r; *nimic*: D/O, 10, 12, 13; *pătimitoriu*: Pred. 1694, 2^r;

d) [v]: *au lovit*: D/O, 69, 138; *blagoslovit*: D/O, 110, 129 etc.

Aceasta este o normă generală în epoca veche a limbii culte, avînd curs, așadar, atît în aria literară sudică, unde coincidea cu norma graiurilor, cît și în ariile literare nordice, unde, în unele regiuni, venea în contradicție cu pronunția populară. Situația din urmă este cunoscută în Moldova, unde graiurile locale se caracterizează prin pronunția palatalizată, dar varianta literară prevede utilizarea consoanelor [p], [b], [m], [v] nealterate. Palatalizarea labialelor apare totuși în textele de aici, mai ales în cele laice, mai frecvent în a doua parte a epocii vechi.

I.5.1.2. Consoana labiodentală [f] + iot se păstrează intactă, ca și celelalte labiale în aceeași poziție: *ar fi*: D/O, 22; *să fiu*: D/O, 22, 223, 229, 230; *să fie*: D/O, 4, 9, 14, 15, 16, 19, 23; *să fim*: D/O, 25, 64, 79, 155; CVNT/O, 297; *fier*: CVNT/O, 250, 281, 289; D/O, 95; *fierbinte*: CL, 17^r; D/O, 9, 61, 77, 242, 243; *fierbinteala*: CL, 16^v, 18^v; *înfierbinteala*: CL, 17^v; „amărăciunea fierii”: D/O, 59; *fiiarbem*: D/O, 231; *fiiul*: C, 1^r; CL, 14^r; *fiul*: D/O, 17, 91, 93; *fire*: D/O, 10, 18, 20; *serafimii*: D/O, 167; etc.

Dintre consoanele labiale, în ciuda normei literare generale, [f] apare palatalizată mai des și cu deosebire în textele din Moldova, chiar și la autorii care incriminează explicit fenomenul (la Dimitrie Cantemir, de exemplu). Motivul nu este clar, deși la prima vedere s-ar putea explica²³⁷ prin observația lui Ov. Densusianu cu privire la acest fenomen: „Cînd alterarea labialelor ducea la un fonetism prea depărtat de sunetele primitive, un asemenea fonetism îi punea în oarecare încurcătură pe cei ce scriau și ei căutau să-l îndepărteze din scriere; a spune *chiatră*, *ghine* în loc de *piatră*, *bine* putea să pară prea îndrăzneț. Dacă, dimpotrivă, diferența dintre formele alterate și formele primitive nu era atît de izbitoare, se făceau mai ușor concesii fonetismului dia-

²³⁷ Vezi, de pildă, Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 201.

lectal, cum era cazul pentru $f > h$, deoarece *hi* etc. se îndepărta de *fi* mai puțin decât *chiatră*, *ghine de piatră*, *bine*, nu era o dificultate ca el să fie scris în acest fel²³⁸. Ion Gheție are o altă explicație: „Frecvența mai ridicată în texte a rostirii alterate a lui *f* constituie un indiciu că evoluția lui *f* la *h* s-a produs mai de timpuriu, și anume într-o perioadă în care constituirea normei literare nu era pe deplin încheiată, ceea ce a dus la acceptarea drept normă în unele regiuni ale Dacoromaniei a variației libere a celor două consoane (*f* și *h*), cu predominarea netă a celei dintâi²³⁹. Decalajul în modificarea consoanelor ar infirma însă principiul formulat de G. Ivănescu: „Fenomenul trebuie să se fi petrecut, așa cum se petrec toate fenomenele fonetice ale sunetelor înrudite, în același timp și la toată seria labialelor (s.n.)²⁴⁰”.

Palatalizarea lui [f] este consemnată în secolul al XVII-lea și în texte muntenești, dar mult mai rar decât în Moldova. Putea fi aici un fenomen împrumutat din cărțile nordice sau de la cărturarii moldoveni, ori un reflex al unor graiuri sudice, din nord-estul Olteniei, regiunea Țîrgoviște²⁴¹, care cunoșteau, în secolul al XVII-lea, palatalizarea lui [f]: În *Biblia* de la București, norma literară muntenească alternează cu fonetismul [ħ], fapt ușor de explicat prin „influența variantei moldovenești²⁴²” dacă și în textul-bază apar aceleași forme. Uneori însă în ms. 45 al *Vechiului Testament* nu apare palatalizarea lui [f] acolo unde în textul tipărit se consemnează consoana alterată, iar Vasile Arvinte nu iese din perimetrul ipotezelor când se referă la acest fapt, calificându-l drept „surprinzător²⁴³”. La fel de „surprinzătoare” este și

²³⁸ Densusianu, ILR, II, p. 74; cf. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 179-180.

²³⁹ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 87.

²⁴⁰ Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 176.

²⁴¹ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 87.

²⁴² Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 20.

²⁴³ Arvinte, ST.L.FAC., p. 54: „Sau poate copistul ms. 45 a înlăturat formele cu *h*- din acest text, iar varianta milesciană avută la îndemână de cărturarii bucureșteni conținea forma cu labio-dentală alterată? A pune însă aceste fenomene numai pe seama tipografilor, care se pare că erau moldoveni, sau a le atribui numai lui Mitrofan, moldovean și el, fără a lua în considerație

prezența „corectărilor” din copiile B și C ale didahiilor lui Antim Ivireanul (executate la București): *hier*: ms. 549 B/D/O, 95; *hiară*: ms. 549 /D/O, 181 și *herbinte*: ms.524 C/D/O, 77, pentru formele *fier*, *fiară*, respectiv *fierbinte* din versiunea gramaticului Efreem. Corectările nu se fac niciodată în direcția normei literare generale, semn că în secolul al XVIII-lea, în preajma Bucureștiului, palatalizarea lui [f] era cunoscută de cărturari.

În textele lui Antim Ivireanul apar forme palatalizate numai în cazul unor cuvinte: **fiară** (lat. *fēra*): *hiară* (sg.): D/O, 65, 218, 219; CVNT/O, 298; (pl.): D/O, 19, 97; CVNT/O, 254; *hiara*: D/O, 219; *hiarăle*: D/O, 137, 170, 218; CVNT/O, 298; *hiarăle*: C 1715, 21^v; *hiarălor*: D/O, 186; **fier** (< lat. *ferum*): *hier*: D/O, 3, 97; CVNT/O, 255; *hierul*: D/O, 5; **fier** (< lat. **fēle*): *hiiare*: CVNT/O, 293; **fierbințeală** (*fierbinte* + *-eală*): *herbinteala*: CL, 17^v. Bazându-ne pe faptele constatate, infirmăm concluzia lui Al. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu, care sugerează la Antim Ivireanul o superioritate numerică a formelor cu palatalizare: „Alături de *f* palatalizat în cuvinte ca: *o iară* [...], sg. *hier* „arme” (propriu „fier”), întâlnim, *sporadic* (s.n.), uneori în aceeași frază, forme cu labiala nealterată”²⁴⁴. Numai în raportul *fiară* – *hiară* este preferată a doua formă; pentru *fier* – *hier* și *fier* – *hiere* nu se constată o preferință; în privința celorlalte cuvinte cu fricativa [f] în poziție palatalizantă este clară respectarea normei literare generale.

I.5.1.3. Consoana [f] (< [h]) dintr-o serie de cuvinte de origine slavă este păstrată în uzul lui Antim Ivireanul. Norma acceptă în epocă oscilația între [f] și [h] originar, în cele mai multe dintre regiunile țării. Puținele atestări în textele lui Antim Ivireanul nu îngăduie să ne formăm o părere privind o eventuală opțiune a cărturarului muntean pentru una sau alta dintre forme. Totuși, când sînt utilizate asemenea cuvinte, ele apar cu fonetismul [f]: *vîrf*: CL, 19 ; *zăduf*, *zăduful*: D/O, 195.

controlul exercitat de cărturarii bucureșteni (frații Greceanu), este iarăși greu de admis.”

²⁴⁴ Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL², p. 185-186.

Nu am înregistrat fenomenul sonorizării lui [f] (> [v]), care apare în a doua perioadă a epocii vechi în texte din Banat-Hunedoara, Moldova și Transilvania de nord.

I.5.1.4. Cuvântul *movilă* apare numai cu această formă²⁴⁵, în CVNT/O, 261, și cu pluralul *movile*: D/O, 93.

I.5.1.5. Pentru cuvintele *viclean* (< magh. *hitlen*), *vicleșug* (< magh. *hitlenség*) și derivatul românesc *a vicleni*, am consemnat la Antim Ivireanul forme cu [v], [h] și [f], cu predominarea celor cu fricativă sonoră: *viclean*: D/O, 82, 83, 98; *vicleană*: D/O, 187; CVNT/O, 298; *vicleanul*: D/O, 130; *vicleșug*: D/O, 7, 35, 38, 43, 68, 93, 155, 206, 212, 227; CVNT/O, 266, 282, 286, 287, 289, 290, 291, 296, 305; *vicleșugul*: D/O, 36, 52, 59; CVNT/O, 277; *vicleșugului*: CVNT/O, 277; *a vicleni*: D/O, 91; *viclenea*: CVNT/O, 266; *au viclenit*: D/O, 5; CVNT/O, 247, 268; *viclenind*: CVNT/O, 301; etc.; dar și *hicleșug*: CVNT/O, 270, 311; *au hiclenit*: CVNT/O, 271; precum și *ficlene*: CP/O, 389 și *ficleșug*: CL, 16^f, 18^f, 30^v; CP/O, 394.

Cei mai mulți lingviști văd în forma cu [v] un fonetism hiperliterarizat, la care s-a ajuns pentru evitarea a ceea ce vorbitorii culți percepeau ca fiind palatalizare în cuvântul românesc *hitlean* provenit din etimonul maghiar²⁴⁶. De la învățații moldoveni, el s-ar fi propagat în textele culte din celelalte regiuni ale țării, ajungând normă literară unică, preluată ulterior de româna literară modernă. Andrei Avram respinge însă această interpretare și afirmă, la capătul unei demonstrații minuțioase, că „labiodentala sonoră din *viclean* este continuatoarea directă a laringalei, fie din magh. *hitlen*, fie din rom. *hitlean*” și „dacă *ficlean* provine din [hiklɛ̃n] (sau, direct, din magh. *hitlen*), nu

²⁴⁵ Vezi întreaga prezentare a problemei la Avram, *Probleme de etimologie*, p. 83-92 și 95-96; Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 213 și ILR, 2000, p. 495 și 510.

²⁴⁶ Vezi, de pildă, Nandris, *Phonétique*, p. 227, 244; Király, *Contacte lingvistice*, p. 173 (vezi și nota 72) și Arvinte, ST.L.FAC., p. 6; cf. Gafton, *Hipercorectitudinea*, p. 70-72.

din [hiklɛ̃n], înseamnă că apariția variantei cu [f] nu este – sau, cel puțin, nu este în mod necesar – legată de palatalizarea labialelor, respectiv de tendința de a se evita un fonetism socotit a fi efectul acestui fenomen”²⁴⁷; și conchide: „La labiodentala din *viclean* s-a putut ajunge, de la laringala originară, fie în momentul în care cuvântul a fost împrumutat din maghiară, fie ulterior, pe terenul limbii române: *hiclean* > *viclean*. Unui fenomen de hipercorectitudine i s-ar putea datora, cel mult, varianta (rară) *ficlean*; este, totuși, mai probabil că nici în acest caz nu avem a face cu un fonetism hipercorect legat de palatalizarea labialelor”²⁴⁸.

Mitropolitul Munteniei utilizează consecvent forma cu [v], înscriindu-se în tendința literară generală²⁴⁹, și numai sporadic celelate forme. Muntenia cunoștea însă și celelalte variante; de pildă, autorii locali ai ms. 4389 al *Bibliei* folosesc constant fonetismul cu [h], acolo unde în ms. 45 exista [v]²⁵⁰, ceea ce denotă o bună cunoaștere a formei cu [h]. Pe de altă parte, viabilitatea în Țara Românească a pronunției cu fricativa surdă [f] este demonstrată de faptul că popa Flor, dascălul de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București, autorul copiei de pe la 1760 a *Chipurilor Vechiului și Noului Testament* (ms. M)²⁵¹, înlocuiește de câteva ori formele cu [v] sau cu [h] cu *ficleșug*: ms. M/O, 277; 305; *ficlenea*: ms. M/O, 266; *au ficlenit*: ms. M/O, 271; *ficlenind*: ms. M/O, 301. Într-un alt loc, *au ficlenit* apare în loc de *au zavistuit* din original: ms. M/CVNT/O, 247.

I.5.1.6. Consoanele bilabiale [p], [b], [m] și labiodentala [v] se rostesc moale înaintea vocalei [e] sau [i] accentuată sau neaccentuată și a diftongului [ɛa], când în silaba următoare sau în imediata apropiere nu

²⁴⁷ Avram, *Probleme de etimologie*, p. 93 și 93-94.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 96.

²⁴⁹ ILRL 1997, p. 316; vezi aceeași opțiune lingvistică la Dosoftei, pusă în evidență de Manea, *Dosoftei. VPS*, p. 207-208.

²⁵⁰ Vezi Iacob, *Limbajul biblic românesc*, II, p. 21.

²⁵¹ Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, I, p. 69-70; vezi și idem, *Introducere la Antim Ivireanul, Opere*, 1972, p. LXI-LXII.

se află [e], [i] sau un sunet muiat, potrivit normei literare muntenești, aceeași din perioada precedentă:

a) [p]: *pe*: D/O, 4, 5, 6 etc.; *pentru*: Pred. 1694, 2^r, 3^v; D/O, 3, 4, 5, etc.; *peste*: D/O, 12, 32, 35, 57, 58, 62 etc.; *să se risipească*: C, 20^v; *să răsipească*: D/O, 60, 215; *va să se topească*: D/O, 68; *trupesc*: D/O, 9, 219; AMA/O, 341; ÎPTP/O, 358; *trupească*: Pred. 1694, 2^r; ÎB/O, 375; CP/O, 393; D/O, 9, 23, 64, 115, 140, 183, 204, 222, 223, 230.

b) [b]: *curcubeul*: CVNT/O, 252; *iubesc*: D/O, 24, 48, 61, 111, 210; ÎB/O, 372, 377; *să iubească*: D/O, 53, 74, 77, 174; ÎPTP/O, 358; *împodobesc*: D/O, 140; *orbesc*: D/O, 159; *să păgubească*: D/O, 103; *să se păgubească*: D/O, 50; *să nu robească*: CVNT/O, 289; *sărbează*: CVNT/O, 306; *să osebească*: CP/O, 390; *să se usibească*: D/O, 61; *vorbesc*: D/O, 31, 57, 229; etc.

c) [m]: *egumen*: AMA/O, 325; *egumenul*: AMA/O, 326, 328, 329 etc.; *lumesc*: D/O, 14; *lumească*: D/O, 204; *au mers*: D/O, 5, 67, 69, 89, 144, 152 etc.; *mergînd*: D/O, 153, 192, 213, 226; CVNT/O, 263, 275, 285 etc.; *mergătoriul*: D/O, 64; ÎPTP/O, 356; *să primească*: ÎB/O, 377; *să se primească*: AMA/O, 345; *tocmeală*: CP/O, 394; *au trimis*: D/O, 4, 5, 6, 7, 58, 59, 65, 70, 109, 110, 183 etc.; CVNT/O, 307, 317; ÎPTP/O, 354; *urmează*: D/O, 87, 152, 186, 212, 218; ÎB/O, 370, 373; *vameș*: ÎB/O, 371; *vameșul*: D/O, 24, 30; etc.

d) [v]: *să blagoslovească*: D/O, 8, 81, 211; *să curvească*: ÎPTP/O, 359; *isprăvesc*: ÎB/O, 379; *să isprăvească*: D/O, 53, 89; CP/O, 388; *jidovesc*: D/O, 66, 69, 75, 137, 207; *jidovească*: D/O, 115; *preacurvească* (adj.): D/O, 171; *să nu preacurvească*: ÎPTP/O, 359; *privesc*: D/O, 110, 111; *să privească*: CVNT/O, 260; *să* (refl.) *potrivesc*: CVNT/O, 249; *slăvesc*: D/O, 140; *să slăvească*: D/O, 151, 169, 200; ÎB/O, 368; *veac*: D/O, 128, 160, 179; *veacului*: D/O, 26, 36, 98; CVNT/O, 250, 251; *veșmînt*: D/O, 209; etc.

La Antim Ivireanul, rostirea dură a labialelor în același context apare extrem de rar. Am consemnat fenomenul, ca abatere de la normă, în forma verbală *au trimăs*, de două ori: CVNT/O, 292, 317. O situație aparte cunoaște substantivul *pescar* (< lat. *piscarius*), folosit de Antim Ivireanul numai cu forma care presupune velarizarea lui [e] după con-

soana bilabială [p] rostită dur²⁵²: *păscar*: D/O, 97; *păscari*: CL, 5^r; D/O, 3, 5; *păscariul*: D/O, 59, 97.

Este sigur că evoluția lui [e] original la [ă] după labiale, în cuvintele moștenite din latină sau în termenii pătrunși de timpuriu în română, este un fenomen vechi în dacoromână, apărut cu mult înainte de perioada literară, descris de Octave Nandris ca „une évolution spontanée, favorisée seulement par la labiale précédente; elle s'explique par le caractère vélarisant de la langue roumaine”²⁵³. Aria pe care s-a manifestat însă reprezintă o problemă neelucidată. Astfel, G. Ivănescu și Vasile Arvinte consideră că schimbarea nu a afectat toate zonele dialectale și nici nu s-a aplicat tuturor cuvintelor²⁵⁴; pe de altă parte, Ion Gheție și Al. Mareș îl consideră fenomen general în dacoromână, cu caracter de lege fonetică²⁵⁵. În momentul primelor consemnări ale românei în scris, deja există diferențierea regională, ca urmare a inovației ce impusese rostirea moale a labialelor în graiurile de tip sudic, cu tendința de expansiune²⁵⁶. Normele dialectale regionale au devenit automat norme ale variantelor literare, astfel încât, în toată epoca veche, rostirea arhaică, dură a labialelor este un fenomen ce caracterizează scrisul literar din Ardealul nordic și central și, mai ales, cel din Moldova²⁵⁷, iar pronunția muiată, nouă, este caracteristică variantelor culte de tip sudic. Tendința de pronunție distinctă s-a aplicat, de la sine, și în neologisme.

Cu excepția textelor elaborate în Oltenia, la începutul secolului al XVII-lea (unde forme cu velarizarea lui [e], [i] sau [ea] pot reflecta pronunția reală din graiul local), în scrierile din Muntenia propriu-zisă, în acest secol și în următoarele, fonetismul dur (de altfel, rar întâlnit)

²⁵² Vezi Frățilă, *Etimologii*, p. 73.

²⁵³ Nandris, *Phonétique*, p. 19.

²⁵⁴ Ivănescu, ILR 2000, p. 337; Arvinte, ST.L.FAC., p. 59.

²⁵⁵ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 130.

²⁵⁶ Vezi expansiunea celor două tratamente ale consoanelor labiale înainte de [e], [i] și [ea], pe parcursul epocii vechi în întregime, la Gheție, BD, p. 125-129.

²⁵⁷ Ion Gheție, *Biblia de la București și unificarea limbii române literare*, în SLLF, II, 1972, p. 56.

este un împrumut din lucrări nordice ori de la cărturari originari din Moldova. Explicarea puținelor apariții cu [m] dur la Antim Ivireanul comportă unele nuanțe. Pentru verbul *a trimite*, este sigur că norma cunoscută de mitropolit este cea cu pronunția muiată, fapt demonstrat de apariția de nenumărate ori a fonetismului [m] + [e] sau [m] + [ea]. În privința cuvântului *păscar*, numărul ocurențelor nu ne îngăduie să stabilim cu certitudine norma „personală” a cărturarului care a învățat românește târziu și din diverse surse.

Limba literară modernă a adoptat fonetismul muntenesc, consemnat explicit în 1932: „după labiale (*p, b, m, f, v*) limba literară preferă uneori scrierea cu *e* în cazuri când rostirea regională este *ă*: *galben, gemen, egumen, merg, mulțumesc, pomet*”²⁵⁸.

I.5.1.7. Numărul ocurențelor cu labială dură crește dacă luăm în considerare formele cu păstrarea vocalei [ă] etimologică în cuvinte de tipul *fămeie, fărmecca, păreche, părete, spăria*, după norma literară a vremii, respectată de Antim Ivireanul (vezi mai sus, I.1.2.3., I.1.2.4 și I.1.2.5.).

I.5.1.8. Din lat. *mēdulla*, prin transformări succesive (*mēdulla* > *mădu^uă* > *măduwă*), s-a ajuns în dacoromână la *măduvă*. Prin câmpul semantic căruia îi aparține, termenul este rar în textele literare din epoca veche, preponderent religioase (mai frecvent este cuvântul înrudit cu el, *mădular*, din lat. *medullaris*). În *Biblia* din 1688, text de referință pentru limba literară din secolul al XVII-lea, apare întrebuințat cu formele *măduia*: MLD/I, 45. 18 (în ms. 45, *măduha*); *măduga*²⁵⁹; *măduha*: MLD/IV, 24. 8 (în ms. 45 și ms. 4389, există alte expresii), așadar afiț în varianta apropiată de etimon, cât și cu două din formele ce evită hiatul ([g] < [h], probabil printr-o asimilare). La Antim Ivireanul l-am consemnat o singură dată, cu forma *măduhă*: C, 20^f.

²⁵⁸ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 15.

²⁵⁹ Sala, *Aventurile*, p. 177.

I.5.1.9. Consoana [v] nu trece la [h] în vorbă, vulpe, vultur, conform uzului popular și literar muntenească: *vorbă*: D/O, 12 etc.; *vulpilor*: CVNT/O, 271; *vulturi*: D/O, 236; CVNT/O, 299.

Transformarea fricativei sonore în laringală este o particularitate a graiurilor de tip moldovenesc, care se întâlnește destul de frecvent în textele literare moldovenești.

I.5.1.10. În scrierea cuvântului *pohfală* (< v.sl. *pochvala*), norma oscilează între scrierea cu [v] etimologic și cea cu [f], cu predominarea celei din urmă: *păhvală*: D/O, 63; dar *păhfală*: D/O, 30, 41, 183, 194; *pohfale*: D/O, 117. O dată apare forma cu [h] sincopat: *pofală*: D/O, 45. În 1781, în copia sa după didahiile lui Antim, arhimandritul Gregorie Deleanu a revenit la forma etimologică aproape peste tot: ms. 524 C/D/O, 30, 41, 45, 183, 194.

I.5.1.11. Consoana fricativă sonoră [v] nu apare trecută la [f] în pronumele nehotărît *vreunul*, *vreuna*, în adjectivul pronominal *vreun*, *vreo* ori în compuse adverbiale cu aceste cuvinte. Asemenea forme sînt generale la Antim Ivireanul: *vreunul*: ÎPTP/O, 355; ÎB/O, 380; AMA/O, 328, 330, 331, 340; D/O, 52, 87, 94, 123, 140, 164, 165 etc.; *vreuna*: AMA/O, 336, 337, 339; CP/O, 394; D/O, 137; *vreun*: ÎPTP/O, 355, 356, 358, 360 etc.; CVNT/O, 275; AMA/O, 329, 331, 336, 337, 340, 341, 344, 345; D/O, 16, 17, 24, 39, 44, 50, 53, 65, 82, 90, 97, 103, 104, 143, 170 etc.; *vreo*: ÎPTP/O, 357, 359; ÎB/O, 378; AMA/O, 326, 328, 329, 331, 335, 338, 340, 342, 344; CP/O, 389, 394; D/O, 204, 212, 227, 231, 235, 238; *vreodată*: D/O, 235; *vreodinioară*: D/O, 211.

În aceste cuvinte, apariția lui [f] reprezintă o inovație populară muntenească, datînd, probabil, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, începutul secolului al XVII-lea, întrucît lipsesc atestările anterioare anului 1600²⁶⁰. În textele literare, inovația nu este folosită decît foarte rar.

²⁶⁰ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 159.

2. Consoane dentale: [t], [d], [n]

I.5.2.1. Consoanele dentalele [t], [d] și [n] urmate de [e], [i] și [ɛa] nu se palatalizează în stadiile [tʰ], [dʰ], [nʰ] și nici nu se africativizează în variantele [č], [ǰ], în textele lui Antim Ivireanul. Iată câteva exemple, în ordine apariției lor în două texte: Pred. 1694: *blagocistivului*: 2^r; *să cînte*: 4^r; *iaste*: 2^r, 4^r; *temeiu*: 4^r; *am tipărit*: 3^v; *priiateni*: 3^v; *adevărat*: 2^r; *așijderea*: 2^v; *de*: 2^r, 2^v, 3^r, 3^v, 4^r; *demonilor*: 4^r; *pre îndemînă*: 3^v; *îndemnîndu-mă*: 3^v; *să nu cădeși*: 3^r; *șade*: 2^v; *vedem*: 2^r; *vindecare*: 4^r; *bunelor*: 4^r; *cineva*: 4^r; *dumnezăiască*: 3^v; și în D: *meșteșugului*, *patima*, *pățimêște*, *hrănitoare*, *patimile*, *înșălăciunile*, *au socotit*, *dinții*, *vredniciia*, *de*, *din*, *puterile*, *stihiiilor*, *necredinții*, *cuvinte*, *cerești*: O, 3; etc.

Păstrarea nealterată a dentalelor înainte de [e], [i] sau [ɛa] este norma literară generală în epoca veche, cu puține abateri consemnate în texte²⁶¹. O frecvență mai ridicată a formelor cu dentale palatalizate există, totuși, în unele lucrări ardelenesti și bănățene scrise cu alfabet latin și ortografie maghiară, care dispunea de semne necesare notării consoanelor palatale [tʰ] (*ty*), [dʰ] (*dy*) și [nʰ] (*ny*)²⁶².

I.5.2.2. Oclusiva dentală surdă [t] cunoaște timbrul „moale” în scrierile lui Antim Ivireanul cînd este urmat de [e], [i] și [ɛa], potrivit normei literare muntenești: *așteaptă*: D/O, 112; în paradigma verbului *a blestema*: D/O, 81; în *iaste*: Pred. 1694, 2^r, 2^v, 3^v, 4^r, 4^v; *sfintele*: Pred. 1694, 4^v; *stejariul*: CVNT/O, 261, 262; *stinge*: D/O, 36; *sterpi*: D/O, 43, *sterpiciunea*: D/O, 43, 44; *sufletească*: Pred. 1694, 3^r; etc.

Varianta cu pronunție dură, cu [ã], respectiv [a] după [t] în aceste cuvinte, caracterizează dialectele literare de tip nordic în epoca veche, fiind bine reprezentată în texte din Banat-Hunedoara, nordul

²⁶¹ ILRL 1997, p. 307-308.

²⁶² Vezi situația din *Psalterium Hungaricum* și comparația cu alte texte românești vechi scrise cu alfabet latin, la Pantaleoni, *Psalterium Hungaricum*, p. 68-70.

Ardealului, Moldova, și chiar din Oltenia, dar este concurată, în aceleași texte, de varianta sudică²⁶³.

În teritoriul sudic, la nivelul variantelor sintopice, Ion Gheție și Al. Mareș au consemnat pronunția dură a lui [t] în secolul al XVI-lea, în jumătatea vestică, „poate în Oltenia”²⁶⁴. Din graiul unor cărturari de origine oltenească, fonetismul dur a putut ajunge în textele literare ale vremii, cum este cazul atestării lui *stîng* „sting” la grămăticul Staicu, în *Lexiconul slavo-român*²⁶⁵. Alte ocurențe în textele literare munteștii ale pronunției dure se explică prin influența livrescă nordică.

Foarte rar, fenomenul apare și la Antim Ivireanul: *stăjarul*: CVNT/O, 257 (în opoziție cu cele două ocurențe ale variantei *stejariul*, menționate mai sus). Un indiciu pentru explicarea prezenței acestei forme în textul ivirean l-ar putea oferi contextul în care apare termenul, în *Chipurile Vechiului și Noului Testament*. Este vorba de întoarcerea lui Avraam din Egipt și stabilirea familiei sale lângă stejarul lui Mamvri, în Hebron, locul unde i s-au arătat, mai târziu, îngerii vestitori ai nașterii lui Isac: „Deci întorcîndu-să de la Egipt, întru care fiind au zis pentru muiarea lui cum că-i iaste soră, de frica împăratului faraon și lăcuind la *stăjarul* lui Mamvri au văzut 3 îngeri, asemenea ca cum ar fi 3 frați” (CVNT/O, 257). Fragmentul este în mod cert inspirat de *Biblie*, însă în versiunea tipărită din 1688, în pasajele ce cuprind faptele menționate (*Facerea* 13.18 și 18.1), apare forma *stejariul*. Fonetismul [ă] este consemnat în ms. 45 pentru 13. 18 (textul lipsește din ms. 4389) și atît în ms. 45, cît și în ms. 4389 pentru 18.1. Este posibil, așadar, ca mitropolitul muntean să fi consultat în vederea rezumării faptelor versiunea manuscrisă muntească. Ideea este susținută de un alt fapt lingvistic: locul poposirii familiei lui Avraam este indicat în *Biblia* de la București (și în ms. 45), în ambele ocurențe, prin expresia „stejariul *de la Mamvri*”, cu un atribut substantival prepozițional; dar în ms. 4389 există o construcție genitivală, ca în textul lui Antim: „stăjariul

²⁶³ ILRL 1997, p. 102, 308; vezi pentru Dosoftei, de pildă, Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 310-312.

²⁶⁴ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 146.

²⁶⁵ *Apud* ILRL 1997, p. 308.

Mamvriei” (18. 1). Pe de altă parte însă, *stăjar* mai apare și în alte locuri din ms. 4389 muntenesc, unde în textele corespondente din ms. 45 și BB este utilizată forma cu [e] sau altă expresie (MLD/I, 35. 8; MLD/V, 11. 30 etc.), ceea ce ar putea indica o vehiculare a formei la unii reprezentanți ai mediului cărturăresc din Muntenia, de la care putea fi auzită de mitropolit.

I.5.2.3. În scrierile lui Antim Ivireanul, oclusiva dentală sonoră [d] este, îndeobște, „moale” în prepozițiile *de* și *din*, în cuvintele formate cu prefixul *des-* (*dez-*), precum și în alte cuvinte în care [d] este urmat de vocale anterioare: *de*: Pred. 1694, 2^r, 2^v, 3^r, 3^v, 4^r; D/O, 3 etc.; *deasupra*: D/O, 120; CVNT/O, 307; *de obște*: D/O, 143; CVNT/O, 277; AMA/O, 345; ÎB/O, 365; CP/O, 387; *depărată*: D/O, 121; *deplin*: D/O, 81; AMA/O, 346; ÎPTP/O, 360; CP/O, 387, 391, 392, 393; *deschiderea*: CVNT/O, 252; *să deschide*: D/O, 29; *au descoperit*: CVNT/O, 298; *desfătarea*: ÎPTP/O, 350; *desfătări*: D/O, 145; „Grădina *desfătării*”: CVNT/O, 244, 249; *despărțiț*: D/O, 25; *despre*: D/O, 108; *deșărt*: CP/O, 390; *să dezlêge*: CL, 14^r; *de vreme ce*: CL, 1^v; *din*: ÎB/O, 374, 378; *dintii*: D/O, 3; „*vreo îndemînă*”: D/O, 24; *dintru*: Pred. 1694, 3^v; *îndemînă*: Pred. 1694, 3^v; *m-am îndemnat*: Pred. 1694, 3^v. etc.

Norma este generală în toate textele românești tipărite, indiferent de regiune, dar în a doua parte a epocii vechi ea este dublată, în unele texte, de rostirea dură (explicată de Emil Petrovici ca fiind o „depalatalizare completă” a lui [d] + [e]²⁶⁶).

În a doua perioadă a epocii vechi, cazurile cu velarizarea lui [e] și [i] neaccentuați sau în cuvinte atone în frază sînt frecvente în manuscrise și în documente laice din Muntenia, dar apar și în regiunea Banat-Hunedoara, sud-vestul Transilvaniei și în Moldova (în cărțile din aceste zone fiind împrumuturi din textele sudice ori datorîndu-se tipografilor de origine muntenească)²⁶⁷. Această tendință de modificare

²⁶⁶ Emil Petrovici, „*Depalatalizarea*” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în CL, V (1960), nr. 1-2, p. 20; vezi și Victor Iancu, *op. cit.*, p. 44.

²⁶⁷ ILRL 1997, p. 308, 452 (*Tabelul 7*); Munteanu – Țâra, ILRL 1983, p. 101.

a normei în literatura laică și manuscrisă din Țara Românească este rezultatul unei inovații a graiului muntenesc, atestată deja în secolul al XVI-lea și în progres constant spre sfârșitul epocii vechi; astfel încât, la unii cronicari munteni de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, alternanța în aceeași propoziție a celor două forme nu este un lucru rar (la stolnicul Constantin Cantacuzino, de pildă), uneori fiind vizibilă chiar preferința pentru inovație. Am constatat același lucru urmărind opțiunea lingvistică în una dintre copiile executate după didahiile lui Antim Ivireanul. Arhimandritul Grigorie Deleanu, la 1781, modifică foarte des forma din textul pe care îl avea de transcris (fără să fie aceasta norma versiunii lui!); astfel, găsim: *dă obște*: ms. 524 C/D/O, 143; *dăpărtată*: ms. 524 C/D/O, 121; *dăpărtează*: ms. 524 C/D/O, 37; *dăsfătări*: ms. 524 C/D/O, 145; *dăspărțitoarea*: ms. 524 C/D/O, 42; *dăspărțitură*: ms. 524 C/D/O, p. 41; *dășărt*: ms. 524 C/D/O, 48; *dășărte*: ms. 524 C/D/O, 87 etc., în locurile în care versiunea din 1722-1725 apare [d] „moale”.

Laicizarea culturii românești, în secolul al XVIII-lea, și prestigiul zonei culturale din preajma Bucureștiului puteau să determine promovarea pronunției dure a dentalei oclusive sonore [d] la statutul de normă literară supradialectală; însă principiul „latinității formelor”, susținut de Ion Heliade Rădulescu, a impus pentru epoca modernă norma rostirii muiate în *de, des* etc.: „Noi zicem *dă, dăs*; ceilalți rumâni *de, des* [...] în vreme ce după a mea părere este mai clasic: *de și des*”²⁶⁸.

În ciuda normei, la Antim Ivireanul apare sporadic și fonetismul cu [ă]: „binevoi Dumnezeu *dă dăzlegă*”: D/O, 44; *dăspărțită*: C, 26^r; *dă vréme ce*: CL, 7^r; *dășărt*: C, 30^r; *dășărtăciune*: C, 8^v; *dășărtăciunile*: D/O, 118; *dăznădăjduire*: C, 15^v; *dîntîi*: D/O, 56; CVNT/O, 262.

I.5.2.4. Un împrumut din variantele literare nordice în textele lui Antim Ivireanul este propagarea lui [n] în cuvîntul *genunchi* (< lat. *genūc(ū)lum*): *genunche*: D/O, 236; *genunchele*: D/O, 170 și *ge-*

²⁶⁸ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 105.

nunchiul: D/O, 18, 31. Fenomenul reprezintă o inovație nordică²⁶⁹, consemnată în texte literare din aceste regiuni încă din secolul al XVI-lea²⁷⁰. În textele culte munteneste din epoca veche, forma cu [n] propagat se datorește influenței scrierilor nordice, cum se întâmplă în *Biblia* de la București²⁷¹.

Antim Ivireanul utilizează o dată și forma etimologică, proprie scrisului cult muntenesc: *genuchiul*: ÎB/O, 369. În lipsa altor ocurențe ale cuvântului, nu putem să răspundem la întrebarea dacă mitropolitul muntean, cunoscând inovația prin intermediul cărților ori direct de la cărturarii moldoveni pe care i-a avut în preajmă (ca Mitrofan), a preferat forma nouă sau doar a utilizat-o întâmplător; alte substantive, *funingine* (< lat. *fulīgō*, *-inem*), *mănunchi* (< lat. *manūclus*), *păianjen* (< sl. *pajažina*²⁷²) ș.a., cu aceeași problemă de fonetică, nu sînt consemnate, pentru a veni în sprijinul vreunei ipoteze.

3. Consoane dentale fricative [s], [z] și africată [ʧ]

I.5.3.1. Consoanele dentale fricative [s], [z] și africată [ʧ] se rostesc moale (+[e], [i], [ɤa]) în cuvinte de tipul *asemîna*: ÎPTP/O, 358; *să folosească*: ÎB/O, 382; *hirotonisit*: CL, 10^v; *înfrîmșetare*: Pred. 1694, 4^f; *să pedepsească*: AMA/O, 336; *seamă*: CVNT/O, 283; CP/O, 388; *seceriș*: CL, 9^f; *semn*: CVNT/O, 252; CP/O, 389; *singur*: Pred. 1694, 4^v; *Vasilie*: Pred. 1694, 4^f; *dumnezeești*: CVNT/O, 243; C, 1^v; *dumnezeiasca*: CVNT/O, 242; CL, 32^v; *Dumnezeu*: C, 1^f, 1^v; CL, 7^f, 17^v, 22^v; (*să*) *îmblînzeste*: AMA/O, 327; *să (se) păzească*: CVNT/O, 283; AMA/O, 330, 337, 346; ÎPTP/O, 351; *zestre*: CP/O, 394; *să-m zică*: CL, 3^f; *zice*: Pred. 1694, 2^v, 4^f; *să zicem*: Pred. 1694, 4^v; *au zidit*: CVNT/O, 283; *zioa*: C, 31^f; CVNT/O, 295; ÎB/O, 365; *curățește*: C, 5^f; *curățitoriu*: CL, 3^f; *întelge*: CL, 20^f; *înțelepciunea*: Pred. 1694, 2^v; *înțelepciunii*: Pred. 1694, 4^v; *norociților*: Pred. 1694, 4^f; *părintescă*:

²⁶⁹ Gheție, BD, p. 136.

²⁷⁰ IRLR 1997, p. 103.

²⁷¹ Vezi comparația cu ms. 45, la Arvinte, ST.L.FAC., p. 69.

²⁷² G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, Editura Academiei, 1960, p. 93-94.

CL, 8^r; *preaînțeleptului*: Pred. 1694, 4^v *preoțească*: CP/O, 388; *ținea*: CVNT/O, 248. Aceasta era norma tradițională în textele din a doua perioadă a epocii vechi a românei literare, perpetuată din secolul al XVI-lea. În veacul al XVII-lea însă, prin introducerea din ce în ce mai frecventă în texte a fonetismului dur (de proveniență populară moldovenească și ardelenescă), se creează premisele discutării unui raport dintre [s], [z], [ț] moi și [s], [z], [ț] ([dz]) duri.

La Antim Ivireanul, consoanele dentale [s], [z], [ț] apar dure în: *să asamîna*: ÎPTP/O, 350; *asămănare*: C, 2^v, 26^r; *însămînăm*: CP/O, 394; *însămînînd*: CVNT/O, 288; *sara*: ÎPTP/O, 360; *săcerișul*: CL, 8^v; *sărbează*: CVNT/O, 306; *sîngur*: Pred. 1694, 3^v; *dumnezăescul*: CL, 16^v; *dumnezăești*: Pred. 1694, 4^v; *dumnezăiască*: Pred. 1694, 3^v; *Dumnezău*: Pred. 1694, 2^r, 3^v, 4^v, 5^r; CL, 1^v, 16^v, 22^r, 24^r; ÎPTP/O, 352; *zua*: ÎPTP/O, 354; *agonisîț*: AMA/O, 338; *înțăleptște-mă*: C, 8^v; *cîțva*: D/O, 62; etc.

Textele muntești au consemnat oricînd acest fenomen, în număr mai mare spre sfîrșitul secolului al XVII-lea (sub influența cărților religioase moldovenești ori a cărturarilor de origine moldovenească) și mai rar după 1700. Numeroasele situații consemnate de noi însă în opera lui Antim Ivireanul vădesc o puternică înrîurire nordică în opțiunea lingvistică a cărturarului muntean²⁷³.

În exprimarea cultă, oscilația dintre rostirea moale și dură a celor trei consoane s-a păstrat pînă în epoca modernă a românei: ortografia din 1904 acceptă ambele forme, cu întîietatea fonetismului dur: *samă – seamă, țapă – țeapă, țastă – țeastă, zamă – zeamă*; dar *țeavă*²⁷⁴. Abia îndreptarul din 1932 elimină din limba literară formele cu [s], [z], [ț] duri: „rostirea literară e [e] nu [ă], după [s], [z], [ș], [ț]”²⁷⁵. Totuși, prestigiul tradiției literare moldovenești se simte încă în limba literară; în 1960, Emil Petrovici remarcă: „În limba română literară coexistă așadar două sisteme fonologice: cel oficial, consfințit de normele

²⁷³ Cf. ILRL 1997, p. 332.

²⁷⁴ *Regule ortografice 1904*, p. 27, 28, 29, 28.

²⁷⁵ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 18.

ortografice și ortoepice, avînd la bază sistemul fonologic al graiului muntean, și cel moldovenesc, neoficial dar admis tacit de cei ce vorbesc limba literară după normele oficiale²⁷⁶.

I.5.3.2. Obișnuită este în epocă rostirea moale a dentalei africatăe [tʃ] (+ [i]) la sfîrșit de cuvînt, în formele verbale de indicativ și conjunctiv prezent, persoana a II-a singular și plural, la imperativ, persoana a II-a plural, la formele de auxiliar la perfectul compus și viitor, persoana a II-a plural, la formele de plural ale substantivelor, adjectivelor, pronomelor, participiilor adjectivale și adverbelor. În textele lui Antim Ivireanul, -*ți* (cu *i* scris în rînd, -**т**; **ц** + *chendima* [ʲ]) sau **ц** + *eric* [ʲ]²⁷⁷ – situații frecvente în CL 1699) este notat, de regulă: imp. *aflați*: CL, 3^v; ind. prez. *arățați*: D/O, 6; *arăți*: CVNT/O, 242; imp. *ascultați*: D/O, 15; (*v*-)*ași răscumpărat*: D/O, 7; ind. prez. *aveți*: CL, 10^r; *bărbați*: CVNT/O, 242; ind. prez. *béți*: ÎPTP/O, 350; *vă bucurați*: D/O, 15; *bunătați*: CVNT/O, 243, 244; *să nu cauți*: Pred. 1694, 5^r; *să nu cădeți*: Pred. 1694, 3^r; *cărți*: Pred. 1694, 4^v; *cîți*: CL, 12^r; *ceialalți*: CL, 4^r, 13^r; *celoralalți*: CL, 4^r; AMA/O, 335; *ceiăți*: CVNT/O, 247; *să cinstiți*: CL, 7^v; imp. *creșteți*: CVNT/O, 247; *să cunoașteți*: CL, 3^v, 7^r; *veți să-i dați*: CL, 7^v; *drepti*: D/O, 5; CVNT/O, 242; ind. prez. *faceți*: CL, 7^v, 7^r; D/O, 7; *fericiți*: CVNT/O, 242; *fierbinți*: ÎPTP/O, 351; *frați*: D/O, 6; CL, 5^r, 18^r; „dragostea acei *frumuseți*”: D/O, 14; part. adj. *hirotoniți*: CL, 10^r; *iscusiți*: Postf. 1693/O, 397; *împărați*: D/O, 4; CVNT/O, 242; part. adj. *împresurați*: D/O, 6; part. adj. *încungiurați*: D/O, 6; part. adj. *îngrădiți*: D/O, 6; part. adj. *înstreinați*: D/O, 13; *însuți*: CVNT/O, 243; C, 15^r; *să înțelegeți*: CL, 3^v; *înțelepți*: CL, 9^v, 28^v; Postf. 1693/O, 397; imp. „*luați aminte*”: CL, 17^r; imp. *lucrați*: D/O, 5; *luminați*: CL, 2^v; *marți*: AMA/O, 334; *minunați*: CVNT/O, 242, 243; *morți*: D/O, 9; *mulți*: D/O, 5; imp. *mutați*: D/O, 5; *necăjiți*: CL,

²⁷⁶ E. Petrovici, *art. cit.*, p. 21.

²⁷⁷ Ericul însoțește frecvent, în aceleași texte, și un **ч**, **ц** sau **щ** final, cu aceeași valoare; vezi Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968, p. 122.

70^r; *nedirepțăți*: ÎPTP/O, 350; part. adj. *nesocotiți*: D/O, 4; *părinți*: D/O, 7; *părți*: ÎPTP/O, 351; C, 14^v; *preoți*: CL, 4^r, 11^r; *prevegheați*: Pred. 1694, 3^r; *să priciți*: CL, 15^r; imp. *propoveduiți*: CL, 10^v; *răutăți*: CVNT/O, 292; imp. *vă rugați*: Pred. 1694, 3^r; *sînteți*: CL, 9^v; *toți*: CL, 1^r, 7^v, 11^v, 12^r, 12^v, 13^v; D/O, 4, 6, 8, 17; CVNT/O, 242, adj. *văzuți*: D/O, 8; imp. *veniți*: C 1715, 6^v; part. adj. *vestiți*: CVNT/O, 241, 242, 243; „strălucirile unei *vieți*”: D/O, 6; *ziceți*: CL, 6^v, 7^r; etc.

De câteva ori, în textele parcurse în grafie chirilică, am întilnit secvența finală **ц** + **ь** în locul erului, pe care o interpretăm tot ca variantă muiată²⁷⁸: „**цъ** dau”: *îți*, CL, 9^v; **повъцъиць**: *повățuiți*: C, 14^r.

Adăugăm acestor exemple și cuvintele în care slova **ц** din ultima silabă este suprascrisă, situație care impune, după Emil Vîrtosu²⁷⁹, interpretarea consoanei finale ca fonem cu timbru muiat: *urmați*: CL, 6^v; *frați*: CL, 8^r; etc.

În câteva rînduri, am consemnat în CL utilizarea paiericului suprascris (ʸ) la sfîrșit de cuvînt, după **ц** (ca și după **ш** și **ч**, de altfel). În această situație, interpretarea secvenței finale ca fonem dur sau muiat nu este certă. Din cauza prezenței paiericului în cuvinte precum **кѣч ʸ** [căci] (CL, 25^r, cf. **кѣч ʸ** [căci], idem), i s-ar putea da slovei chirilice valoarea ericului, în cazul acesta putînd fi vorba despre o utilizare a paiericului în locul erului, în cuvintele vizate, cu aceeași valoare: **сѣнпѣц ʸ** [sînteți]: CL, 25^r (cf. **сѣнпѣц ʸ** [sînteți], CL, 26^r); *cunoașteți*: CL, 25^v (cf. **кѣноаѣц ʸ** [cunoașteți], idem).

Pe de altă parte însă, paiericul apare de multe ori (cu o frecvență mult mai ridicată decît a ericului în aceeași poziție și cu aceeași funcție) ca simplă înfloritură grafică, la final de cuvînt: **аѣ апѣкам ʸ** [au apucat]: CL, 18^r; *fericit*: CL, 18^r; *au luat*: CL, 24^r; *singur*: CL, 23^r etc. – fapt care ar sugera că paiericul nu alterează caracterul dur al consoanei în cazul lui **ц**²⁸⁰.

²⁷⁸ Cf. situația lui *n-auzi*, scris **наѣзь, наѣз ʸ** și **наѣз ʸ**: CL, 64^v.

²⁷⁹ Vezi *Suprascrierea slovelor chirilice*, în LR, XIII (1964), nr. 2, p. 134-135.

Cf. Arvinte, SL.L.EX., p. 11.

²⁸⁰ Vezi Arvinte, ST.L.EX., p. 12.

Fonetismul dur apare clar în forme atone de tipul: **ДАЦЕЮЮ ЦІЕ** [da-ț-voiu ție]: CL, 15^r; „nu ț-au descoperit ție”: CL, 14^r.

Prin urmare, există în textele lui Antim Ivireanul notări ale pronunției dure a lui [ț] final, alături de forma considerată normă în varianta literară muntenească. Ponderea acestora este însă discutabilă. Din transcrierea interpretativă operată de Gabriel Ștrempel în vederea editării textelor lui Antim Ivireanul, reiese că, cel puțin în didahii, norma literară a fost încălcată semnificativ: imp. *ascultaț*: D/O, 14, 15; *bunățăț*: D/O, 16; AMA/O, 327; *cîț*: AMA/O, 335; *cețăț*: D/O, 4; part. adj.: *cinstiț*: D/O, 4; *veț cunoaște*: D/O, 7; ind. prez. *faceț*: D/O, 7; *să faceț*: D/O, 7, 8, 15; *fraț*: D/O, 8; part. adj. *iubiț*: D/O, 8, 12; imp. *întindeț*: D/O, 4; part. adj. *lepădaț*: D/O, 14; part. adj. *luminaț*: D/O, 12; *nedechisiț*: D/O, 4; part. adj. *nenumăraț*: D/O, 4; part. adj. *nevăzuț*: D/O, 8; ind. prez. *păziț*: D/O, 6; *să petrécet*: D/O, 8; *preoț*: AMA/O, 338; *să priimiț*: D/O, 7, 13; *nu puteț*: D/O, 15; imp. *slujiț*: D/O, 15; *toț*: D/O, 8, 17; AMA/O, 334, 343; imp. *trimiteț*: D/O, 4; „nu-ț fie”: D/O, 9; imp. *vînaț*: D/O, 4; imp. *veniț*: D/O, 4. etc.

Se constată, așadar, o distribuție inegală a formelor cu [ț] final dur la nivelul întregii opere: în didahii, norma literară este încălcată, în timp ce în restul scrierilor abaterea de la normă reprezintă mai degrabă un accident. Dacă Efrem grămăticul, la 1722-1725, a transcris *fidel* niște ciorne autografe ale mitropolitului ori chiar un manuscris pregătit pentru tipar, înseamnă că autorul fusese mai puțin preocupat de normă în conceperea discursurilor orale, decît în scrierea celorlalte texte. Nu se pune problema unei modificări în timp a opțiunii lingvistice a lui Antim, întrucît, finalizat în 1709, textul *Chipurile Vechiului și Noului Testament* urmează cu fidelitate regula rostirii muiate a lui [ț] final, dar în aproximativ aceeași perioadă, predicile ținute abundă în forme dure.

I.5.3.3. Consoana fricativă [s] cunoaște o normă dublă în privința velarizării vocalei următoare, în pronumele reflexiv *se*. Potrivit normei generale a rostirii dentalelor [s], [z], [ț], vocala [e] apare în pronumele reflexiv, în numeroase cazuri: *să se amestece*: D/O, 12; *să se arate*: D/O, 4; *bucura-se-vor*: C, 7^r; *chiamîndu-se*: D/O, 61; *să se*

chivernisească: AMA/O, 328; *să se ducă*: D/O, 14; *să se facă*: D/O, 4; AMA/O, 325, 327; *făcându-se*: D/O, 57; *fericindu-se*: CL, 23^r; *gătindu-se*: D/O, 14; *să se grăiască*: D/O, 12; *împlinindu-se*: D/O, 44; *îngropându-se*: CVNT/O, 317; *întorcându-se*: D/O, 14; *lăsându-se*: D/O, 38; *să se mîntuiască*: D/O, 4, 23; *să se mute*: D/O, 4; *să se nască*: D/O, 4; *să se păzească*: AMA/O, 346; CVNT/O, 275; *să se roage*: D/O, 21; *sculîndu-se*: CVNT/O, 290; *să se uite*: AMA/O, 328; *vorbîndu-se*: D/O, 14; etc.

Pe de altă parte, velarizarea lui [e] în pronumele reflexiv *să* este un fenomen general în dacoromână²⁸¹, întîlnit în toate variantele literare din epoca veche, inclusiv în Muntenia, unde fenomenul s-ar putea datora unei asimilări vocalice în fonetica sintactică (*să se facă* > *să să făcă*)²⁸². În consecință, la Antim Ivireanul am întîlnit: *să află*: Pred. 1694, 2^v; *aflîndu-să*: ÎPTP/O, 247; *apropiîndu-să*: D/O, 202; *să arăta*: D/O, 10; *bucura-să-va*: C, 7^r; *bucurîndu-să*: D/O, 61, 121; *să să canonească*: D/O, 237; *să să călugărească*: D/O, 238; *să să dea*: AMA/O, 344; ÎPTP/O, 358; ÎB/O, 365; *să nu să deznădăjduiască*: ÎB/O, 374; *fericindu-să*: CL, 22^v; *să să ispoveduiască*: D/O, 234; *să izbăvește*: Pred. 1694, 3^r; *să să îmbrace*: AMA/O, 333; *nu să înălța*: CL, 3^v; *să îndeletnicеște*: Pred. 1694, 2^v; *întărîndu-să*: D/O, 185; *întorcîndu-să*: D/O, 46; *lăuda-să-vor*: C, 48^v; *să să laude*: CL, 2^r; *să mîntuiaște*: Pred. 1694, 3^r; *să naște*: Pred. 1694, 4^v; *să să părăsească*: D/O, 236; *pornîndu-să*: D/O, 187; *să nu să pue*: AMA/O, 340; *puîndu-să*: D/O, 97; *răstîgnîndu-să*: CVNT/O, 317; *să să roage*: Pred. 1694, 4^r; *să nu să tipărească*: CL, 2^r; *să umfla*: D/O, 3; *să véde*: Pred. 1694, 2^r; etc.

Urmărind distribuția în timp a celor două forme²⁸³, se constată că în primele scrieri, de mică întindere, din 1693-1694, cărturarul muntean utilizează în exclusivitate varianta *să*. În următoarele traduceri și scrieri originale (ample, care oferă spațiu pentru alternarea semnificativă a celor două forme), *se* și *să* sînt în variație liberă. Numărul formelor ce redau pronunția dură a consoanei este mai mare decît al celor cu vocala

²⁸¹ Vezi ALR, SN, vol. VI, h. 1627, 1639.

²⁸² Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 164.

²⁸³ Vezi Adina Chirilă, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. II. Consonantismul*, în AUT. Seria Științe filologice, XLVIII (2010), p. 122-125.

anterioară nevelarizată, Antim Ivireanul înscriindu-se în tendința epocii, de generalizare a formei *să*.

I.5.3.4. [z] (< [dz] (< lat. **d+ĕ, ĭ, i** flexionar]; **d+ e, i** în hiat după accent) este general: *auzi*: D/O, 11; *Dumnezău*: Pred. 1694, 2^r, 2^v, 3^v, 4^v, 5^r; *dumnezăiască*: Pred. 1694, 3^v; *Dumnezeu*: C, 1^r, 1^v; CL, 7^r, 17^v, 22^v; *dumnezești*: CVNT/O, 243, C, 1^v; *miezul*: D/O, 196; *nevăzuții*: Pred. 1694, 3^r; *să-m zică*: CL, 3^r; *razele*: D/O, 19; *văz*: D/O, 59; *verzelor*: D/O, 102; *zăcea*: D/O, 58; *zéce*: CL, 5^v; *zice*: Pred. 1694, 2^v, 3^r, 4^r, 4^v; etc. Nu am întâlnit la Antim Ivireanul exemple cu fonetismul etimologic [dz].

Evoluția lui [dz] la [z] este un element distinctiv între graiurile de tip sudic și cele de tip nordic, ridicat la rangul de normă a variantei literare muntenești, consemnat astfel în primele texte elaborate în Muntenia – Transilvania de sud-est, în secolul al XVI-lea: *Scrisoarea lui Neacșu*, tipăriturile coresiene. Inovația muntenească a înaintat și spre teritorii nordice, însă diferențierea graiurilor prin opoziția [dz] – [z] se menține pînă astăzi; după Octave Nandris, „le domaine linguistique roumain est partagé en deux aires: l’une, englobant le Banat, le Maramureș, la Bucovine, le Nord de la Moldavie et Basarabie [...], conserve l’ancienne affriquée dz [...]. Par contre, en roumain littéraire, en roumain commune et dialectalement (dans les autres parties du domaine linguistique roumain), l’affriquée dz s’est réduite, par la compression de l’occlusion, à la constrictive z: *zac, zi, zece*”²⁸⁴.

4. Consoane lichide: [r], [l]

I.5.4.1. Caracterul forte al consoanei lichide vibrante [r] ([r̥] intervocalic, [r̥-] sau consoană + [r̥]), în cuvinte latinești sau

²⁸⁴ În *Phonétique*, p. 135; vezi pentru răspîndirea teritorială de azi și Gheție, BD, p. 146 și trimiterile la hărțile dialectale; Densusianu, *Țara Hațegului*, p. 34; Teaha, *Valea Crișului Negru*, p. 67, 68; Papahagi, *Maramureș*, p. LXI; Urișescu, *Nordul Banatului*, p. 114; Botoșineanu, *Valea superioară a Someșului Mare*, p. 113; Rusu, *Nord-vestul Olteniei*, p. 89.

împrumuturi vechi²⁸⁵ slave și maghiare²⁸⁶) este pus în evidență de prezența vocalelor velare următoare [ă] și [î], în: *crăpa* (< lat. *crepo*, -are): *crăpînd*: D/O, 176; CVNT/O, 297; *omorî* (< v.sl. *umoriti*): *au omorît*: CVNT/O, 250; *răbda* (< lat. *rigidare*): D/O, 10, 13; *rău* (< lat. *reum*): D/O, 26, 35; *rînd* (< v.sl. *rendŭ*): D/O, 171; *strînge* (< lat. *stringo*, -ere): *să se strîngă*: D/O, 156. Norma este comună tuturor variantelor literare din epoca lui Antim Ivireanul, după ce, în prima perioadă a epocii vechi, ea caracterizase, fără să fie concurată de rostirea moale, numai varianta literară muntenească.

I.5.4.2. Pentru cuvîntul *strîmt* (< lat. **strinctus*) am consemnat forme cu [i], obișnuite în Muntenia: *strimtă*: AMA/O, 345; și în derivate: *strimtorime*: D/O, 180; *strimtorimi*: D/O, 209.

I.5.4.3. Consoana [r] este dură înainte de [eá] (> [a]), când în silaba următoare există un [e], în textele lui Antim Ivireanul, conform normei literare muntenești: *amăraște*: D/O, 202; *pîraște*: D/O, 103; *să tîraște*: ÎPTP/O, 353; *uraște*: D/O, 54; *nu uraște*: D/O, 30.

În graiurile de tip nordic, precum și în variantele culte ale acestora, are curs pronunția muiată ([r] + [eá], [e]) sau cea cu [ă] (rezultat din velarizarea lui [e] < [eá]): *ureaște* – *urește* – *urăște*. Antim Ivireanul nu utilizează astfel de forme decît accidental: *măscărește* (D/O, 26); *urăște*: D/O, 25. Formele specifice Munteniei au devenit, grație circulației cărților bisericești sudice în toate regiunile țării, în jurul lui 1750, normă generală în limba cultă ecleziastică. Norma literară modernă însă a adoptat fonetismul moldovenesc, cu [ă].

I.5.4.4. În cuvintele formate cu sufixele *-ar* și *-tor*, în unele cuvinte moștenite din latină (cu etimonul în *-arius*, *-orium*), precum și în alte cuvinte (*cer* < lat. *caelum*, prin analogie, > *ceriu*, *spor*, *tipar*), este redat, de obicei, timbrul palatal al vibrantei [r]: *ajutoriu*l: Pred.

²⁸⁵ Sala, *Contribuții la fonetica istorică*, p. 44-45, 51.

²⁸⁶ Király, *Contacte lingvistice*, p. 189.

1694, 3^v, 4^v; D/O, 15, 28; *boiaru*: CL, 3^v; *botezătoriu*: CL, 14^f; *călătoriu*: ÎPTP/O, 360; „[om] cărturari au necărturari”: ÎPTP/O, 360; *ceriu*: D/O, 4, 12, 18, 19, 20, 21; *ceriul*: Pred. 1694, 2^v; *ceriuri*: CL, 3^v, 14^f; *ceriurilor*: Pred. 1694, 5^f; *cetitoriu*: Postf. 1693/O, 397; *chesariu*: D/O, 196; *chivernisitoriu*: ÎPTP/O, 350; *cuptoriu*: CVNT/O, 297; *curățitoriu*: CL, 3^v; *făcătoriu*: D/O, 25, 31, 33; *fărmăcătoriu*: CL, 1^v; *folositoriu*: Postf. 1693/O, 397; *gonitoriu*: CL, 70^f; *iubitriu*: D/O, 8, 14; *începătoriu*: CL, 3^v; „celalalt era zilotis, adecă *întăritori* aceștii legi”: D/O, 11; *învățătoriu*: D/O, 22; *învrăjbitriu*: CL, 70^f; *judecătoriu*: ÎB/O, 367; C, 15^v; *lepădătoriu*: CL, 68^v; *mîngătoriu*: D/O, 15; *mîntuitoriu*: ÎPTP/O, 349; *mijlocitoriu*: D/O, 21; *nesimțitoriu*: D/O, 34; *oblăduitoriu*: Pred. 1694, 2^r, 3^v; C, 1^r; *osîrditoriu*: CL, 5^v; *păscariu*: CL, 5^v; *păstoriu*: D/O, 27, 28; *pătimitriu*: Pred. 1694, 2^v; *pitariului*: CVNT/O, 263; *plugariu*: CVNT/O, 247; *prepuitoriu*: D/O, 17; *pricinuitoriu*: CL, 1^v; *puitriu*: D/O, 11; *răscumpărătoriu*: D/O, 13; *rîvnitoriu*: Ded. 1694/O, 398; *roditoriu*: CVNT/O, 243; *rugătoriu*: Pred. 1694, 5^r; *săriindariu*: D/O, 39; AMA/O, 326; *scriitoriu*: D/O, 278; *sporiu*: Ded. 1703/O, 408; *socotitoriu*, *stăpînitoriu*: CL, 3^v; *strălicitoriu*: D/O, 19; *tămăduitoriu*: ÎPTP/O, 349; *tîlhariu*: D/O, 113; *temătoriu*: D/O, 24; *turburătoriu*: CL, 70^f; *vestitoriu*: CVNT/O, 278; etc. Antim Ivireanul respectă norma impusă de tipăriturile brașovene și de textele nordice, valabilă încă, în secolul al XVII-lea, în exprimarea cultă din toate regiunile țării, mai ales în textele bisericesti.

În Muntenia, consoana [r] în aceeași poziție se rostea dur începînd, probabil, cu secolul al XV-lea²⁸⁷, iar documentele muntenești și textele literare laice de după 1600 consemnează frecvent inovația, spre deosebire de regiunile nordice (Moldova, Transilvania, Banat) și Oltenia, unde timbrul palatal al consoanei era păstrat în rostire. La Antim Ivireanul, formele care reflectă vorbirea populară muntenească și uzul

²⁸⁷ Gheție – Mareș, *Graururile*, p. 209.

cult laic din regiune, cu [r] dur, apar după 1708²⁸⁸, dar nu se apropie de numărul celor tradiționale: *aflător*: CVNT/O, 255; *ajutor*: CVNT/O, 273, 278, 284, 289, 309, 313; *ajutorul*: ÎB/O, 368; *biruitor*: CVNT/O, 270; *cerului*: ÎB/O, 369; *cuvîntător*: ÎB/O, 370; *dator*: CP/O, 391, 392; *făcător*: ÎB/O, 370; *iubitor*: CVNT/O, 306; *începător*: CVNT/O, 250, 258; *judecător*: CVNT/O, 270, 274; *mîntuitor*: CVNT/O, 316; *muritor*: ÎB/O, 368; *năpăstuitor*: AMA/O, 328; *ostenitor*: AMA/O, 341; *păstor*: AMA/O, 337; ÎB/O, 365; *păzitor*: AMA/O, 337; *purtător*: CVNT/O, 243, 280; *răpitor*: AMA/O, 329; *rîvnitor*: CVNT/O, 242; *sărindar*: CP/O, 388; *scriitor*: CVNT/O, 278; *sprijenitor*: AMA/O, 337; *stăpînitor*: CVNT/O, 254, 262, 263, 267, 270, 318, 319; *stricător*: CVNT/O, 278); *vînător*: CVNT/O, 259; *vestitor*: CVNT/O, 278, 320.

Amestecul de forme apare și în didahii. Deși cea mai veche versiune păstrată a predicilor respectă norma tradițională (zeci de apariții o dovedesc cu prisosință), există în cuprinsul ei o serie de ocurențe cu [-r] dur: *ajutor*: D/O, 47, 52, 75, 76, 77, 90, 157, 194; *asămînător*: O, 60, 62; *cer*: O, 18; *dator*: O, 100, 182; *dătător*: O, 77; *făcător*: O, 8, 52, 102, 128; *ispitor*: O, 65; *iubitor*: O, 114, 115, 232; *iubitorul*: O, 40; *începător*: O, 185; *îndemnător*: O, 38; *învățător*: O,

²⁸⁸ Trebuie să menționăm totuși că există două cuvinte cu [r] dur (*ajutor*, D/O, 139 și *păstor*, D/O, 134, 139) într-o predică ce ar fi putut fi rostită înainte de 1708, în perioada în care Antim fusese episcop la Rîmnic. Emil Nedelescu, în *Contribuția lui Antim Ivireanul la restaurarea și înfrumusețarea sfintelor locașuri din eparhia Rîmnicului și Noului Severin*, în MO, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 820-824, este de părere că fragmentul „Și pentru această puținică osteneală și cheltuială trecătoare ce au făcut întru lauda lui Dumnezeu și întru cinstea sfîntului, de au împodobit această sfîntă casă, după viața a mulți ani fericit să-i facă odihnă la împărăția ceriului și să-i dăruiască bunătățile cele vécinice și de-a pururea stătătoare”, din *Învățătură la sfîntul părintele nostru Nicolae* (D/O, 139), se referă la donația făcută de Constantin Brâncoveanu pentru unele reparații la Episcopia Rîmnicului, înainte de 1708. Cu toate acestea, în absența unei datări certe și a autografului Antim Ivireanul care să ne permită să renunțăm la suspiciunea intervenției lui Efrem în text, nu putem emite concluzia fermă că Antim a folosit forme cu [r] dur populare muntenesi înainte de 1708.

77; *învățătorului*: O, 23; *luminător*: O, 62; *mîntuitor*: O, 154; *mîntuitorul*: O, 32, 109; *mijlocitor*: O, 74; *moștenitor*: O, 119; *nemuțemitor*: O, 57; *păstor*: O, 6, 22; *păzitor*: O, 100; *piezător*: O, 55; *purtător*: O, 85, 117, 216; *răbdător*: O, 61; *rîvnitor*: O, 77; *rîvnitorul*: O, 78; *rugător*: O, 6, 234; *simțitor*: O, 59; *stăpînitor*: O, 118; *strălucitor*: O, 10; *temător*: O, 65; *următor*: O, 115; *vînzător*: O, 55; *vrăjitorul*: O, 59. Este posibil ca unele dintre acestea să se datoreze intervenției în text a grămăticului Efreim, însă consemnarea în scris a pronunției muntenești cu [-r] dur în textele care ni s-au transmis direct de sub mîna lui Antim Ivireanul ne obligă să acceptăm prezența formelor de acest tip și în didahii, dubiul stăruind numai în privința numărului lor.

Aceste forme în textele lui Antim Ivireanul pun în lumină tendința de schimbare a normei muntenești și în privința limbii bisericești, cu toate că ele nu se apropie, ca frecvență, de cele tradiționale.

Mult mai rezistentă este norma veche în regiunile nordice. În *Biblia de la Blaj*, din 1795, este respectată redarea pronunției palatalizate a consoanei vibrante [r]²⁸⁹, și tot astfel, în textele moldovenești din prima jumătate a secolului al XIX-lea (dar aici în alternanță cu fonetismul dur)²⁹⁰. În aceste teritorii, grafia cu *i* are acoperire în pronunție.

I.5.4.5. [r] se păstrează în verbul *turbura* (< lat. **turbulare*) și în derivate: *să turbură*: D/O, 144; *ne turburăm*: D/O, 80; „jidovii *să turbura*”: D/O, 76; *turburat-a*: CL, 3^v; *s-au turburat*: CVNT/O, 285; *turburată*: D/O, 16, 82; *turburare*: D/O, 38, 56, 101; CL, 13^v; *turburăciunii*: D/O, 97; etc. Fonetismul etimologic este general în scrierile lui Antim Ivireanul, în conformitate cu norma literară generală.

Trecerea lui [r] la [I] prin disimilare ([r] – [r] > [I] – [r] / [r] – [I]: *sărăriță* > *sălăriță*; *gre(ie)ruș* > *gre(ie)luș*) este o inovație a graiurilor nordice, atestată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în ms. 45 moldovenesc²⁹¹ al BB 1688.

²⁸⁹ Vezi Iacob, *Limbajul biblic românesc*, II, p. 29.

²⁹⁰ Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 30.

²⁹¹ Arvinte, ST.L.FAC., p. 68; cf. Gheție, BD, p. 155 și 401, care indică prima atestare într-un document nordic cu o sută de ani mai tîrziu.

I.5.4.6. Cuvintele *nostru*, *vostru* și *fereastră* îl conservă pe [r], în toate formele flexionare: *nostru*: Pred. 1694, 3^r, 5^r; D/O, 8, 9, 22, 23, 29; *noastră*: D/O, 11, 22, 26, 27; *noștri*: D/O, 16, 23, 27; *noastre*: D/O, 27, 28, 32; *vostru*: D/O, 63, 64, 118; *voastră*: D/O, 125, 126, 146; *voștri*: D/O, 7, 22, 148; *voastre*: D/O, 7, 8, 22; *fereastra*: CVNT/O, 288; *ferestrele*: CVNT/O, 287.

Norma literară din toate dialectele literare nu a fost niciodată amenințată serios de inovația cu disimilarea totală a lui [r] în aceste cuvinte, specifică graiurilor din Transilvania, Moldova și, pe alocuri, din Oltenia și Banat, deși, sporadic, în textele literare din aceste regiuni sînt consemnate forme fără [r]. Ion Gheție²⁹² găsește surprinzătoare apariția inovației în *Molitvenic de-nțăles*, 1681, la Dosoftei și se întreabă dacă nu cumva este vorba de o greșeală de tipar. Laura Manea identifică însă și în *Viața și petreacerea svinților* un astfel de fonetism (*fereastă*, febr. 71^v/32)²⁹³, ceea ce sporește șansele ca el să reprezinte o pătrundere a fenomenului popular moldovenesc în limba lui Dosoftei, în ciuda faptului că lingvistul bucureștean nu consemnează inovația în Moldova mai devreme de secolul al XVIII-lea: *ferăști* (Iași, 1761)²⁹⁴.

I.5.4.7. Ca în multe alte texte literare din epoca veche²⁹⁵, și în scrierile lui Antim Ivireanul formele *pre* și *preste* (mai apropiate de etimoanele lor latinești *per*, respectiv *per-extra*) și formele populare *pe* și *peste* (cu [r] dispărut prin disimilare totală) alternează. Antim variază formele în primul său text în limba română, dar folosește mai des varianta fonetică literară tradițională: Postf. 1693: *pre*: O, 397, de trei ori; și *pe*: O, 397, o singură dată.

Urmărind ponderea lui *pre* față de *pe* în scrierile ulterioare, constatăm fie notarea mai frecventă a variantei *pre* (ca în ÎPTP – peste 40 de ocurențe ale lui *pre*: O, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, față de doar 4 ale lui *pe*: O, 350, 352, 353 și 357;

²⁹² IRLR 1997, p. 312.

²⁹³ Vezi Manea, *Dosoftei*. VPS, p. 162-163.

²⁹⁴ Gheție, BD, p. 155.

²⁹⁵ Rosetti, ILR, p. 534-535; vezi și Densusianu, ILR, II, p. 180.

CVNT – cu *pre* de peste 30 de ori pe primele zece pagini: O, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, față de doar 4 utilizări ale lui *pe*: O, 241, 245, 249, 251; ÎB – peste 60 de ocurențe ale lui *pre*: O, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, față de 3 ocurențe ale lui *pe*: O, 366, 378, 379; AMA – cu *pre* de 43 de ori, față de 29 de prezențe ale formei *pe*), fie utilizarea exclusivă a acesteia (ca în Pred. 1694, 2^v, 3^f, 3^v, 4^v și ca în Ded. 1715, de 18 ori: O, 410, 411).

O singură carte nu respectă regula, conținând mai multe ocurențe ale formei populare *pe*: CP – de 11 ori: O, 387, 388, 390, 392, 393, 394, față de numai 8 prezențe ale lui *pre*: O: 387, 388, 391, 393, 394.

În privința perechii *preste* – *peste*, tabloul este asemănător, cu toate că prepoziția este folosită mult mai rar decît cea discutată mai sus. De exemplu, în CVNT, *preste* apare de peste 20 de ori pe primele zece pagini: O, 273, 276, 278, 280, 281, 282, 286, 287, 292, 293, 296, 300, 301, 303, 309, 319; în timp ce varianta *peste* este folosită de aproximativ 10 ori: O, 254, 267, 268, 278, 284, 285, 299, 321; iar în Pred. 1694, *preste* este unica formă: 2^f, 3^v. Urmărind situația și în alte texte ivirene, constatăm că norma tradițională este mai bine reprezentată decît inovația populară.

Totuși, în unul din textele cercetate *peste* este întrebuițat exclusiv: AMA: O, 325, 332, 334, 335, 339, 342.

În ultima carte a lui Antim Ivireanul (ceaslovul cunoscut ca traducere a mitropolitului) apar ambele forme, pentru fiecare pereche. Numai că *pre* și *preste* sînt specifice *Ceaslovului* propriu-zis, textului sacru (C 1715, 1^f, 1^v, 2^f, 2^v și urm.), iar *pe* și *peste* apar în *pinax* („Svêtilnile *pe* 8 glasuri”, „Polunojnița de *peste* toate zilele”, „Synaxariul *peste* tot anul”, „Troparele *peste* toată săptămîna”) și în titlul uneia dintre secțiunile cărții („Troparele *peste* toată săptămîna”, identic cu notarea din cuprins).

Constatăm că acest ultim text nu confirmă o ipotetică tendință de înnoire (și cu atît mai mult de clarificare) a uzului în cazul celor două prepoziții, în ultimii cinci ani ai activității lui Antim Ivireanul. Progresul numeric al ocurențelor formei *pe*, de la textul din 1710, la

cel din 1714, este practic anulat de exclusivitatea folosirii lui *pre* în dedicația ceaslovului din 1715 și în textul propriu-zis al acestuia. Preferința pentru *peste* în AMA – text necanonic, în care putem bănuși o autocenzură a autorului mai slabă, în privința normei –, coroborată cu folosirea formei populare în segmentele ce nu aparțin scrierii sacre, în C 1715, poate sugera ideea că cel puțin în discursul personal, necanonic, Antim Ivireanul utiliza la sfârșitul vieții sale varianta populară a prepoziției. Nu avem însă certitudinea că *pinaxul* ultimei cărți nu a fost realizat de altcineva, eventual de tipograful Gheorghe Radovici. Dacă el a alcătuit cuprinsul, ne rămâne ca dovadă a limbii lui Antim, din 1715, numai textul propriu-zis al ceaslovului, cu *preste* ca normă a exprimării culte religioase. Aceasta, cel puțin în discursul literar religios scris, întrucât, dată fiind vechimea inovației și frecvența cu care aceste cuvinte apăreau în comunicarea de orice tip, este posibil ca în epoca lui Antim Ivireanul, în regiunile unde în graiuri avea curs fonetismul fără [r] (deci și în Țara Românească), forme de tipul *pre*, *preste* să marcheze numai o tradiție grafică, nu pronunția reală²⁹⁶.

I.5.4.8. Substantivul românesc provenit din magh. *féle* este întrebunțat de Antim Ivireanul cu [f] și [l], cu predominarea formei palatalizate: *féliu*: CL, 6^v; *féliul*: CL, 6^r; *feliu*: D/O, 61, 97, 100, 104, 107, 136, 187, 203, 236; CVNT/O, 309; *feliul*: D/O, 128, 197, 202; ÎB/O, 369; *féliuri*: Pred. 1694, 2^v; *feliuri*: D/O, 3, 16, 19, 24, 27, 59, 103, 108, 136, 138, 139, 142, 148, 158, 165, 194, 210, 218; CVNT/O, 243, 244, 251, 311; ÎPTP/O, 350; *feliurile*: D/O, 211; *altfeliu*: ÎPTP/O, 355. Pe de altă parte, fonetismul dur apare în: *fel*: D/O, 6, 12, 25, 39, 54, 92, 94, 107, 113, 132, 136, 148, 209, 210, 220; CVNT/O, 278; AMA/O, 328, 330, 332, 335, 343, 344, 345, 346; ÎB/O, 366, așadar numai la singular, când nu este articulat cu articol hotărât.

În etimonul maghiar *féle* nu există un *l* (muiat)²⁹⁷, astfel încât el nu a *impus* automat o pronunție palatalizată în limba română. Király

²⁹⁶ IRL 1997, p. 312.

²⁹⁷ Arvinte, ST.L.FAC., p. 67.

Francisc indică pentru [I] (*l* sau *ll*²⁹⁸), înainte de [e] sau în poziție intervocalică, rezultatul românesc [I]: *lepedő* > *lepedeu* „cearșaf”, *ellen* > *alean*, *fedeles* > *fedeleş* etc. Pe de altă parte, în unele regiuni, [e] final din cuvântul maghiar a dus la apariția timbrului palatal al consoanei precedente. Vorbind despre apariția diftongului ascendent [ju] în unele cuvinte, Octave Nandris aduce în discuție timbrul palatal al acesteia ca element favorizator al apariției elementului vocalic [i] care, „se combinant avec *-u-* de l’article défini, ou avec un *u* interne, forme diftongue”²⁹⁹: *feliul*, *știudentul*, *grajdiul*, *prieteșiugul* etc. Credem că în unele graiuri românești (acelea în care, de regulă, [I] + [e], [i] > [I]), forma românească a lui *féle* a cunoscut un [I] muiat, iar în altele, un [I] dur. Nu este exclus ca în regiunile care au cunoscut inițial fonetismul palatalizat, să se fi produs ulterior o durificare a consoanei în discuție. Așa după cum susține și Vasile Arvinte însă, la nivelul întregului dialect dacoromân, opoziția dintre cele două rostiri se explică printr-un fenomen „de adaptare bruscă a cuvântului maghiar la particularitățile de rostire din diferite graiuri românești”³⁰⁰.

Alternanța dintre cele două forme caracterizează texte literare din toate perioadele, în toate regiunile. Situația din textele lui Antim Ivireanul impune observații distincte asupra fenomenului, în funcție de categoria numărului la substantiv. La singular, Antim Ivireanul folosește cu precădere fonetismul dur, fapt pus în evidență uneori chiar în aceeași frază: „Că precum împărații cu alt *feliu* de haine când merg la vînat, cu alt *fel* când merg la îngropăciuni și cu alt *fel* de haine când merg la nunte, așa și Dumnezeu, după vremi să înfrumușățază”: D/O, 107. În schimb, în formele de plural nu apare decît rostirea muiată.

²⁹⁸ „Ca și în cazul celorlalte consoane, româna nu distinge nici de data aceasta consoana cu durată obișnuită (*l*) de cea lungă (*ll*)”, în Király, *Contacte lingvistice*, p. 177.

²⁹⁹ Nandris, *Phonétique*, p. 73, 207.

³⁰⁰ Arvinte, ST.L.FAC., p. 67.

5. Consoane fricative prepalatale: [ʃ], [j]

I.5.5.1. Consoanele fricative prepalatale [ʃ] și [j], mai ales în poziție tare, se rostesc muiat înainte de [e] și [i], respectând norma comună în dialectele literare din epoca veche: *a așeza*: D/O, 228; *au așezat*: CVNT/O, 291; *așezată*: CL, fl.^f; *catastișe*: AMA/O, 341; ind. prez. pers. a III-a pl. *covîrșesc*: D/O, 56; *deșert*: D/O, 108, 153; CVNT/O, 305, 311; *deșertăciuni*: ÎPTP/O, 350; ÎB/O, 367; *greșesc*: ÎB/O, 369; *grije*: D/O, 63; AMA/O, 326, 328, 336, 339; *au ieșit*: D/O, 209; *au înșelat*: CVNT/O, 260; *jefuind*: CVNT/O, 283; *să jefuiască*: CVNT/O, 284; *jertvuia*: CVNT/O, 293; *jertvuind*: CVNT/O, 273; *jidovi*: D/O, 4; *jirtvă*: ÎPTP/O, 351; *necăjesc*: C, 22^v; *necăjit*: C, 56^f; *patriarși*: CL, 4^f; *păzesc păzitorii*: D/O, 161; *să păzesc*: D/O, 50; *rușine*: CL, 1^v; *au rușinat*: D/O, 5; *slujim*: D/O, 68, 92, 185; *au slujit*: D/O, 195; *să slujim*: D/O, 5; *strămoșesc*: D/O, 46, 64; ÎB/O, 372, 373; *șirurile*: D/O, 143; ind. prez. pers. I pl. *ticăloșesc*: D/O, 16, 29; etc.

Pe lângă norma cultă în toate variantele literare, am consemnat la Antim Ivireanul și exemple cu [ʃ] și [j] duri în aceeași poziție, încă din perioada 1693-1694: *s-au înșălat*: Ded. 1694/O, 398. În textele ulterioare, se observă o creștere constantă a ocurențelor fonetismului de proveniență populară: *așăzată*: CVNT/O, 241; *am așăzat*: AMA/O, 328; *așăzămînturile*: AMA/O, 339; *catastișăle*: AMA/O, 341; *dășărtăciune*: C, 8^v; *în dășărt*: C, 30^f; *să nu greșăsc*: C, 7^v; *greșăsc*: CL, 69^v; *nu greșăști*: CL, 68^f; *înșălăciunea*: D/O, 6; *înșălînd*: CVNT/O, 260; ÎB/O, 382; *mișăl*: C, 23^v; *orașăle*: CL, 8^v; *șădea*: CVNT/O, 254; *șăzi*: CVNT/O, 321; *dojănire*: CL, 6^v; *m-am jăfuit*: C, 22^f; *jărtvă*: CVNT/O, 247, 260; *jărtve*: AMA/O, 327; *jărtvuiesc*: CVNT/O, 293; *să (să) jărtvuiască*: CVNT/O, 275; ÎB/O, 373; *va jărtvui*: CVNT/O, 293; *jărtvenic*: CP/O, 387; *jîdovii*: CL, 2^f; *jîrtva*: C, 27^f; *necăjăsc*: C, 22^v, 28^v.

Așadar, cele două norme alternează în aproape toate textele lui Antim Ivireanul, inclusiv în didahii (excepție făcînd doar scrierea de mică întindere din 1703, unde se află doar *credincioșilor*: Ded. 1703/O,

408; *desăvîrșit, desăvîrșită, rușinăm, ticăloșiile*: Ded. 1703/O, 407), fiecare cunoscînd un număr mare de ocurențe³⁰¹.

Fonetismul dur apare în epocă în texte provenind din toate zonele țării, reflectînd o inovație care, inițial, caracterizase cîteva graiuri din Țara Românească și Banat-Hunedoara³⁰², în secolele al XV-lea – al XVI-lea. Fenomenul s-a extins treptat asupra ariilor nordice (exceptînd Crișana), astfel încît, deja în cursul secolului al XVII-lea (dar mai pregnant spre sfîrșitul acestui veac și la începutul celui următor), graiul de tipul *sau jăluit* (sic), *Miclăușani* etc., din documente moldovenești, redau pronunția reală din grai, punînd în evidență dualismul lingvistic popular – literar³⁰³ al Moldovei. Prin urmare, în epoca lui Antim Ivireanul exista o neconcordanță între norma literară tradițională și grai în cazul rostirii consoanelor [ș] și [j], în poziția amintită, în aproape toate regiunile țării. Forța inovației muntenești, propagate și în arealul nordic, este pusă în evidență însă de abundența formelor cu [ș] și [j] duri la nivelul variantelor literare din aceste regiuni. Astfel, consemnînd tocmai frecvența formelor dure în opera mitropolitului muntean (considerată concludentă pentru evoluția variantei literare de tip sudic, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea), Ion Gheție crede că, cel puțin pentru această perioadă, putem vorbi despre o normă dublă în ceea ce privește regimul fricativelor prepalatale urmate de [e]

³⁰¹ Vezi Adina Chirilă, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. II. Consonantismul*, în AUT. Seria Științe filologice, XLVIII (2010), p. 129-130.

³⁰² Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 179-181. Vasile Arvinte, în seria de studii la primele cărți ale *Bibliei* din 1688, susține că în istoria graiurilor dacoromâne s-au petrecut două „velarizări”: prima în secolele al VII-lea – al VIII-lea, în graiul munteneșc (ST.L.FAC., p. 56), iar a doua în secolele al XIII-lea – al XIV-lea, în graiurile moldoveneșc și ardelenesc; concomitent cu această a doua velarizare, în unele graiuri muntenești a apărut rostirea muiată a consoanelor [ș] și [j]. Prin urmare, adevărata inovație muntenească din perioada primelor consemnări în documente și texte literare este „înmuierea șuierătoarelor” (ST.L.EX., p. 7). Vezi și Philippide, *Originea romînilor*, II, p. 48 și Ivănescu, ILR, p. 336.

³⁰³ Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 243-244.

și [i] în Țara Românească³⁰⁴. Aceeași situație este înregistrată și în Moldova, Transilvania de sud-vest și Banat-Hunedoara.

Prefacerea timbrului fricativelor [ʃ] și [j] este unul dintre cele mai dinamice procese ale foneticii dacoromâne. Urmărirea diacronică a fenomenului pune în evidență mai întâi extinderea și apoi retragerea sa din zona care l-a inițiat. A. Philippide constată „faptul curios că pe vremea când moldovenii ziceau, cum zic astăzi muntenii, *și* < *sic*, muntenii ziceau *șî*, iar când au început să zică moldovenii *șî*, muntenii au început să zică *șî*”³⁰⁵.

I.5.5.2. Ca și în cazul dentalei africte [tʃ], norma literară impune rostirea moale a consoanei fricative [ʃ], la sfârșit de cuvânt. Așadar, [-i] asilabic se păstrează după [ʃ] în textele lui Antim Ivireanul (cu *i* scris în rînd, -**и**; **ш** + *chendima* [ʃ] sau **ш** + *eric* [ʃ]) la: indicativul perfect simplu: *făcuși*: ÎPTP/O, 353; pluralul unor substantive: *ostași*: CVNT/O, 285; *patriiarși*: CL, 2^r, 4^r; *părtași*: D/O, 109, 118, 172, 181; ÎB/O, 375; *păcătoși*: C, 12^r; *vrăjmași*: Pred. 1694, 3^r; CVNT/O, 270, 309; C, 4^v; participii și adjective: *aprinși*: D/O, 187; *cuprinși*: D/O, 107; *închiși*: 326; *necredincioși*: C, 7^r; *supuși*: CVNT/O, 266, 308; *trimiși*: D/O, 208; *uciși*: CVNT/O, 269; pronumele, adjectivele pronominale și adverbele care se compun cu pronumele reflexiv *își* și cu particula de întărire -*și*: *acestași*: CL, 5^r; D/O, 42, 185, 222; *iarășî*: Pred. 1694, 3^r; CL, 12^r, 20^r; C, 13^r; *încăși*: CL, 7^r, 21^v, 64^v; D/O, 14, 41; ÎPTP/O, 358; ÎB/O, 379, 380; pronumele de întărire: *însăși*: CL, 20^r; D/O, 167; CP/O, 392; *însuși*: D/O, 8, 31, 65, 117, 173; C, 6^v; AMA/O, 338; ÎB/O, 370, 371, 372; pronumele reflexiv *își* (-*și*): *arătîndu-și*: CVNT/O, 317; *își aduce aminte*: CVNT/O, 247; *își va aduce aminte*: ÎPTP/O, 356; *să-și cunoască*: ÎPTP/O, 354; *își face*: D/O, 97; CVNT/O, 251; *își izbîndi*: CVNT/O, 309; *a-și întoarce*: D/O, 173; *își luo*: CVNT/O, 259, 313; *pierzîndu-și*: CVNT/O, 270; *își va lua*: CP/O, 389;

³⁰⁴ În ILRL 1997, p. 449.

³⁰⁵ Philippide, *Originea romînilor*, II, p. 46.

puindu-și (în citat): CL, 5^r; *iși uda*: ÎPTP/O, 361; *iși vine la locul său*: CVNT/O, 251; „unde-și zidêște”: CL, 25^r; etc.

Pronunția muiată se vâdește și în cazul suprascrierii slovei **ш**, în „și-**și** *cîrpiia* mrejiile”: CL, 5^r.

În textele parcurse în grafie chirilică am întâlnit și secvența finală **ш + ъ** în locul erului, pe care o interpretăm tot ca redare grafică a pronunție cu [i] final asilabic: „totuna și *acéiași*”: CL, 3^v; „într-*acestași* chip”: C, 6^r.

Mai dificilă este aprecierea valorii paiericului suprascris (ʸ): [ø] (cf. *corbul*: C, 4^v; *fericit*: CL, 20^v) sau [-i] asilabic (cu paiericul suprascris în locul ericului suprascris), în cuvinte ca: *acéstéș(ø/i)*: CL, 13^r; *acelaș(ø/i)*: CL, 1^v; *acestaș(ø/i)*: CL, 13^r, 14^r; *iarăș(ø/i)*: CL, 7^r, 11^v; „înde *eiș(ø/i)*”: CL, 5^r; „*acéstaș(ø/i)* pildă”: CL, 7^r. Distribuția formelor de acest tip nu este omogenă; dacă în CL, 1699 ele apar destul de frecvent, în C 1715 sînt cu totul sporadice.

Situațiile în care am consemnat cu certitudine rostirea dură la final de cuvînt a consoanei în discuție sînt cele în care apare pronumele reflexiv cu formă conjunctă: „întru ce-ș *va îndrepta* tînărul cărarea sa”: C, 7^v. [i] „final” asilabic este suprimat și cînd reflexivul se combină cu auxiliarul perfectului compus: *ș-au mîncat*: CL, 2^r; *ș-au luat*: CL, 3^r; *ș-au împăcat*: CL, 25^r.

Parcurgînd ediția lui Gabriel Ștrempel pentru textele lui Antim, constatăm existența mai multor exemple cu [-ș] dur. Pînă la confruntarea transcrierii operate de editorul bucureștean cu originalele acestor texte, ne menținem suspiciunea în privința redării corecte a caracterului consoanei finale în: *acestaș*: D/O, 11, 57, 116, 120, 131, 141, 169, 201, 223; CVNT/O, 244, 325; ÎB/O, 368; *altcevaș*: D/O, 52, 98; *cevaș*: D/O, 90, 100; *iarăș*: D/O, 189; *încăș*: D/O, 16, 22, 28, 43, 46, 60, 67, 87, 129, 142, 176, 177, 221, 230; CVNT/O, 247, 275; AMA/O, 329, 339, 340, 343, 346; ÎPTP/O, 361; *însuș*: D/O, 10, 15, 30, 35, 48, 51, 75, 84, 85, 88, 92, 107, 109; „*iș* dă”: D/O, 20; „*iș* deschide”: D/O, 189; „*iș* va dezmierda”: D/O, 218; „*iș* va fi pierdut”: D/O, 222; „*iș* pleca genunchele”: D/O, 170; „*iș* pune”: D/O, 230; „*iș* zice”: D/O, 110; „*cunoscîndu-ș*”: D/O, 12, 21; „*nu-ș* aducea aminte”: D/O, 14; „*bătîndu-ș*”:

D/O, 24; „de sine uitîndu-ș’”: D/O, 14; „să-ș’ întoarcă”: D/O, 22; *luiș’*: D/O, 44, 209; „niște *ostaș’*”: D/O, 36, 98; „nu vor lipsi *ostaș’*”: D/O, 139; „să ne facă *părtaș’*”: ÎPTP/O, 361; „rămînem *părtaș’*”: D/O, 124; *suppuș’*: D/O, 87; *undevaș’*: D/O, 106; „niște *vrăjmaș’*”: D/O, 62; „5 *vrăjmaș’*”: D/O, 184; „*vrăjmaș* nemilostivi”: D/O, 185; „*vrăjmaș* fiind, ne-am împăcat”: D/O, 175.

Este demn de remarcat că, în majoritatea cazurilor, copiiștii didahiilor și ai lucrării *Chipurile Vechiului și Noului Testament* refac norma literară. Am consemnat însă și situații în care aceștia schimbă varianta corectă a textului cu una populară.

I.5.5.3. Consoana [ș] se rostește dur în cuvintele *lăcaș* (< magh. *lakás*) și *sălaș* (magh. *szállás*): *lăcaș*: D/O, 19, 45, 50, 209, 225; AMA/O, 327, 339, 342, 343, 346; ÎPTP/O, 353; *sălaș*: D/O, 113. Într-un singur caz, am înregistrat o formă hiperliterarizată, cu pronunția muiată a consoanei finale: „fac pre suflet *lăcași* diavolului”: D/O, 218.

I.5.5.4. După [ș] și [j], diftongul ascendent [ɕa] trece la [a], cînd în silaba următoare există un [e]: *să(-l) așaze*: AMA/O, 340; *covîrșaste*: D/O, 8, 20, 31, 46, 58, 199; *greșalele*: C, 5^v; *greșaste*: D/O, 122, 172; CL, 21^t; *jale*: D/O, 12, 14; *jalea*: D/O, 191, 194; *săvîrșaste*: CL, 9^t; D/O, 168, 214; ÎB/O, 374; *să săvîrșaste*: AMA/O, 330; ÎB/O, 373; *să sfîrșaste*: CVNT/O, 251, 297, 319; *slujaște*: D/O, 64, 65, 75, 81; CVNT/O, 269; CL, 7^t; *șade*: Pred. 1694, 2^v; *șapte*: D/O, 99, 218; CVNT/O, 314; *al șaptelea*: D/O, 70, 123; CVNT/O, 248, 252, 303, 319; *șarpe*: D/O, 36; *șarpele*: D/O, 122, 195; CVNT/O, 290; ÎPTP/O, 353. Fenomenul este specific ariei sudice a Dacoromaniei și, în consecință, variantei literare muntenești (dar apare în epocă și în Banat-Hunedoara și în sud-vestul Ardealului, alături de rostirile cu [ș] și [j] + [ɕa] sau [e]). Celorlalte regiuni și variantelor literare aferente le este specific fonetismul vechi, muiat. În unele din aceste zone, diftongul

[**ɕa**] s-a redus la [**e**] ([**ɕ**]), iar acesta a evoluat, ulterior, la [**ă**] sau la un sunet intermediar între [**e**] și [**ă**]³⁰⁶.

Foarte rar, forme de tip nordic apar în textele lui Antim Ivireanul: *să săvîrșește*: D/O, 191, 198; *să sfîrșește*: CVNT/O, 279.

I.5.5.5. [**j**] (< [**ǰ**] < lat. [**i**] + [**o**], [**u**]; [**d**] + [**i**] + [**o**], [**u**] accentuate) este general: *ajuta* (< lat. *adiutare*): *ajutor*: CVNT/O, 273; *ajutoriu*: Pred. 1694, 3^v, 4^v; *ajutoriu*: Pred. 1694, 4^r; *batjocurească*: CVNT/O, 272; *judeca* (< lat. *iudicare*): *să judece*: D/O, 107; *joc* (< lat. *iocum*): D/O, 56; *jocuri*: ÎB/O, 376; *jos* (< lat. *deorsum*): D/O, 20, 31, 43; *jug* (< lat. *iugum*): D/O, 28; *jurămînt* (< lat. *juramentum*): CP/O, 390; etc. Antim Ivireanul respectă întotdeauna norma literară specifică Munteniei, în opoziție cu cea nordică, unde limba cultă păstra fonetismul etimologic.

I.5.5.6. Norma literară punea în evidență, în toate variantele culte, păstrarea fonetismului etimologic [**ș**] în verbul *deșchide* (< lat. *discludere*). Antim Ivireanul este consecvent în respectarea normei literare, care, în acest caz, se suprapune pe norma lingvistică a limbii populare: *deșchide*: C, 5^v; D/O, 189; *să deșchide*: D/O, 29; *am deșchis*: C, 11^v; *au deșchis*: CL, 27^v; *va deșchide*: D/O, 15; *să ne deșchidem*: D/O, 92; *să deșchideți*: D/O, 98; „*deșchide-ți ochii, sufletul meu!*”: ÎPTP/O, 353; *deșchideți-vă!*: D/O, 68; *deșchiderea*: D/O, 175, 200; CVNT/O, 252.

Trecerea lui [**ș**] la [**s**], prin „diferențiere consonantică”³⁰⁷, s-a impus în dacoromână abia în secolul al XIX-lea, în graiuri și în limba literară; dar complexul sonor diferit de al etimonului apare, deosebit de rar, în texte provenind din diverse arii culturale, încă din veacul al XVI-lea. Ion Gheție îl semnalează în *Psaltirea Hurmuzaki* și în *Apostolul diaconului Coresi*³⁰⁸; Laura Manea îl identifică la Dosoftei³⁰⁹, în secolul

³⁰⁶ Vezi Densusianu, *Țara Hațegului*, p. 20.

³⁰⁷ Philippide, *Originea romînilor*, II, p. 220-221.

³⁰⁸ Gheție, BD, p. 236 și 250.

al XVII-lea. La începutul veacului următor, în Muntenia, apare la Antim Ivireanul, de două ori: *a deschide*: D/O, 45; și *deschide*: D/O, 214³¹⁰. Există o continuitate, așadar, a apariției formelor cu [s], din secolul al XVI-lea pînă în al XVIII-lea, dar cu puține ocurențe. Foarte rarele atestări din perioada veche (pînă la începutul secolului al XVIII-lea) în texte literare și lipsa lor din documente nu sprijină ideea că începutul unei modificări în normă se plasează atunci. Credem că avem de-a face, mai degrabă, cu utilizări accidentale, la Antim Ivireanul sau la copistul Efrem. Independent de versiunea manuscrisă din 1722-1725 a didahiilor, copistul din 1781 introduce de două ori fonetismul nou, acolo unde prima versiune păstrată a didahiilor consemnează forma etimologică: ms. 524 C/D/O, 29 și 92; în alt loc, D/O, 45, forma nouă este corectată potrivit normei literare vechi, în același ms. 524 C, ceea ce ar putea indica o ușoară tendință de modificare a normei, frînată însă tocmai de noutatea fenomenului. Nici în alte regiuni nu se constată o mai accentuată dinamică a normei: în *Biblia de la Blaj* (1795), în *Cartea lui Iov*, fonetismul nou apare o singură dată; iar în textele literare moldovenești dintre 1800 și 1830 nu a fost consemnat³¹¹.

Abia tîrziu, în secolul al XIX-lea, inovația s-a impus în graiuri și a fost preluată de limba literară.

6. Consoane prepalatale africcate: [č], [ğ]

I.5.6.1. Africata prepalatală [č] alternează cu fricativa prepalatală [ș] în *vécinica* (ÎPTP/O, 349), *véșnicilor* (ÎPTP/O, 349), dar este exclusivă în *obicinuiaste-te*: D/O, 102; *s-au obicinuit*: D/O, 143, 145; *să obicinuesc*: CP/O, 390; *obicinuită* (CVNT/O, 308), *obicinuite*: D/O, 95; CP/O, 391, 392; *obicinuiți*: D/O, 104; *neobicinuit*: D/O, 102; *neobicinuită*: D/O, 140.

³⁰⁹ Manea, *Dosoftei. VPS*, p. 323.

³¹⁰ Cf. Gheție, BD, p. 146: „de menționat că în textele literare muntenești s apare abia în secolul al XIX-lea”.

³¹¹ Vezi Iacob, *Limbajul biblic românesc*, p. 42 și Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 32-33.

I.5.6.2. [ǧ] (< lat. [g] + [i]) se păstrează în *congiura* (< lat. *congiuro*, MDA): *încungeră* (ÎPTP/O, 354), *încungiura* (C, 59^r), *încungiură* (CVNT/O, 245), *încungiurări* (C, 57^v), dar și *încunjurături* (CVNT/O, 251), cu [ǧ] > [j].

7. Consoane palatale [k], [g]

I.5.7. Oclusivele palatale [k] și [g] nu prezintă situații deosebite față de limba literară contemporană. Varianta literară muntească impune păstrarea nealterată a celor două consoane (în cuvinte moștenite din latină sau în cuvinte împrumutate), spre deosebire de uzul din unele regiuni nordice. La Antim Ivireanul sînt generale forme precum: *chiar* (< lat. *clarus*): D/O, 30; *a chema* (< lat. *clamare*), *să chiamă*: CVNT/O, 248; *chip* (< magh. *kép*): D/O, 10, 17, 25; *chiparos* (< ngr. *κυπάρισσος*): D/O, 20; *a închina* (< lat. *inclinare*): CVNT/O, 269; *închin*: Pred. 1694, 4^v; *închinăciuni*: Pred. 1694, 2ⁱ; *au închis*: Pred. 1694, 2^v; *înghețate* (*gheață* < lat. *glacia*): D/O, 196; *junghia* (< lat. *iugulare*): *junghie*: D/O, 66; *junghiiare*: CVNT/O, 320; *priveghea* (< lat. *pervigilare*): *prevegheați*: Pred. 1694, 3ⁱ; *priveghiază*: D/O, 22; *unghi* (< lat. *anglus*): *unghiurile*: D/O, 58; etc.

8. Consoana laringală [h]

I.5.8. În cuvintele *poftă* (< v.sl. *pohotī*) și *a pofti* (< v.sl. *pohotěti*), [h] și [f] alternează, cu predominarea netă a formelor mai apropiate de etimon: *pohtă*: D/O, 14, 32, 36; *pohta*: D/O, 5, 22, 34, 38, 44, 53, 56; *pohtesc*: D/O, 29, 43, 47, 55; ÎPTP/O, 351; *pohtște*: CL, 3^v; *pohtște*: D/O, 54; AMA/O, 327; *pohtim*: D/O, 23; AMA/O, 329; *au pohtit*: D/O, 13; *să pohtească*: CL, 23^r; *să nu pohtim*: D/O, 33; imp. *pohtiți*: D/O, 42; *pohtind*: CVNT/O, 286; *nepohtindu-ne*: D/O, 25; *pohtoresc* și *pohtorim*: CL, 28^v; etc.

Mult mai puține sînt formele cu fricativa surdă: *poftă*: D/O, 134; *pofta*: D/O, 17, 89, 108; *pofte*: D/O, 102; *a pofti*: D/O, 4; *pofteste*: D/O, 14, 81; *poftiia*: D/O, 12, 14; *voiu pofti*: D/O, 89. Norma oscilantă caracterizează toate textele literare din a doua perioadă a epocii

vechi³¹². Fonetismul etimologic este însă mai frecvent în varianta literară muntească, față de varianta literară din Moldova, care, la sfârșitul secolului al XVII-lea, adoptase inovația din graiuri.

Constatînd ocurența constantă a formelor etimologice în textele literare și în documentele din Țara Românească, Ion Gheție afirmă că norma muntească a rămas neschimbată în privința perechii *pohtă* – *a pohti* pînă la începutul secolului al XIX-lea³¹³. Întărim această idee prin cele observate în textul lui Antim Ivireanul: dacă mitropolitul preferă, la începutul secolului al XVIII-lea, varianta veche a cuvîntului, la fel procedează și copiiștii didahiilor. În copiile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aproape toate formele cu [f] sînt corectate după norma arhaică: ms. 549 B/D/O, 81, 89, 102 și ms. 524 C/D/O, 4, 14, 17, 81, 89, 102.

9. Grupuri de consoane

I.5.9.1. Grupul consonantic [mp] se păstrează în *rumpe: au rumpit: C, 51^v; rumpînd: CVNT/O, 282; rumpîndu-se: CVNT/O, 295; rumpituri (CVNT/O, 282; etc. Norma este generală în epoca lui Antim Ivireanul, deși reducerea grupului consonantic la [p] este atestată înainte de 1640, în scrieri din Țara Românească și din Banat-Hunedoara³¹⁴.*

I.5.9.2. Prezența grupului consonantic [sf] în *sfînt* (< v.sl. **СВѢТЪ**): D/O, 18; *sfînta*: D/O, 12; *preasfînta*: D/O, 12 etc. este normă în textele lui Antim Ivireanul, în concordanță cu norma literară muntească. Fonetismul cu [v] se întîlnește în epocă numai în texte scrise în Moldova, Transilvania și Banat-Hunedoara³¹⁵.

³¹² Al. Rosetti consemnează, sporadic, alternanța *pohtă* – *poftă* încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea; vezi ILR 1978, p. 526.

³¹³ Gheție, BD, p. 157; vezi și Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 219.

³¹⁴ IRL 1997, p. 317.

³¹⁵ Idem, p. 317.

I.5.9.3. Grupul consonantic [șĉ] (< lat. *sci, sce*) apare neevoluat la la [șt], în *mișce*: AMA/O, 337, formă construită prin analogie cu *mișca, mișc*³¹⁶. Exemplele sînt rare la Antim Ivireanul. Nu am consemnat inovația care avea să se impună ca normă în limba literară modernă.

I.6. Accidente fonetice

Proteza

[a]

În textele lui Antim Ivireanul am înregistrat, de cîteva ori, proteza lui [a] la verbul *pipăi*: *a apipăi*: D/O, 198; *am apipăit*: D/O, 32; *apipăeri*: D/O, 3.

Fenomenul protezei la unele cuvinte cunoaște o mare răspîndire în dacoromână, Sextil Pușcariu fiind chiar de părere că „proteza unui *a* neînsemnător se găsește, după cum se poate constata acum din hărțile *Atlasului lingvistic*, în măsură cu mult mai mare decît se admitea de obicei. Proteza lui *a* e pe alocuri un fenomen în plină evoluție [...], dar repartizarea lui e neregulată și schimbătoare pentru diferite cuvinte”³¹⁷. Caracterul de accident fonetic al fenomenului³¹⁸ este susținut de tendința de aplicare selectivă a lui, la un număr redus de cuvinte (uneori numai unul), într-o anumită regiune (spre deosebire de situația din aromână, unde fenomenul este regulă fonetică generală înainte de [r̄] și [n] silabic): *asudórĭ, ascót, amĭiros, agasăsc, asîmțasc*, „*astînjim văru*”, *aĭmîica, ajémineț*, în zona Crișurilor; *acufundos, ascrumat, a(ĭ)est*, în Maramureș; *aĭiros (aĭirós, aĭirósă), asudóre*, în regiunea Tîrnavelor; *agrijĭ, amiroșĭ, acĭpăi*, în regiunea Năsăudului etc.³¹⁹.

³¹⁶ Densusianu, ILR, II, p. 83.

³¹⁷ În LR, II, p. 366.

³¹⁸ Cf. Manea, *Dosoștei*. VPS, p. 108.

³¹⁹ Teaha, *Valea Crișului Negru*, p. 76; Papahagi, *Maramureș*, p. LVII; Frățilă, *Târnave*, p. 82; Botoșineanu, *Valea superioară a Someșului Mare*, p. 129; vezi și Pușcariu, LR, II, h. 50.

Manifestându-se oricînd dialectal, astfel de cuvinte au putut pătrunde din graiuri, sporadic, în textele cărturarilor din epoca veche ori au putut determina apariția unor creații lexicale inedite la unii dintre ei³²⁰.

Existența fenomenului de proteză vocalică în textele lui Antim Ivireanul demonstrează că el era cunoscut cărturarului muntean, poate din vremea cînd fusese episcop la Râmnic.

*

În ansamblu, norma fonetică a textelor lui Antim Ivireanul este cea a variantei literare muntenești. Abaterile de la norma muntenească sau de la norma comună tuturor variantelor literare la începutul secolului al XVIII-lea se grupează în fenomene specifice variantelor literare nordice și fenomene regionale care nu au statut de normă în nicio variantă literară. Dar este de presupus că cele două tipuri de forme (fie literare, fie populare) i-au fost furnizate mai ales de surse *literare*, pătrunzînd în conștiința lingvistică a cărturarului muntean ca posibilități de expresie egal valabile în limba română. Numai în cazul fenomenelor specifice graiurilor din Țara Românească putem presupune și o influență directă constantă, alături de cea mijlocită de textele literare.

³²⁰ Vezi chestiunea inovațiilor lexicale prin proteză în opera lui Dosoftei, la Manea, *Dosoftei*. **VPS**, p. 108-109.

II

MORFOLOGIA

II.1. Substantivul

II.1.1. Declinarea

II.1.1.1. În general, în a doua perioadă a epocii vechi se înregistrează o tendință de stabilire a două arii literare în privința declinării substantivelor feminine de tipul *aramă*, *grindină*, *marmură*, *peșteră*, *soartă*: o arie literară nordică, unde acest tip de substantive își păstrează încadrarea în declinarea a III-a, cu terminația **-e** la singular, nominativ, nearticulat: *arame*, *grindine* etc.; și una sudică, în care substantivele în discuție primesc terminația **-ă** (a unui singular refăcut¹) și intră astfel în declinarea I². Antim Ivireanul se încadrează în această tendință, utilizând numai forme cu **-ă**: *o aramă*: D/O, 55; *de-aramă*: D/O, 123; CVNT/O, 250, 290; *marmură*: CVNT/O, 254; *peșteră*: D/O, 68, 177; ÎPTP/O, 353; (cf. *soarta*: D/O, 89).

În *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, apare o formă în **-e** a substantivului *peșteră*: „s-au ascuns în munți și în *peștere*”: CVNT/O, 307. Transcriind textul, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, popa Flor recunoaște în această formă un plural și modifică expresia astfel: „s-au ascuns în *peșterile* munților”: M/CVNT/O, 307. În schimb, C. Petrescu, în copia executată după versiunea lui Flor, în 1847³, utilizează o formă de singular: „s-au ascuns într-*o peștere*”: C/CVNT/O, p. 307, ceea ce nu înseamnă însă că originalul lui Antim și versiunea lui C. Petrescu se întîlnesc, chiar și involuntar, în privința valorii formei cu **-e** în această situație. Credem (bazându-ne pe contextul în care mai apare un plural – *munți*) că la mitropolitul muntean este vorba de pluralul vechi în **-e**, corect interpretat de primul copist.

II.1.1.2. Rostirea muiată sau dură a consoanelor fricative prepalatale [ʃ] și [j] are consecințe asupra declinării unor substantive.

¹ Rosetti, ILR 1978, p. 139.

² IRL 1997, p. 320.

³ Gabriel Ștrempel, *Note/O*, p. 446, nota 101.

Astfel, în scrierile lui Antim Ivireanul substantive precum *cămașă* (AMA/O, 333) și *cenușă* (D/O, 110, 215, 216) sînt de declinarea I din cauza pronunției dure a lui [ș]; în schimb, *griją* (D/O, 3, 7, 67, 71, 94, 134 etc.) alternează cu *grije* (D/O, 63; AMA/O, 326, 328, 336, 339), oscilînd între declinarea I și a III-a.

II.1.1.3. Substantivul *soră* (< lat. *soror*) este utilizat de Antim Ivireanul atît cu forma mai nouă, de declinarea I, cît și cu cea arhaică: *soră*: CVNT/O, 257, 259, 260; *sora*: CVNT/O, 263, dar și „erai scaun înțelepciunii, *sor* îngerilor și moștnean vécinicii fericiri”: ÎPTP/O, 353, precum și în combinație cu pronumele posesiv: *soru-sa* CVNT/O, 279. Forma veche „corectează” o dată varianta cu *-ă*, în copia lui Flor: M/CVNT/O, 260.

Alternanța consemnată în textele lui Antim Ivireanul confirmă observația generală făcută de Vasile Arvinte în urma constatării uzului oscilant *sor – soră* în textul *Bibliei* de la 1688, precum și în ms. 45 și ms. 4389: „încadrarea la declinarea I a substantivului *soră* [...] nu este complet realizată”⁴. Cu toate că forma etimologică apare în texte pe tot parcursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor⁵, vitalitatea formei etimologice în exprimarea cultă se diminuează treptat, iar norma literară modernă adoptă forma analogică cu *-ă*.

Substantivul *noră* (< lat. *norus*⁶), care prezintă aceeași problemă a încadrării la declinarea I ori a păstrării formei etimologice, din declinarea a IV-a latinească, este foarte rar utilizat. L-am consemnat în textele cercetate o singură dată, cu terminația *-ă*: *noră*: CVNT/O, 264, iar în copia M a lui Flor, în același loc, cu aspectul *noru*.

II.1.1.4. Substantivul *năpastă* „nenorocire” este utilizat numai cu forma etimologică, fiind încadrat la declinarea a III-a: *năpaste* (< v.sl. *napasti*): D/O, 28, 235; *năpatea*: CVNT/O, 299.

⁴ În ST.L.FAC., p. 69.

⁵ Vezi Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 47; Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 36.

⁶ Rosetti, ILR 1978, p. 143; cf. Ivănescu, ILR 2000, p. 123: *nûrus*.

II.1.1.5. Norma literară generală din epoca veche impunea folosirea substantivului *pîntece* (< lat. *panticem*) cu această formă, la declinarea a III-a. Cuvîntul este frecvent în textele lui Antim Ivireanul și apare cu forma aceasta: *pîntece*: CVNT/O, 258, 265, 273, 316, 320; D/O, 38, 126, 132; *pîntecele*: D/O, 42, 44, 46, 58, 61; CVNT/O, 271, 296; *pîntecelui*: D/O, 43, 45, 198. Aceeași normă se aplica și lui *berbéce* (< lat. *berbecem*): CVNT/O, 298.

Formele de singular refăcut, cu terminație consonantică sînt atît de rare în textele culte din perioada veche încît C. Frâncu nu identifică niciuna în scrierile avute în vedere⁷. Mitropolitul Antim folosește o dată o formă populară de genitiv a substantivului de declinarea a II-a *pîntec*: „boala *pîntecului*”: CVNT/O, 284.

II.1.2. Genul

II.1.2.1. Repartizarea cuvîntului *slugă* (< v.sl. *sluga*) în una din categoriile de gen ale substantivelor românești a reprezentat, în ansamblul epocii vechi, o problemă cu soluție oscilantă⁸, în funcție de intuiția lingvistică a utilizatorului. Tendința generală însă, înregistrată încă din prima perioadă a epocii vechi, este aceea de fixare a cuvîntului în categoria substantivelor feminine, după criteriul formal. În aceasta se înscrie și Antim Ivireanul, care folosește substantivul cu precădere la genul feminin, dedus din context: „o credincioasă *slugă*”: Pred. 1694, 4^v; „*slugă* bună”: D/O, 8; „osînda *slugii* cei viclene”: D/O, 29; „*sluga* ta”: D/O, 55; „*slugilor* noastre”: D/O, 96; „*sluga* streină”: D/O, 171; „*sluga* cea credincioasă”: D/O, 204; „o *slugă* leneșă”: AMA/O, 329; „*slugile* cîte ne-au slujit”: AMA/O, 334. Încadrarea la genul masculin a fost consemnată rar: „niște *slugi* ai lui Dumnezeu”: ÎB/O, 375.

Genul natural al cuvîntului este cel masculin, vizibil din combinarea semnului lingvistic cu alte substantive masculine ori cu nume proprii de bărbați: „*sluga* ta sau *argatul* tău”: D/O, 55; „*Ham*, *feciorul*, *slugă* va fi fraților lui”: D/O, 173; „*Eliezer*, *sluga* lui Avraam”:

⁷ IRL 1997, p. 320.

⁸ Densusianu, ILR, II, p. 93.

CVNT/O, 259; „*slugile* cîte ne-au slujit în viață, atît *mireni*, cît și *călugări*”: AMA/O, 334. La fel reiese și din contextul mai larg de la sfîrșitul Pred. 1694: „rugîndu-mă ca o credincioasă *slugă* să o priimești cu dragoste și să nu cauți la micșorarea ei, ce la cea din tot sufletul și den toată inima a mea voie și osîrdie [...]. Al măriei tale mai mic rugătoriu, smeritul întru ieromonahi Anthim Ivireanul, tipograful” (4^v - 5^r).

Prin natura sa generalizatoare, discursul religios face rareori distincție între genurile naturale. În cazul substantivelor care alcătuiesc perechi diferențiate ca gen, raportate la distincțiile de sex, limbajul biblic folosește cu precădere masculinul cu valoare generalizatoare: *frate*: „De va zice cineva că iubéște pre Dumnezeu și pre *fratele* lui îl uraște, mincinos iaste”: D/O, 54; *creștin, ucenic*: „Și daca vom păzi acéstia cîte am zis, atunce vom fi *creștini* buni și adevăraț *ucenici*”: D/O, 56; *fiu, prieten*: „iar [dragostea] cea firească iaste cêia ce iubesc părinții pre *fii* și *fiii* pre părinți și fieștecare pe ruda sa și pe *priiatenii* săi”: D/O, 24; *păcătos*: „«Ci mare bucurie se face în ceriu pentru un *păcătos* ce să căiaște.» și iarăș prin rostul prorocului zice Dumnezeu: «Că nu voesc moartea *păcătosului*, precum pohtesc să se întoarcă și să fie viu.»”: D/O, 98; *rob*: „și noi, ca niște *robi* adevărați și înțelepți, să slujim taina cu inimă curată”: D/O, 65; etc. Se întrebuițează, de asemenea, substantive epicene, încadrate într-o singură clasă de gen: *om*: „Dară nu-ț iai seama că tu ești *om* și mîne, poimîne vei să mori”: D/O, 54; *rudă*: „noi, de nu vărsăm lacrimi niciodată, cînd *ruda* sau priiatenul doarme, ci mai vîrtos liniștim...”: D/O, 190. Urmînd același principiu, substantivul feminin *slugă* denumește nediferențiat animate de ambele sexe: „[pre săraci] nu-i numéște *slugi*, nici priiateni, ci-i numéște în *Evanghelie* fraț”: D/O, 165. Acoperirea ambelor genuri este sugerată de repetarea determinantului *credincios*, la mică distanță, cu forme diferite de gen: „*Slugă* bună și *credincioasă*, preste puțin ai fost *credincios*, pre mai multe te voui pune”: D/O, 8 (vezi și ÎB/O, 367).

În mod specific, în legătură cu un referent extralingvistic femeiesc, Antim Ivireanul întrebuițează de puține ori substantivul *slujnică* (servitoare) în discursul propriu: „să cunoștea pre sine a fi și mumă și *slujnică*”: D/O, 198; „nici să pue pe preoteasa lui să vînză vin

sau pe *slujnica* lui”: CP/O, 390. Termenul apare o dată și într-un fragment preluat dintr-o pericopă evanghelică (*Luca* 1. 48) unde traduce cuvîntul grecesc **δοῦλη, ης, ἡ**, cu același sens denotativ⁹: „...Că căută spre smereniia *slujnicii* sale că, iată, de acum mă vor ferici toate neamurile”¹⁰: D/O, 129.

II.1.2.2. Substantivul *veac* (< v.sl. *věků*) este întrebuințat de Antim Ivireanul mai frecvent cu forma de plural *veci*, ceea ce conferă cuvîntului genul masculin: „în *vecii vecilor*”: Pred. 1694, 5^r; „în *veci*”: ÎB/O, 369; CP/O, 388; CVNT/O, 319; D/O, 73, 74, 83, 94, 96, 97, 173, 189, 194, 230; „în *vecii vecilor*”: D/O, 105; „viață de *veci*”: D/O, 127; „mai nainte de toți *vecii*”: ÎB/O, 370; etc. Pluralul formei de neutru, *veacuri*, apare mai rar și nu în structuri fixe specifice discursului religios: „Cade-să a ști cum că *veacurile* nu să zic pentru numărul anilor, precum vor unii, ci pentru niscare minuni carele să fac la începuturile *veacurilor*”: CVNT/O, 250; „Acestia sînt *veacurile* celor vii”: CVNT/O, 252; „Iisus Hristos iaste făcător tuturor lucrurilor și *veacurilor*”: ÎB/O, 370.

Limba literară a preluat forma de neutru a pluralului. Pluralul masculin caracterizează și astăzi limba bisericească, des întrebuințat în expresii și locuțiuni, întocmai ca în epoca veche: *în veci*, *în vecii vecilor*, *în veci de veci*, *viață de veci*.

II.1.2.3. Substantivul *cîmp* (< lat. *campus*) are la plural forma *cîmpuri*: CVNT/O, 293, de neutru. Este singura ocurență în textele lui Antim Ivireanul. Altă dată, mitropolitul folosește femininul *cîmpie*: CVNT/O, 253, 254.

⁹ Vezi FRIBERG, s.v. **δοῦλη**: „literally *female slave, maidservant, slave woman*”.

¹⁰ Fragmentul apare în BB, II, Iași, 202, p. 1108, cu o punctuație diferită și, credem noi, corectă: [⁴⁶Și zise Măriam: «Măreaște sufletul meu pre Domnul, ⁴⁷Și să bucură sufletul meu preste Dumnezeu, Mîntuitoriul meu.]] ⁴⁸Că căută spre smereniia slujniciei sale. Că, iată, de acum mă vor ferici toate neamurile...» (cf. ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπεινώσιν τῆς **δοῦλης** αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσιν με πᾶσαι αἰ γυνεαί, *Luca* 1. 48, în N.-A.).

II.1.2.4. Cuvîntul *buruiiană* (< sl. *bur(u)janŭ*) prezintă la singular aspectul de masculin *buruiian*: „precum să véde la al patrulea cap al lui Daniil: «Cu hiarăle partea lui, în *buruiianul* pămîntului»”: D/O, 218¹¹.

II.1.2.5. Substantivul *organ* (< slv. *орѣганъ*) este încadrat în clasa femininelor: *organă*, Pred. 1694, 4^v, sub influența genului feminin al obiectului pe care îl desemnează metaforic în *Predoslovia* lui Antim Ivireanul la *Psaltirea* slavonă din 1694: „pre această besearicească *organă* cu dumnezeiești dulci cuvinte de cîntări (adecă psaltirea)”.

II.1.2.6. Substantivul *soroc* (< slv. *сѣрокъ*) este de genul feminin în „Pricina pentru care am pus toată voroava, pînă în *soroaca* aceasta, a sfîntului Pavel iaste.”: CL, 25^r; „nici o *soroacă*”: CL, 60^v. Într-un alt loc, termenul apare întrebuițat cu forma de neutru, în „împlinindu-se *sorocul* sfatului lui Dumnezeu”: D/O, 44.

II.1.3. Numărul

II.1.3.1. Substantivele *copac* (cf. alb. *kopač*) și *melc* (cf. bg. *melčo*) își păstrează la singular forma originară: *un copaci*: D/O, 53; CVNT/O, 296; „*copaci* mare”: CVNT/O, 246; „să se spînzure de *copaci* ca Andrei”: D/O, 88; *copaciul*: CVNT/O, 296, 297; *melciul*: AMA/O, 325. Omonimia morfologică între singular și plural („*copaci* mai înalți”: D/O, 19) la aceste cuvinte este normă în epoca veche. Ea a fost eliminată mai tîrziu, prin apariția formei *copac*, respectiv *melc*, refăcută prin analogie cu *drac – draci*, *sac – saci*, *sărac – săraci*¹².

II.1.3.2. Substantivele neutre cu radicalul în **-r** prezintă la plural desinența **-ă**, după norma literară a epocii vechi: *cară*: D/O, 32, 106; *carăle*: D/O, 106; *fiară*: D/O, 181; CVNT/O, 297; *hotară*: CVNT/O,

¹¹ Cf. „și în roua ceriului va mînea, și cu hiarăle, partea lui, în *buruiianul* pămîntului”, *Daniel*, 4.12, în BB, II, Iași, 2002, p. 807.

¹² Rosetti, ILR 1978, p. 276; Pușcariu, LR, II, p. 271; Sala, *Aventurile*, p. 57, 122.

247; *hotarăle*: D/O, 65; CVNT/O, 291; *izvoară*: CL, 1^r, 37^r; C, 11^v; *izvoarăle*: C, 21^v; CVNT/O, 251; *odoarăle*: CVNT/O, 297, 304.

Apariția terminației de plural în **-ă** reprezintă una dintre problemele controversate ale istoriei limbii române, explicațiile oscilând între fapt lingvistic moștenit din latină (*cară* < lat. *carrā*; *fiară* < lat. *fērra*)¹³, evoluție fonetică a vocalei finale sub influența lui [i] precedent (**carre* > *carră*)¹⁴ sau analogie¹⁵. Faptul acceptat de majoritatea lingviștilor însă este că, „la un moment dat, **-ă** era răspîndit în aproape toată Dacoromania. **-e** s-a putut menține vreme mai îndelungată în ariile care conservau rostirea moale a lui **r**. Desinența actuală **-e** a fost restabilă, foarte probabil, în urma asimilării lui **ă** la **e**: *carăle* > *carele*”¹⁶. Aceasta din urmă se întâlnește foarte rar în textele epocii vechi a românei literare, cu o incidență ceva mai ridicată în Moldova.

Rostirea cu **-e** (care implică „depalatalizarea” lui [r]¹⁷) caracterizează astăzi un teritoriu vast, aproape întreaga jumătate sud-estică a țării, cuprinzînd Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei și al Moldovei¹⁸. Judecînd după acest aspect, I. Gheție crede că pluralele moderne în **-e** „sînt o inovație a graiurilor sudice, aflate în expansiune spre nord”¹⁹. Nu am înregistrat niciodată forme de acest tip la Antim Ivireanul în textele cercetate, nici în copiile executate după unele din textele sale în cursul veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor.

Norma literară veche a fost înlocuită de cea cu **-e** în epoca românei literare moderne. În îndreptarul lui Sextil Pușcariu și T.

¹³ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 116.

¹⁴ Densusianu, ILR, II, p. 105; Sala, *Contribuții la fonetica istorică*, p. 42; Arvinte, ST.L.FAC., p. 70.

¹⁵ Densusianu, ILR, II, p. 105; Gheție, BD, p. 159.

¹⁶ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 116; Frățilă, *Contribuții lingvistice*, p. 27.

¹⁷ Victor Iancu, *op. cit.*, p. 57.

¹⁸ ALR, SN, vol. III, h. 888; cf. Densusianu, *Țara Hațegului*, p. 45; Papahagi, *Maramureș*, p. LXV; Teaha, *Valea Crișului Negru*, p. 89-90 etc.

¹⁹ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 117.

Naum se precizează că „pluralele *covoare, fiare, izvoare, ogoare, popoare, topoare* sînt literare (formele cu **-ră** fiind mai mult vechi și populare)”²⁰. Se simte însă o ușoară ezitare a instrumentului normativ, prin formularea „*mai mult vechi și populare*”, o concesie făcută uzului cu desinența **-ă**, ca o recunoaștere a prestigiul de care se bucura forma „neliterară”, prin statutul de normă generală pe care îl avusese în scrierile bisericești și laice din primele secole ale culturii noastre.

II.1.3.3. Norma privind pluralul substantivelor feminine de tipul *boală – boale/boli, patimă – patime/patimi* este în plin proces de clarificare în epoca lui Antim Ivireanul. Stadiul generalizării formei noi variază de la un grup de substantive la altul și de la o arie lingvistică la alta. De exemplu, unele substantive cu radicalul în **c, g, r**, ca *luncă, rugă, seară*, sînt notate constant la plural cu desinența **-i** încă din secolul al XVI-lea²¹; în timp ce *dumineci și duminece, pricini și pricine* alternează în texte din diverse variante literare. Pe de altă parte, textele de tip nordic sînt mai deschise inovației decît cele muntenești, datorită tendinței particulare de închidere a lui [e] aton la [i].

Scrierile lui Antim Ivireanul nu dezmint, în general, „norma” formelor duble în exprimarea cultă, dar în unele situații am consemnat în exclusivitate pluralul vechi, în altele, doar pluralul nou, iar dubletul apare numai în cîteva cazuri. Astfel:

boală este utilizat numai cu desinența de plural **-e**: CL, 9^f; D/O, 27, 102 (de două ori), 136; *boalele*: D/O, 172;

coadă este cuvînt rar, utilizat la plural o singură dată, cu forma *coadele* („legînd foc în *coadele* vulpilor”): CVNT/O, 271;

dovadă este și el puțin întrebuițat; l-am consemnat cu pluralul în **-e**: *dovéde*: D/O, 91;

duminică apare cu pluralul nou: *dumineci*: AMA/O, 331, 332; *duminecile*: D/O, 27, 72; AMA/O, 342; ÎPTP/O, 360;

²⁰ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 15.

²¹ ILRL 1997, p. 119.

greșeală este utilizat la plural cu desinența tradițională *-e*: *greșale*: D/O, 100, 171; *greșalele*: ÎB/O, 369, 378; D/O, 13, 39, 98, 172, 186, 206, 236;

inimă are la plural desinența *-i*: *inemile*: D/O, 5, 8, 10, 16, 27, 29, 34, 46 etc.; CVNT/O, 249 etc.; de asemenea, genitivul singular trimite spre un plural te tip nou: *inemi*: ÎPTP/O, 351; *inimii*: D/O, 15, 17, 21, 43 etc.;

lacrimă cunoaște ambele forme de plural, cu predominarea inovației: *lacrăme*: D/O, 215; ÎPTP/O, 361; *lacrămele*: D/O, 191; și *lacrămi*: D/O, 43, 44, 45, 92, 138, 144, 145, 157, 161, 188, 190 etc.; *lacrămile*: D/O, 59, 64, 168; *lacrimi*: D/O, 44, 51, 61; *lacrimile*: ÎPTP/O, 351;

nuntă apare cu pluralul *nunte*: D/O, 107; ÎB/O, 376; am consemnat însă de câteva ori genitivul *nunții*: ÎB/O, 374 (de două ori) și 381, explicabil printr-un plural *nunți*;

peșteră este rar, cu pluralul *peștere*: CVNT/O, 307;

rană este folosit la plural cu desinența *-e*: *rane*: D/O, 6, 75, 166, 167; *ranele*: D/O, 105, 156, 166, 167, 178; CVNT/O, 317; *ranelor*: CL, 28^r;

rugăciune cunoaște forma dublă de plural, cu preponderența celei noi, în *-i*, folosite în scrierile lui Antim Ivireanul încă de la începutul activității sale și constant: *rugăciuni*: Pred. 1694, 3^r, 4^v; ÎPTP/O, 358; ÎB/O, 375; D/O, 37, 44, 45, 89, 94, 101, 113, 117 etc.; CP/O, 388; *rugăciunile*: ÎPTP/O, 361; ÎB/O, 376; D/O, 8, 21, 24, 111, 119, 129, 133, 138 etc.; CP/O, 389; și *rugăciunile*: ÎB/O, 373, 374, 379, 383;

țigancă apare la plural o dată, cu forma *țigance*: AMA/O, 338.

Observăm, așadar, că procesul de adoptare a noii terminații la pluralul acestui tip de substantive este neomogen și în textele lui Antim Ivireanul.

Ulterior, norma literară unitară a impus pluralul în *-i*, recomandat printre primii de Samuil Micu, în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*: substantivele feminine, „dacă denumesc ființe sau fructe, de asemenea cuvintele *apă* «aqua», *oală* «olla», *cismă* «cothurnus», împreună cu acelea care țin de

îmbrăcămintea femeilor, mai ales, schimbă pe *ă* de la nominativ singular în *e* la nominativ plural [...]. *Celelalte substantive care se termină în ă formează pluralul schimbînd pe ă de la singular în i* (s.n.); de ex.: *lună* „luna”, *luni*, *limbă* „lingua”, *limbi*, *cămeșă* „camisia”, *cămăși*²².

II.1.3.4. Substantivul *piatră* apare mai ales cu pluralul avînd desinența *-i*, ca în textele epocii anterioare²³ și ca în mai multe dintre lucrările secolului al XVIII-lea, nordice și sudice²⁴: *pietri*: CL, 36^r, 36^v, 37^r etc.; D/O, 62; D/O: 62, 65, 85, 88, 117, 148; CVNT/O, 254, 265, 266, 286; AMA/O, 345; *pietrile*: D/O, 60, 148. Foarte rar apare și forma de plural cu desinența *-e*: *pietre*: CVNT/O, 261.

II.1.3.5. Substantivul *evangelist*, frecvent întrebuintat de Antim Ivireanul cu forma de singular articulat cu articol hotărît (*evangelistul*: D/O, 77, 112, 126 etc.; CVNT/O, 269, 279, 284, 303 etc.) apare de puține ori la plural. Am consemnat o dată forma veche, *evangelistii*: CL, 6^v, și de cîteva ori varianta mai nouă, cu [șt]: *evangelisti*: D/O, 67, 141.

Norma este oscilantă în vremea lui Antim Ivireanul și și-a menținut acest caracter pînă în epoca modernă. De exemplu, în textele literare de după 1800, din Moldova, „nu se produce la plural alternanța **st/șt**: *evangelisti*”²⁵.

II.1.3.6. Pentru substantivul *nume*, forma etimologică de plural *numere* (< lat. *nomina*) își pierde statutul de normă literară generală în perioada a doua a epocii vechi. Toate textele oscilează între forma veche și cea nouă, *nume*, cu o ușoară tendință de a favoriza, deocamdată, varianta *numere* în aria culturală nordică; în varianta literară

²² S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 31.

²³ Vezi Densusianu, ILR, II, p. 98.

²⁴ Vezi Ivănescu, ILR 2000, p. 582; Arvinte, ST.L.FAC., p. 53.

²⁵ Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 45.

sudică, forma *nume* este mai răspândită. Antim Ivireanul se situează prin opțiunea lingvistică în acest caz pe direcția înnoirii, întrucât textele sale prezintă omonimia singular – plural a substantivului *nume*: „toate *numele*”: D/O, 18; „opt *nume*”: D/O, 127; „aceste *nume*”: D/O, 129; CVNT/O, 292; „celialalte *nume*”: D/O, 194; „a căroră *nume* sînt”: CVNT/O, 269; „aceste 5 *nume*”: AMA/O, 331, 333; etc.

Foarte rar se întâlnește forma etimologică de plural: „aceste *numere* de laudă ce-l numeaște sfîntul Zlataoust pre Petru”: CL, 32^v; „*numerile* celor 12 apostoli”: CL, 37^r; „luați și *numerile* carele am eu după ființă”: CL, 48^v.

II.1.3.7. Potrivit normei literare muntenești, pluralul substantivului *mînă* este *mîini* în textele lui Antim Ivireanul: ÎB/O, 366; D/O, 62, 67, 140, 143, 145 etc.; *mîinile*: ÎPTP/O, 352, 358; ÎB/O, 366, 370; D/O, 3, 5, 20, 33, 36, 75, 76, 83, 98, 112, 117, 129 etc.; CVNT/O, 294. Și forma *mîni* este destul de frecventă: *mînile*: D/O, 86, 88, 111, 131, 166, 167, 177, 197 etc.; CVNT/O, 266, 267, 268, 270, 272, 273, 294, 314 etc. Mitropolitul nu folosește niciodată forma etimologică de plural *mînule*, frecvență încă în zonele culturale nordice și care mai putea fi întâlnită în prima jumătate a secolului al XVII-lea în texte tipărite în Țara Românească, la Govora²⁶. De altfel, în privința acestui substantiv, ariile culturale sînt foarte bine delimitate, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *mînule* este exclusiv nordic, în timp ce „în textele sudice forma *mî(i)nile* este generală, chiar în cele tributare unor originale moldovenești”²⁷.

²⁶ De pildă, *Ceaslovul* tipărit în 1640 (vezi Ștefan Pașca, *Studiu istoric literar și de limbă la O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939, p. 11) conține cîteva ocurențe ale pluralului etimologic: CG, 10^v, 11^v, 13^v.

²⁷ ILRL 1997, p. 323; vezi și idem, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu celelalte cazanii din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în SLLF, III, 1975, p. 54; Arvinte, ST.L.LV., p. 29, 33; idem, ST.L.NM., p. 5; Iacob, *Limbaul biblic românesc*, II, p. 46-47.

II.1.3.8. Pluralul substantivului *ajutor* „persoană care ajută pe cineva într-o activitate” este *ajutori*, în „arhieriei sînt slugi și *ajutori* și lucrători”: CL, 60^v.

II.1.3.9. Antim Ivireanul folosește adesea singularul cu valoare de plural (analizabil, sub raport retoric-stilistic, ca *metonimie*) obișnuit în epoca veche, în combinație cu un adjectiv pronominal nehotărît: „*toată nevoia și supărarea sufletească și trupească*”: Pred. 1694, 3^f; *toată cîntarea și rugăciunea*: Pred. 1694, 4^f; „siliți în *tot chipul* cu pohtă și cu dragoste pentru spăseniia norodului”: ÎB/O, 367; „dupe cum zice Pavel în 2 capete cătră filipisēni: «întru numele lui Iisus Hristos *tot genuchiul* să va pleca cereștilor și al celor de sub pămînt)”, „după cum la Matheiu, cap. 4 zice: «Nu numai cu pîine va trăi omul, ce cu *tot cuvîntul* ce iase din rostul lui Dumnezeu)”, „să izgonească de la noi *tot vrăjmașul* sufletesc”: ÎB/O, 369; „*tot omul* credincios”: D/O, 101; „căci aciasta iaste în *tot omul*”: D/O, 104; „i-au dăruit lui nume care este preste *tot numele*”: D/O, 18; „mai preus decît *tot numele*”: D/O, 127; „să o priceapă *toată limba* pămîntească”: D/O, 56; „Norodul și mulțimea, [...] și *toată vîrsta* îl cinstéște cu laude”: D/O, 140; „fulgerile ce orbesc ochii, tunetele ce înfricoșază *toată inima* vitează”: D/O, 158; „o bucurie mare caré stinge [...] *toată lacrăma* de pe fața pămîntului”: D/O, 194; „Și au murit *tot trupul* cel ce mișca pre pămînt și toate cîte au suflare de viață.”: CVNT/O, 251; „Voiu vărsa din duhul mieu peste *tot trupul*”: CVNT/O, 321; „să supue supt picioarele lui pre *tot vrăjmașul* și *pizmașul*”: CP/O, 388. Singularul cu valoare de plural este una din construcțiile cu maximă expresivitate din textele vechi, prin efectul de absolutizare pe care îl conferă acțiunii exprimate prin verb. Același efect intensificator se regăsește astăzi și în limba populară, în unele graiuri.

II.1.3.10. În cîteva situații, substantivele susceptibile de a avea numai valoarea de singular apar și cu forme de plural.

II.1.3.10.1. Este vorba, în primul rând, de substantivele abstracte, care pot desemna, în unele situații, manifestări concrete²⁸.

a) Între acestea menționăm: *fericire*, în: „de s-au și pedepsit într-această lume puțin [...] iară cu mari bunătăți și *fericiri* s-au dăruit”: D/O, 79; „să se facă părtași cereștilor bucurii și *fericirilor* celor de pururea”: D/O, 118; „Sue-te la înălțimea dumnezeștilor *fericiri*”: D/O, 119. Contextele mai largi în care este folosit de fiecare dată pluralul revelează și sensul dobândit de acesta: astfel, în primul exemplu, *fericiri* se referă la *avantaje* obținute în urma unui trai creștinesc după precepte biblice. În celelalte fragmente, termenul trimite la elementele care compun, în imaginarul creștin, raiul. În sfârșit, într-o altă situație, pluralul desemnează un fragment din *Evanghelia după Matei* (5: 3-11): „atunce vom fi și noi miluiți de Dumnezeu, după cum zice la céle zéce *fericiri*”: D/O, 38.

b) Substantivul *îndurare* cunoaște pluralul *îndurări*, frecvent în expresiile „mulțimea *îndurărilor*”: D/O, 15, 34, 83, 131, 176; „părinte al milelor și al *îndurărilor*”: D/O, 91; CP/O, 387; „Tatăl *îndurărilor*”: AMA/O, 346. Ca și în situația precedentă, forma de plural concretizează conținutul semnului lingvistic, aducându-l în sfera manifestărilor perceptibile la nivel uman ale bunătății divine²⁹.

c) Substantivul abstract *milă* este utilizat de mitropolit, destul de frecvent, la plural; în aceste situații cuvântului i se atribuie o nuanță concretă, a actului manifestării milei, ori chiar un conținut semantic palpabil, al darului sau ajutorului oferit cuiva: „părinte al *milelor*”: D/O, 91; „*milele* tale”: D/O, 111; „rînduiala *milelor*”: AMA/O, 325, 326, 342; „*milele* ce ar face creștinii”: AMA/O, 340; „cîte *mile* sînt rînduite [...] să se facă”: AMA/O, 346; „*milele* și sārindarele ce las să se dea deplin”: CP/O, 392.

²⁸ Frâncu, *Gramatica*, p. 260.

²⁹ Vezi și Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, EA, 1970, p. 114-115.

II.1.3.10.2. În al doilea rînd, apar cu forme de plural cîteva substantive concrete *singularia tantum*, nume de materie.

a) Prin sinecdocă, *aramă* desemnează în textul biblic un obiect făcut din acest material, un instrument muzical, un clopot sau un gong³⁰. Antim Ivireanul îl folosește de mai multe ori cu forma de singular, fie cînd citează sau se referă la fragmente din textul sacru (de pildă, „îi iaste cerbicea lui vîină de hier și fruntea lui de *aramă*, după cum zice Isaia în 48 de capete”: D/O, 123) – actualizînd sensul de „metal de culoare roșatică”, fie cînd citează fragmentul din *I Corinteni* 13. 1 sau cînd dezvoltă ideea cuprinsă în locul respectiv (ca în „Pavel apostolul zice la 13 capete cătră corinthéni: «De voiu grăi cu limbile oamenilor și ale îngerilor și dragoste să nu aibu, făcutu-m-am ca o aramă răsunătoare sau ca o tobă bătînd...»”, D/O, 55) – cu sensul figurat.

De cîteva ori *aramă* apare însă și cu o formă de plural, desemnînd mai multe feluri de vase confecționate din aramă: vase ritualice din templul mozaic: „Că știa că nici preoților nu era slobod a să atinge de lada legii, caré era ca o umbră înaintea aceștii taine și știa a fi scris ca să se curățească cei ce purta vasele Domnului. Și de pohtia *arămurile* beséricii afîta curăție, cu cît mai vîrtos pohtéște acesta curăția carele iaste începătoriul și izvorul curăției.”: D/O, 198-199; și vase de uz casnic: „Verice lucru să vor îndura părinții să dea fetei lor, au scule de argint, au de aur, au *arămuri*, au haine, au dobitoace, au verice alt asemenea acestora să se pue prețul a fieștecăruia”: CP/O, 393.

b) În cazul substantivului *carne*, contextul în care este utilizată forma de plural îndeamnă la reflecție în privința modalității în care se construiește sensul expresiei. Termenul apare în C, 11^r, într-un fragment ce reprezintă v. 120 al psalmului 118: „Pătrunde cu frica ta *cárnurile*

³⁰ Vezi *I Corinteni* 13: 1: „De-aș grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, dar dacă n'am iubire făcutu-m'am *aramă* sunătoare și chimval zăngănitor” (B. Anania, 2001). Cf. fragmentul corespunzător din N.-A.: Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἢ ἥχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Vezi și explicația termenului gr. *χαλκός*, οὐ, ὄ, în FRIBERG, s.v. (2): „as anything made of this metal, such as *gong*”.

meale, că de judecățile tale m-am temut” – unde este reluat motivul temerii pe care credinciosul trebuie să o simtă, cu *toată făptura* sa, în fața lui Dumnezeu. Sensul pe care îl are *cărnuri* pare să fie identic cu acela primit de *carne* prin sinecdocă: corpul, trupul (eventual în opoziție cu spiritul) (cf. DLR, s.v., 3⁰). În acest caz, pluralul acestui *singulare tantum* nu mai desemnează mai multe sorturi din aceeași categorie³¹, ci are același conținut semantic ca al singularului, într-un raport de sinonimie *sui generis* cauzată de fidelitatea traducătorului textului sacru față de original³²: *cărnuri* – σάρκας, f., pl., Ac. al lui σάρξ, σαρκός, ἡ, din „καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου ἀπὸ γὰρ τῶν κριμάτων σου ἐφοβήθην” (LXT, Ps. 118. 120).

Considerăm mai puțin plauzibilă ideea că pluralul *cărnuri* reprezintă, în acest context, centrul unei expresii menite să impresioneze prin sugerări anatomice de detaliu³³. Sub aspect semantic, forma de plural *cărnuri* nu se diferențiază, aici, de pluralul mai vechi,

³¹ Cf. Frâncu, *Gramatica*, p. 260. Totuși, precizăm că punctul de vedere al profesorului ieșean este mai nuanțat decât lasă să se vadă prezentarea sintetică pe care o face acestei probleme în *Gramatica*, p. 28-29 și 260. Apariția desinenței *-uri* la pluralul unor substantive feminine a fost pe larg discutată de C. Frâncu, în *Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența -uri la pluralul femininelor*, publicat în LR, XXXI (1982), nr. 3, p. 199-212. În cadrul studiului (p. 199-201), profesorul ieșean a arătat că o serie de texte românești din secolul al XVII-lea, mai ales de la începutul perioadei, însă și de mai târziu, prezintă o alternanță a formelor *cărnii* – *cărnuri*, fără opoziția semantică „carnea unei singure ființe” – „soiuri de carne, provenite de la ființe diferite” ce începuse să se producă, dar era departe de a se fi generalizat.

³² Cf. Ps. 119: 119, în BB, II, Iași, 2002, p. 596. Vezi identitatea *cărnuri* – σάρκας și în *A Împărăției 4*, 9: 36: „În partea Iezraélii vor mânca ciinii *cărnurile* Eisavélii” (BB, I, Iași, 2001, p. 393) – ἐν τῇ μερίδι Ιεζραελ καταφάγονται οἱ κύνες τὰς σάρκας Ιεζαβελ (LXT, *loc. cit.*).

³³ Vezi și Dosoftei: „Să apropiâ asupra mea făcătorii de rău, întru să mănânce *cărnile* meale”, *apud* DLR, Tomul I, Partea II, C, s.v. *carne*.

cu desinența *-i*, *cărnii*, amîndouă desemnînd „carnea unei singure ființe, văzută sub aspectul pluralului”³⁴.

c) Și pluralul *sîngiuri* are cîteva ocurențe în textele lui Antim Ivireanul, alături de mult mai frecvent întrebuițata formă de singular *sînge*.

În C, 7^r, *sîngiuri* este folosit în cadrul psalmului 50, v. 14: „Izbăveaște-mă de *sîngiuri*, Dumnezeule” – un psalm atribuit regelui David. Din nou, pluralul din versiunea românească a textului biblic³⁵ reflectă aspectul morfologic al termenului din originalul grecesc: αἱμάτων, n., pl., G. al lui αἷμα, ατος, τό, din „ῥῥῥοσαί με ἐξ αἱμάτων ὁ θεὸς ὁ θεὸς τῆς σωτηρίας μου ἀγαλλιάσεται ἢ γλῶσσά μου τὴν δικαιοσύνην σου” (LXT, Ps. 50: 16).

În limba greacă, prin metonimie, termenul cunoaște sensul de „crimă, vărsare de sînge”, atestat cu acest sens la ambele valori de număr³⁶. Înțelesul se regăsește și în rom. *sînge* (vezi D/O, 92: „Și el să fîgăduiaște că rușalele cele mai mari ce ar avea păcatele noastre, carele sînt *ale sîngelui*, *adecă uciderile*, el le va albi și le va curați”, s.n.) și este conținut și de forma *sîngiuri*, folosită cu această accepțiune în mai multe texte românești (vezi DLR, s.v., 2). Contextul din ps. 50 sugerează același conținut semantic pentru *sîngiuri*: David imploră iertarea lui Dumnezeu pentru o anumită crimă (pricinuisă moartea lui Urie, bărbatul preafrumoasei Batșeba)³⁷.

Sîntem de părere că aceeași explicație, atît în privința formei, cît și a înțelesului, trebuie dată și pluralului din fragmentul „pre bărbatul *sîngiurilor* și viclean uraște Domnul”: C, 52^r, o reluare din psalmul 5: 7 (gr.: „ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσεται κύριος”, LXT).

³⁴ Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967, p. 85.

³⁵ Cf. Ps. 50: 15, în BB, II, Iași, 2002, p. 563: „Izbăveaște-mă de sîngiuri, Dumnezăule...”.

³⁶ ‘(4) by metonymy, of another's murder’, FRIBERG, s.v.; II. ‘bloodshed, murder’, LIDDELL – SCOTT, s.v.

³⁷ Vezi 2 Regi 11: 2-17. Vezi și B. Anania, 2001, *Psalmul 50*, nota a.

Un alt sens conține pluralul *sîngiuri* în: „Lumea pute de împuțiciunea *sîngiurilor* și să strică cu jirtvele cele stricăcioase.”: D/O, 5. Fragmentul face parte dintr-un discurs pe care Antim i-l atribuie lui Isus, dezvoltînd chemarea ucenicilor, din *Matei* 4: 19 („Veniți după mine și voi face pre voi păsări de oameni.”, D/O, 5). Pledoaria se construiește în jurul temei biblice a idolatriei și a ritualurilor specifice, în speță a celui de purificare prin sacrificarea (esangvinare și ardere) unor animale – practică ofensatoare și inutilă în lumina noii credințe propovăduite de Isus. Forma *sîngiuri*, în acest context, desemnează nu atît varietatea jertfelor (a sîngelui de la diverse specii de animale, deși nu o respinge) aduse pe altarele păgîne (și evreiești), ci ubicuitatea ritualului.

În sfîrșit, o altă ocureță a lui *sîngiuri* se află în D/O, 131, la începutul elogiului adresat Mariei: „Drept acéia, pentru ca să păzească Dumnezeu dreptatea, să face om, luînd trup din preacuratele *sîngiuri* ale preasfintei Fecioarei”. Sensul figurat este, ca și în cazul lui *cărnuri*, acela de „trup” sau, poate, specific, acela de „pîntece” (cf. D/O, 132: „O, *pîntece* sfînt și vas dumnezeesc! Întru tine, cu adevărat, s-au spart zapisul păcatului. În tine s-au făcut Dumnezeu om, fără de a-ș schimba dumnezeirea.”, s.n.; etc.).

II.1.3.10.3. Alte substantive utilizate în aceeași manieră sînt: *beznă*: „întru numele lui Iisus să pleacă tot genunchiul celor cerești și celor pămîntești și celor de supt *bezne*”: D/O, 18; „*beznele* iadului”: D/O, 44; *goană*: „Amîndoi cu bucurie au răbdat lanțurile, bătăile, închisorile, *goanele*”: D/O, 61; *întuneric*: „s-au făcut decît toate negrețele și decît toate *întunerecile* mai negru”: D/O, 49; *odihnă*: „să de besericii lui *odihne*”: 64^v; *liniște*: „atîtea *odihne* și *liniște*”: CL, 70^v; etc.³⁸

Expresii de felul acestora sînt astăzi mărci ale limbajului bisericesc care traduce un anumit mod de a percepe realitatea în-

³⁸ Vezi Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 255.

conjurătoare, ca rezultat direct, concret, al implicării lui Dumnezeu în viața pămîntească.

II.1.3.11. Cu formă de plural este întrebuințat un substantiv *singulare tantum* din categoria abstractelor formate cu sufixul *-e(a)țe* (< lat. *itiem*): *bătrîneațe*, în „pîna la adînci *bătrîneațe*”: Pred. 1694, 5^r.

II.1.4. Cazul

II.1.4.1. Potrivit normei literare muntenești, morfemul genitivului sintetic cazual³⁹ la substantive este variabil, după cum urmează:

al: „Iacov, *al* Domnului apostol”: Pred. 1694, 2^v; „Pavel, marele apostol *al* Domnului”: Pred. 1694, 3^r; „o închin preaînțeleptului suflet *al* mării tale”: Pred. 1694, 4^v; „*Al* mării tale mai mic rugătoriu”: Pred. 1694, 5^r; „preaînălțatul doftor *al* sufletelor și *al* trupurilor noastre”: D/O, 3; „păcatul neascultării *al* strămoșului Adam”: D/O, 3; „fecior *al* patriarhului Iacov”: D/O, 7; „adîncul cel nemăsurat *al* bunătății”: D/O, 8; „soare *al* dreptății”: D/O, 10; „obiditul rugător *al* mării-tale”: D/O, 234; „Antim *al* Ungrovlahiei”: D/O, 234; „vestitul oraș *al* Tîrgoviștei”: CVNT/O, 241; „preluminatul neam *al* Bășărăbeștilor”: CVNT/O, 243; „Mesiia *al* jidovilor”: CVNT/O, 291;

a: „cea preste măsură puteare *a* sfintei rugăciuni”, „înfricoșarea *a* leaneșului rob”, „psaltire *a* prorocului”, Pred. 1694, 3^v; „visterie de opște *a* tuturor bunelor învățături”: Pred. 1694, 4^r; „mîntuirea oamenilor și *a* neamului omenesc”: D/O, 3; „mare vrednicie *a* arhieriei”: D/O, 6; „adîncimea cea nehotărîtă *a* bunii îndurări”: D/O, 8; „dragostea cea fierbinte *a* lui Dumnezeu”: D/O, 9; „împărăteasă *a* lumii”: D/O, 18; „înviiarea cea trupească *a* lui Lazăr”: D/O, 140; „această greșală *a* Ezechiei”: CVNT/O, 295; „un copaci foarte înalt, *a* căruia înălțime

³⁹ În *Gramatica limbii române* din 2005, *al* este analizat ca *morfem suplimentar de marcare a relației de posesie*, ori, mai nuanțat, *formant în structura posesivului* (în structuri de tipul: *Un vis al meu s-a împlinit.*) și *pronume demonstrativ semiindependent* (în structuri de tipul: *Al meu s-a împlinit, al tău nu.*), în GALR 2005, I, p. 234-236, 247-248.

ajungia pînă în ceriu”: CVNT/O, 296; „cu știrea egumenilor și a epitropilor”: AMA/O, 335;

ai: „ochii cei slabi *ai* ucenicilor”: D/O, 10; „părinți și proroci *ai* legii”: D/O, 11; „ochii sufletului și *ai* trupului”: D/O, 15; „ostaș viteji *ai* lui Hristos”: D/O, 36; „cei doi filéri *ai* văduvei”: D/O, 52; „norii cei întunecați *ai* înșălăciunii”: D/O, 57; „dascăli mari *ai* lumii”: D/O, 63; „3 feciori *ai* lui Noe”: CVNT/O, 254; „75 de ani *ai* vieții lui”: CVNT/O, 257; „de va fi avînd niscai bani *ai* lui”: AMA/O, 338; „patru patriarși *ai* lumii”: AMA/O, 339;

ale: „înfricoșate porunci *ale* meșteșugului doftoresc”: D/O, 3; „vorbe *ale* ucenicilor”: D/O, 9; „celialalte zidiri *ale* lui Dumnezeu”: CVNT/O, 245; „cele 5 cetăți *ale* Sodomului”: CVNT/O, 258; „porțile cele sfărîmate *ale* beséricii”: CVNT/O, 286; „zidurile surpate *ale* cetății Sionului”: CVNT/O, 310; „fapte vrednice *ale* pocăinței”: ÎPTP/O, 356; etc.

În opoziție cu varianta literară muntească, în variantele literare de tip nordic cărțile relevă utilizarea invariabilă a formantului din structura genitivelor ori a pronumelui semiindependent omonim, adică a formei de feminin singular *a*. Norma nordică apare rar în textele sudice, dar, în general, ea poate fi înfîlnită în aproape toate textele, sub influența textelor nordice ori a cărturarilor originari de acolo și care se implică, într-un fel sau altul, în realizarea cărților muntești. Nici Antim Ivireanul nu reprezintă excepția de la regulă, astfel încît în textele sale există cîteva ocurențe ale normei morfologice „străine”, care putea fi preluată din texte moldovenești, din diverse texte muntești, ori deprinse de la maestrul tipograf Mitrofan: „céle 2 voi *a* dumnezeirii și *a* omenirii”: D/O, 31; „gîndul cel de taină *a* ceștii învieri”: D/O, 140; „împărat ce iaste al ceriului și al pămîntului și *a* tuturor adîncurilor”: D/O, 201; „visele *a* pitarului și *a* paharnicului”: CVNT/O, 263; „hotarăle midiilor și *a* perșilor”: CVNT/O, 291; „al treilea an *a* împărăției”: CVNT/O, 294; „așezămîntul tuturor lucrurilor și *a* rînduialelor”: AMA/O, 327.

Regimul diferențiat al normei oglindește în epoca veche, în limba cultă, situația la care se ajunsese în graiuri la sfîrșitul secolului al XVI-lea

și începutul celui următor, după ce uzul nordic determinase reducerea paradigmei la forma unică *a*⁴⁰.

Accidental, Antim Ivireanul întrebuințează o formă de plural a morfemului pe lângă un substantiv feminin singular (probabil sub influența aspectului pe care îl are genitivul cuvântului următor): „mare cuviință *ai* vitejiii sufletești”: Pred. 1694, 4^v. Tot în afara tradiției literare de orice tip apare și forma de masculin însoțind un substantiv feminin, în „înțelepciune *al* veacului”: CL, 1^r și în „curățenie besericii și *al* credinții”: D/O, 31.

Cele două aspecte ale normei caracterizează, în opoziție, principalele unități sintopice ale limbii române literare pînă în secolul al XIX-lea (la Blaj, *Biblia Vulgata* din 1760-1761 și *Biblia* din 1795 consemnează utilizarea alternativă liberă a celor două norme, și același lucru se constată și în textele moldovenești de după 1800⁴¹). Desigur că pînă la cuprinderea explicită a normei munteneste în gramatica limbii române, de către învățați din afara Țării Românești (în ediția a doua a cărții *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, S. Micu și Gh. Șincai impun: „Cînd [pronumele posesive] sînt puse înainte, după *a* care este inițial, cu regularitate primesc articolul numelui la care se referă: de ex.: *almeu* părinte «meus genitor», *aimei* părinți «mei genitores», *atăa* soră «tua soror», *aletale* surori” «tuae sorores»⁴²; C. D. Loga, în *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1922, printre alte norme unificatoare, adoptă formele diferențiate ale articolului posesiv genitival⁴³), nu se poate vorbi despre un act conștient de ridicare a normei regionale la statutul de regulă supradialectală; dar adoptarea regimului sudic al formantului din structura genitivului și a posesivului ca normă unică se manifestă ca tendință încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, favorizată, în

⁴⁰ Gheție, BD, p. 161.

⁴¹ Vezi Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 818; idem, *Limba și stilul biblic românesc*, II, p. 80-81; Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 52-53.

⁴² S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, p. 153.

⁴³ Vezi Munteanu – Țâra, ILRL 1983, p. 150.

primul rînd, de contextul cultural din jurul anului 1750, dar și de peregrinările unor cărturari munteni în spațiul nordic (este cazul gramaticii din Moldova a munteanului Macarie, ce cuprindea, implicit, norma muntenească⁴⁴).

II.1.4.2. Genitiv-dativul flexionar al substantivelor feminine cu desinența **-ă/-e** la singular și **-e/-i** la plural se construiește cu **-ei**, **-ii**: *besérecii*: Pred. 1694, 4^v; *beséricii*: C 1715, 1^r, 2^f etc; *casei*: D/O, 136; CVNT/O, 286; AMA/, 325 etc; și, mai rar, *casii*: AMA/O, 345; CP/O, 389; C, 19^f; *cetății*: D/O, 118; CVNT/O, 254 etc.; *credinței*: D/O, 68; și *credinții*: CL, 40^v; ÎPTP/O, 355; D/O, 88, 116 etc.; *creștinătății*: C 1715, 1^r; *dejghinării*: CL, 1^v; *direptății*: Pred. 1694: 4^v; *dragostii*: C 1715, 14^v; *fecioarei*: ÎPTP/O, 361; ÎB/O, 370; D/O, 16, 17, 31, 41, 45, 126 etc.; și, mai rar, *fecioarii*: D/O, 131, 132; *fiiții*: CL, 3^f; *foameții*: CVNT/O, 261; „boiarii Iudii”: C 1715, 21^v; „cetățile Iudeii”: C 1715, 23^v; *înțoarcerii*: CL, 39^f; *înțelepciunii*: Pred. 1694: 4^v; *laudii*: C, 20^f; *lepădării*: CL, 39^f; *lumii*: D/O, 5; „adîncul mării”: C 1715, 19^v; „țărmurile mării”: CVNT/O, 288; *măririi*: C 1715, 14^f; și *măririi*: C 1715, 13^v; *milii*: C 1715, 15^v; „să nu te dai morții”: C 1715, 13^v; *nașterii*: CVNT/O, 299; *noptii*: C 1715, 1^r; *nedreptății*: D/O, 38; *păcii*: Pred. 1694, 4^f; *pocăinței*: ÎPTP/O, 349 etc.; ÎB/O, 374; D/O, 70, 213; și *pocăinții*: ÎPTP/O, 349, 351, 354, 356; D/O, 64, 90 etc.; *politicii*: Pred. 1694, 4^f; „aripile porunbiții”: C 1715, 21^f; *Précistei*: ÎB/O, 379; și *Précistii*: ÎB/O, 375; *rugăciunii*: C 1715, 20^f; *scripturii*: CL, 1^r; D/O, 159; ÎPTP/O, 355; *stăpînirii*: CL, 38^f; „duhul trîndăvirii”: C 1715, 14^v; *vieții*: Pred. 1694, 4^f; *zilei*: D/O, 31, 52, 183; și *zilierii*: D/O, 12, 57; C, 1^f; etc.

La substanivele feminine cu nominativ-acuzativul singular în **-ie** și cu desinența de plural **-i**, genitiv-dativul are în mod frecvent forma în **-iei**: *afurisaniei*: AMA/O, 339; *avuției*: D/O, 4; *curățeniei*: C 1715, 14^v; *domniei*: D/O, 233; CVNT/O, 244; CP/O, 388; *blagosloviei*: D/O, 5; *Evangheliei*: CL, 39^v; D/O, 5; *bucuriei*: D/O, 10; *fecioriei*: D/O, 29; *împărăției*: D/O, 38, 71, 78 etc.; CVNT/O, 244, 255, 282 etc.; C 1715, 16^v; *mîniei*: D/O, 37, 39; *mîndriei*: CL, 39^f; D/O, 37; *pravosloviei*: CL,

⁴⁴ Vezi Mariana Costinescu, *art. cit.*, 19 și 22.

ftl^r; *robiei*: D/O, 7; *sfințeniei*: D/O, 19; *trestiei*: C 1715, 21^v; *urgiei*: D/O, 37; *zavistiei*: D/O, 37; CVN/O, 308.

Structura de genitiv feminin în **-iii** apare mult mai rar: *vitejiii*: Pred. 1694, 4^r; „vin al *bețiii*”: ÎPTP/O, 350. În schimb, copiile făcute după textele lui Antim Ivireanul în cursul veacului al XVIII-lea prezintă cu prisosință construcția aceasta⁴⁵: *Asthinei*: CVNT/O, 306 – *Astiniii*: M; „meșteșugul *făuriei*”: CVNT/O, 250 – *flueriii* (!): M; *Isaiei*: D/O, 60 – *Isaiiii*: ms. 524 C; „izvorul *milii*”: D/O, 197 – *miliiii*: ms. 524 C; *prorociei*: D/O, 45, 46; CVNT/O, 294 – *prorociii*: ms. 549 B și M; *a Salomi*: CVNT/O, 317 – *Salomiii*: M; *Samariei*: D/O, 213 – *Samariiii*: ms. 524 C; *urgiei*: D/O, 215 – *urgiii*: ms. 549 B; *veseliei*: D/O, 110 – *veseliii*: ms. 524 C. „Corectarea” afectează inclusiv adjectivul pronominal dezvoltat din „ani *ai miei*”: CVNT/O, 252, 253 –, „ani *ai miii*”: M.

II.1.4.3. Genitivul și dativul substantivelor feminine terminate în **-că**, **-gă** și ale masculinelor de tipul *vlădică* apar în textele lui Antim Ivireanul atât cu terminația literară în epocă, **-cii** (**-cei**), **-gii**, cât și cu **-căi**, **-găi**, cu predominarea primelor forme: „s-au dat *fîcei*”: CP/O, 394; „pîntecele *maicii*”: D/O, 58; „să facă *Maicii* sale stricăciune”: D/O, 198; *poruncii*: D/O, 28, 31, 35, 36; „osînda *slugii*”: D/O, 29; „altă înfruntare trebuie stăpînului și alta *slugii*”: D/O, 136; dar „prin mijlocul *maicăi* lor”: CL, 6^r; „ale *Maicăi* Pécistii”: D/O, 27; ÎB/O, 375, 379; „poclonul *vlădicăi*”: AMA/O, 327, 337.

II.1.4.4. Formele analitice cu prepozițiile *de* și *la* (+ Ac) pentru dativ și genitiv, frecvente în prima perioadă a epocii vechi, apar mai rar în textele lui Antim Ivireanul, în raport cu numărul formelor de genitiv și dativ sintetice: „*de suflete* folositoare psaltire”: Pred. 1694, 3^r; „*de atîta mulțime* de credincioși purtător de grijă”: CVNT/O, 243; „Născătoarea *de Dumnezeu*”: D/O, 4; „unul era nomothetis, adecă puitoriu *de lége*, iară celalalt era zilotis, adecă întăritori aceștii legi”:

⁴⁵ Vezi ILRL 1997, p. 325.

D/O, 11; „văzătorul *de Dumnezeu*”: D/O, 67; „să propoveduiască *la oameni*”: D/O, 4; „au dat cu proocie numire *la toate*”: CVNT/O, 245, „facerile de bine ce să fac *la săraci și la sfintele beséreci*”: AMA/O, 326;

Mai frecvente sînt însă construcțiile sintetice de genitiv și dativ, ca în limba literară modernă; „rugăciunile *marelui mucenic Dimitrie*”: D/O, 163; „slujba *egumenului*”: AMA/O, 329; „stejariul *Thavorului*”: CVNT/O, 261; „o am închinat [...] *marelui Dumnezeu și mîntuitorului*”: AMA/O, 324; „să ne închinăm *nașterii lui*”: D/O, 201; „nu s-au supus *dreptății*”: AMA/O; „au răspuns *împăratului pentru vin*”: CVNT/O, 299; etc.

Nu am întîlnit în textele studiate construcția prepozițională cu *a* (+ Ac), echivalentă cu genitivul și dativul.

II.1.4.5. Între construcțiile cu *la + tot + substantiv în acuzativ* cu rol de genitiv, se înscrie și expresia „împotriva *la toată socoteala*” (CL, 56^v), alcătuită cu prepoziția genitivală *împotriva* (într-o variantă fără particula finală *-a*).

II.1.4.6. Apare frecvent în textele lui Antim Ivireanul construcția analitică *a* (prepoziție) + *mult/tot* (adjectiv pronominal nehotărît) + *substantiv în acuzativ* cu funcție de genitiv-dativ: „morți *a mulți* den cei de ai sfatului boiari”: CL, 2^f; „părinte *a multe neamuri*”: D/O, 17; „preaslăvitului domnu și oblăduitoriu *a toată Moldaviia*”: Pred. 1694, 2^f; „cheltuiala prealuminatului domnu și oblăduitoriu *a toată Ungrovlahii*”: Pred. 1694, 3^v; „Carea iaste vîrfu și temeiu *a toată cîntarea*”: Pred. 1694, 3^v-4^f; „sfîrșitul *a tot cuvîntul*”: D/O, 104; „[rugăciunile] *a tot cinul bisericesc*”: D/O, 202; „stăpînul *a toată făptura*”: D/O, 32; „ziditoriu *a toată făptura*”: D/O, 46; „întărirea trebuincioasei chivernisirii *a toată lumea*”: D/O, 57; „Dumnezeul *a toată mîngîierea*”: AMA/O, 346; „oblăduitoriu *a toată Țara Rumâneasca*”: CP/O, 386. De cîteva ori, *tot*, *toată* sînt folosite ca pronume nehotărîte: „Domnul *a toate*”: D/O, 19; „stăpîn *a toate*”: AMA/O, 324.

Se remarcă faptul că în combinație cu prepoziția *înaintea*, în construcția „înaintea a tot soborului” (D/O, 138), substantivul primește el însuși terminația de genitiv, realizându-se în acest fel un cumul de semnificații pentru aceeași categorie gramaticală: *a tot + ... art. hot. gen. - lui*. Fenomenul nu se produce întotdeauna: în construcția „înaintea a mult norod”: D/O, 229, substantivul își păstrează forma de acuzativ.

În unele situații, adjectivul *toată* ce însoțește substantivul se folosește cu forma flexionară de genitiv-dativ, acordându-se în caz cu substantivul regent: „stăpîn *a toatei lumi*”: D/O, 88; „obște *a toatei politiei*”: D/O, 138; „viața *a toatei lumi*”: D/O, 182; „clevetirea *a toatei lumi*”: D/O, 233.

În ciuda frecvenței construcției cu *a + tot*, după model grecesc⁴⁶, norma textelor lui Antim Ivireanul este totuși cea cu genitivul marcat morfologic la substantiv (sau la pronumele nehotărît) și la determinantul acestuia: „în mijlocul cetății și în vederea *tuturor oamenilor*”: D/O, 143; „mîntuirea *tuturor*”: D/O, 147; „înaintea *tuturor*”: D/O, 151; „lăcașul *tuturor bunățărilor* și vasul *tuturor darurilor*”: D/O, 151; „rădăcina *tuturor păcatelor*”: D/O, 152; „[izvorul] *tuturor bunățărilor*”: D/O, 152; „nădejdea *tuturor vecilor*”: D/O, 197; „obrazele *tuturor strămoșilor*”: CVNT/O, 242; „coroana *tuturor domnilor*”: CVNT/O, 243; „cinstea *tuturor sfinților*”: AMA/O, 325; etc.

II.1.4.7. Substantivul în dativ cu funcție sintactică de atribut (dativul adnominal) are încă statut de normă literară în epoca lui Antim Ivireanul și, prin urmare, apare frecvent în opera mitropolitului muntean: „Cîntarea iaste [...] aducere *ajutorului* îngerescu”: Pred. 1694, 4^f; „care socoteală a odrăslirii au numit-o Stravon odrăslire *pruncilor*”: CVNT/O, 247; „începător *lucrului* băilor de fier”: CVNT/O, 250; „propoveduitori *Evangheliei*”: D/O, 5; „propoveduitori *venirii*”: D/O, 4; „povățuitori *întunérecului*”: CL, 2^f; „făcător *tuturor*

⁴⁶ Arvinte, ST.L.FAC., p. 71.

lucrurilor și veacurilor”: ÎB/O, 370; „iubitoriu *bunătății* și gonaci *răutății*”: Ded. 1715/O, 411; etc.

Mai frecvent apare în construcții ce vizează grade de rudenie sau ranguri și funcții sociale: „**fecior unii văduve**”: CVNT/O, 287; „au fost **moș lui Vooz**”: CVNT/O, 269; „Haver era **slugă lui Sisara**”: CVNT/O, 268; „iaste **fecior lui Ierovaal**”: CVNT/O, 267; „îl propoveduesc **împărat lui Israil**”: D/O, 140 (cf. „cel ce vine în numele Domnului, *împă-ratul lui Israil*”: D/O, 140); „Nahor, feciorul Tharei și **frate lui Avraam**”: CVNT/O, 256.

În afară de aceste contexte, întâlnite și astăzi, dativul adnominal apare în primele secole ale culturii noastre și în structuri de tipul: „cum că Petru iaste **epitrop celorlalți apostoli**”: CL, 16^r; „**dascal lumii**”: CL, 47^r; „în ce chip să cheamă apostolii și episcopii **capete beséricii**”: CL, 42^v; „**moșnéni împărăției**”: D/O, 109; „Venit-au, drept acéia, **robilor răscumpărare, morților înviare și viață, bolnavilor vraci, răătăciților cale dreaptă**.”: D/O, 109; [*Psaltirea este*] **Tinerilor înfrîmșetare, bătrînilor mîngîiare**” „**vindecare bolnavilor, mîngîiare scîrbiților, cîntare norociților**”: Pred. 1694, 4^r, „**purtători de grijă norodului**”: CVNT/O, 299.

Într-o altă situație, dativul subordonat unui regent nominal este impus de un nume de acțiune care păstrează regimul cazual al verbului din care provine (în cazul de față, *a supune* + D) „te roagă lui tu, cel vrédnic, pentru noi, cei nevrédnici; [...], pentru [...] **nesupunerea poruncilor lui**”: D/O, 182.

II.1.4.8. Nu am consemnat genitivul numelor topice construit cu forma de nominativ-acuzativ a toponimului precedată de prepoziția *de*, ca în slavonă⁴⁷, de tipul „cetatea *de Samaria*” (CT, 18^v), „vîrful muntelui *de Sinaia*” (CC₁, 141^v); „mănăstirea *de Hurezî*” (CM, II/32). Construcțiile sînt cele normale și astăzi, din ce în ce mai numeroase în textele literare ale secolului al XVIII-lea: „cetatea *Nazaretului*”: D/O, 196; „cetatea *Samariei*”: D/O, 213; „cetatea *Vavilonului*”: CVNT/O, 255; „cetatea *Ierusalimului*”: CVNT/O, 303; „împărăției *Asiriilor*”: CVNT/O, 293;

⁴⁷ Densusianu, ILR, II, p. 94.

„împărăția Vavilonului”: CVNT/O, 299. Formele cu raport apozitional, în care substantivul comun și cel propriu sînt așezate alături (într-o independență formală)⁴⁸, sînt rare: *cetatea Nain*: D/O, 141.

II.1.4.9. Construcțiile *prepoziție/locuțiune prepozițională + substantiv/pronume* în genitiv reprezintă norma în textele lui Antim Ivireanul: „împrejurul vîntului”: D/O, 156; „împrejurul cetății”: CVNT/O, 265; „împrejurul cortului”: CVNT/O, 269; „în mijlocul cetății”: D/O, 143; „în mijlocul mării”: D/O, 156; „în mijlocul focului”: CVNT/O, 320; „prin mijlocul apei”: D/O, 69. Construcția apare și cînd are sensul ‘prin intermediul’, ‘prin mijlocirea’, ‘grație’: „prin mijlocul vorbelor mele”: D/O, 16; „prin mijlocul îngerului”: D/O, 17; „prin mijlocul ochianurilor”: D/O, 59; etc.

Ca în limba literară actuală, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale de acest tip pot fi însoțite de forme pronominale clitice de dativ; exemplele sînt rare însă: „cărui Vavilon lățimea zidului era de 200 de coți, iară încunjurarea de 3000 de stadii, întărindu-l cu 100 de porți de fier. Și curgea prin mijlocu-i riul lui Efrat”: CVNT/O, 255.

Nu am întîlnit în scrierile cercetate formele cu *din mijloc/în mijloc/ prin mijloc de + substantiv* sau *pronume* în acuzativ, frecvente în epoca anterioară, de tipul: „și așa Pavel eși de în mijloc de ei” (CLA, 17. 33), „să-l repească el de în mijloc de ei” (CLA, 23. 10), „se rapă elu din mijloc de ei” CB, 23. 10) etc. (cf. „De-aci, Pavel eși din mijlocul lor”, CB, 17. 33).

II.1.4.10. Substantivul cu funcție sintactică de complement indirect în dativ apare uneori în construcții eliptice, din care cuvîntul regent (adjectivul participial sau verbul) lipsește, „dar poate fi recuperat din context”⁴⁹: „*lui Dumnezeu laudă!*”: ÎPTP/O, 361; ÎB/O, 383 (= **lui Dumnezeu îi a d u c e m laudă*).

⁴⁸ Eugen Câmpeanu, *Substantivul. Studiu stilistic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 159.

⁴⁹ GALR 2005, II, p. 414.

II.1.4.11. Substantivele masculine prezintă norma oscilantă în privința realizării vocativului. Antim Ivireanul utilizează, pe de o parte, în mod tradițional, vocativul în **-e** (etimologic sau analogic): „blagocistive și luminate *doamne*”: Pred. 1694, 2^r; „Potopeaște, *Doamne*, și împarți limbile lor”: C 1715, 59^r; „*Hristoase*”: D/O, 78; „Și gîndești, o, *oame*, [...] că tu vei scăpa de judecata lui Dumnezeu?”: D/O, 171; „Priimește, *preote* a lui Dumnezeu, pre această cocoană”: D/O, 45; „*stăpîne Hristoase*”: D/O, 83; „deșchide-ți ochii, sufletul meu, *ticăloase*” și „plînge dar sufletul meu, *ticăloase* și te tînguiaște”: ÎPTP/O, 353; „tu mă botează, *stăpîne*”: D/O, 67. Pe de altă parte, urmînd modelul lingvistic mai nou, apare constant și vocativul construit cu **-ule**: „Lazare, *îngropatul* în groapa nesimțirei, eși afară!”: D/O, 147; „Dară afli tu, *latinule*, cum că Petru iaste păstoriu apostolilor”: CL, 37^r; „tu mă curățește de tina păcatului, *mîntuitoriule*”: D/O, 67; „Iată, tu, *omule*, cel întocma la suflet”: C, 59^r; „De nu poți crede, *omule*, [...] cunoaște”: D/O, 199; „Unde ți-ai pus, *păcătosule*, sufletul tău cel iscusit”: D/O, 146; „deșchide-ți ochii, *sufletul meu, ticăloase*”: ÎPTP/O, 353.

II.1.5. În didahii apare de multe ori o construcție alcătuită din substantiv + *de* + substantiv / pronume (de tipul *neastîmpăratul de copil*), în care primul termen este, de fapt, un adjectiv substantivizat care primește o determinare atributivă prepozițională⁵⁰: *blestematul de smochin*: D/O, 205; *nemulțumitoarea de cetate*: D/O, 203; *păgînul de Maxentie*: D/O, 114; „*acea săracă de casă*”: D/O, 52; „*smeritul acesta de pămînt*”: D/O, 211; „*acel ticălos de tată*”: D/O, 51; „*această ticăloasă de țară*”: DO, 161, 231; „*ticălosul acela de păcătos*”: D/O, 168; *ticăloșii de noi*: D/O, 39; „*turbații aceia de oameni*”: D/O, 181.

Structura avută în vedere face parte dintr-un elaborat sistem de calificare⁵¹. Față de valoarea pe care o are adjectivul în construcția de

⁵⁰ D.D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj, Editura Clusium, 1997, p. 54-55.

⁵¹ Cf. Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 209-217.

bază (substantiv + adjectiv: **smochin blestemat*, **pămînt smerit* șcl.), însușirea exprimată de substantivul obținut prin conversiune primește gradul superlativ, prezentînd hiperbolic o particularitate, de obicei, negativă.

II.2. Articolul

II.2.1. Articolul hotărît **-l** este notat constant la substantivele masculine și neutre, la singular, potrivit normei literare din epoca veche⁵²: *ajutoriu*: Pred. 1694, 3^v, 4^v; *apostolul*: Pred. 1694, 4^f; *arhiereul*: CP/O, 389; *capul*: CL, 58^f; *ceriul*: Pred. 1694, 2^v; *chipul*: Ded. 1694/O, 398; *corhorul*: Postf. 1693/O, 397; *Domnul*: D/O, 9; *duhovnicul*: D/O, 101; *făcătoriu*: D/O, 35; ; *folosul*: Pred. 1694, 3^v; *glasul*: Pred. 1694, 4^f; *Ivireanul*: Pred. 1694, 5^f; *fiiul*: Ded. 1715/O, 409; *lucrul*: D/O, 121; *năravul*: D/O, 96; *norodul*: D/O, 160; *obrazul*: D/O, 186; *păcatul*: ÎPTP/O, 352; *pămîntul*: Ded. 1709/O, 411; *prorocul*: Pred. 1694, 2^v; *rîul*: Ded. 1709/O, 411; *rodul*: D/O, 198; *sufletul*: D/O, 20; *tipograful*: Ded. 1694/O, 399; *trupul*: ÎPTP/O, 353; *ucenicul*: CVNT/O, 253; *vasul*: ÎPTP/O, 353; etc.

Articolul este omis de cîteva ori: „Această undiță a cuvintelor și cu mărturiile Duhului Sfînt prind pre om dintru *adîncu* păcatelor, ca pre pēștele dintru adîncul apei...”: D/O, 97; „*sufletu* carele iaste partea cea mai aleasă”: D/O, 141; „cu *daru* acestuia i să iartă păcatele”: D/O, 214; „*stăpînu* său”: CP/O, 394; „ești fiiul cel ales al beséricii, *îndreptătoriu* cel lăudat al politiei”: Ded. 1715/O, 409.

Întrucît există unele fapte de limbă care susțin ipoteza că, încă din secolul al XVI-lea, „**-l** începuse să nu mai fie pronunțat”⁵³, este posibil ca exemplele din textele lui Antim Ivireanul să trădeze, ca în zilele noastre, uzul oral comun. În aceste situații, funcția articolului este transferată lui **-u**.

⁵² Vezi Rosetti, ILR 1978, p. 550-551; IRLR 1997, p. 124, 327.

⁵³ Densusianu, ILR, II, p. 109.

II.2.2. Articolul hotărât **-le** este notat constant la substantivele feminine și neutre determinate de adjectivul pronominal nehotărât *toate*: „toate *bunătățile*”: D/O, 16; „toate *cérerile*”: D/O, 17; „toate *chipurile*”: Ded. 1694/O, 398; „toate *făpturile*”: D/O, 8; „toate *greșalele*”: D/O, 13; „toate *împărățiile*”: D/O, 5; „toate *laudele*”: D/O, 15; „toate *lucrurile*”: D/O, 14; „toate *neamurile*”: D/O, 11; „toate *numele*”: D/O, 18; „toate *păsările*”: CVNT/O, 296; „toate *spurcăciunile*”: D/O, 6; „toate *zilele*”: D/O, 169 etc.

În general, norma literară specifică perioadei anterioare (cu substantivul nearticulat după *toate*), este abandonată spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în cărțile muntenești⁵⁴. Antim Ivireanul o include de câteva ori (foarte rar, de altfel) în opera sa: „în toate *zile*”: D/O, 169; „Egiptul iaste lumea aceasta, neascultătoare și vicleană, [...] unde să omor toate *întîi născute*, adecă sufletele céle cuvîntătoare”: D/O, 207. În asemenea situații, opțiunea lingvistică a mitropolitului este posibil să se fi aflat sub influența cărților mai vechi ori a celor venite din Moldova (regiune unde norma veche s-a menținut pînă la sfârșitul secolului al XVIII-lea).

II.2.3. Articolul hotărât de genitiv și dativ al substantivelor comune masculine care denumesc demnități și ranguri unice este utilizat atît proclitic, cît și enclitic, fapt obișnuit în exprimarea cultă din epoca veche. În prima situație, articularea proclitică a substantivului comun are urmări asupra conotației cuvîntului; substantivul se comportă asemeni unui substantiv propriu nume de persoană, identificînd în mod absolut referentul: „*robia lui faraon*”: D/O, 207; „*răspunzînd Iacov lui faraon*”: CVNT/O, 261; „*s-au supus Ierusalimul lui faraon*”: CVNT/O, 294; „*dînd lui faraon bir*”: CVNT/O, 294. Cu aceeași încărcătură conotativă de substantiv propriu apare și în cazul nominativ, cînd nu este articulat: „*că faraon măcar că s-au mărturisit, zicînd: «Greșit-am Domnului», iar n-au folosit nimic, căci nu gîndia a să părăsi de răutăț și pentru aceia au și perit*”: D/O, 37.

⁵⁴ ILRL 1997, p. 332.

În cea de-a doua situație, articolul hotărît enclitic generalizează, cu atât mai mult cu cât substantivul apare într-o expresie cu valoare de axiomă: „dați ale *chesariului*, *chesariului*, și ale lui Dumnezeu, lui Dumnezeu”: ÎB/O, 367.

II.2.4. La genitiv-dativul numelor proprii masculine este generală forma *lui* (< lat. *illui*⁵⁵) a articolului hotărît proclitic: „numele *lui* Hristos”: D/O, 6; „acea ascultare ce o faceți mie, o faceți *lui* Hristos”: D/O, 7; „să făcu semn cu tunet *lui* Samuil”: CVNT/O, 273; „iată fiu să naște casei *lui* David”: CVNT/O, 293.

Articolul hotărît proclitic se aplică genitiv-dativului numelui *Dumnezeu* ca în cazul substantivelor proprii masculine: „plăcut lucru *lui* Dumnezău iaste”: Pred. 1694, 2^f; „frica *lui* Dumnezău” și „ajutorii *lui* Dumnezău”: Pred. 1694, 4^v; „*lui* Dumnezeu laudă”: ÎB/O, 383.

II.3. Adjectivul

II.3.1. Adjectivele și locuțiunile adjectivale postpuse sînt frecvent însoțite de morfemul emfatic *cel*, *cea*, *cei*, *cele*⁵⁶. Acesta are la femininul singular de genitiv-dativ forma etimologică *cei* (*ceii*), normă generală în epoca veche, dat fiind faptul că forma analogică după plural, *celei*, apare ca inovație tîrzie a unor graiuri moldovenești (atestată în documente abia după 1780) și este acceptată în exprimarea literară (destul de greu însă⁵⁷) în secolul al XIX-lea⁵⁸.

⁵⁵ Rosetti, ILR, p. 144; vezi și Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 229; cf. I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (Româna comună)*, București, Editura Academiei, 1969, p. 118, care consideră că varianta *lui* s-a format ulterior pronumelui *lu*, prin analogie cu pronumele demonstrative *acelui*, *acestui* ori cu pronumele personal *lui*, sau ca urmare a unei false analize de fonetică sintactică.

⁵⁶ Vezi GALR 2005, I, p. 167; gramatica tradițională le consideră articole adjectivale.

⁵⁷ Textele literare moldovenești din perioada 1800-1830 mențin încă în circulație forma arhaică; vezi Doina Marta Bejan, în *op. cit.*, p. 53.

În textele lui Antim Ivireanul am consemnat: „aciastă de bogoslovie cu patru strune și cu toată alcătuirea de dulcele glas alăută, a *ceii* în trei staturi dumnezeări, capul *ceii* fără prihană ai nostre credință”: Postf. 1693/O, 397; „locuri ale *Scripturei cei* vechi”: ÎPTP/O, 355; „Scripturile legii *cei* vechi”: ÎB/O, 371; „rînduiala dumnezeiască a tainei *cei* simțitoare”: ÎB/O, 373; „încetarea poștei *cei* trupești”: ÎB/O, 374; „taina nunții *cei* pre lege”: ÎB/O, 374; „părtași vieții *cei* de veci”: ÎB/O, 375; „deasupra mării *cei* neînsuflețite”: D/O, 5; „scîrbele robiei *cei* vavilonești”: D/O, 7; „nădejdea vieții *cei* de véci”: D/O, 8; „ca să poată face răsplătire mării *cei* dumnezești”: D/O, 11; „cuvîntul bucuriei *ceii* adevărate”: D/O, 17; „au și născut între mărcinii nenorocirii *ceii* de obște”: D/O, 20; „osînda slugii *cei* viclène”: D/O, 29; „să propoveduesc adunării *cei* bisericești”: D/O, 30; „darurile milii *cei* noao”: D/O, 30; „trupul firii noastre *cei* slabe”: D/O, 34; „Fost-au lătrat, de Elima vrăjitoriul, carele din strălucirile lunii noastre *cei* de taină, lui Pavel, au rămas orb.”: D/O, 62; „luminători mari tăriei *cei* de sus”: D/O, 63; „să se împărtășască bucuriei *cei* nespuse a împărăției ceriului”: D/O, 114; „petrecania cetății *cei* de sus”: D/O, 118; „rodurile credinții tale *cei* peste măsură”: D/O, 119; „întemeierea credinții *cei* de obște”: D/O, 181; „strălucirile luminii *cei* neapropiate”: D/O, 189; „începutul vieții *cei* fericite”: D/O, 190; „vrîmea legii *cei* firești”: CVNT/O, 263; „venirea zilei *ceii* strălucite”: C, 15^f.

II.3.2. Adjectivul *mare* este utilizat cu forme diferite la singular și plural, obișnuite în toate variantele literare, la sfîrșitul secolului al XVII-lea:

sg.: „primi pre ei împăratul Ptolemeu cu cinste *mare*”: CVNT/O, 307;

pl.: „pentru rușinata aceasta neînvățătură facem atîtea și *mari* răutăți și păcate de moarte”: ÎPTP/O, 350; „aceștia era din toți părinții legii vechi mai aleș și mai *mari*”: D/O, 11; „cuvintele cele *mari* și de

⁵⁸ C. Frîncu, *Din istoria demonstrativelor românești: formele (a)celei(a), aceleiași, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF, II, 1972, p. 32-33.

veselie”: D/O, 12; „6 taini *mari* și preste fire”: D/O, 18; „carele stinge cu lumina lui toate célalalte lumini și ceriuri mai *mari* și mai largi în rotocolime”: D/O, 19; „bunătăți *mari*”: D/O, 24; „fecerile cele *mari* de bine”: D/O, 57; „luminători *mari*”: D/O, 63; „cu *mari* înfricoșări și-au schimbat viața spre bunătăți”: CVNT/O, 291; „daruri *mari*”: CVNT/O, 305; etc.

Forma invariabilă este rară în epoca lui Antim Ivireanul, dar apare ca mărturie a normei vechi, în unele texte, mai ales în cele nordice⁵⁹ și în scrieri ale unor cărturari munteni (la stolnicul Constantin Cantacuzino, de exemplu: „au avut *mare* ajutoare și folosuri”, CM/I, 46).

II.3.3. Termenul *gol* (< sl. *golŭ*) nu apare de multe ori în textele lui Antim Ivireanul. De obicei, este întrebuințat la masculin singular: „de-au venit vreun strein călătoriu și nu l-au priimit la casa lui să să odihnească, sau *gol* n-au îmbrăcat”: ÎPTP/O, 360; „cuvântul cel *gol*”: D/O, 70; „*gol* am fost și m-ați îmbrăcat”: D/O, 103; „să culcă pe pământul *gol*”: D/O, 164; „eșit-au *gol*, pentru ca să ne îmbrace pre noi”: D/O, 197. La masculin plural este întrebuințat cu forma normală în epoca veche, *goli*, cu păstrarea lui [I]: „îmbrăcămintele celor *gol*”: AMA/O, 326; „au îmbrăcat pre cei *goli*”: AMA/O, 327.

II.3.4. Potrivit uzului din epoca veche, adjectivul *nou* are la feminin plural forma etimologică *noao*, identică cu cea de singular: „au înflorit céle *noao*, care nu se mai învechesc”: D/O, 30; „iată s-au făcut toate *noao*”: D/O, 30; „ca să se împreune cele vechi cu cele *noao*”: D/O, 31; „tainelor celor *noao*”: D/O, 32. La genitivul singular, adjectivul cunoaște aceeași formă: „darurile milii cei *noao*”: D/O, 30.

II.3.5. În textele lui Antim Ivireanul, superlativul absolut se construiește mai ales prin procedee gramaticalizate: asocierea formei de pozitiv a adjectivului cu *foarte*, *prea* sau *mult* antepus, după cum urmează:

⁵⁹ ILRL 1997, p. 328.

foarte: „*Foarte* mare cu adevărat și înalt și plăcut lucru lui Dumnezeu iaste și să véde rugăciunea”: Pred. 1694, 2^f; „[canon] nice *foarte greu*, nice *foarte ușor*”: ÎPTP/O, 360; „au fost *foarte vrédnică*”: D/O, 13; „*foarte frumoasă*, făr’ de nici o hulă”: D/O, 14; „era *foarte drepti și buni*”: D/O, 44; „cunoscându-mă pre mine *foarte sărac* de fapte bune”: D/O, 83; „un lucru *foarte iubit*”: D/O, 110; „*taina foarte mare*”: D/O, 126; „văzînd urgiia lui Dumnezeu că era *foarte mare* și groaznică”: D/O, 133; „să fie *foarte folositoare*”: D/O, 150; „această poruncă iaste *foarte tainică*”: D/O, 151; „cîrmaci *foarte învățat*”: D/O, 181; „era numai însuș Hristos, *foarte învățat* întru călătoria cetății cei cerești”: D/O, 181; „om *foarte chibzuit*”: CVNT/O, 275; „avînd dragoste *foarte mare* cu Ionathan”: CVNT/O, 277; „acest Avsalom era *foarte frumos*”: CVNT/O, 279; „cinste *foarte mare*”: CVNT/O, 280; „un copaci *foarte înalt*”: CVNT/O, 296;

prea: „numele tău cel *prea slăvit*”: D/O, 34; „această rudă *prea curvare*”: D/O, 80; „[Pavel] au stătut *prea minunat*”: D/O, 84; „fiind el *prea bogat* făcea comoară în ceriuri”: D/O, 118; „Înfățișînd, drept acéia, un lucru *prea de jos*, cu un lucru *prea înalt*, cum nu te vei cutremura de minune?”: D/O, 199; „ai amărît pre cel *prea bun*”: ÎPTP/O, 352; și „*prealuminatului și preaslăvitului domnu*”: Pred. 1694, 2^f; „*prealuminatului domn*”: Pred. 1694, 3^v; „*preaînțeleptului suflet*”: Pred. 1694, 4^v; etc.

În general, superlativele construite cu *prea* nu cunosc semnificația de prezență în exces a calității, ca în limba literară contemporană⁶⁰. Totuși, în unele contexte, *prea* poate să confere discursului o asemenea nuanță: „Măcar de i-ar fi venitul de zéce bani încă să pue un ban, pentru ca să se afle pururea acei bani la vremi de primejdie și la vreun păs *prea mare* al casei, carele să nu să poată chivernisi nici cu un mijloc dintr-altă parte și atunce să scoată dintr-acei bani să cheltuiască.”: AMA/O, 340.

mult însoțește, de obicei, un adjectiv articulat: „eu, nevrednicul și *mult păcătosul* robul tău”: D/O, 21, 40; „*mult pătimașul* acela [Iov]”:

⁶⁰ Vezi GALR 2005, I, p. 161.

D/O, 75; „*mult milostivul* și îndurătorul Dumnezeu”: D/O, 89; „Omul, precum are inimă iscusită, așa o are și *mult pohtitoare*”: D/O, 218.

Distribuția construcțiilor cu cele trei morfeme de superlativ la Antim Ivireanul confirmă observațiile formulate de lingviști cu privire la frecvența lor, în general, în textele literare vechi: superlativul cu *foarte* este cel mai răspândit și tinde să devină normă generală. De altfel, în 1838, în contextul discuțiilor despre normarea limbii după principii obiective, I. H. Rădulescu spunea, în *Scrisoare la D. Caminarul C. Negruți*: „Noi zicem *foarte* sau *prea încet*, *foarte* sau *prea moale* și dumneavoastră: *tare încet*, *tare moale*; și gîndesc că e mai bine cum zicem noi, căci nici în cărțile bisericești nu se găsește *tare moale*”⁶¹.

Pentru a caracteriza obiectul, morfemul superlativului însoțește de cîteva ori o locuțiune adjectivală: „fiind el *prea de neam bun*”: D/O, 118; „un lucru *prea de jos*”: D/O, 119; „o vreme *prea de mare nevoie*”: AMA/O, 341; „[învățăture] *foarte pre înțeleș*”: ÎB/O, 366.

Cu toate că o trăsătură a nornei epocii este postpunerea lui *foarte* față de adjectiv, Antim Ivireanul nu folosește decît foarte rar acest mijloc suplimentar de augmentare a expresivității: „au fost *primiți foarte* de Hristos”: D/O, 52; „au fost *viteaz foarte*”: CVNT/O, 268.

În afara procedeelor gramaticalizate de redare a superlativului, ideea de superlativ se realizează și prin alte mijloace, însă nu frecvent:

a) prin construcții de tipul *adverb + de + adjectiv* (*atît de + adj.*, *așa de + adj.*, *cît de + adj.*): „suflete *atît de curate* și flori *așa de frumoase*”: D/O, 51; „nu era nimic *așa de sărac*”: D/O, 106; „iară de veți fi și cu această *așa de nesimțitori*, cît să nu vă puteți dumeri”: ÎB/O, 366; „n-au făcut vreo vorbă, măcar *cît de mică*”: D/O, 14; „măcar de ar fi fost de neam *cît de mare*”: D/O, 43; „[un păstor singur] de ar fi *cît de procopsit* întru politie”: ÎB/O, 365-366;

b) prin structuri repetitive cu genitivul ca instrument al superlativului: „s-au învrednicit a lăcui într-înșua 12 ani *sfînta sfîntelor* cea adevărată, adecă sfînta Fecioară”: D/O, 42, unde întregul mecanism

⁶¹ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 105.

implică substantivizarea adjectivului; și „Nu iaste *minune minunilor*?”: D/O, 118. În structura repetitivă, al doilea element se subordonează primului, celui în nominativ, asigurându-i acestuia poziția de superioritate în grupul referenților exprimat la nivel sintactic prin genitiv⁶².

II.3.6. Adjectivele cu tema în **-c**, **-g**, care în limba literară modernă aparțin clasei adjectivelor cu trei forme flexionare (cu omonimia formelor de plural la masculin și feminin), prezintă și în textele lui Antim Ivireanul pluralul în **-i** la feminin și neutru: „pînă la *adînci* bătrînețe”: Pred. 1694, 5^r; „prăpastiile cele mai *adînci*”: D/O, 185; „cînd sînt mințile omului *întregi*”: CP/O, 391; „stelele cele mai *mici*”: D/O, 52; „[ceruri] mai *largi*”: D/O, 19; „daruri *mici*”: CVNT/O, 242. Genitivul feminin singular din exemplul următor trimite spre același tip de plural: „slava *îndelungii* răbdării sale”: D/O, 162.

Formele cu desinența **-e**, care apar în unele texte din perioada precedentă, sînt din ce în ce mai rare spre sfîrșitul epocii vechi, iar în textele în care sînt utilizate ele devin mărci ale unui stil arhaizant⁶³.

II.4. Pronumele

II.4.1. Pronumele personal

II.4.1.1. Potrivit uzului general din toată epoca veche, norma este oscilantă în privința dublării pronumelor personale în acuzativ sau dativ, în textele lui Antim Ivireanul. Formele atone ale pronumelui personal anticipează sau reiau complemente, în exemple ca: „*pre* înțelepciunea [...] **o** au cîștigat”: Pred. 1694, 2^v; „*pre* nevăzuții *vrăjmași* **îi** izgonéște”: Pred. 1694, 3^r; „*pre* această besearicească *organă* [...] **o** aduc și **o** închin”: Pred. 1694, 4^v; „**o** au scris și **o** au tipărit și **o** au îndreptat *pre* **ia**”: CL, 2^v; „acopere-**l**-voiu *pre* **el**”: C, 60^r; „*pre* **fratele** lui **îl** urăște”: D/O, 25; „**i**-au dat Avraam *lui* zeciuială”: CVNT/O, 257;

⁶² Eugen Câmpeanu, *op. cit.*, p. 160.

⁶³ Vezi Iacob, *Limbaajul biblic românesc.*, II, p. 85.

„n-am vrut să-**i** lipsim *pre acei preoți*”: AMA/O, 330; „nu **ne** duce *pre noi* în ispită”: ÎB/O, 369; „Cine **îmi** zic *mie* oamenii a fi?": D/O, 9; „Nu cei ce-**m** zic *mie* Doamne...": D/O, 27, 54; „să-**m** dea și *mie* putere": D/O, 41; „**ți** s-ar erta *ție* cugetul": D/O, 59; „**ți** să va face *ție* ușor": D/O, 102; „și-**ț** voi da *ție* viață": D/O, 181; etc.

Asemenea construcții apar în alternanță cu cele fără dublarea complementului: „învățînd pre sfinții lui ucenici": Pred. 1694, 3^f; „izbăvește [...] pre ceia": Pred. 1694, 3^f; „pre Dumnezeu înjurăm": D/O, 25; „de va zice cineva că iubește pre Dumnezeu": D/O, 25; „nu iubește pre fratele lui": D/O, 25; „jidovi carii s-au blestemat ei singuri pre sine, nici să mănânce, nici să bea, până nu vor ucide pre Pavel": D/O, 62; „că nu pre îngeri cîndva au luat": D/O, 119; „voiu asculta pre el": D/O, 159; „au omorît haldeii pre fiu-său": CVNT/O, 257; „au omorît pre el": CVNT/O, 262; „au uns pre el Samuil": CVNT/O, 276; „izbăvește pre noi de cel rău": ÎB/O, 369; „voinicice, ție zic": D/O, 144; „[Isus] vine ție blînd": D/O, 186; etc.

Se observă la Antim Ivireanul tendința de dublare a complementului în dativ, puține fiind construcțiile fără anticiparea pronumelui personal prin forma atonă corespunzătoare. În schimb, în privința pronumelor personale în acuzativ, opțiunea lingvistică a mitropolitului este oscilantă.

II.4.1.2. Pronumele personale de persoana I și a II-a plural au la dativ formele accentuate cu diftong, obișnuite în toată epoca veche: *noao*, respectiv *voao*: „Lăsați și vi să va lăsa *voao*": ÎB/O, 369; „Cînd va veni mîngîtoriu pre carele eu voiu trimite *voao* de la Tatăl": ÎB/O, 371; „să arate mărirea sa *noao*": D/O, 9; „*noao* ne pare bine și rîdem": D/O, 26; „să ne arate *noao*": D/O, 33, 35; „ne luminează *noao* mințile": D/O, 34; „proroc va rădica *noao* domnul": D/O, 66; „numai apostolilor să fie zis să-l asculte, au și *noao*?": D/O, 79; „nu iaste de folos *voao*": D/O, 7; „va deschide *voao* cale de mîntuire": D/O, 15; „cu crucea va face *voao* scară spre împărăția ceriului": D/O, 15; „pacea mea o dau *voao*": D/O, 80; „adevăr zic *voao*": D/O, 110; „*Voao* cucernicilor preoți

[...] vă rugăm milă, pace, sănătate”: CP/O, 387; „fecere de bine care s-au făcut *voao*”: CP/O, 388 etc.

II.4.1.3. Pronumele personale *îns(ul)*, *însa*, *înșii*, *însele* (forme derivate din lat. *ipse*⁶⁴) nu apar decît în compuse cu *dintr-*, *într-*, *printr-*, la acuzativ: *dintr-însul*: ÎB/O, 375; *dintr-însa*: CVNT/O, 269; 273, 315; *dintr-înșii*: D/O, 112, 229; *dintr-însele*: D/O, 34, 121; *într-însul*: D/O, 39, 45, 69, 92, 134, 185; *într-însa*: D/O, 19, 30, 36, 42, 45, 184, 196, 203, 205, 214; CVNT/O, 251; AMA/O, 336, 338; CP/O, 390; *într-însele*: D/O, 95; ÎPTP/O, 358; *printr-însul*: D/O, 15, 48, 107, 175; *printr-însa*: D/O, 186. În felul acesta, în scrierile lui Antim Ivireanul nu se înregistrează concurența dintre formele *el*, *ea*, *ei*, *ele* și *însu*, *însa*, *înșii*, *însele* din epoca anterioară și din alte texte literare contemporane lui, în special nordice⁶⁵.

II.4.1.4. Sînt frecvente pronumele compus cu prepoziția *de*⁶⁶: *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînsele*, la nominativ și acuzativ.

În unele contexte, pronumele din paradigma lui *dînsul* primesc o nuanță reverențială, ca în „Și Ioan Zlatoust pentru rugăciune zice: Nu numai cît izbăveaște de toată nevoia și supărarea sufletească și trupească pre ceia ce să nevoiescu cu *dînsa*, ce încă și priiateni cu sîngur Dumnezeu îi face și a vorovirea cu *dînsul* îi învrednicеște”: Pred. 1694, 3^{r-v}.

În alte contexte însă, pronumele *dînsul*, *dînsa* etc. sînt sinonime ale formelor din paradigma lui *el*, așadar nu au nuanță de politețe sau de reverență (fiind substitute ale numelor proprii și comune deopotrivă, animate umane, animale și inanimate; vezi, de pildă: „căzînd elefantul mort preste *dînsul*, muri și el [Eleazar]”: CVNT/O, 309; „și luînd-o pre *dînsa* o făcură întocma cu pămîntul [cetatea Ierihonului]”: CVNT/O,

⁶⁴ Densusianu, ILR, II, p. 117; cf. Rosetti, ILR 1978, p. 146.

⁶⁵ Vezi ILRL 1997, p. 329; C. Frâncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam*, în SLLF, III, 1974, p. 65.

⁶⁶ Vezi discuția despre etimologia pronumelor de tipul *dînsul* la Al. Niculescu și Al. Roceric, *Pronumele dînsul în limba română*, în SCL, VIII (1957), nr. 3, p. 315-317.

265; „ce iaste păpistășiia, sau ce zice papa pentru *dînsa* că iaste”: CL, 3^v; „i-au suit pre *dînșii* într-un munte înalt”: D/O, 8; „ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri și apoi scutură vița de cad broboanele jos și să tăvălește pre *dînsele* de să înfig în ghimpii lui și duce și puilor”: D/O, 73.

II.4.1.5. În privința concurenței dintre pronumele personale din paradigma lui *el* și a celor de tipul *dînsul* nu am remarcat o situație deosebită de cea comună în limba literară la sfârșitul secolului al XVII-lea⁶⁷. În predici, numărul ocurențelor formei *el* și al aparițiilor formei *dînsul* este foarte apropiat, înregistrându-se 91 pentru *el* și 99 pentru *dînsul*; în *Chipurile Vechiului și Noului Testament* diferența este ceva mai mare, dar nu suficientă pentru a se putea vorbi despre preferința pentru una dintre forme, aici înregistrându-se 37 de ocurențe ale pronumelui *el* și 23 ale formei *dînsul*. Așadar, textele lui Antim Ivireanul nu pun în evidență începutul impunerii formelor *el*, *ea*, *ei*, *ele* în detrimentul celor cu prepoziție + urmașele lui *ipse*, fapt ce se va petrece pe parcursul secolului al XVIII-lea⁶⁸ în majoritatea ariilor culturale românești. Numai textele literare din Moldova privilegiază mai multă vreme formele pronominale din seria *dînsul*⁶⁹. De asemenea, nu am consemnat utilizarea pronumelui *dînsul* la nominativ, ci numai în cazul acuzativ, cu prepoziție, potrivit uzului din epoca veche⁷⁰.

II.4.1.6. Antepunerea formei atone a pronumelui personal de persoana a III-a feminin, singular, acuzativ, față de verbul auxiliar din structura perfectului compus (ori a mai mult ca perfectului perifrastic) este frecventă în textele lui Antim Ivireanul, fapt obișnuit, de altfel, în epoca veche, în toate variantele literare: „o au cîștigat”: Pred. 1694, 2^v;

⁶⁷ Vezi raportul dintre *el* și *dînsul* în *Biblia* de la București, *Facerea*, pus în evidență de Vasile Arvinte, în ST.L.FAC., p. 74.

⁶⁸ Vezi Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 90-93; idem, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 822.

⁶⁹ Vezi Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 57-58.

⁷⁰ Al. Niculescu și Al. Roceric, *op. cit.*, p. 324.

„cu mult mai vîrtos [...] *o* ai rodit”, „*o* ai scos la lumină și *o* ai împodobit”, „mi-ai poruncit mărie-ta de *o* am tipărit”: Ded. 1694, p. 399; „*o* au scris și *o* au tipărit și *o* au îndreptat”: CL, 2^v; cu *Evangheliia* Pavel au smerit mîndriia Romei și într-însa *o* au întemeiat: Ded. 1703/O, 407; „nu *o* au cunoscut”: CVNT/O, 264; „nu *o* au dat”: ÎPTP/O, 359; „nu *o* au putut cîștiga”: D/O, 44; „*o* am ales”: D/O, 19; „*o* am cîștigat”: D/O, 45; „*o* am dat”: AMA/O, 327; „*o* am făgăduit”: D/O, 45; „*o* am împărțit”: ÎB/O, 366; „*o* am închinat”: D/O, 45; AMA/O, 327; „*o* am pierdut”: D/O, 209; „*o* am supus”: AMA/O, 328; „*o* am zis”: D/O, 3; „*o* au adus”: CVNT/O, 259; „*o* au ales”: D/O, 19; „*o* au arătat”: D/O, 9; „*o* au biruit”: CVNT/O, 312; „*o* au dat”: CVNT/O, 300, 307, 313; „*o* au dus”: D/O, 70; „*o* au făcut”: CVNT/O, 287; „*o* au fost biruit”: D/O, 131; „*o* au fost dat”: CVNT/O, 307; „*o* au jărtvuit”: CVNT/O, 270; „*o* au omorît”: CVNT/O, 286; „*o* au potolit”: D/O, 106; „*o* au sfărîmat”: CVNT/O, 266; „*o* au sfîrșit”: CVNT/O, 251; „*o* au sfințit”: CVNT/O, 303; „*o* au spurcat”: CVNT/O, 309; „*o* au stăpînit”: CVNT/O, 308; „*o* au ținut”: CVNT/O, 314; „*o* au văzut”: D/O, 45; CVNT/O, 279; „*o* au zis”: D/O, 60; „vremea, care în deșărt *o* am pierdut”: D/O, 209; „Această sfință beserică [...] *o* am dat și *o* am închinat [...] marelui Dumnezeu [...] și *o* am supus”: AMA/O, 327-328; „Pre această Hetură, Avraam *o* au luat muiare”: CVNT/O, 258; „răsturnîndu-le capiștea, *o* au făcut staul de gunoiu”: CVNT/O, 287.

Numărul acestor construcții nu depășește însă cu mult numărul ocurențelor cu structura literară astăzi, cu postpunerea pronumelui personal (forma atonă) față de participiul din structura perfectului compus: „pentru spăseniia aceștii turme cuvîntătoare, carea au dat-o Dumnezeu în mîinile noastre”: ÎB/O, 366; „Aflat-au Hristos pre acea oae rătăcită și au luat-o pre umerile sale”: D/O, 121; „au apucat-o de mîină și s-au sculat fata”: D/O, 144; „au rupt-o și au băgat-o însuș în foc”: D/O, 171; „stau de mă mir pentru ce nu zice: pre moartea am chieamat-o să-m fie mîntuire, ce zice: pre moartea am chieamat-o să-mi fie tată”: D/O, 222; „dînd pre Tliamar muiare lui Or și după moartea lui Or, nefăcînd copii cu dînsul, au dat-o lui Avnan”: CVNT/O, 267; „cu multele osteneli și cu sudoarea făței mele am săvîrșit-o și am

înfrumosețat-o precum să vede”: AMA/O, 327; „să nu afle nimenea pricină să zică că au pierdut-o sau au ars în casa lui, sau i-au furat-o cineva”: CP/O, 390; „au închipuit-o”: D/O, 45; „au înfipt-o”: D/O, 182; „au luat-o”: D/O, 121, 205; „au omorît-o”: D/O, 185; „au numit-o”: CVNT/O, 247; „au rădicat-o”: D/O, 152; „au rînduit-o”: D/O, 212; „au sfărîmat-o”: D/O, 195; „au tîlcuit-o”: CVNT/O, 271; „au văzut-o”: D/O, 20; „au veselit-o”: D/O, 195; „n-am luat-o”: D/O, 228; „n-au cîștigat-o”: D/O, 112; „n-au făcut-o”: D/O, 99.

Distribuția celor două construcții este uniformă pe parcursul întregii activități a lui Antim Ivireanul, cu precizarea că în textele de mică întindere, prefețe, dedicații, postfețe, forma care apare este cea cu pronumele personal antepus auxiliarului de la perfect compus.

Mai rar a fost întâlnit pronumele *o* atât înaintea auxiliarului, cât și reluat după participiul verbului din structura timpului perfect compus: „însă aceasta *o* au iscoditu-o”: D/O, 59; „nici mănăstirea Sneagovului *o* am luat-o cu de-a sila”: D/O, 227.

Structurile diferite se pot succeda în interiorul aceluiași fragment, cum este cazul pasajului următor, din *Cazanie la adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu*:

„Pre aceasta au văzutu-o Moisi în muntele Sinaei, ca un rug aprins și nu ardea.

Pre aceasta au văzut-o Aaron, ca un toiag înflorit și plin de roadă.

Pre aceasta au văzut-o Iacov, ca o scară întărită, din pământ pînă în ceriu și îngerii lui Dumnezeu să suiia și să pogorîia pre dînsa.

Pre aceasta o au văzutu-o Iezechiil ca o ușă încuiată, prin care nimenea n-au trecut.

Pre aceasta o au văzutu-o Ghedeon, ca o lînă, Avvacum ca o dumbravă umbroasă, Daniil ca un munte și Solomon ca un pat”: D/O, 20.

II.4.2. Pronumele de reverență

Categoria gramaticală a pronumelui de reverență este bine reprezentată în dedicațiile cărților, în cele două scrisori de apărare ale lui Antim către Constantin Brâncoveanu și în predici, prin forme de persoana a II-a și a III-a, singular și plural.

În dedicații și prefete, elogierea directă a domnitorului impune, previzibil, utilizarea locuțiunilor care conțin referirea la poziția ocupată în dregătoria țării: *înălțimea ta, măriia ta, mărirea ta*: „o închină ceii de Dumnezeu cinstită *înălțimei-tale*”: Ded. 1715/O, 411; „cu închinăciune să aduce *înălțimii-tale*”: Ded. 1709/O, 411; „preaînțeleptului suflet al *măriei tale*”: Pred. 1694, 4^v; „să trăiești *măriia ta* [...] întru cinstit scaunul *măriei tale*” și „Al *măriei tale* mic rugătoriu”, Pred. 1694, 5^t; „mi-ai poruncit *mărie ta*”: Ded. 1694/O, 399; „dentru ale *mării tale* cheltuiuale”: Ded. 1703/O, 407; „la înălțimea cea de Dumnezeu cinstită a *mărimii-tale*”: Ded. 1715/O, 409; „va rămîne *măriei-tale* și slava”: Ded. 1709/O, 412.

Aceleași forme apar și în cuprinsul discursului omiletic, elogiindu-l, ocazional, pe domnitorul țării: „preaînălțat scaunul *mării-sale*”, „luminată casa *măriei-sale*”, „să supue pre toți vrăjmașii [...] podnojie picioarilor *mării-sale*”: D/O, 8; „mă rog și eu [...] ca să te păzească pre *măriia ta*, încununat cu slavă și cu cinstea, întreg și sănătos, în mulți ani, cu multă fericire”: D/O, 89. La fel, ele sînt normale în pledoariile adresate lui Constantin Brâncoveanu în 1712 și în introducerea care o însoțește pe prima: „fiind *măriii-sa* îndemnat”, „scoate den inima *mării-tale* acel ghimp”: D/O, 226; „înaintea făcătorului meu de bine, carele ești *măriii-ta*”: D/O, 227; „eu pohtesc să fac voia *măriei-tale*”: D/O, 230 etc.

Adresîndu-se auditoriului obișnuit, în predici, Antim utilizează de obicei pronumele personale; apar însă și forme ale pronumelui de politețe, cu precădere în cuvîntarea rostită la înscăunarea ca mitropolit și, mai rar, în celelalte: „m-au rînduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus, om mic fiind și smerit, păstor mic, la mica turmă, la *dumneavoastă*, pre carii eu nu vă am, nici vă țiu turma mică, ci mare și înaltă”: D/O, 8; „Și m-au trimis la *dumneavoastă* să vă fiu păstor, părinte sufletesc, rugător cătră Dumnezeu pentru buna sănătatea și spăseniia *dumneavoastă* și a cinstitelor *dumneavoastă* case purtători de grijă la cele ce ar fi spre folosul mîntuînții”: D/O, 6-7; „dimpreună cu *dumneavoastă* să pățimesc”, „*dumneavoastă* încă aveți datorie [...] pentru folosul cel sufletesc al *dumneavoastă*”: D/O, 7; „să vă

întărească și pe *dumneavoastră*, de la mic pînă la mare, împreună cu toți ai *dumneavoastră*, întru credința cea bună”: D/O, 8; „*dumneavoastră* iară de pe aceasta vă veți arăta cum sînteți adevărații fii sufletești”: D/O, 89; „pre *dumneavoastră* vă pohtesc să ascultați cu dragoste”: D/O, 121; „*dumneavoastră*, celor ce sînteți de față și celor ce lipsesc, tuturor, să vă dea sănătate”: D/O, 139.

Pronumele de politețe este utilizat și cînd situația de discurs impune adresarea directă către un alocutor specific, cum este cazul unor pasaje din cuvîntările de înmormîntare: „așa zic și eu [...] cătră *dumneata* (cutarele) și cătră cელიალte iubite rudeni”: D/O, 188; „zic și eu [...] cătră *dumneata* (cutarele) și cătră cელიალte iubite rudeni să încetați întristarea”: D/O, 193.

De asemenea, este folosit constant pronumele de politețe cu referire la persoane identificate anterior în discurs: „Și să aibă datorie *dumnealor*⁷¹ să cerceteze cu tot denadinsul, să vază face egumenul acea milă neconținut precum s-au hotărît, au ba?” și „îi pohtim pe *dumnealor* ca pe niște fii iubiți, să facă această osteneală”: AMA/O, 329; „încăș îi pohtesc pe *dumnealor* să le fie milă de această casă și pururea să se nevoiască pentru sporul ei și să nu îndrăznească nimenea din *dumnealor* să strice carécumva vreuna din obiceiurile [...] ce s-au făcut”: AMA, 339.

În categoria onorificelor utilizate de Antim se includ și cîteva locuțiuni cu baze de formare substantive abstracte ce exprimă „însușirea”⁷²: **înțelepție**: „dragostea ce am de-a pururea cătră *înțelepția voastră*” D/O, 34; „pohtesc pre *înțelepția voastră* să-mi dați puținică ascultare”: D/O, 74; „datoriia cea părintească ce am cătră *înțelepția voastră* mă îndeamnă”: D/O, 89; **smerenie**: „Pentru aceasta dară și *smerenia noastră* [...] sînt datoriu nu numai să mă rog lui Dumnezeu, pentru fericita sănătate și buna întărire întru luminat scaunul mării-tale, ce și veri cu ce alt mijloc ași putea să mă arăt cătră mării-ta

⁷¹ „5 epitropi din ceata neguțătorească, pre carii i-am ales noi înșine de bunăvoia noastră și i-am așăzat. Și sînt aceștea: jupan Neacșul biv staroste, jupan Nica zaraful, jupan Manul al lui Apostoli, jupan Gheorghe abagiul sîn Vasilie și jupan Șerban sîn Grozii”: AMA/O, 328.

⁷² Vezi GALR 2005, I, p. 63.

mulțemitoriu”: CVNT/O, 242; „Așzământul tuturor lucrurilor [...] ce va *smereniia noastră* să se facă [...] la beserica noastră”: AM/O, 327; „Cap osebit, carele *smereniia noastră* acum l-am așzat, la leat 7224”: AMA/O, 346; „Cucernicilor preoți [...] de la atotputernicul Dumnezeu, va rugăm milă [...] iară dela *smereniia noastră* molitvă”: ÎB/O, 365; „Tuturor de obște de la preaputernicul Dumnezeu, vă rugăm milă [...], iar de la *smereniia noastră* molitvă”: CP/O, 387.

II.4.3. Pronumele și adjectivul pronominal de întărire

II.4.3.1. Norma literară generală din epoca veche permite atașarea particulei de întărire *-și* la pronumele personal, dîndu-i acestuia valoarea unui pronume de întărire: *eluși, eiși, luiși, loruși, noiși, mieși, dînseiși*⁷³ etc. Dintre acestea, în scrierile lui Antim Ivireanul apare forma de persoana a III-a singular, masculin, în cazul dativ, *luiși (luiș)*, a cărui structură semantică este [pronume personal] + [emfază] (și care, de altfel, este și cel mai frecvent utilizat în epoca veche⁷⁴): „și-ș găti *luiș* ceriu însuflețit cel ce au întărit ceriurile cu înțelepciunea sa”: D/O, 44; „Dumnezeu i-au ispitit pre dînșii și i-au aflat *luiși* vrédnici, ca aurul în ulcea i-au lămurit pre ei...”: D/O, 79; „s-au născut noao, cel ce *luiș* era”: D/O, 200; „*luiș* stăpînește și noao, celor credincioș”: D/O, 200; „iaste cu puțință să se afle cineva atîta de vrăjmaș *luiș*, cît să lase să treacă și aceste trei zile și să rămîe nepocăit”: D/O, 209. În ms. 429 C al didahiilor, din 1781, este utilizat o singură dată și *eiși*, într-un punct în care versiunea din 1722-1725 prezintă numai pronumele reflexiv *șie*: D/O, 109.

II.4.3.2. Discursul emfatic religios, mai ales în cuprinsul predicilor, *favorizează* utilizarea pronumelui și a adjectivului pronominal de întărire. Așa se face că în scrierile mitropolitului Antim Ivireanul apar foarte multe forme de întărire, atît cu uz pronominal (o caracteristică a limbii vechi), cît și cu uz adjectival (structură normală și în

⁷³ Vezi Arvinte, ST.L.FAC., p. 74.

⁷⁴ Densusianu, ILR, II, p. 118.

limba literară modernă). Pronumele de întărire utilizat fără determinant este înfîlnit mai frecvent și, nu de puține ori, dislocat față de verbul determinat: „*însuși* stăpîne sfințește untuldelemn acesta”: ÎB/O, 375; „Pentru că măriia-ta [...] *însuși* ai odrăslit ca o odraslă cu străluciri de aur”: CVNT/O, 243; „Priméște ca un milostiv, de să pune în brațele dreptului Simeon, ceta ce iaste numai *însuși* drept. [...] Duce poclon lucru carat, ceta ce iaste numai *însuși* curat”: D/O, 31; „Venit-au (precum *însuși* zice) ca să caute și să mîntuiască”: D/O, 109; „precum *însuși* la Ioann în 17 capete zice”: ÎB/O, 370; „precum *însuși* la Mathei, cap 25 zice”: ÎB/O, 371; „ne batjocorim *înșine* légia”: D/O, 26; „nu îndrăznesc [...] să facem paretisis *înșine*, noi, de voia noastră”⁷⁵: D/O, 230.

Uzul adjectival este evident în structuri cu un substantiv ori un substitut al acestuia, precum: „Pre cei ce sînt pricina răutății îi știu cine sînt, ca cum mă știu *însuși* pre mine”: D/O, 229; „să iubești pre domnul Dumnezeuul tău [...] și pre aproapele tău ca *însuși* pre tine”: D/O, 53; „au doară la fel faci tu *însuși*”: D/O, 235; „...măriia-ta între prealuminatul neam al Băsărăbeștilor dintru carii s-au arătat domni vrednici și creștini, *însuși* ai odrăslit ca o odraslă cu străluciri de aur și ai înflorit ca o floare cu bun miros...”: CVNT/O, 243; „*însuși* Ioann, ca un rob slujaște”: D/O, 65; „*însuș* Dumnezeu”: D/O, 109, 170; „*însuși* arhiereul”: D/O, 117; „[el] pune supt datorie cu cuvintele lui și cu rugăciunea lui pre soarele cel de taină al dreptății, pre *însuș* unul născut fiiul lui Dumnezeu”: D/O, 168; „iar cel ce sudue pe preot, pre *însuși* Domnul nostru sudue și necinstéște”: D/O, 173; „el *însuși* va cunoaște”: AMA/O, 338; „*însuși* Hristos la Marco, cap 17 zice”: ÎB/O, 371; „*însăși* preacurata stăpîină, Maica lui Dumnezeu”: D/O, 167; „ne omorîm *înșine* pre noi”: D/O, 33; „pîrîndu-ne *înșine* pre noi”: D/O, 36; „de vom iubi pre vecinii noștri ca *înșine* pre noi...”: D/O, 39; „numai pre noi *înșine* [...] ne facem mai înțelepți și decît Dumnezeu”: D/O, 80;

⁷⁵ Pronumele personal *noi* funcționează ca apozitie pe lângă pronumele de întărire *înșine*, luînd în considerare punctuația stabilită de editor, în cadrul fragmentului.

„ne înșelăm noi *înșine*”: D/O, 95; „pentru ce nu clevețiț *înșivă* pre voi”: D/O, 171.

În cadrul unor construcții ample, apariția elementului emfatic la mare distanță de posibilul determinat face nesigură identificarea lui ca pronume (deci fără un determinat) sau adjectiv pronominal de întărire dislocat: „Iar Dumnezeu cel mare și înalt, carele iaste închinat de toate făpturile, izvorul preaînțelepciunii, adîncul cel neurnat al bunătății întru adevărat și adîncimea cea nehotărîță a bunii îndurări, *însuși* ca un stăpîn și iubitoriu de oameni, să trimită darul Duhului Sfînt pre cinstit și cel de Dumnezeu încununat cap al prealuminatului domnului și al nostru de obște de mult bine făcător.”: D/O, 8.

Cazurile de întrebuițări incorecte, cu dezacorduri în gen, număr și persoană nu sînt frecvente: „întîmplarea cea viitoare iaste nevăzută și *însăși îngerilor* necunoscută, pentru că numai la Dumnezeu toate sînt cunoscute.”: CP/O, 392 – dezacord provocat, probabil, de genul substantivului care este centrul nominal al propoziției.

II.4.3.3. Valoare de pronume sau adjectiv pronominal de întărire primește în unele contexte și termenul *singur*: „Dintru carea noi luminîndu-ne pren dumnezăeștii și ai duhului propovédnici apostoli, și *sînguri* văzători a înfricoșatelor a Domnului taine [...], am cunoascut pre Tatăl nenăscut”: Postf. 1693/O, 397; „Dintr-aceasta să naște mare cuviință ai vitejiii sufletești, adevărînța direptății, plinirea înțelepciunii, precum zice *singur*, începerea înțelepciunii, frica lui Dumnezău”: Pred. 1694, 4^v; „Nu numai cît izbăvește de toată nevoia și supărarea sufletească și trupească pre ceia ce să nevoiescu cu dînsa, ce încă și priiateni cu *singur* Dumnezău îi face”: Pred. 1694, 3^{r-v}; „să nu facă ucidere, sau el *singur*, sau puind pre altul, sau îndemnînd și sfātuind”: ÎPTP/O, 359; „Care botez l-au arătat *singur* domnul Hristos, poruncind și apostolilor să-1 săvîrșasă precum scrie la Mathei”: ÎB/O, 372; „că el *singur* ne-au arătat și ne-au învățat acéste taini”: D/O, 26; „care dragoste *singur* Hristos o adeverează la 22 capete ale lui Mathei”: D/O, 48; „păcatul cel dintîi [...] iaste mândria, caré o au izvodit și au născut *singur* satana, carele era înger și să numiia Luceafăr, pentru multa

lumină ce avea”: D/O, 49; „bunătatea smereniei [...] au făcut pre *singur* Dumnezeu, carele iaste făcătoriul Luceafărului [...], de s-au pogorît pre pământ și s-au făcut om”: D/O, 49; „cum ne învață *singur* Hristos”: D/O, 52⁷⁶; „s-au blestemat ei *singuri* pre sine, nici să mănînce, nici să bea”: D/O, 62; „Bucură-te, drept acéia, că tu *singură* ai prorocit, că te vor ferici toate neamurile”: D/O, 132.

II.4.4. Pronumele reflexiv

II.4.4.1. Ca în limba literară modernă, Antim Ivireanul utilizează pronumele reflexiv cu formă accentuată de acuzativ în două situații:

a) pentru dublarea reflexivului clitic din componența verbului la diateza reflexivă, în structuri emfatiche: „duce acéle 2 păsări ca să facă preoții jărtvă, arătînd cu aceasta jărtva céia ce era să **se** facă *pre sine* tatălui pentru noi”: D/O, 31; „fieștecare om **să** iubește *pre sine* mai vîrtos decît toate lucrurile”: D/O, 53; „chemîndu-**se** *pre sine* mai mic”: D/O, 61; „**să** mărturisii *pre sine* întîi și mai mare păcătos”: D/O, 61; „Cei ce **să** cunosc *pre sine* avuț, acéia pot să dea daruri vrédnice unui

⁷⁶ Fragmentul mai amplu, care ne permite să încadrăm termenul *singur* în clasa adjectivelor pronominale de întărire, este, în manuscrisul copistului Efreim (1722-1725): „Că de am face cu acest mijloc bine vecinilor noștri, cum au făcut sfinții și cum ne învață sfințele *Scripturi*, sau mai vîrtos să zic, cum ne învață *singur* Hristos, carele este începutul și sfîrșitul tuturor, oare ce bine socotiț că am avea?”. Fragmentul analog din ms. 524 C, 1781, nu mai conține determinantul numelui *Hristos*: „Că de am face cu acest mijloc bine vecinilor noștri, cum au făcut sfinții și cum ne învață sfințele *Scripturi*, sau mai vîrtos să zic, cum ne învață / ____ / Hristos, carele este începutul și sfîrșitul tuturor, oare ce bine socotiț că am avea?”. În prima versiune, progresia spre climaxul secvenței discursive este redată prin cumul de procedee: atît explicit, prin propoziția incidentă [„sau mai vîrtos să zic”], cît și implicit, prin determinantul emfatic *singur* („însuși”), deosebit de bogat sub raport conotativ. În versiunea a doua, omiterea lui *singur* lasă conotația ultimului element din seria *sfinți* – *Scriptură* – *Hristos* să se sprijine numai pe expresia explicită, simplifică discursul și, în consecință, diminuează forța argumentației.

împărat și cei ce **să** cunosc *pre sine* învățaț, aceia pot să-i facă și căzuta laudă.”: D/O, 83; „păzitu-**s**-au *pre sine*, după puțință, curat și nevinovat”: D/O, 94; „**să** fac *pre sine* cum că sînt sfinți și drepti”: D/O, 135; „făcîndu-**se** *pre sine* ascultătoriu pînă la moarte”: D/O, 152; „**să** cunoștea *pre sine* a fi și mumă și slujnică”: D/O, 198; „**se** face *pre sine* rob”: D/O, 219; „**s**-au dat *pre sine*-ș în mîinile lui Navuhodonosor”: CVNT/O, 294; „*pre sine* să **să** facă vinovat”: ÎPTP/O, 356;

b) după o prepoziție, în contexte în care poate fi înlocuit de pronumele personal: „au tras *la sine* Hristos mulțimea”: D/O, 4; „au gonit *de la sine* o moarte ca aceasta”: D/O, 11; „încă și *de sine* uitîndu-ș fiind”: D/O, 14; „întu care nume Miriam [...] înelégem cum că cuprinde *în sine* trei lucruri”: D/O, 18; „l-au iubit [...] *ca* însuși *pre sine*”: D/O, 51; „dreptatea noastră înaintea lui Dumnezeu iaste ca cîrpa muierii ce are *pre sine*”: D/O, 96; „logodnica chiamă *cătră sine* pre iubitul mire”: D/O, 113; „cît iaste de iubitor *pre sine* omul”: D/O, 115; „au luat *spre sine* firea lui cea căzută”: D/O, 120; „au luat Dumnezeu *spre sine* firea omenească”: D/O, 121; „au greșit din slăbiciune, avînd *pre sine* trup”: D/O, 122; „Precum un tată din cești pămîntești, fiind *din sine* bune (sic) și drept...”: D/O, 174; „să se lepede *de sine*”: D/O, 206; „*la sine* adună florile bunătații”: CVNT/O, 242; „trage *la sine* toate materiile”: CVNT/O, 243; „trage pre toți *cătră sine*”: CVNT/O, 243; „o parte cuprinde *în sine* cîte se cuvin a face cel ce să pocăiaște”: ÎPTP/O, 351; „cele 12 alcătuirii ce cuprinde *în sine* sfîntul Simvol”: ÎPTP/O, 358.

Pronumele reflexiv *sine* apare cu rol emfatic și pe lîngă reflexivul clitic de persoana I: „să **ne** cunoaștem *pre sine*”: D/O, 104.

Gravitatea situației de comunicat impune, în unele cazuri, cumulul de elemente cu rol emfatic. În fragmentul „Fost-au lătrat, la cea mai de pe urmă, de cîțva jidovi carii s-au blestemat ei singuri pre sine, nici să mănînce, nici să bea, pînă nu vor ucide pre Pavel.” (D/O, 62), pronumele clitic din structura verbului la diateza reflexivă (*s-*) este „cuvîntul” cu rol denotativ în comunicare, suficient pentru transmiterea obiectivă a informației. Oratorul amplifică discursul, creînd *ad-hoc* „o serie sinonimică” ale cărei elemente trimit spre același referent extralingvistic: *ei – singuri* „înșiși” – *pre sine*, și, în felul acesta, imprimă

situației descrise caracterul de absurditate, de gest împotriva firii, cu atât mai condamtabil.

II.4.4.2. Apar în textele lui Antim și construcții cu forma accentuată a pronumelui reflexiv în dativ, însă distribuția lor este foarte redusă: „nu-1 omoară, ci-1 face *șie-ș* fiu și moștean în casa sa”: D/O, 109.

II.4.5. Pronumele și adjectivul pronominal posesiv

II.4.5.1. Pentru a evoca, în cadrul discursului, cea de-a treia instanță discursivă în calitate de posesor (singular) al unui obiect, Antim Ivireanul utilizează, în alternanță, posesivul⁷⁷ *său*, *sa*, *săi*, *sale* și pronumele personal *lui*, *ei*. Exemplele sînt numeroase pentru ambele opțiuni lingvistice:

a) posesiv: **său**: „al *său*”: AMA/O, 335, 338; „aproapele *său*”: D/O, 48, 54; „au urmat dascălului și învățătorului *său*”: D/O, 51; „duhovnicul *său*”: D/O, 101; „făcătoriuil *său* de bine”: CP/O, 388; „Fiiul *său*”: D/O, 107, 150, 195; „fratele *său*”: ÎPTP/O, 358; „înălțimea lăcașului *său*”: D/O, 22; „norodul *său*”: D/O, 160, 184; „pohtele sufletului *său*”: D/O, 95; „scăldarea neprețuitului *său* sînge”: D/O, 14; „sîngele *său*”: D/O, 71, 149; ÎB/O, 370; „vecinului *său*”: ÎPTP/O, 359; **sa**: „a *sa* bunătate”: D/O, 130; „a *sa* creștinătate”: D/O, 89 „a *sa* pildă”: D/O, 89, 118; „ființa *sa*”: D/O, 112; „lucrarea *sa*”: D/O, 121; „lumina *sa*”: D/O, 111; „mărirea *sa*”: D/O, 9; „mila *sa*”: D/O, 13, 15, 22;

⁷⁷ Din perspectiva celor mai noi abordări în gramatica limbii române, posesivul ridică probleme de încadrare morfologică. Astfel, „ca trăsătură tipic adjectivală, posesivul a păstrat din latină acordul în gen, număr și caz cu nominalul determinat [...]. Acordând prioritate acestei trăsături, posesivul poate fi interpretat în toate ocurențele ca *adjectiv posesiv* (s.n.), determinând un nominal direct (*caietul meu*) sau indirect, prin intermediul elementului *al* (*un caiet al meu*) sau determinând un pronume semiindependent (*Al meu a dispărut.*)”, vezi GALR 2005, I, p. 236; în același timp însă, posesivul manifestă și trăsături pronominale, ceea ce înseamnă că acesta „poate fi interpretat ca *formă de genitiv a pronumelui personal* (s.n.)”, vezi *ibidem*, p. 236-237.

„pronii *sa*”: D/O, 22; „ruda *sa*”: D/O, 24; „roada *sa*”: D/O, 53; „vîrsta *sa*”: D/O, 136; „voia *sa*”: D/O, 10; „vremea *sa*”: D/O, 53; „zidirea *sa*”: D/O, 198; **săi**: „îngerii *săi*”: D/O, 8, 120; „ucenicii *săi*”: D/O, 9; „ucenicilor *săi*”: D/O, 9; „vrăjmașii *săi*”: D/O, 109; **sale**: „mîinile *sale*”: D/O, 197, 198; „plata creștinătății *sale*”: D/O, 88; „maicii *sale*”: D/O, 198, 222;

b) pronume personal: **lui**: „dragostea *lui*”: D/O, 10; „feciorii *lui*”: D/O, 160; CVNT/O, 271; „fratele *lui*”: D/O, 9; „lumina dumnezeirii *lui*”: D/O, 4; „muiarea *lui*”: ÎPTP/O, 359; „obrazul *lui*”: D/O, 10; „ochii *lui*”: D/O, 210; „puterea *lui*”: D/O, 11; „sufletul *lui*”: ÎPTP/O, 358; „venirea *lui*”: D/O, 4; „vrăjmașul *lui*”: CVNT/O, 277; **ei**: „alsăurile *ei*”: D/O, 130; „cinstea *ei*”: D/O, 46; „Fiiului *ei*”: D/O, 18, 20; „numele *ei*”: D/O, 18; „pîntecele *ei*”: D/O, 42, 46; „prealuminatelor *ei* daruri”: D/O, 16; „sufletul *ei*”: D/O, 20; „trupul *ei*”: D/O, 20, 116; „vorba *ei*”: D/O, 24.

În general, în scrierile din a doua parte a epocii vechi se remarcă tendința de privilegiere a exprimării posesiei prin formele corespunzătoare ale pronumelui personal, „datorită clarității lor privind genul posesorului”⁷⁸. În textele mitropolitului nu am remarcat însă preferința pentru una sau alta dintre construcții ca urmare a nevoii de lămurire a textului. În schimb, Antim Ivireanul utilizează alternativ posesivul și pronumele personal pentru a evita redundanța și pentru a asigura dinamismul expresiei, în mod special în discursul oratoric: „Și mă rog bunătății *lui* și iubirii *sale* de oameni să-mi lumineze mintea ca să poci propovedui cuvîntul adevărului și să-mi întărească inima întru frica *lui*, ca să poci păstori cuvîntătoarea turma *lui* cea aleasă, caré o au răscumpărat, cu preascump sîngele *său*, din mîna vrăjmașului...”: D/O, 7; „las să laude alții lucrurile *lui* céle slăvite, alții să povestească cea preste firea omenească bărbăția sufletului *său*”: D/O, 156; „Și acela ce nu face un împărat cu norodul *său* și un tată cu feciorii *lui*, fără de rugăciune, v<r>eș să o facă Dumnezeu cu noi, netrăbnicii, din voința *sa*, fără de a ne ruga *lui*?”: D/O, 160; etc.

⁷⁸ IRLR 1997, p. 330; vezi și Iacob, *Limbajul biblic românesc*, II, p. 99.

De asemenea, ambele tipuri de construcții sînt folosite pentru exprimarea atît a posesiei în legătură cu subiectul propoziției (de exemplu, „**Domnul** nostru, învățînd pre sfinții *lui* ucenici, le zicea”: Pred. 1694, 3^r; „De va vrea **cineva** din iubitorii de Hristos creștini [...] ca să lase la sfîrșitul vieții *lui* niscare bani”, AMA/O, 344; – „dintru care [bani, n.n.] să rînduiască **obrazul** acela ce-i lasă, să se facă vreun fél de milostenie [...] pentru mîntuirea sufletului *său*”: AMA/O, 344; „pînă nu vor aduce scrisoare **fieștecarele** de la stăpînul *său*...: ÎB/O, 381), cît și atunci cînd relația de posesie vizează un alt element al enunțului (de exemplu, „folosul sufletescu ce iau pravoslavnicii creștini dintru ajutoriul *ei*” [al rugăciunii, n.n.], Pred. 1694, 3^v; „pentru răutățile *lui* [ale lui Ioahaz, n.n.] l-au luat faraon și l-au dus la Eghipet”: CVNT/O, 294; – „alții să povestească cea preste firea omenească bărbăția sufletului *său*” [a lui Dimitrie]: D/O, 156; „așa cere și Dumnezeu de la creștini [...] credinți și fapte bune; [...] de la fieștecarele după putința *sa*” [a fiecăruia, n.n.]: ÎB/O, 367).

II.4.5.2. Substantivele care desemnează relațiile de rudenie sînt însoțite atît de posesiv, cît și de pronumele personal, cu preponderența primei structuri: „cumnată-*sa*”: CVNT/O, 315; „fie-*sa*”: CVNT/O, 261, 300; „fiică-*sa*”: CVNT/O, 270, 307; „fiiu-*său*”: CVNT/O, 255; „fiiu-*său*”: CVNT/O, 252; „frate-*său*”: CVNT/O, 248, 311; „frățini-*său*”: CVNT/O, 256; „maică-*sa*”: D/O, 66, 73; CVNT/O, 271, 319; „mîne-*sa*”: CVNT/O, 264; „mumă-*sa*”: D/O, 123; CVNT/O, 280, 311; ÎPTP/O, 358; „nepoată-*sa*”: CVNT/O, 305; „soru-*sa*”: CVNT/O, 279; „tată-*său*”: CVNT/O, 275, 281, 286; „tătîne-*său*”: CVNT/O, 252, 280, 281; și „dîndu-ș fata *lui* domnului perșilor”: CVNT/O, 255; „Iacov și Ioann, fratele *lui*”: D/O, 9; „le aduce trei marturi, vrednici de crezut: pre Moisi, pre Ilie și pre Tatăl *lui* cel ceresc”: D/O, 77; „murind acolo și Thara, tatăl *lui*”: CVNT/O, 256; „pre fratele *lui* îl urăște”: D/O, 25, 54; „pre Ioann și pre Iacov, fratele *lui*”: D/O, 74.

II.4.5.3. În cazul în care posesorul este plural, Antim Ivireanul utilizează frecvent pronumele personal *lor*: „credința *lor*”: D/O, 24;

„dascălul *lor*”: D/O, 9; „fața *lor*”: D/O, 15; „inima *lor*”: D/O, 5; „lumina *lor*”: D/O, 10; „mîinile *lor*”: D/O, 5; „moșia *lor*”: D/O, 13; etc.

Foarte rar, am consemnat și posesivul *său* cu referire la instanța discursivă la plural: „Multe și alese lucruri trebuiesc a le săvîrși împărații cei buni și vrednici; iar mai vîrtos au datorie să păzească pre norodul *său* de armele și de stricăciunile vrăjmașilor”: D/O, 184. Este o normă arhaică, concuroasă de cea cu *lor* încă din prima perioadă a scri-sului literar românesc, și care, spre sfîrșitul epocii vechi, devine foarte rară⁷⁹. Motivul schimbării este tot nevoia de claritate.

II.4.5.4. La fel ca în structura atributelor substantivale genitivale, *al*, *a*, *ai*, *ale* este formant variabil și în structura posesivului („un coleg *al meu*”, „o idee *a mea*”, „acești prieteni *ai mei*”, „niște poezii *ale mele*”⁸⁰), după norma variantei literare munteneste:

al: „ăst fiu *al său*”: D/O, 198; „și fieștecăre pre *al său* bărbat să-l aibă”: ÎB/O, 374; „*al nostru* de obște de mult bine făcător, Io Costandin Basarab voevod”: D/O, 8; „acest lucru mare *al vostru*”: ÎB/O, 366;

a: „după *a mea* proastă socoteală”: D/O, 18; „această puținică *a mea* cucernică scrisoare”: D/O, 232; „Eu (cutarele) cu *a mea* mîină am iscălit și-am întărit această *a mea* diată și cu *a mea* pecete am pecetluit”: CP/O, 393; „pentru multa *a noastră* mîndrie”: D/O, 104; „cu aciastă scrisoare *a noastră*”: CP/O, 388; „cea deșartă viață *a voastră*”: D/O, 7;

ai: „100 de ani *ai miei*”: CVNT/O, 252; „acești frați *ai miei*”: AMA/O, 339; „acești moștenitori *ai miei*”: CP/O, 392;

ale: „aflări *ale mele*”: D/O, 215; „neputințe și nevoi *ale noastre*”: D/O, 72.

⁷⁹ ILRL 1997, p. 330.

⁸⁰ Interpretate ca adjective pronominale dezvoltate în tradiția gramaticii românești.

II.4.6. Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ

II.4.6.1. Pronumele și adjectivul demonstrativ de apropiere este utilizat în textele lui Antim Ivireanul în conformitate cu norma literară generală în epoca veche (cu formele etimologic compuse, de origine maramureșeană⁸¹, care au intrat și în limba literară modernă ori cu cele care prezintă encliza particulei *-ș(i)*):

m. sg. N-Ac: *acesta – acest: acesta*: C, 1^v; „*acesta* iaste lucrul cel dintîi”: D/O, 3; „*acest* ceasoslov”: C, 1^r; „*acest* Osie au fost împărat”: CVNT/O, 290; „într-*acestaș* chip”: AMA/O, 325; „*acestași* evanghelist”: CL, 5^r;

f. sg. N-Ac: *aceasta – această: „în leagea véche, și într-această noao”*: Pred. 1694, 2^r; „*aceasta* [...] au adunat mai multă folosință” și „pre *această* besearicească organă”: Pred. 1694, 4^v; „să trăiești [...] într-*această* viață”: Pred. 1694, 5^r; „*Aceasta* o am zis cînd m-am făcut mitropolit”: D/O, 3; *această*: C, 1^v; „*această* stepănă”: D/O, 6;

m. pl. N-Ac: *aceștia – acești: „aceștia* era din toți părinții legii vechi mai ales și mai mari”: D/O, 11; „copii *aceștia* să fie din cei ce învață cu mila beséricii”: AMA/O, 344; „după cum pohtesc oamenii *acești*”: D/O, 43; „au cinstit pre *acești* 2 proroci”: D/O, 78; „Acéștia voesc să facă *acești* moștenitori ai miei...”: CP/O, 392;

f. pl. N-Ac: *acestea – aceste: „au tras la sine Hristos mulțimea cu unele ca acéstea”*: D/O, 4; „*acéstéa* (sic) sînt teméele creștinătății”: D/O, 23; „așa precepînd cuvintele *acéstea*”: D/O, 104; „*acéste* bunătăț ale sufletului”: D/O, 47; *acéștia*: CL, 6^r;

m. sg. G-D: *acestuia – acestui: „pe vremea acestuia să aderează să fie murit Adam”*: CVNT/O, 249; „să supue voința lor supt voia *acestuia* unuia singur”: D/O, 151; „dragostea mîntuitorului *acestuia*”: D/O, 11; „cu setia acestui pahar să lucra mîntuirea sufletelor”: D/O, 13; „umbra acestui soare”: D/O, 58; „aducerea moaștelor *acestui* sfînt”: CP/O, 388; „în scaunul domniei *acestuia* de Dumnezeu păzit pămînt”: C 1715, 2^r;

⁸¹ Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 319-320.

m., f. pl. G-D: *acestora* – *acestor*: „Împotriva *acestora* hiara are pururea acéiaș inimă”: D/O, 219; „Șapte faceri de bine împotriva *acestora*”: ÎB/O, 377; „tîlcul *acestor* cuvinte”: D/O, 34; „în urma *acestor* împărați n-au mai fost alt împărat la Eghipet, fără numai Cleopatra, caré biruindu-să de Antonie, s-au mutat împărăția Eghipetului la Roma.”: CVNT/O, 307.

Antim Ivireanul nu utilizează formele etimologic simple *ăsta*, *asta*, *ăștia*, *astea*, *ăștuia*, *ășteia*, *ăștora*, deși ele caracterizează și în epoca aceea graiurile muntenesti (pe lîngă cele din Banat și Ardeal). Reticența față de aceste forme nu este evidentă numai la cărturarul muntean; cele mai multe texte literare din epoca veche nu conțin acest fapt de limbă, și chiar și în documente (scrieri considerate neliterare) pronumele sau adjectivul demonstrativ simplu este ocolit⁸².

II.4.6.2. Pentru pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ de apropiere la femininul singular de G-D, forma normală în epocă (pe tot teritoriul românesc, poate cu excepția Maramureșului, zona în care a fost elaborat *Manuscrisul de la Ieud*, în care este atestată pentru prima dată forma analogică, cu [st]: *acestei*⁸³) este cea etimologică, cu [șt], și apare firesc și la Antim Ivireanul⁸⁴: *aceștia* – *aceștii*: „scîrbele robiei cei vavilonești a lumii *aceștia*”: D/O, 7; „fierbințeala dragostei *aceștia*”: D/O, 9; „arătarea *aceștii* faceri de bine”: D/O, 107; „mărirea *aceștii* înfricoșate înfrumusețări”: D/O, 150.

⁸² Gheție, BD, p. 162.

⁸³ C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor românești*, p. 37.

⁸⁴ Forma *acésteia* din textul din D/O, 113 reprezintă o grafie greșită a demonstrativului feminin plural în N-Ac: „De aici lesne iaste a înțelege ce pohtêște de la noi pricina *aceștii* sfinte vremi: pohtêște nevoința sfințelor rugăciuni, laude dumnezeesti, mulțemite pentru binele ce am luat de la Dumnezeu, împărțirea milosteniei, posturi, împreunare adese cu preasfintele taine, curățeniia sufletului, carele *acésteia* toate gătesc sălaş întru inimile noastre, spre venirea Domnului și ne îndeamnă spre faceri de bine.”.

Din graiurile nordice, prin intermediul unor scriitori ardeleni și moldoveni, forma analogică⁸⁵ a intrat în limba literară, mai întâi în Țara Românească (grație concepției lui Ion Heliade Rădulescu) și mai târziu în Moldova și Transilvania. Procesul generalizării formei analogice este considerat încheiat pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în toate provinciile, fapt susținut de prevederile gramaticilor românești de după 1850⁸⁶.

II.4.6.3. Pronumele și adjectivul demonstrativ de depărtare este utilizat de către Antim Ivireanul cu formele etimologic compuse:

m. sg. N-Ac: *acela* – *acel*: „Fericit dară adevărat iaste *acela* carele...”: Pred. 1694, 2^v; „cel ce are dragoste cătră aproapele său și-i pohtëște binele, *acela* face toate poruncile lui Dumnezeu”: D/O, 54; „cu gând ca *acela*”: D/O, 39; „greul *acela*”: D/O, 28; „*acel* vestitor”: CVNT/O, 278; „noi am hotărît *acel* venit al casei să fie al săracilor”: AMA/O, 329;

f. sg. N-Ac: *aceea* – *acea*: „Aceasta este Raav curva, *acéia* care au scăpat din pierzarea Ierihonului”: CVNT/O, 271; „besérica *acéia* era închipuirea ceriului”: D/O, 42; „va rămînea pînă în sfîrșit întru *aceea* predeapsă (sic)”: CP/O, 389; „*acea* puțină vrême”: D/O, 13;

m. pl. N-Ac: *aceia* – *acei*: „cei ce să cunosc pre sine învățaț, *aceia* pot să-i facă și căzuta laudă”: D/O, 83; „ce doriia sfinții *aceia* părinți, noi avem”: D/O, 112; „i să socotesc lui și *acei* ani în canon”: D/O, 237; „petrecîndu-să *acei* împărați, s-au rădicat chivernisitori Rîmului ipaț”: CVNT/O, 315.

f. pl. N-Ac: *acelea* – *acele*: „Și carele dintr-*acélea* îț va da îndemînă, fă că *acéia* iaste milostenie...”: D/O, 103; „sufletele *acélia*”: D/O, 12; „*acélea* stihii”: D/O, 68;

m. sg. G-D: *aceluia* – *acelui*: „*Acela*, adevărat, nu iaste preot, ci iaste singur Iuda și vînzător lui Hristos și nu i să va erta nici popei, nici

⁸⁵ Vezi explicația apariției acestei forme la C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor românești*, p. 45-49.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 44.

aceluia”: D/O, 55; „cu darul *aceluia* vei birui”: D/O, 86; „omului *aceluia* nu-i iartă Dumnezeu lesne păcatul”: D/O, 122; „rămînem și noi pârtaș 5 *acelui* păcat”: D/O, 124;

m., f. pl. G-D: *acelora* – *acelor*: „să plătească prețul *acelora*”: AMA/O, 337; „istoriile vremilor *acelora*”: CVNT/O, 250; „stăpînii *acelor* țigani”: ÎB/O, 381.

Formele din seria etimologic simplă (*ăla, aia, ăia, alea*), obișnuite în vorbirea din Țara Românească, nu apar în textele mitropolitului muntean.

II.4.6.4. Ca și în cazul demonstrativelor de apropiere, pentru genitivul și dativul pronumelui demonstrativ de depărtare la feminin singular se utilizează, conform normei generale, forma etimologică *aceiia* – *aceii*: „taina aceasta [...] iaste ca un aravon *aceii* măriri ai împărăției ceriului”: D/O, 78; „socoteala *aceii* osînde”: D/O, 224; „pomenirea mîntuirii *aceiia*”: CVNT/O, 306.

II.4.6.5. Potrivit normei literare sudice, în textele lui Antim Ivireanul pronumele demonstrativ semiindependent⁸⁷ are forme variabile după gen și număr: *al, a, ai, ale*, după cum urmează:

al: „suspînă vecinul pentru căci îi ține *al* său și nu ascultă”: D/O, 143; „Iară de vei vrea să faci și anul luminii întocma cu *al* soarelui”: CVNT/O, 251; „iaste volnic pre *al* său”: D/O, 228; „de va vrea el să lase *al* său de bunăvoia lui casei”: AMA/O, 335; „să aibă voie să facă cu *al* său ce va vrea”: AMA/O, 338; „să lase la Mitropolie dintre *al* său”: AMA/O, 338; „unul iaste chiar *al* nostru, carele-l facem noi înșine, iar altul iaste păcatul cel striin”: D/O, 124;

a: „și nu numai singură mărirea lui Hristos veseliiia ochii uce-
nicilor, ce și *a* lui Moisi și *a* lui Ilie”: D/O, 11;

⁸⁷ În GALR 2005, I: 234-236, 247-248.

ai: „să vă întărească și pe dumneavoastră, de la mic pînă la mare, împreună cu toți *ai* dumneavoastră”: D/O, 8; „Și, întorcîndu-să îndată la *ai* lui, au plecat asupra vrăjmașilor.”: CVNT/O, 270;

ale: „caré legiuiaște *ale* vieții și arată *ale* politiciii”: Pred. 1694, 4^r; „cuvintele acéstea sînt *ale*⁸⁸ sfîntei *Evanghelii*”: D/O, 9; legînd cu funii pre moaviténi, pre idumei și pre filistiimi, i-au aruncat în ocne de sare și ce-au fost *ale* lor le-au împărțit la *ai* lui: CVNT/O, 279; „să amestecă întru *ale* noastre”: D/O, 28.

Foarte rar, pronumele semiindependent apare cu forma nordică, invariabilă *a*: „cu cinstit sînge ca *a* unui miel”: D/O, 7; „capetele șerpilor, adecă *a* dracilor”: D/O, 68.

II.4.6.6. Pronumele demonstrativ semiindependent⁸⁹ feminin *cea* are la genitiv-dativ forma etimologică *cei* (*ceii*) (< lat. *ecce* + *illaei*), singura cunoscută în epoca veche: „împăratul tău vine la tine blînd și șezînd pre asin și pre mînz, fiul *cei* de supt jug”: D/O, 106 (și D/O, 183).

II.4.6.7. Morfemul *cel/cea* este folosit frecvent cu rol emfatic și de individualizare: „mă arătu și eu [...] cătră *cei* meșteri și iscusiti și înțelepți și nevoitori tipografi”: Posft. 1693/O, 397; „înțelepciunea *cea* ce șade într-un scaun cu Dumnezău” și „*cei* 3 prunci au stinsu putearea focului”: Pred. 1694, 2^v; „de *cele* viitoare năpăști să mîntuiaște”: Pred. 1694, 3^r; „cunoscînd *cea* preste măsură putere a sfîntei rugăciuni”: Pred. 1694, 3^v; „prorocéște *ceale* fiitoare” și „armă înfricoșărilor *celor* de noapte”: Pred. 1694, 4^r; „viața *cea* cerească”: Pred. 1694, 4^v; „*cea* din tot sufletul și den toată inima a mea voie și osîrdie”: Pred. 1694, 5^r; „Toată zidirea [...] cîtă s-au făcut de *cea* adîncă a lui Dumnezău înțelepciune”: Ded. 1694/O, 398; etc.

⁸⁸ În structuri de acest tip, valoarea morfologică a lui *al*, *a*, *ai*, *ale* este interpretabilă: pronume semiindependent, substitut al nominalului elidat, sau element relațional; vezi GALR 2005, I, p. 235-236.

⁸⁹ GALR 2005, I, p. 245-246.

II.4.7. Pronumele de cuantificare

Din categoria pronumelor cu statut de cuantificatori, adică a pronumelor „care exprimă raportul parte – întreg”⁹⁰, fac parte două tipuri pronominale: pronumele nehotărît și pronumele negativ.

II.4.7.1. Pronumele și adjectivul pronominal nehotărît

II.4.7.1.1. Pronumele nehotărît *cineva* este normă în textele lui Antim Ivireanul, după norma literară sudică din a doua perioadă a epocii vechi: „Pătîmêște *cineva* rău, să să roage. Petreçe *cineva* bine, să cînte”: Pred. 1694, 4^f; „*cineva* să scrie vrînd să răspunză pentru adevărul”: CL, 2^f; vezi și CVNT/O, 267, 276; D/O, 11, 23, 24, 25, 26, 31, 33, 38, 39, 43, 54 etc.; AMA/O, 328, 330, 331, 336; etc.

Alături de forma literară în Muntenia în secolul al XVII-lea, apare și forma veche, al cărei teritoriu de întrebuintare literară tindea să se restrîngă spre nord, *neștine* (< lat. *nescio quem*): „cu ce gură va putea *neștine* să grăiască”: D/O, 11; „nu iaste cu puțință nu zic să socotească, ce nici cu mintea să gîndească *neștine*”: D/O, 19; „nu iaste cu puțință a trăi *neștine* pre pămînt fără de hrană”: D/O, 23; „De mă iubește *neștine*, cuvîntul meu va păzi”: D/O, 25; „întîi iaste să crează *neștine* în Dumnezeu”: D/O, 25; „mai rea moarte, decît a fi *neștine* prin păcat despărțit de Dumnezeu, nu iaste alta”: D/O, 35; „de ar face *neștine* toate bunătățile lumii și smerenie să nu aibă, toate-s pierdute”: D/O, 48; „De nu să va naște *neștine* din apă și din duh”: D/O, 90. Fără să integrăm cuvîntul în fragmentele în care este folosit, precizăm că pronumele nehotărît *neștine* mai apare în didahii la D/O, 92, 99, 113, 123, 135, 209, 222 (de două ori), 224. În alte texte am consemnat cuvîntul în: „De s-ar întîmpla să-m zică *neștine*”: CL, 3^f; „a face *neștine* fapte vrédnice ale pocăinții”: ÎPTP/O, 356; într-un citat, în ÎB/O, 362: „De nu să va naște *neștine* din apă și din duh, nu va putea să între întru împărăția lui Dumnezeu”; „de va lăsa *neștine* vreo milă”: AMA/O, 326; 372.

⁹⁰ GALR 2005, I, p. 253.

La Antim Ivireanul, *cineva* și *neștine* formează o serie sinonimică, îndreptățită în conștiința lingvistică a cărturarului de alternanța lor în unele texte religioase și ale cronicarilor, *Biblia* de la București fiind un bun exemplu pentru acest fapt⁹¹. Uzul obișnuit al vremii impunea însă varianta *cineva*, fapt dovedit de ocurențele exclusive ale acesteia în ms. 4389, versiunea muntenească manuscrisă a textului biblic.

II.4.7.1.2. Paradigma pronumelui nehotărît este completată de formele pronominale și ale adjectivului pronominal *fiștețecare*: CL, 13^v; D/O, 18, 23, 24, 53, 58, 89, 97, 101, 105 etc.; *fiștețecarele*: 8, 14, 35, 45, 90, 115 etc.; *fiștețecăruia*: CVNT/O, 241; și de pronumele *fiștețecine*: CL, 18^v; D/O, 73, 98, 124, 196, 226, 231.

Nu am înregistrat forma literară astăzi *fiștețecare*. De asemenea, Antim Ivireanul nu utilizează nici pronumele *careși* și *cineși* („fiștețecare”), cîndva literare, dar care mai erau utilizate în vremea sa cu o oarecare consecvență în Moldova.

II.4.7.1.3. Formele mai vechi ale pronumelui nehotărît *vericine* și formele *verice*, *vericare* și *vericît*, cu utilizare pronominală și adjectivală, au o frecvență însemnată:

vericine: CP/O, 389;

verice: D/O, 23, 28, 33, 48, 61, 189; AMA/O, 345; ÎPTP/O, 355; ÎB/O, 376, 378, 379, 380, 381; CP/O, 392, 393; *veri ce*: AMA/O, 334, 336, 343, 344, 345; ÎB/O, 377; *verce*: D/O, 80; *ver ce*: D/O, 132;

vericare: ÎB/O, 379; CP/O, 389; *vericarele*: CP/O, 391; *vericari*: ÎB/O, 381;

vericîte: ÎPTP/O, 354.

Cînd structura sintactică în care apare pronumele sau adjectivul nehotărît se realizează cu o *prepoziție*, aceasta apare între elementele componente ale unității pronominale, punîndu-i în evidență forma

⁹¹ Vezi *Indicele de cuvinte* pentru *Facerea*, *Ieșirea* etc.; vezi și Arvinte, ST.L.FAC., p. 76; idem, ST.L.EX., p. 21 etc.; Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 106.

internă și demonstrînd (ca și în cazul compuselor cu *ori*, din alte texte vechi) că „elementele constitutive nu își pierduseră definitiv autonomia lexicală și gramaticală”⁹²: [**ver(i)**] (< lat. **velis* (ind. prez, pers. a II-a, a verbului **volere*)⁹³ + **pronume**): „îndată să tămăduia **ver de ce** boală ar fi fost”: D/O, 24; „să ne ferim **veri cu ce** mijloc am putea, de păcate”: D/O, 101; „**veri cu ce** mijloc voiu eși”: D/O, 233; „**veri cu ce** mijloc ar putea”: AMA/O, 338; „**veri cu ce** mijloc s-ar putea”: ÎB/O, 382; **veri cu ce** alt mijloc: CVNT/O, 242); „cei ce vor milui această besérică [...], au **veri cu ce** fêl de milă”: AMA/O, 335; „îndată să tămăduia, **ver de ce** boală ar fi fost”: D/O, 24; „să se mîntuiască **veri de ce** nevoie”: ÎB/O, 376; „Din cîți bani să vor lua **veri de pe ce** venit al besérecii...”: AMA/O, 340; „pentru ca să nu stea banii fără spor, **veri din care** răfet sau breaslă vor vrea să ia cu dobîndă [...], să se dea cu zapis”: AMA/O, 344; „célialalte să le vînză neapărat **veri din ce** ar fi și ar avea”: CP/O, 389; „acea scrisoare să o țineți foarte cu seamă bună la voi, **veri la carele** s-ar întîmpla”: ÎB/O, 381; „Să nu ne trufim întru inimile noastre, **veri pentru ce** bine am face...”: D/O, 72.

Formele cu *ori-* sînt puține în textele lui Antim Ivireanul: „*orice* vei face”: D/O, 236; „*oricare* din moștenitorii miei”: CP/O, 392; „*tot oricarele* va chema numele Domnului, să va mîntui”: D/O, 178. Remarcăm în ultimul exemplu combinarea (bizară) a doi cuantificatori universali: *tot* și *oricarele*, procedeu ce are ca afect sublinierea ideii de aplicare universală a principiului biblic („*Tot omul/Fiecare om/Toți* (cei) care va/vor chema numele Domnului...”).

II.4.7.1.4. Pronumele și adjectivele pronominale compuse cu *oare* (< lat. *volet*) de tipul *oarecine*, *oarece*, *oarecare* sînt, de asemenea, în număr mare:

oarecine: „acest Antipatru, pîrîndu-1 *oarecine* cătră împăratul”: CVNT/O, 317;

⁹² Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 828.

⁹³ Cf. Ivănescu, ILR 2000, p. 241; Philippide, *Originea romînilor*, II, p. 40.

oarece: „Că înălțimea fetei, înălțat lucru, *oarece* întreba și veselii mării, vesel *oarece* și frumos lucru poftii.”: D/O, 12; „*oarece* dulceță”: D/O, 38;

oarecare (și cu forme variabile): „*oarecare* zile”: D/O, 3; „o bucurie *oarecaré*”: D/O, 10; „*oarecare* om”: D/O, 58; „*oarecare* întinăciuni”: D/O, 59; „altă *oarecare* zidire”: D/O, 61 (într-un citat); „*oarecare* lucru”: D/O, 107; „*oarecare* podoabă”: D/O, 175; „de ar fi început puțin *oarece* cutremurul”: D/O, 177; „vreo soție *oarecare*”: D/O, 187; „*oarecare* daruri”: CVNT/O, 242; „*oarecare* ajutoriu”: AMA/O, 327; „*oarecare* spurcate guri”: ÎPTP/O, 352; „alte *oarecare* cuvinte”: ÎPTP/O, 375; „alte *oarecare* moșcești învățături”: ÎPTP/O, 361; „o frumusețe *oarecaré*”: D/O, 10; „altă slavă *oarecarea* mai mare”: D/O, 107; „Vedeț, dară, ce soții alése are și cum să aseamănă în *oarecarele*”: D/O, 77; „un om *oarecarele*”: D/O, 128; „un preot *oarecarele*”: D/O, 168; „*oarecari* despărțeli” și „*oarecari* sémne”: D/O, 141; „aducînd *oarecarii* o scrisoare”: D/O, 171.

Antim Ivireanul nu folosește variantele *v(o)arecine*, *v(o)arece*, *v(o)arecare*, rare, de altfel, în general, în secolul al XVII-lea.

II.4.7.1.5. Termenul *cutare* (< lat. *eccum talis*) este utilizat frecvent, ca marcă a discursului în stilul administrativ: în *Izvodul dieșii*, CP/O, 392 și 393: „eu (*cutarele*), feciorul (*cutăruia* din *cutare* loc) am socotit”, „să-și ia soția mea cea după lege (*cutarea*) zéstrele”, „să plătească datoriile ce sînt dator (*cutăruia* și *cutăruia* cu zapise ori fără zapise)”, „fiii și moștenitorii miei cei adevărați (*cutare*, *cutare* și *cutare*) să împartă toată avéria mea”, „(*cutare*) să-și ia partea lui, iată ce și iată ce. Și (*cutarele*) iată ce și iată ce. Și (*cutarele*) iată ce și iată ce”, „ert pe credincios robul meu (*cutarele*) din robie și pe credincioasa roaba mea (*cutarea*)”, „dăruesc (*cutăruia*)”, „mîna mea au scris, înaintea acestor mărturii vrednice de credință, carii s-au aflat de față (*cutare*, *cutare*, *cutare*, *cutare*, *cutare*, *cutare*, *cutare*, *cutare*)”, „eu (*cutarele*)”, „eu (*cutarele*)”; „Făcutu-se-au această foiță de zéstre ce s-au dat fiicei noastre (*cutăriia*).”: CP/O, 394.

În indicațiile tipiconale de slujbă este, de asemenea, folosit: „Și așa zic și eu [...] cătră dumneata (*cutarele*) și cătră cელიალalte rudeniî”:
D/O, 188 (cf. D/O, 193); „fericit fratele (*cutarele*) ce au murit”:
D/O, 223, 225; „fratele nostru (*cutarele*) s-au dezbrăcat”:
D/O, 225; „să se pomenească la toate slujbele cu glas mare într-acesta chip: (Încă ne rugăm pentru [...] lăsarea păcatelor robilor lui Dumnezeu *cutare* și *cutare* [...])”:
AMA/O, 342.

II.4.7.1.6. Pronumele și adjectivele pronominale nehotărâte de tipul *unul*, *altul* au, în general, forma articulată, după norma literară generală în epoca veche: „au tras la sine Hristos mulțimea cu *unele* ca acestea”:
D/O, 4; „de la mine va să vă ceară pre toț, iar nu de la *alții*”:
D/O, 28; „cu une cuvinte chiamă pre *unul* și cu *altele* pre *altul*”:
CL, 8^v.

Rar, apare și forma nearticulată, ca în exemplul din CL, 8^v: „cu *une* cuvinte chiamă”. În prima perioadă a epocii vechi, asemenea forme se întâlneau ceva mai frecvent, însă au fost întotdeauna inferioare, din punct de vedere numeric, celor articulate. În vremea lui Antim Ivireanul, ele se întâlnesc mai ales în textele moldovenești, dar nici acolo nu constituie norma dominantă⁹⁴. Au totuși o rezistență deosebită în această arie culturală, întrucât apar și după 1800⁹⁵.

II.4.7.2. Pronumele și adjectivul pronominal negativ

Norma literară muntenească a vremii impunea utilizarea pronumelui negativ *nimeni* cu această formă ori cu elementul deictic adverbial *-a*, iar aceasta este și cea mai frecventă formă din textele lui Antim Ivireanul:

nimeni: ÎB/O, 379, 380; CP/O, 389, 394; D/O, 28, 29, 30, 35, 38, 43, 47, 69, 103, 125, 128, 161, 162, 165, 168, 172, 181, 192, 193, 200, 204, 205, 206.

⁹⁴ IRL 1997, p. 129, 331.

⁹⁵ Vezi Doina Marta Bejan, *op. cit.*, p. 70.

nimené: CL, 3^v; D/O, 4, 20, 41, 42, 80, 90, 104, 145, 205, 206, 207, 227, 228, 229; CVNT/O, 265; AMA/O, 334, 339; ÎPTP/O, 356; ÎB/O, 382; CP/O, 390.

Pe lângă formele de mai sus, am notat și forma *nimé*: CL, 1^f, atestată în epoca veche în documente din toate regiunile țării, inclusiv din Țara Românească, dar, cu precădere, în Moldova (unele zone), în Banat-Hunedoara și în Oltenia⁹⁶.

Într-un caz, apariția uneia sau a alteia dintre forme este discutabilă. În cuprinsul didahiilor, editorul Gabriel Ștrempel este indecis cu privire la forma utilizată de către mitropolit în originalul astăzi pierdut. Avînd ca text de bază copia din 1722-1725, a grămăticului Efrem, realizatorul ediției din 1962 notează în *Cuvînt de învățătură la dumineca lăsatului secolui de brînză*, p. 170, r. 21: „că nu s-au făcut *nimea* învățat”; iar la subsolul paginii, dă forma din copiile ulterioare: *nimeni*: ms. 549 B și ms. 524 C. În schimb, în ediția din 1972, care are la bază tot manuscrisul lui Efrem⁹⁷, apare pronumele literar *nimeni*, după copiile tîrzii; la subsol este trecută însă și varianta *nime*⁹⁸. Probabil că realizatorul ediției din 1972 a considerat imposibilă apariția formei *nimea*, proprie mai degrabă zonelor nordice, în limba mitropolitului muntean, a considerat-o o intervenție a copistului Efrem și a înlocuit-o cu termenul muntenesc de drept, literar, validat de copiiștii din secolul al XVIII-lea. Pronumele *nimea* din discursul oral al lui Antim nu ar fi însă unica apariție în textele care au legătură cu mitropolitul, căci și în *Carte sau lumină...* există această formă. Nu avem date certe care să-l indice pe traducătorul (e posibil ca acesta să fi fost Antim Ivireanul însuși) sau pe diortositorul aceluia text, deci pe cel care a introdus termenul, dar tipograful este „smeritul întru ieromonahi Anthim Ivireanul” (CL, fl.), care a *păstrat* forma la tipar. Acest lucru, coroborat cu faptul că, după informația lui Ion Gheție și Al. Mareș, *nimea* era utilizat și în Oltenia și Muntenia, ne îndreptățește să credem că Antim cunoștea forma, deși

⁹⁶ Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 240.

⁹⁷ Vezi Gabriel Ștrempel, *Notă asupra ediției*/O, LXI.

⁹⁸ Vezi D/O, 101, r. 23.

aceasta nu făcea parte din obișnuința sa lingvistică; și că în originalul predicilor sale a utilizat, accidental, varianta *nimea*, în locul asupra căruia Gabriel Ștrempel a revenit în realizarea ediției din 1972.

Precizăm aici că pronumele negativ apare în exprimarea cărturarului muntean în construcții cu dublă negație. În secolul al XVII-lea, aceasta este norma respectată de cele mai multe texte literare românești, bisericești și laice⁹⁹. Totuși, în vremea lui Antim Ivireanul mai sînt consemnate structuri cu negație simplă, explicabile prin prisma calității textului de traducere sau scriere originală și, de asemenea, din perspectiva autorului lor. În textele bisericești¹⁰⁰, în general, lipsa cumulului de negații este reflexul situației impuse în limba primelor traduceri cultice din slavonă, limbă în care existau „și asemenea construcții (pe lîngă cele cu dublă negație), și care sînt de cele mai multe ori calcuri după greacă”¹⁰¹. În texte laice¹⁰², precum cele ale lui Constantin

⁹⁹ IRLR 1997, p. 374.

¹⁰⁰ Vezi, de exemplu, „*nimeni cu noi iaste*”: MLD, I/31.44; „*știind pentr-însul nemică*”: MLD, I/39.23.

¹⁰¹ I. Rizescu, *Cu privire la dubla negație în limba română*, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 477; Densusianu, ILR, II, p. 254; cf. Georgeta Ciompec, *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, în SCL, XX (1969), nr. 2, p. 203, care consideră că „această modalitate de a exprima negația a fost moștenită din latină și că textul slavon a contribuit doar la «fixarea» ei, în anumite cazuri, fără a-i fi model exclusiv”.

¹⁰² De pildă: „*nici cum, nici de nici o parte ajutor iaste, nici știință de la alții, sau pomenire măcară să află*”: CM, I/3; „*nici o țară, nici un pământ au putut sta împotriva lor*”: CM, I/12; „*Că nici un rod osebit de oameni în véci poate rămînea în lume, nici feliurile limbilor în mii de ani tot acélea neschimbate și nemutate pot sta. Că nimic supt soare iaste stătătoriu, ci toate cîte sînt, în curgere și în mutări sînt zidite de vécinica lui Dumnezeu înțelepciune și putere*”: CM, I/53-54; „*ca cum nici ar fi fost*”: CM, I/75; „*nimica inimii și-au izbîndit*”: CM, II/57; „*nimini den cîți auziia a să milostivi spre dînșii era*”: CM, II/59; „*nimini den creștini poate zice*”: CM, II/59.

Cantacuzino și Radu Greceanu, negația simplă este de proveniență latină și, ceea ce este posibil pentru Constantin Cantacuzino, italiană¹⁰³.

La mitropolitul muntean, de regulă, *nimeni* este însoțit de aspectul negativ al verbului: „*nimeni să nu socotească*”: D/O, 28; „**de n-au fost nimeni** să vă învețe”: D/O, 28; „**nu va putea nimeni** să auză nimic de folos”: D/O, 29; „Acest sicriiu *pre nimeni* nu uraște, *pre nimeni nu gonéște*, *de nimeni nu să scîrbéște*, nici să ferește a duce cele mîntuitoare și *pre nimeni nu face* părtaş stricăciunii”: D/O, 30; „*nimeni să nu-1 strice*”: D/O, 35; „**nu s-au făcut nimeni** ucenic bună-tăților din cei ce s-au îndestulat în mîncări”: D/O, 38; „a face rău **n-avem** îndemnător *pre nimeni*”: D/O, 38; „*nimeni nu mînca* cu el”: D/O, 43; „**nu s-au udat nimeni**”: D/O, 69; „**nu s-au făcut nimeni** învățat sau înțelept, din cei ce s-au răsfățat în mîncări”: D/O, 101 etc.; „**să nu ia nimenea**, nimic, din prada Ierihonului”: CVNT/O, 265; „**de nu va avea pre nimenea**”: AMA/O, 334; „**să nu îndrăznească nimenea** din dumnealor să strice”: AMA/O, 339; „făr’ de voia duhovnicului lui **să nu cuteze nimenea** să să cuminece”: ÎPTP/O, 356; „*nimeni* din voi din preoți **să nu îndrăzniți** a despărți bărbat de muiare”: ÎB/O, 379; „Și mai în scurt preot străin *nimeni*, nicidecum, **să nu-1 priimească**, fără de cartea noastră”: ÎB/O, 380; „*nimenea* din voi **să nu îndrăznească** să facă beserică undeva pînă nu veți lua blagoslovenie de la arhierul locului”: ÎB/O, 382; „într-alt chip **nu să va putea hirotoni nimeni**”: CP/O, 389; „**să nu afle nimenea** pricină să zică că au pierdut-o”: CP/O, 390; „după preoție cîți copii va face **să nu mai fie volnic nimeni** să-i rumânească că sînt slobozi”: CP/O, 394.

II.4.8. Pronumele relativ

II.4.8.1. Pronumele relativ *care* apare atît cu forme articulate, la nominativ și acuzativ, oglindind norma textelor literare din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, cît și cu forma invariabilă.

¹⁰³ Mioara Avram, *Particularități sintactice neromânești în diferite momente ale evoluției limbii române literare*, în SCL, XXVI (1975), nr. 5, p. 460.

m. sg. **carele**: „David împărat și prorocul, *carele* și nici să află, den multe feliuri de nevoi și supărări s-au izbăvit”: Pred. 1694, 2^v; „Fericit [...] iaste acela *carele* de pururi se îndeletnicéște cu sfintele scripturi”: Pred. 1694, 2^v-3^f; „Domnul și mîntuitorul lor, de *carele* mult prorocise”: D/O, 11; „au sădit lemnul acela la mormîntul lui Adam, despre cap, *carele* s-au făcut copaci mare”: CVNT/O, 246; „feciorul lui Mathusala, *carele* era al șaptelea după Adam”: CVNT/O, 248; „Cade-să a ști că anul iaste în doao feliuri: iaste anul soarelui, *carele* în 12 luni își face călătoria sa și acestui an urmăm noi <și> iaste și anul lunii, *carele* cu 12 încunjurături ale ei, își vine la locul său”: CVNT/O, 251; „egumenul *carele* va fi după vremei”: AMA/O, 344; „*carele* ești fiul ce ale al besearcii”: C, 1^f; etc.; dar **care**: „pre *care* cuvînt”: CL, 36^f; „Domnul Iisus, de *care* ei mult doriaa”: D/O, 11 „Stăpînul Țării Rumânești, mulți ani să aibă / *Care* la sine adună florile bunătății”: CVNT/O, 242; „au mîntuit pre cei trei coconi din cuptiorul *care*-i aruncase Navuhodonosor”: CVNT/O, 297; „pre lemnul *care* să gătise”: CVNT/O, 305; „locul acela întru *care* era casele”: CVNT/O, 316; „preotul *care* nu va face acéle liturghii”: AMA/O, 331; „Acest *Ceasoslov* [...], *care* iaste rînduiala slujbei”: C 1715, 1^f.

f. sg. **careia**: „tipografia, *caré* cu cheltuiala prealuminatului domnu [...] s-au făcut”: Pred. 1694, 3^v; „psaltire [...], *caré* iaste vîrfu și temeiul a toată cîntarea și rugăciunea, *caré* prorocéște céle fiitoare și pomenéște istoriile, *caré* legiuiaște ale vieții”: Pred. 1694, 3^v-4^f; „pricina pentru *caré* le pohtéște acéstea”: CL, 3^v; „mulțemita cea adevărată *caré* care să face din inima cea călduroasă”: CVNT/O, 242; „Mariamna, fata lui Ircanos, prin *caré* au luat și împărăția”: CVNT/O, 317; „să se dea unii fete sărace, *careia* va vrea să se mărite”: AMA/O, 332; „fiind besérica de lemn în *careia* să prăznuia”: AMA/O, 333; „hrana cea preste fire a sufletului, *careia* iaste cuvîntul”: ÎB/O, 369; dar **care**: „să-i ia preotul acela la *care* beserică se va îngropa acel sărac”: AMA/O, 331; „o ungere *care* să face cu untdelemn”: ÎB/O, 374;

m. pl. **carii**: „Nu vă nădăduiț pre boiari, pre fiii oamenilor, la *carii* nu iaste mîntuire”: D/O, 24; „pre *carii* să vor arăta semeți [...] îi vom pedepsi”: D/O, 28; „Eleazar au trimis pre cei 70 fîlcuitori la

Eghiptet, pre *carii* [...] i-au dăruit Ptolemeu Filadelful, împăratul Eghiptetului, cu daruri mari”: CVNT/O, 305; „doi ieromonaș greci *carii* să fie în strana cea mare”: AMA/O, 329; „*carii* vor fi a patra nuntă nice cum să nu îndrăzniți a-i cununa”: ÎB/O, 379; „înaintea acestor mărturii vrédnice de credință *carii* sînt iscăliți mai jos”: CP/O, 393; dar **care**: „*care* vor fi bolnavi”: ÎB/O, 375;

f. pl. **carele**: „niscare minuni *carele* să fac la începuturile veacurilor”: CVNT/O, 250; „Păsul ce scriem într-acest cap și vremea cea de mare nevoe, înțelegem (să ferească Dumnezeu) cutremurul, focul, vijeliia și altele asemenea acestora, *carele* pot să aducă mare pagubă și stricăciune”: AMA/O, 340; dar **care**: „sufletele acélia *care* era închise în sînul lui Avram”: D/O, 12; „acéste doao împărății, *care* au zis”: CVNT/O, 239; „pentru céle 4 vînturi și pentru céle 4 fiară, *care* au văzut eșind din mare”: CVNT/O, 297; „celelalte multe și nenumărate daruri *care* ne-au dăruit”: AMA/O, 349; „am socotit mai nainte pînă a nu mă cuprinde sfîrșitul vieții mele și pînă îmi sînt mințile întregi și sănătoase să fac diată și să dovedesc gîndul meu cătră moștenitorii miei cei aleși cu *care* voesc să chivernisească ei averea mea mutătoare și nemutătoare după petrecerea mea din viață”: CP/O, 392.

Forma populară nediferențiată a devenit normă literară generală a românei moderne prin selectarea ei de către unii cărturari din epoca primei normări deliberate a limbii¹⁰⁴, pe baza uzului practic generalizat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

II.4.8.2. Pronumele relativ invariabil *de* nu este utilizat frecvent. În întregul corpus al didahiilor am înregistrat numai trei ocurențe: „pentru tine au făcut Solomon, cu înțelepciunea *de* i-au dat Dumnezeu, acest lăcaș”: D/O, 45 (fragmentul face parte dintr-un discurs mai amplu preluat, ca citare, din textul apocrif *Evanghelia lui Iacov*); „nu s-au udat nimeni, pentru că întrase 12 preoți *de* ținea chivotul pre spatele lor și apa să dedese

¹⁰⁴ Ivănescu, ILR 2000, p. 661, 695; Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, București Editura Socec & Co., S.A.R., [1943], p. 120.

înapoi din porunca dumnezeiască”: D/O, 69; și „Sînt mulți în lume *de* să numesc că sînt păstori și zic cum că poartă grijă de oi”: D/O, 134.

În fragmentul „între celelalte scîrbe ce am, *de* mă rănesc la inimă, iaste aceasta” (ÎB/O, 366), *de* poate fi interpretat tot ca pronume relativ, dacă se consideră că verbul *rănesc* este utilizat la persoana a treia, plural. Totuși, existența în text, în imediata vecinătate, a construcției „între celelalte scîrbe ce am” [...] iaste aceasta cea mai grea de mă întristez și mă mîhnesc mai mult, că văz între preoții miei atîta prostie...” sugerează posibilitatea ca propoziția „de mă rănesc la inimă” să fie o circumstanțială consecutivă, cu *de* conjuncție sinonimă cu *încît*, întocmai ca în „*de* mă întristez și mă mîhnesc mai mult”, unde verbele apar la persoana întîi, singular.

II.5. Numeralul

II.5.1. Numeralul cardinal

II.5.1.1. Numeralul *întunerec* „zece mii; număr nedefinit” (calc după termenul vechi slav *tĭma*, *tŭma* „întuneric; număr infinit, mii, zece mii”¹⁰⁵), frecvent în literatura veche și, în epoca lui Antim Ivireanul, mai cu seamă în textele nordice, apare la cărturarul muntean în diverse contexte. Singur, este întrebuițat în „cînd au luat Țarigradul, au făcut *întunerece* de nevoi, și goniri, și apucări”: CL, 1^v. În alte situații, numeralul apare într-o construcție în care mai sînt folosite forma de plural *mii* și două adjective care subliniază însăși ideea conținută de numerele propriu-zise: „n-au pogorît din ceriuri *întunerece* și mulțime de îngeri, ce are pe lîngă dînsul, *mii de mii* nesocotiți și nenumărați”: D/O, 4.

Pentru exprimarea cantităților nemăsurabile sau nedefinite se folosește forma de numeral *mii*, singulară sau repetată, după cum se vede din exemplul anterior, precum și din cele ce urmează: „Ioan, al optulea papă al Rîmului, au fost muiare, mărturisită de *mii* de istorici eleni și latini”: CL, 1^v; „Că atîta doria de paharul acesta a-l bea, cît acea puțină

¹⁰⁵ Rosetti, ILR 1978, p. 326, 555.

vréme ce mai era să treacă pînă a-l bea, îi părea că sînt *mii* de ani.”: D/O, 13.

Nici numeralul *o mie* nu desemnează întotdeauna o cantitate cunoscută. De pildă, fragmentul „Opresc și pe alții, cu *o mie* de mijloace, să nu le ție”, din manuscrisul lui Efrem grămăticul (D/O, 135), este copiat întocmai de copistul ms. B, acesta adăugînd însă, marginal, o precizare „lămuritoare”: *cu mii de mijlociri* (vezi D/O, 135, nota la r. 25).

Într-o altă situație, aproximarea unui număr foarte mare se face prin asocierea numeralului *zece mii* cu o grupare ce conține o prepoziție¹⁰⁶: „împreună cu Iehonia s-au mutat *ca la 10 mii* de oameni”: CVNT/O, 294.

II.5.1.2. Numeralul *mie* (< lat. *milia*) este utilizat cu forma *mii* la plural, inovație apărută încă din secolul al XVI-lea, care tindea să se impună ca normă unică în epoca lui Antim Ivireanul. Notăm pe lîngă exemplele de la punctul II.5.1.1., alte situații în care există pluralul *mii*: „au junghiat 14 *mii* de coconi”: D/O, 66; „să întoarseră la al doilea an al împărăției lui, 50 de *mii* de oameni”: CVNT/O, 301; „s-au aflat de 90 de ori cîte 380 de *mii*”: CVNT/O, 319.

Mitropolitul nu folosește pentru exprimarea pluralului forma veche, etimologică, omonimă cu cea de singular, *mie*.

II.5.2. Numeralul ordinal

II.5.2.1. Cînd determină un substantiv și este postpus față de acesta, numeralul ordinal *întîi* este folosit de Antim Ivireanul mai frecvent cu forma neacordată, după cum se vede din puținele exemple în care numeralul determină un substantiv feminin: „această chemare nu iaste *întîiu*”: CL, 5^v; „epistoliia *întîi*”: CL, 9^v; „precum scrie la împărăția *întîi*”: CVNT/O, 275; și, probabil: „au cumpărat preoția *întîi* de la Antioh”: CVNT/O, 305 (dacă nu cumva *întîi* este aici adverb).

¹⁰⁶ GALR 2005, I, p. 300.

Aceeași normă pare că este respectată și în câteva situații când numeralul este utilizat fără substantivul pe care ar trebui să îl determine: „*întîi* Macaveilor”: CVNT/O, 310, 312 și 313¹⁰⁷.

Am înregistrat și forma acordată (mai nouă, populară, de origine moldovenească¹⁰⁸): „dovada *întîia*”: CL, 4^v: „nașterea *întîia*”: CVNT/O, 246¹⁰⁹.

Mult mai numeroase sînt structurile cu numeralul antepus, situație în care acesta este acordat cu substantivul feminin, potrivit normei: „*întîia* chemare”: CL, 5^v; „*întîia* carte”: D/O, 148; CVNT/O, 307; „*întîia* împărăție”: CVNT/O, 274 (de două ori), 276, 278 etc.; „*întîia* nuntă”: ÎB/O, 379; „*întîia* și a doua învățătură”: CP/O, 389.

II.5.2.2. Nu am consemnat alternanța în cazul numeralului compus cu *de*. Forma *dintîi(u)* este generală: „chemarea *dentîiu*”: CL, 5^v; „întrebăciunea *dintîi*”: D/O, 68; „despărțitura cea *dintîi*”: D/O, 42; „stihia cea *dintîi*”: D/O, 68; „despărțitura cea *dintîiu*”: D/O, 41; „porunca cea *dintîiu*”: D/O, 33, 53; etc.; „vremea cea *dintîi*”: CVNT/O, 303; „curtea *dintîi*”: AMA/O, 329; „curtea cea *dintîi*”: AMA/O, 345.

II.5.2.3. În general, alternanța terminațiilor *-le/-lea* la numerele ordinale se mai poate întîlni în varianta literară muntenească la începutul secolului al XVII-lea („*al doile* Zevs, *al treile* Aris [...], *al cincile* Afrodit, *al șasele* Ermia”: CMM/6^t; „*al doile*”: LM, 319; „*al unsprăzecele* čas”: CG, 25^v)¹¹⁰, dar tendința este aceea de înlăturare a

¹⁰⁷ Editorul a notat de fiecare dată: „întîi<a Carte a> Macaveilor”, folosind croșete pentru completările „impuse de structura defectuoasă a frazei”, vezi Gabriel Ștrempel, *Nota asupra ediției*, în Antim Ivireanul, *Opere*, p. LXII.

¹⁰⁸ C. Frâncu, *Vechimea și răspîndirea numeralului articulat în construcții de tipul partea întîia*, în SCL, XXXI (1980), nr. 2, p. 214.

¹⁰⁹ Cf. *ibidem*, p. 214: „textele provenind din graiurile sudice, atît literare cît și neliterare (documente, însemnări, inscripții), nu cunosc forma articulată în construcții cu numeralul postpus (*cartea întîia*) în toată epoca veche”.

¹¹⁰ Cf. Gheție, BD, p. 165, referindu-se la documente: „După 1600, în Muntenia, formele cu *-lea* sînt singurele folosite”.

primei forme¹¹¹, mai veche decît cea cu *-lea*¹¹². Mitropolitul muntean probează lucrul acesta, întrucît utilizează constant formele în *-lea*: „al *doilea* nume”: D/O, 87; „al *doilea* chip”: D/O, 122; „al *cincilea* botez”: D/O, 70; „feciorul lui Mathisala, carele era al *șaptelea* după Adam”: CVNT/O, 248; „al *optulea* cap”: D/O, 91; „al *noaolea* ceas”: D/O, 228; „al *unsprăzécelea* ceas”: D/O, 228; etc.

II.5.3. Numeralul colectiv

II.5.3.1. Pentru numeralul colectiv *amîndoi/amîndouă* am înregistrat, la nominativ și acuzativ, formele: *amîndoi*: CL, 5^v, etc.; ÎPTP/O, 355, 357; ÎB/O, 374; CVNT/O, 241, 245, 248 etc.; D/O, 44, 61, 216 etc.; *amîndoa*: ÎB/O, 370, 381; CVNT/O, 258; AMA/O, 341; D/O, 15, 31, 120 ec.; CP/O, 393. La genitiv și dativ formele sînt: *amînduror*: CL, 5^v etc.; „voința a *amîndurori* obrazelor”: CP/O, 393; și *amîndurora*: CL, 5^v.

II.5.3.2. Numeralesle care exprimă colectivități de cîte trei sau mai multe lucruri se construiesc cu *cîte*: „La 3 lucruri trebuia mare ajutor apostolilor [...]. Deci, la aceste *cîte trele* să véde astăzi cum că au dat Hristos cu schimbarea feții lui mare ajutor apostolilor”: D/O, 77; „care dar să fie cel mai mare și mai ales, cu carele în cîte patru părți ale lumii s-au arătat [Pavel] minunat și vestit?»: D/O, 84; „Hristos, afară din Lazar, au înviiat și pe alți 2 morți [...]. Însă *cîte trei* morții nu sînt închipuiri numai unuia singur păcătos, ci a multor féliuri de păcătoși.”: D/O, 141-142; „Văz 4 bărbați în mijlocul focului și chipul a *cîte 4* iaste asemenea cu Fiiul lui Dumnezeu.”: CVNT/O, 320; „pre acești copii [trei, n.n.] să aibă datorie unul dintr-acei doi preot de mir [...] să-i învețe carte [...]; și pentru osteneala lui să i să dea din casă pentru *cîte trei* copii taleri 20”: AMA/O, 331; „vom să se facă în toți anii nestrămutat cu cinste slujbele celor patru sfinți din icoana [...]. Drept aceia s-au așăzat *cîte patru sfinții* aceștea să aibă fieștecare slujba sa cu cinste la vremea sa”: AMA/O, 333-334; „să nu cază în blestemul și în legătura

¹¹¹ ILRL 1997, p. 333.

¹¹² Ivănescu, ILR 2000, p. 229.

afurisaniei ce s-au făcut cu hrisoave a *cîte patru* patriarși a-i (sic) lumii și al nostru”: AMA/O, 339.

II.5.4. Numeralul multiplicativ

Numeralul multiplicativ este reprezentat de: *îndoit* („iaste omul făcut de Dumnezeu, *îndoit*, de suflet cuvîntătoriu și de trup simțitoriu are și bunăță *îndoite*; sufletești și trupești”, D/O, 47; etc.), *întreit* („au înmulțit talantul ce i s-au încredințat, nu *îndoit* ci *întreit*”: D/O, 138); *înșeptit* („greșind cu aceasta *înșeptit* [...], „fu pedepsit *înșeptit*”: CVNT/O, 247); *însutit* („*însutit* au luat roadă”: CVNT/O, 260).

II.5.5. Numeralul fracționar

Numeralul fracționar este exprimat prin substantive: *jumătate*: D/O, 238; CVNT/O, 290, 318; CP/O, 389; etc.; *zeciuială*: D/O, 203; *zeciuiala*: AMA/O, 326, 340, 341; *zeciuialele*: CVNT/O, 260; și sintagme de tipul *a treia parte* („să n-aibă volnicie bărbatul să cheltuiască la moartea ei mai mult decît *a treia parte* din zéstrelle ei”: CP/O, 393); *a patra parte* („stăpînea a *patra parte* din Galilea”: CVNT/O, 315).

II.5.6. Numeralul adverbial

Numeralul adverbial apare în enumerări fără substantivul *rînd*, fapt obișnuit în epoca veche: *întîi* „în primul rînd”, în: „Și *întîiu* să vedem chemarea apostolilor”: CL, 4^v; „*întîi* voi zice puține cuvinte”, D/O, 23; „*întîi* voi să vă spui, foarte pe scurt”, D/O, 47; „*întîi* zic cum că luna iaste podoaba nopții”: D/O, 59; etc..

II.5.7. Numeralul distributiv

Acest tip de numeral, format din *cîte* + numeralul cardinal, este bine reprezentat: „are fieștecare înjugare *cîte 2* slove”: D/O, 18; „au *cîte doi* duhovnici”: D/O, 94; „să li să dea *cîte șase* bani de zi”: AMA, 330; „să ia simbrie fieștecarele de an [...] *cîte șase* chile de pîine”: AMA/O, 330; „să-i însemneze pre toți săracii într-o foiță și să-i hotărăscă *cîte 13*”

să vie într-o duminică să-ș ia banul”: AMA/O, 332; „să le dea *cîte doi galbeni de aur*”: AMA/O, 342.

De mai multe ori, între elementele componente ale numeralului sînt intercalate fie o prepoziție, fie substantivul determinat, fie amîndouă aceste elemente: „serafimii cei *cîte cu 6 aripi*”: D/O, 167; „să ia simbrie fieștecările de an *cîte taleri 20*”: AMA/O, 330; „Să aibă datorie egumenul să le facă într-un an doao ospéte *cîte de taleri 5*”: AMA/O, 342.

Numeralul distributiv apare uneori cu forma dublată: „nici *cîte unul cîte unul*, nici strein chiamă. Ci *cîte doi cîte doi* și frați”: CL, 8^r.

II.5.8. Exprimarea datei

Pentru precizarea anului, Antim folosește, de obicei, modelul vechi, influențat de slavonă, cu menționarea *văleatului*. Cele mai multe exemple se găsesc, firesc, în *Chipurile Vechiului și Nouului Testament*, dar aceeași structură este folosită și în alte locuri: *Leat 3184*: CVNT/O, 257; *Leat 3879*: CVNT/O, 268; etc.; *leat 7218*: Ded. 1709/O, 412. Datarea primei scrisori de apărare se face după același tipic: „la *leat 7220*”: D/O, 226.

Uneori, în loc de *leat* apare construcția (*la*) *anul de la zidirea lumii*: CVNT/O, 241, 244; ÎB/O, 383.

Precizarea anilor se face și prin raportare la nașterea lui Isus, cu sintagmele: *anul de la Hristos*: ÎPTP/O, 349; ÎB/O, 365; *la anul mîntuirii lumii*: CL, ftl^r; *în anii de la Hristos (Psaltirea slavonă, București, 1694, ftl^r)*; *leatul de la Hristos 1710*: CP/O, 390.

Ordinea în care sînt menționate elementele din componența datei este: anul, luna, ziua: „anul de la zidirea lumii 7219, noembrie 8”: ÎB/O, 383; „leat 7220, în luna ghenarie, în 13 zile”: D/O, 226; „anul de de la zidirea lumii 7217, meseși iulție, 1”: CVNT/O, 241; „leat 7221, aprilie 24”: AMA/O, 325; „leat 7224 martie 15 dni”: AMA/O, 346; și doar luna și ziua: „la februarie 3 zile”: D/O, 232; „cuvânt de învățătură la octomvrie 26”: D/O, 156.

Precizând data, Antim folosește uneori termenii slavoni consacrați pentru *lună* și *zi*: „*meseși iulție*”: CVNT/O, 241; „*martie 15 dni*¹¹³”: AMA/O, 346.

II.6. Verbul

II.6.1. Pentru sensurile „a curge”¹¹⁴ și „curgere”, norma tuturor variantelor literare din epoca lui Antim Ivireanul era cea cu utilizarea verbului *a cure* (< lat. *currere*) și a substantivului derivat din infinitivul lung *curere*, forme care pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea fuseseră singurele întrebuițate în limba română. În graiurile din Muntenia și Moldova centrală și de sud, au apărut însă variantele *a curge* (creată prin analogie cu *a merge*¹¹⁵ etc.) și *curgere*, atestate sporadic în documente și texte literare din aceste regiuni începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea. La granița dintre veacurile al XVII-lea și al

¹¹³ Termenul nu apare deloc în manuscrisul grămăticului Efreim al *didahiilor*. În celelalte copii însă, „titlurile” predicilor sînt însoțite uneori și de data la care au fost rostite, iar aceasta este exprimată cu ajutorul cuvîntului slavon: „Cuvînt la cea după trup tăerea împrejur a domnului nostru Iisus Hristos, la ghenarie 1 *dni*” – ms. C: D/O, 126, note (vezi și pentru urm.); „Al doilea cuvînt la zioa sfîntului ierarh Nicolae. Dechemvrie 6 *dni*” – ms. C: D/O, 133; „Cuvînt în zioa sfîntului și marelui mucenic Dimitrie, izvorîtoriu de mir, asupra cutremurului, la octomvrie 26 *dni*” – ms. C: D/O, 156.

¹¹⁴ Uneori și „a merge”; cf. *a mere*, formă analogică a lui *a merge* (< lat. *mergere*) după *a cure* (în Ardeal, vezi ALR, SN, vol. VII, h. 1934; și în dialectul istroromân la sud-vest de muntele Učka; vezi și Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 22: *meře*).

¹¹⁵ Cauzele care au determinat această schimbare au putut fi omonimia dintre unele forme din conjugarea verbelor *a cure* și *a cura* (< lat. *curare*) „a curăți, a îngriji”; și una de natură estetică – omonimia supărătoare dintre prezentul indicativ, persoana I singular, al verbului *a cure* și reflexul românesc al lat. *culum* (vezi C. Frîncu, *Vechimea și răspîndirea unei inovații morfologice: verbul a curge*, în LL, 1981, III, p. 337).

XVIII-lea, inovația reprezenta încă un fapt de limbă populară, cu apariții izolate, accidentale în textele literare.

După 1700 se conturează în Muntenia, Oltenia, centrul și sudul Moldovei tendința de modificare a normei, fapt ce s-a realizat către 1800¹¹⁶. Între scriitorii și cărțile din aceste regiuni care au contribuit la impunerea schimbării, C. Frâncu îl indică și pe Antim Ivireanul: „*curgea* prin mijlocu-i râul lui Efrat”: CVNT/O, 255. Natura textelor cărturarului muntean nu oferă multe situații discursive în care să se manifeste semnificatul „a curge”. De aceea, pe baza ocurenței din *Chipurile Vechiului și Noului Testament* nu putem preciza dacă mitropolitul prefera varianta nouă sau forma veche în flexiunea verbală. Un argument în favoarea primei opțiuni ar fi utilizarea mai frecventă a substantivului *curgere*: „*curgerile* apelor”: CVNT/O, 260; „*curgerile* cereștilor bunătaș”: D/O, 20; „Iordanul, *curgerile* sale céle répede, spre fugă li-au întors”: D/O, 195, însă îl emitem cu toată rezerva, întrucît, în general în epoca veche, istoria impunerii inovației în cazul celor două cuvinte nu este identică: substantivul cu formă nouă este atestat mai devreme decît verbul și s-a impus mai repede în uzul cult: de pildă, la Dimitrie Cantemir apare constant *curgere*, față de *cure*¹¹⁷, și tot astfel, în *Biblia* de la București¹¹⁸.

II.6.2. Verbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a cu radicalul în **-d**, **-t** și **-n** prezintă forme iotacizate la indicativ prezent persoana I singular și la conjunctiv prezent, persoana I și a III-a singular și persoana a III-a plural (și la viitorul cu *să*), conform normei generale încă, în epoca lui Antim Ivireanul: *să arză*: CVNT/O, 265; *crez*: ÎB/O, 369; *să împarță*: AMA/O, 333; *să pue*: CL, 14^t; *să rămîe*: CVNT/O, 250; *să răspunză*: CL, 18^y; *să scoață*: CL, 3^v; *să trimiță*: AMA/O, 338; *vă trimiț*: CL, 28^y; *să tunză*: CVNT/O, 265; *nu țiu*: CVNT/O, 247; *să vază*: CVNT/O, 242; *va să vie*: C, 13^f; etc.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 334.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ Vezi Arvinte, ST.LLV., p. 16.

După numărul formelor cu dentala refăcută în documentele provenind din toate ariile lingvistice românești din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, se poate trage concluzia că inovația a apărut în Banat și nordul Moldovei, iar apoi s-a propagat, foarte lent, spre sud¹¹⁹. În general, se admite că pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, producțiile literare din Țara Românească nu au cunoscut inovația de tip nordic¹²⁰. În aceste condiții, unica formă cu dentala refăcută din scrierile lui Antim Ivireanul este suspectă, în ediția lui Gabriel Ștrempel (1972), mai ales că apare într-o structură aproape identică cu una ce prezintă forma literară la vremea aceea: „Alexandru Machedon cel Mare, biruind pre Darie și mutînd împărăția perșilor la Machedonia și supuind Tirul și Gaza supt biruința lui, au purces asupra Ierusalimului cu mînie mare, pentru că, fiind supuși lui jidovii, nu vrea să-i trimită dejdea cea obicinuită. Și, apropiindu-să de Ierusalim cu oștile, să spăimîntară jidovii foarte și au eșit înaintea lui alți preoți cinstiți, de l-au primit cu cinste mare. Iar ceialalți preoți carii nu vrea să-i trimită dejdea, s-au ascuns.”: CVNT/O, 308. Prin urmare, nu-l putem considera pe Antim Ivireanul un precursor al înnoirii limbii literare, în privința acestei norme.

De altfel, norma iotacizării verbelor, din epoca veche, este una dintre cele mai longevive în exprimarea cultă românească, deși i-a fost discutată legitimitatea, pe parcursul secolului al XIX-lea. Criteriul latinității formelor în selectarea faptelor de limbă ce urmau să contureze norma limbii literare moderne îl determină pe Ion Heliade Rădulescu să recomande generalizarea uzului popular nordic: „Noi zicem *văz*, *auz*, *pui* șcl.; dumneavoastră și ungurenii *văd*, *aud*, *pun*... și e mai bine și mai clasic, cu toate că în cărțile bisericești aveți ca și la noi *văz*, *auz*, *pui*...”¹²¹. Formele iotacizate au fost tolerate însă în exprimarea cultă pînă pe la mijlocul secolului al XX-lea. Astfel, ortografia din 1904 accepta încă forma *rămîie*¹²², iar îndreptarul din 1932 constată că

¹¹⁹ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 122; vezi și Frîncu, *Gramatica*, p. 299.

¹²⁰ IRLR 1997, p. 335; vezi și Arvinte, ST.L.FAC., p. 77.

¹²¹ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 104.

¹²² *Regule ortografice 1904*, p. 27.

formele iotacizate se întrebunțau încă pe scară largă și șovăie în impunerea normei, spunînd că „formele literare *sînt mai mult* (s.n.)” cele cu dentala refăcută¹²³. Abia dicționarul din 1953 elimină din limba literară, categoric, formele vechi¹²⁴.

II.6.3. Verbul de conjugarea a III-a *a cere* (care apare uneori cu forme iotacizate în textele vremii¹²⁵) este folosit de Antim Ivireanul cu forme refăcute: *să cérem*: D/O, 161, 163; „de gîtul meu spînzură sufletele voastre și de la mine *va să* vă *ceară* pre toț”: D/O, 28; *să ceară*: D/O, 157, 167, 186, 204; CVNT/O, 289; AMA/O, 331; CP/O, 390, 394.

II.6.4. Formele de indicativ prezent *voi, vei, va, vom, veți, vor* apar și cu funcție predicativă, pe lîngă cea de auxiliar în formarea indicativului viitor:

voi: „*voi să zic* în scurt mijlocul pocăinții”: ÎPTP/O, 351; „pe acéste patru bunătăț ca pe 4 temelii nemișcate, *voiu să-m întemeez* vorba ce *voiu să fac* astăzi”, „întfi *voiu să vă spuiu*, foarte pe scurt, a fieștecăriia bunătate”, „pentru ca să se priceapă mai lesne celia ce *voiu să grăesc*”: D/O, 47; „vă pohtesc să ascultaț cu dragoste célia ce *voiu să zic*”: DO, 90; etc.¹²⁶

vei: „Iaste semn că *nu vei să fii*, măcar că silești să fii, nefiind cu adevărat nameastnic lui Petru”: CL, 65^r; „stăpînu-tău Hristos îți poruncește să iubești pre vrăjmașii tăi și să le faci bine și tu îi stai împotrivă și nu *vei să-l ascuți*”: D/O, 54; „tu, căci urăști pre fratele tău atîta cît nici în ochi nu *vei să-l vezi*”: D/O, 55; „Mie trebuie să mă botez de tine, sau să mărturisesc alt botez pentru numele tău și tu *vei să te botez eu?*”: D/O, 67;

¹²³ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 62 și urm.

¹²⁴ *Mic dicționar ortografic*, p. 167.

¹²⁵ Vezi exemple la Frâncu, *Gramatica*, p. 298.

¹²⁶ Exemplele culese, precum și celelalte ocurențe ale lui *voi* în acest tip de context, pot fi interpretate și ca forme de viitor.

va: „oricine *va* să fie mai mare între voi să fie mai mic”: CL, 6^r; „Și de iaste Rîmul și *va* să fie maică besearicilor pentru moartea lui Petru, dară cu cît mai vîrtos să cade să fie Ierusalimul [...] pentru moartea lui Hristos?”: CL, 12^r; „așezămîntul ce *va* smereniia noastră să se facă”: AMA/O, 327; „Arhelau, [...] înălțîndu-se cu gînd a să numi împărat, fu pîrît cătră Chesar, cum că *va* să împărățească. Și, mîniindu-să Chesar, l-au izgonit la Viena”: CVNT/O, 319; „Și iaste nădejdia de 2 féliuri: una bună și alta rea. Bună iaste acéia cînd nădăjduiaște cineva la Dumnezeu să se mîntuiască, sau alt bine ce *va* să petreacă”: D/O, 23;

vom: „*vom* să fie slobodă”: AMA/O, 328; „Doi preoți de mir *vom* să fie la beserică”: AMA/O, 330; „Hotărîm și *vom* să se facă în toți anii nestrămutat cu cinste slujbele celor patru sfinți”: AMA/O, 333;

veți: „*veți* să ziceți că iaste Petru”: CL, 53^r; „de dînsul nu vă iaste milă, nici îi *veți* binele lui”: CL, 69^v; „Iară de *veți* fi și cu aceștia așa de nesimțitori, cît să nu vă puteți dumeri, nici să vă puteți îndrepta fiind așa de puținele și foarte pre înțeleș și prostéște, atuncea să *va* cunoaște că nu *veți* să vă nevoiți pentru dragostea lui Hristos”: ÎB/O, 366-367;

vor: „la trei copii săraci ce *vor* să învêțe carte să li să dea cîte șase bani de zi de mîncare”: AMA/O, 330.

G. Ivănescu consideră că fenomenul este vechi muntenesc¹²⁷.

Uneori, cînd *voi*, *vei*, *va* etc. se combină cu un conjunctiv prezent de aceeași persoană, calitatea de formant al viitorului sau de verb predicativ este ambiguă, ca în fraza: „Cel ce *va* să se ispoveduiască să-l aducă să stea înaintea icoanei domnului nostru Iisus Hristos”: D/O, 234, unde *va* din prima propoziție poate fi interpretat ca *vrea* (= „[Pe] cel ce *vrea*...”¹²⁷) ori ca auxiliar al viitorului cu modul conjunctiv (= „[Pe] cel ce *se va spovedi*...”).

¹²⁷ G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din Poezii alese*, [București], 1830, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XVIII-lea*, II, București, Editura Academiei, 1958, p. 64.

În alte situații, contextul mai larg și tema biblică impun o anumită interpretare. De pildă, într-un fragment ce evocă un episod din istoria evreilor, preluat din *Cartea a treia a Macabeilor*, capitoul 3, *va* trebuie interpretat ca verb predicativ, calitate dedusă din contextul biblic original: „Acest Ptolemeu, feciorul lui Lagos, fiind împărat Egiptului și cu vicleșug întrînd în Ierusalim, zicînd cum că *va* să jărtvuiască, pre mulți din jidovi au robit și i-au vîndut.”: CVNT/O, 305 (cf. B. Anania, 2001, *loc. cit.*, cap. 3).

Pe de altă parte, *vei* trebuie interpretat ca verb auxiliar în: „Dară unde *vei* să te ascunzi, ticăloase, dinnaintea lui Dumnezeu, că de te vei sui în ceriu, el acolea iaste lăcuioriu; de te vei pogorî în iad, iaste de față; de te vei duce la marginea mării, îi ajunge mîna.”: D/O, 100 (= „Unde *te vei ascunde* [**cînd Dumnezeu va judeca lumea**]...”).

II.6.5. Potrivit normei literare generale, imperfectul prezintă, în textele lui Antim Ivireanul, forma unică la persoana a III-a singular și plural. Astfel, sg.: „s-au răstignit de Pilat (carele *era* din Pont)”: ÎB/O, 370; „pocăința lui David *era* pocăință adevărată”: D/O, 217; etc.; și pl.: „[Petru și Andrei] *era* păscari”, [Iacov și Ioann] și-ș *cîrpiia* mrejiile lor”: CL, 5^f; „*era* nepriimate de Dumnezeu darurile lui”: CVNT/O, 247; „I-au zavistuit Saul pentru lauda ce-i *facea* fecioarele”: CVNT/O, 277; „supt el *lăcuia* toate hiarăle sălbaticе”: CVNT/O, 296; „*zicea* muerile din Vithleem”: CVNT/O, 272; etc.

Imperfectul în *-u* la persoana a III-a plural (formă întîlnită în epocă în textele literare din Banat-Hunedoara¹²⁸ și care reflectă inovația din graiurile bănățene-hunedorene) este consemnată foarte rar la Antim Ivireanul: „întru acēste cetățî *scăpau* cei răi, carii ucidea pre cineva făr' de vină”: CVNT/O, 269; „Zerethi și Ferethi, carii *erau* păzitori capului împăratului”: CVNT/O, 278. Raritatea formelor de acest tip la mitro-

¹²⁸ Ion Ștefan, *Răspîndirea desinenței -u la persoana a III-a plural a imperfectului indicativ în limba literară*, în LR, XXVII (1978), nr. 1, p. 43; Ion Gheție, Mirela Teodorescu, *Asupra desinenței -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuții*, în SCL, XVII (1966), nr. 2, p. 180-181; cf. situația din documentele bănățene, vezi Gheție, BD, p. 170.

politul muntean este încă un argument pentru faptul că în epoca lui Antim Ivireanul norma care reflecta diferența între singularul și pluralul imperfectului la persoana a III-a nu pătrunsese în conștiința literară a cărturarilor din afara spațiului bănățean¹²⁹.

Imperfectul modern nu apare în predicile lui Antim. Ceea ce Al. Rosetti și B. Cazacu¹³⁰ dau ca exemple din textul didahiilor sînt forme „corectate” de P.V. Haneș¹³¹.

Forma diferențiată se propagă la scară largă în Muntenia și Moldova prin intermediul scriitorilor minori, prin dascălii bănățeni itineranți și ca urmare a valorificării proiectelor Școlii Ardelene (întrucît Paul Iorgovici¹³² și C. D. Loga¹³³ sînt primii care au folosit acest fapt de limbă ca normă literară). Totuși, ea nu a reușit să se impună în variantele literare din aceste zone, în ciuda observațiilor favorabile ale lui Ion Heliade Rădulescu¹³⁴, decît după mijlocul secolului al XIX-lea¹³⁵.

¹²⁹ Forme difențiate apar, probabil, și la alți scriitori munteni ai vremii. C. Frâncu precizează că prima atestare a formei cu *-u* într-un text muntenesc este în *Istoriile domnilor Țării Românești* a lui Radu Popescu, după cum reiese din versiunea care a stat la baza ediției din 1963 a cronicii, realizată de Const. Grecescu: „Moldoveanii încă făceau jalbă dă jafurile ce-i jefuea tătarii”, apud Frâncu, *Gramatica*, p. 304-305; cf. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, CM, I, p. 355: „Moldovenii încă făcea jalbă dă jafurile ce-i jăfua tătarii”.

¹³⁰ În ILRL¹, p. 162-163; cf. Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, 1971, p. 186, unde exemplul „*erau foarte drepti și buni înaintea lui Dumnezeu*” (cf. D/O, 44), din ediția din 1961, lipsește.

¹³¹ Vezi și Ion Gheție, Mirela Teodorescu, *În legătură cu desinența -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect*, în SCL, XVI (1965), nr. 1, p. 89.

¹³² Ivănescu, ILR 2000, p. 628.

¹³³ Acesta avea în vedere, totuși, numai verbele auxiliare; vezi Munteanu – Țăra, ILRL 1983, p. 150-151.

¹³⁴ Heliade, *Scrieri lingvistice*, p. 105: „Rumânii îndeobște cum și cărțile lor zic: *oamenii cînta*, și bănățenii în parte zic *oamenii cîntau, vorbeau...*, și gramaticește zic mai bine”.

¹³⁵ I. Gheție, Mirela Teodorescu, *În legătură cu desinența -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect*, p. 101.

II.6.6. Antim Ivireanul utilizează imperfectul verbelor *a da* și *a sta* cu formele etimologice, în concordanță cu norma literară generală, aceeași din prima perioadă a epocii vechi: „pentru care moarte să *da* streinilor întoarcere la moșia lor?": D/O, 13; „îi *da* atîta îndrăzneală fericitul Pavel": D/O, 181; „au mîntuit cu hrisov domnesc toată ciata preoțească de sarcina dărilor ce *da* de rînd cu țara.": CP/O, 388; „*sta* mulțimea norodului": D/O, 41; „*sta* arhieriei și preoții": D/O, 41, 42; „*sta* norodul": D/O, 42; „fecioare, carele *sta* în cumpănă": D/O, 51; „Ilie și Samuil *sta* înaintea norodului": CVNT/O, 274.

Imperfectul de tipul *dede, stete / dădea, stătea* (cu reduplicare analogică după perfectul simplu ori sub influența timpurilor trecute care conțin forma de participiu *stătut*¹³⁶) este extrem de rar în epocă, avînd statut de formă populară. Prima atestare pare a fi cea din predicile lui Antim Ivireanul, semnalată, de altfel, de C. Frîncu¹³⁷: „cela ce au fost din pîntecele maicii lui olog, carele *stătea* înaintea ușii beséricii": D/O, 58.

II.6.7. Cu valoare de imperfect apare și o formă perifrastică alcătuită din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului: „[Petru] *au fost hirotonisînd* și aiurilea ca un apostol a toată lumea": CL, 11^f; „și prin pistritura toiagelor, carele pusese la curgerile apelor, unde *au fost bînd* dobitoacele, s-au îmbogățit foarte": CVNT/O, 260; „Irod [...] carele *au fost avînd* muiare pre Miriamna": CVNT/O, 317.

II.6.8. Perfectul simplu nu este frecvent întrebuițat în textele lui Antim Ivireanul. Relativ puținele ocurețe ale acestui timp verbal pun în

¹³⁶ C. Frîncu, *Din istoria verbelor neregulate: imperfectul verbelor a da și a sta*, în LR, XXVI (1977), nr. 1, p. 84.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 82; cf. ILRL 1997, p. 337, unde același autor vorbește despre „singurul exemplu cu formă analogică reduplicată”, de la începutul secolului al XVIII-lea, indicînd forma „*stătea* (AP, 58)”. După cum reiese din lista izvoarelor, de la începutul cărții, abrevierea „AP” se referă la „Antim Ivireanul, *Psaltire românească*, București, 1694”; trimiterea este însă la didahii (*predici*), pagina 58 în ediția G. Ștrempele, 1972, folosită de C. Frîncu și în studiul său din 1977.

evidență respectarea de către cărturar a manierei tradiționale de utilizare a perfectului simplu ori încadrarea în tendințele generale de înnoire a normei în privința acestuia.

II.6.8.1. Perfectul simplu al verbului *a da* la persoana a III-a plural este *dederă*, din paradigma moștenită din latină, cu forme tari: *dediu* (< lat. *dēdi*), *dedeși* (< lat. *dedisti*), *dede* (*dete*¹³⁸) (< lat. *dēdīt*), *dedem* (< lat. *dēdīmus*), *dedet* (< lat. *dēdītis*), *dederă* (*deteră*) (< lat. *dēdērunt*).

Cîteva exemple din textele lui Antim Ivireanul sînt: „aducînd pre Samuil, copil mic, părinții lui [...] îl *dēderă* lui Ili preotul”, CVNT/O, 274; „să întoarse Tovit și i să *dēderă* toate unialtele cîte i-au fost luat Senaherim”: CVNT/O, 293.

Nu am înregistrat formele analogice după paradigma verbului *a sta*, care, de altfel, vor apărea în unele texte ardelenesti pe parcursul secolului al XVIII-lea.

II.6.8.2. În cazul verbului *a face* am înregistrat pentru perfectul simplu forme din paradigma slabă, fapt ce îl încadrează pe Antim Ivireanul în tendința de generalizare a acestei paradigme în textele literare din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, atît laice, cît și (cu unele excepții) bisericești: *făcuși*: ÎPTP/O, 353; *făcu*: CVNT/O, 245, 258, 261 etc.; D/O, 39, 89, 173 etc.; *să făcu*: CVNT/O, 250, 253, 255 etc.; D/O, 156, 174, 177 etc.

II.6.8.3. Verbul *a fi* apare cu forme asigmatice de perfect simplu, după cum reiese din relativ puținele situații înfîlnite în textele cercetate și care reprezintă persoana a III-a, singular și plural: *fu*: CVNT/O, 247, 248, 250 etc.; D/O, 85, 87, 106 etc.; *fură*: D/O, 185.

¹³⁸ Forma cu *-t-* este o inovație din secolul al XVII-lea, la care s-a ajuns prin analogie cu participiul trecut *dat* ori prin disimilație; vezi C. Frîncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor a da și a sta*, în LR, XXIX (1980), nr. 4, p. 309.

II.6.8.4. Forma *zisem*, la persoana I plural („de nu va suferi acestea care *zisem* mai sus, să plinească toț anii care am zis mai sus”: D/O, 237), indică respectarea normei fără *-ră-* analogic în cazul formelor de persoana I și a II-a plural.

II.6.8.5. Într-un caz, o construcție pare, la prima vedere, un perfect simplu perifrastic, alcătuit din perfectul simplu al auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului, cu intercalarea altor elemente: „Și *fu*, drept acéia (zice evanghelistul), *fiind* acolo s-au umplut zilele ei să nască”: D/O, 196.

Contextul mai larg însă, precum și distribuția timpurilor verbale în întregul fragment impun o altă perspectivă asupra structurii. Avem, de fapt, de-a face cu două unități morfologice distincte: perfectul simplu *fu*, echivalent, din punct de vedere semantic, cu un reflexiv impersonal „se întâmplă, se făcu”, și gerunziul *fiind* – un timp verbal folosit și anterior în discurs („și fecioara tînără și rușinoasă, caré nici din casă nu era obicinuită a eși, și, *fiind* aproape de a naște, purcede pre o cale grea și cu anevoe ca aceasta. Și, *apropiindu-să* de Vithleem, doară s-ar fi găsit vreo casă cuvioasă, ca să nască fecioara aceasta într-însa, iară însuș iubitoriul de sărăcie, Domnul, au pohtit într-o coșare smerită, ca să se nască”). Este, așadar, o construcție cu o subordonată față de regentul *fu*, cu elipsa conjuncției subordonatoare.

II.6.9. Perfectul compus se construiește la persoana a III-a singular numai cu auxiliarul **au** (< lat. *habuit*), etimologic, cunoscut în epoca veche tuturor variantelor literare și, odinioară, în întregul dialect dacoromân: „Ilie *au* fost om pătimitoriu aseamenea cu noi și cu rugă *s-au rugat* să nu ploao și *n-au ploao*t pre pămînt ani 3 și luni 6, și iară *s-au rugat* și ceriul ploaie *au dat*” și „Daniil [...] gurile leilor *au închis*”: Pred. 1694, 2^v: „*s-au apropiat* de voi împărăția ceriurilor”: CL, 5^r; [cartea] *au ars*: CP/O, 390; „*au biruit* adevărul”: CL, 2^r; „*au rămas* în dășărt vicleşugul”: CVNT/O, 277; [acest ceaslov] *s-au tipărit*: C, 1^r; „Ohozie *s-au turburat*”: CVNT/O, 285; „*au vrut* domnul”: CL, 2^v; „Dumnezeu [...] *au trimis* în lume proroci să propoveduiască la oameni venirea lui cea înfățășată. Și pentru aceasta *n-au ales* împărați și crai, să

proroci; *n-au luat* filosofi și ritori, să trimită propoveduitori venirii lui; *n-au pogorît* din ceriu întunerece și mulțime de îngeri [...], ci *au trimis* oameni proști și mai vîrtos păstori de oi”: D/O, 4; etc. Este păstrată astfel omonimia cu persoana a III-a plural, ca în epoca precedentă: „[duhovnicii] *m-au duhovnicit*”: AMA/O, 334.

Auxiliarul **a** (inovație sudică, analogică după modelul *bea – beau, ia – iau*¹³⁹) este consemnat de cîteva ori în Țara Românească în secolul al XVI-lea și al XVII-lea în acte, ca reflex al vorbirii populare¹⁴⁰. După 1600 și mai ales începînd cu secolul al XVIII-lea, în regiunea lingvistică Banat-Hunedoara, în Moldova și Transilvania, apare în vorbire și în documente forma cu auxiliarul **o**¹⁴¹, explicabilă prin evoluție fonetică: „L’auxiliaire inacc. *au* se réduit, par suite d’une assimilation réciproque dans la langue pop., à *o*: *s-au bătut* > *s-o bătut* «ils se sont battus»; *cette forme s’est imposée également à la IIIe du singulier (s.n.)*”¹⁴².

II.6.10. Textele lui Antim Ivireanul nu prezintă forme pentru întreaga paradigmă a mai mult ca perfectului sintetic. Ca principală caracteristică a uzului acestuia putem identifica însă formarea pluralului fără *-ră-*: „*n-au* avut ei osebiri ca acestea între dînșii nicicum. Pentru că *auzise* de la Domnul că cela ce va să fie mai mare va să fie slugă”: CL, 7^v; „*o învățase* iscoadele lui Iisus”: CVN/TO, 265; „*aducînd* pre Samuil [...], părinții lui, dupe cum îl *făgăduise* lui Dumnezeu”: CVNT/O, 274; „*cu multă urgie i-au gonit*, împreună cu darurile ce *aduse*”: D/O, 43; „*întrase* 12 preoț”: D/, 69; etc.

II.6.11. Bine reprezentat este mai mult ca perfectul perifrastic format din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și participiul trecut al verbului: „*Încă n-au fost ajuns* Petru atuncea în Rîm”: CL; 11^r; „*acuma*

¹³⁹ Gheție, BD, p. 170.

¹⁴⁰ C. Frîncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX (1969), nr. 3, p. 318.

¹⁴¹ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 125-126.

¹⁴² Nandris, *Phonétique*, p. 83.

lăcuiesc acolo bălauri și pasări ce să numesc strutocamili, precum *au fost zis* mai nainte Isaia”: CVNT/O, 255; „luînd înapoi toate cîte *au fost prădat* ei de la Sodoma, foarte fu cinstit de Melhisedec”: CVNT/O, 257; „Salmon ș-au luat muiare pre Raav curva (caré *au fost ascuns* iscoadele lui Iisus [...])”: CVNT/O, 269; „cele 3 fîntîni care *au fost săpat* tată-său”: CVNT/O, 259; „Senaherim au omorit pre mulți din jidovii carii *au fost robit* Salmanasar”: CVNT/O, 292; „îngerul care l-au scos din groapa leilor, cînd l-*au fost aruncat* boiarii”: CVNT/O, 298; „scoțînd pre el, băgă pre ceia ce *au fost băgat* pre Daniil”: CVNT/O, 301; „omorî pre Iuda Macaveul prin Vachid, pentru că *nu i-au fost ajutat* frate-său”: CVNT/O, 313; „pre care fire o *au fost biruit* diavolul”: D/O, 131; „le-*au fost spus* prorocul”: D/O, 158; „Evdoxiia, împărăteasa lui Arcadie, *au fost înțeles*”: D/O, 172; „după cum *au fost prorocit* prorocii”: ÎB/O, 371; „îngerii *m-au* (sic; *n-au*, s.n.) *fost perit* toț, căci că au mai rămas din ei 9 cete”: D/O, 122; „*au fost murit* un jidov în cetatea Samariei și [...] au rădicat unii trupul mortului”: D/O, 213; etc.

II.6.12. La persoana a II-a singular și plural, indicativul viitor se construiește cu auxiliarele *vei*, respectiv *veți*, forme ce se impun în exprimarea literară de pretutindeni, în secolul al XVIII-lea, în locul lui *veri*: „măriia-ta mai mare plată *vei lua*”: Ded. 1703/O, 407; „de *vei îndemna* pre cineva să facă vreun bine, milostenie iaste; de *vei sfătui* pre cineva la lucrurile cele sufletești, milostenie iaste; de *vei mîngîia* inima vreunui scîrbit cu cuvinte, milostenie iaste și în scurte cuvinte, de *vei da* un pahar de apă rece cuiva, în numele lui Hristos, adevărat să știi că *nu-ț vei piiarde* plata”: D/O, 103-104; „Iară de *veți socoti* în gîndul vostru cum că nu le puteți face aceștia pentru nevoile și păsurile ce aveți, cu aceasta nimica *nu vă veți folosi*, nici *veți putea* să vă îndreptați înaintea dreptului judecătoriu.”: ÎB/O, 367.

II.6.13. Antim Ivireanul întrebuințează adesea viitorul construit din formele auxiliarului *voi(u)* (cele specifice fiecărei persoane, la

singular și plural) și conjunctivul, structură obișnuită în toate textele literare din epoca veche, dar aflată în regres în secolul al XVIII-lea¹⁴³:

voi să...: „cum *voiu să iubesc* pre vecinul meu, că-m iaste vrăjmaș?": D/O, 54; „o știu eu aceasta de mult, cum că acel norod pleacă mai mult la închinăciunea idolilor, dară ce *voiu să fac*?": D/O, 172;

vei să...: „tu *vei să te numești* Chifa": CL, 5^v; „să le spui [...] cum că ai împlinit toate ale legii și *vei să pătimești* și *vei să te omori* pentru mîntuirea tuturor și *vei să te pogori* și în iad": D/O, 32;

va să...: „viața veacului celuia ce *va să fie*": ÎB/O, 372; „de la mine *va să vă ceară*": D/O, 28; „cînd te vor năpădi niscai hoț, vecinul tău cel de aproape *va să vie* să-ț ajute": D/O, 54;

vom să...: „de nu ne vom îndrepta cu adevărat, *vom să greșim* și *vom să mergem* răului": D/O, 82;

vor să...: „la judecata cea viitoare *vor să se judece* vii și morții și *vor să se veselească*": D/O, 77.

II.6.14. Mai rar este utilizat viitorul format din *a avea* la indicativ prezent și conjunctivul verbului de conjugat: „Dară cînd vor fi zilele acélia întru carele *au să facă* creștinii hotărîre să schimbe firea [...]?”: D/O, 207.

II.6.15. Mai multe construcții analitice cu viitorul au fie valoare de prezumtiv prezent (viitorul auxiliarului *a fi* + gerunziul verbului), fie cu valoare de prezumtiv perfect (viitorul auxiliarului *a fi* + participiul verbului): „poate că *vom fi socotind* că numai căci ne numim creștini ne vom spăsi! Ba!": D/O, 27; „ca să ia sfîrșit scandilile carele *vei fi socotind* măriia-ta că doară să trag de spre mine": D/O, 233; „de *vei fi furat ceva*, să întorci”, „De *vei fi năpăstuit* pre cineva, sau năpăstuești, să întorci”: D/, 235; „Sau pre posturi, miercurea sau vinerea, te *vei fi spurcat*?”: DO, 236.

¹⁴³ De pildă, în *Biblia Vulgata* de la Blaj, din 1760-1761, viitorul alcătuit din *a voi* + conjunctivul este slab reprezentat; vezi Iacob, *Limba și stilul Vulgatei*, p. 842.

II.6.16. Norma literară generală oglindea în epoca lui Antim Ivireanul utilizarea tradițională a conjunctivului prezent, persoana a III-a, pentru verbele *a da*, *a lua*, *a sta*. Mitropolitul muntean o respectă, folosind numai formele etimologice de conjunctiv în cazul acestora: *să dea*: D/O, 7, 22, 70, 76, 83 etc.; *să ia*: D/O, 167, 170, 171, 218 etc.; CVNT/O, 279, 304, 312; AMA/O, 329, 330, 335, 336; *să stea*: AMA/O, 337, 341; ÎPTP/O, 357, 358; CP/O, 393.

Formele analogice de tipul *să deie*, *să ieie*, *să steie*, apărute în graiurile moldovenești prin secolul al XVII-lea, nu au statut de normă în nicio variantă literară, deși în a doua parte a epocii vechi, textele literare din Transilvania și Moldova înregistrează fenomenul¹⁴⁴.

II.6.17. Conjunctivul prezent la persoana I și a II-a singular al verbului *a avea* are forme etimologice: *să aib*, respectiv *să aibi*, ca în toate variantele literare: „nu voi *să aib* începătorie”: CL, 6^v; „ca să fac puțin folos sufletului meu și *să aib* pomenirea mea cea de toate zilele și în viață și după moarte”: AMA/O, 327; „Și de voi da toată averea mea și de-m voi da trupul meu să-l arz și dragoste *să nu aibu*, nimic nu folosesc”: D/O, 55 (într-un citat); „*să aibi* minte îngerească”: D/O, 117.

Aceeași regulă se aplică în epocă și în cazul imperativului singular, însă nu am consemnat exemple la Antim Ivireanul.

Formele analogice după indicativul prezent (*să am*, *să ai*, *ai!*), singurele literare astăzi, reprezintă, inițial, o inovație a graiurilor muntenești de după 1750¹⁴⁵.

II.6.18. Conjunctivul perfect se construiește cu auxiliarul variabil după număr și persoană, în conformitate cu norma textelor literare de pretutindeni, în epoca veche: „nu să véde cum *să fie cerșut* Petru începătoriia, nici iară Hristos cum *să-i fie dat*, măcar necerînd el”: CL, 6^r; „Dară în ce chip le-au uitat acestea toate Hristos și le-au dat lui Petru, precum ziceți numai voi singuri, fără mărturie? Și de i-ar fi fost

¹⁴⁴ ILRL 1997, p. 340; vezi și Iacob, p. 844.

¹⁴⁵ ILRL 1997, p. 340.

și fâgăduit sau *să-i fie și dat* lui Petru începătoriia, el singur s-ar fi mîniat”: CL, 6^v; „zic jidovii cum că acesta *să fie izvodit* chipuri întru cinstea lui Dumnezeu”: CVNT/O, 248; „să adeverează *să fie murit* Adam”: CVNT/O, 249; „nici să pomenéște undeva *să se fie mutat*”: CVNT/O, 249; „să zice pentru Adam, cum *să fie născut* 30 de feciori”: CVNT/O, 245; „Nu socotesc *să fie certat* Hristos stihiiile”: D/O, 179; „Pentru cutremur spun filozofii ellinilor cum *să se fie făcut* din amestecarea stihiiilor”: D/O, 175; „puteț dară zice cum că aceste cuvinte sfinte *să fie fost* goale”: D/O, 179; „*să fie fost* minunile”: D/O, 84; „Cine iaste acel drept în credință și îmbunătățat, carele *să fie postit* și sufletește și trupéște, *să se fie pocăit* de păcatele lui, *să fie alergat*, cu umilință adevărată în milostivirea lui Dumnezeu și să ceară ertăciune?”: D/O, 204; „mi să pare *să fie săltat* ceriul”: D/O, 116; „*să fie stătut* turburarea mării”: D/O, 156; „numai apostolilor *să fie zis* să-1 asculte, au și noao”: D/O, 79; „Un lucru minunat să véde în *Sfînta Sriptură* [...] zicînd cum *să se fie întîmplat* după moartea prorocului Elisei”: D/O, 213.

Forma de conjunctiv perfect cu auxiliarul invariabil reprezintă o inovație a graiurilor sudice¹⁴⁶ (din secolul al XVI, după C. Frâncu¹⁴⁷, mai recentă, după Ion Gheție¹⁴⁸), folosită în documente particulare, însă deosebit de rară în textele literare. Antim Ivireanul o utilizează o singură dată, într-un enunț ce conține și forma obișnuită a vremii: „Ce socotiț, oare, să fie primit sfatul acesta, iubitoriul de Hristos, să se fi apucat de doftoriia, aceasta, credinciosul? Ba, nu s-au apucat!”: D/O, 115.

Nici în acest caz, în limba scrierilor mitropolitului nu există suficiente apariții ale inovației pentru a-l considera un promotor al acesteia în uzul cult, acceptată ca normă în româna literară mult mai tîrziu.

¹⁴⁶ Gheție, *Dialectologia istorică*, p. 128.

¹⁴⁷ IRL 1997, p. 341.

¹⁴⁸ Gheție, în *Dialectologia istorică*, p. 128, afirmă că inovația nu este mai veche de secolul al XVIII-lea, fiind atestată pentru prima dată în 1714; vezi și Iacob, *Limbaajul biblic românesc*, II, p. 136: „Folosirea auxiliarului variabil și în secolul al XVIII-lea demonstrează că structura din limba actuală, cu auxiliarul invariabil, este relativ recentă”.

II.6.19. Condiționalul prezent se realizează analitic, cu auxiliarele literare și astăzi. În cazul persoanei a III-a singular și plural, nu am înregistrat decât construcții cu *ar* și infinitivul verbului (nu și cele cu *are*): „orice au vrut sau ce *ar vrea* să se facă”: CL, 4^f; „latinii o *ar avea* de mare laudă”: CL, 6^f; „oare *pohtir-ar* începătoria”, *ar cére*, *ar zice*: CL, 13^f; *ar cîștiga*: AMA/O, 336; *ar face*: ÎB/O, 380; *ar veni*: D/O, 103; etc.

II.6.20. Condiționalul perfect este reprezentat de forme analitice din paradigma literară și astăzi. La persoana a III-a singular și plural, construcțiile cu *ar fi* și participiul verbului sînt cele obișnuite: „ca și cum *ar fi chemat* Petru pre Andrei”, „de *ar fi avut* gînd sau *ar fi vrut* să facă pre Petru mai mare acestora tuturor, le-*ar fi zis*”: CL, 6^f; „*nu ar fi strălucit* obrazul lui”: D/O, 10; „de *ar fi ascultat* Adam”: D/O, 55; „de *ar fi vrut ar fi putut*”: D/O, 129; „Și de mine încă să fie ertați toți cîți îm vor fi greșit și verice rău mi-*ar fi făcut*.”: CP/O, 392; etc.

II.6.21. Imperativul verbului *a sta* este *stăi!* (< *stă* < lat. *sta* + **-i**, desinența caracteristică persoanei a II-a singular¹⁴⁹): „*stăi* lîngă mine”: C, 24^v.

II.6.22. Antim Ivireanul utilizează de puține ori imperativul prohibitiv la plural, de aceea este dificilă formularea unei concluzii privind preferința sa pentru forma veche, în *-areți*, *-ereți*, *-ireți*, ori cea nouă, scurtă, din ce în ce mai frecventă în textele literare de după 1700, în Țara Românească și Moldova¹⁵⁰. Am consemnat, pe de o parte, *nu judecareți*: D/O, 80; și, pe de altă parte, *nu plîngeți*: D/O, 188, 190 și *nu plîngeți*: D/O, 188. Într-un enunț, apar ambele construcții: „*nu tăcéreți* și *nu fiți muț*”: D/O, 111, ceea ce demonstrează aprecierea lor în egală măsură ca fiind corecte.

II.6.23. Deși se găsește într-o fază de regres din punctul de vedere al ocurențelor în textele acestei perioade, infinitivul lung este

¹⁴⁹ Rosetti, ILR 1978, p. 315.

¹⁵⁰ IRLR 1997, p. 342.

încă utilizat, dar din ce în ce mai rar, în toate variantele literare. Apare și în textele legate de numele lui Antim Ivireanul. Forma este folosită mai întâi în primul text românesc scris de el, în *Postfața* la *Evangelia* greco-română din 1693, când nu cunoștea bine româna: „Rogu-vă dară, *îndreptarea* greșalelor...”: Postf., 1693/O, 398. Apoi apare o singură dată în prefața-dedicație a *Psaltirii* slavone din 1694: „priiateni cu sîngur Dumnezău îi face și a voroviré cu dînsul îi învrednicéște”: Pred. 1694, 3^v. Cîteva ocurențe există și în textul tipărit de Antim în 1699, *Carte sau lumină cu drépte dovediri...*: „vrédnic iaste a să crederé”: CL, 24^f; „să supune a greșiré”: CL, 60^v; a lăudaré: CL, 33^f; „lasă de-a ziceré”: CL, 5^v, 65^f.

În creația originală de după 1700, forma este rară: „vă pohtim de ascultare”: D/O, 23.

II.6.24. Participiul verbului *a sta* apare numai cu forma reduplicată *stătut*: D/O, 16, 62, 78, 84, 88, 133, 157 etc.

II.6.25. Verbele cu radicalul în **-n-** care cunosc forme iotacizate la indicativ prezent și conjunctiv prezent apar la fel și la gerunziu, însă nu sînt generale, ca în cazul modurilor predicative.

Astfel, există în textele lui Antim Ivireanul, ca normă, formele *nespuind*: D/O, 100; *puind(u-)*: D/O, 35, 59, 88, 97, 128, 194; CVNT/O, 255, 264, 267, 273, 289, 311, 317, 318, 319; ÎPTP/O, 349, 359; ÎB/O, 368, 379; CP/O, 391; *rămîind*: CVNT/O, 276; *spuind(u-)*: D/O, 12; *supuind*: CVNT/O, 308, 310; *țiind*: CVNT/O, 259, 263, 275, 316; AMA/O, 344; *viind*: D/O, 4, 5, 8, 107, 137, 204, 211.

Alături de acestea, se întîlnesc și formele de tip nordic, cu dentala refăcută, literare astăzi, dar numai pentru unele dintre verbele menționate: *rămînînd*: CVNT/O, 261; *venînd*: CVNT/O, 261, 263, 279, 290, 291, 321.

II.6.26. Formele de reflexiv cu valoare pasivă, mai frecvente în textele nordice, apar în această perioadă și în scrierile sudice. La Antim Ivireanul ocurența lor este semnificativă: „[Isus] *s-au ispitit* de

diiavolul”: CL, 5^r; „Rovoam [...] *s-au biruit* de Susachin”: CVNT/O, 281; „*să se chivernisească* mănăstirea [...] de singurul egumenul carele va fi după vremi”: AMA/O, 328; „[pe Samuil] *l-au dus* la Ili preotul, după cum *s-au făgăduit*”: CVNT/O, 272; „*cînta* David înaintea lui și sălta; și *urîndu-se* de muiarea lui, Melhola, pentru *cîntarea* și *săltarea* aceia, au rămas ia fără roadă de la David”: D/O, 278-279; „*s-au omorît* coconii Vithleemului”: CVNT/O, 315; „[Ahaz] *s-au prădat* de Rasin și de Fache”: CVNT/O, 289; „*să strică* la coapsă de îngerul”: CVNT/O, 261; „peste puține zile *să va da* legat în mîinile jidovilor *să se hulească, să se batjocorească, să se scuipe, să se bată* cu palma peste obraz, *să se muncească, să se rănească* și la cea de apoi *să se și răstignească* ca un făcătoriu de rele”: D/O, 76; „*să se închiză* ca Petru în temniță, cu lanțul de gît, *sa se bată* cu toiage, ca Pavel, *să se spînzure* de copaci ca Andrei și *să se pedepsească* cu de toate fêlurile de munci”: D/O, 84; etc.

Construcțiile cu auxiliarul *a fi* sînt mai puține: „*acest Avel fu iubit* de Dumnezeu”: CVNT/O, 248); „*fu omorît* de Iuditha”: CVNT/O, 302; „Drept acéia au dat pre ei Dumnezeu în mîinile lui Husarsathem, împăratului Mesopotamiei, căruia *au fost supuși* 8 ani.”: CVNT/O, 266; „mai mult decît treiapostoli, cari *au fost* mai *iubiți, n-au fost chemați*”: D/O, 12; „cei doi filéri ai văduvei, că *au fost priimiți* foarte de Hristos”: D/O, 52.

II.6.27. O serie de verbe sau locuțiuni verbale, care în prima parte a epocii vechi și în unele texte contemporane apăreau destul de frecvent construite cu dativul, sînt însoțite în textele lui Antim Ivireanul de substantive sau substitute ale acestora în cazul acuzativ. Dăm numai cîteva exemple:

a se apropia: „*să nu să apropie de muntele* acela nice o hiară sau vreun dobitoc”: D/O, 65; „cum *mă voiu apropia de focul* cel nesuferit”: D/O, 67; „*apropiîndu-să de Ierusalim* cu ostile, să spăimîntară jidovii foarte”: CVNT/O, 308;

cf.: „*apropiați-vă lu Dumnedzeu și apropiia-se-va voao*”: CV, 64^v12-14;

a se bucura: „afîta să **bucura de acéstia** cît în locul bucuriei ce era înaintea lui, răbda crucea”: D/O, 13; „să cuvine omului *a să bucura de o bunăta*te mare”: D/O, 15; „*nu ne bucurăm la altceva* făr’ numai la lucrurile întunéricului veacului acestuia”: D/O, 26;

cf.: „rrușineadze-se depreună cari *se bucură rreului* meu”: PH, 34.26; „*bucură-se* limba mea **dereptăției** tale”: CV, 10^f12; „Lucrați Domnului cu frică și *bucurați-vă lui* cu cutremuri”: PS, 3^f;

a crede: „oamenii nicidecum **nu-l credea**”: D/O, 93; „*credem minciunile* slugilor noastre mai vîrtos decît adevărul celui ce să năpăstuiăște”: D/O, 96; „să leapadă de Dumnezeu cu farmecile și *crede pre dracul*”: ÎPTP/O, 359;

cf.: „**porîncitor** tale *credzuiu*”: PH, 118. 66; „și urii *credea grăitelor* de Pavel”: CV, 52^f9-10; „Ci dară, de aceastea iertîndu-ne Martin Cromer, căce **nu-i credem** la céle ce mai nainte zice de valahi (adecăte de rumâni, cum le zicem noi) acum însă mergu cu dînsul”: CM, I/33;

a iubi: „și creștea Ili pre Samuil și *iubiia pre dînsul*”: CVNT/O, 274; „Pînă cînd nu urîm păcatul și *să iubim bunăta*tea?”: ÎPTP/O, 351; „să cade *să iubim* și să cinstim **pre Dumnezău** mai mult decît toate zidirile”: ÎPTP/O, 352; „*iubește paguba* și **stricăciunea** și **necinstea** altuia”: ÎPTP/O, 359; „Céle ce ochiul n-au văzut și uréchia n-au auzit și pre inima omului nu s-au suit, carele au gătit Dumnezeu celor ce *iubesc pre el*”: ÎB/O, 372;

cf.: „*Nu iubi hicleanilor*”: PH, 36. 1;

a învăța: „el singur ne-au arătat și ne-au *învățat acéste taini*”: D/O, 26; „*învățîndu-și* și feciorii **pentru lége** și **pentru războiu**”: CVNT/O, 307; „nu iubim să cetim și *să învățăm carte*”: ÎPTP/O, 350;

cf.: „Calea ta-mi, Doamne, arrată-mi-o și **cărrarilor** tale *învăță-me*”: PH, 24. 4;

a judeca: „*va să judece toată lumea*”: D/O, 55; „n-au trimis Dumnezeu pre Fiiul său în lume, ca *să judece lumea*”: D/O, 107; „Tu cine ești cela ce *judeci pre sluga* streină”: D/O, 171; „Acest Thola *au*

judecat norodul lui Israil ani 24 și n-au făcut nimica vrédnic de povestire”: CVNT/O, 270;

cf.: „*Giudecă lor*, Dzăule”: PH, 5.12; „*va giudeca lumiei* în dreptate”: PH, 9. 9; „*voi veți ședé pre scaune de veți giudeca limbilor*”: CG, 70^v;

a lua aminte: „*Luați-vă aminte de proroci* mincinoș”: D/O, 135; „*tu care ești duhovnic ia aminte și aceasta*”: D/O, 237; „*de vei lua aminte urmarea* acestui neam”: CVNT/O, 268-269;

cf.: „*ia-mi amente sufletului* meu”: PH, 68. 19; „*se nu ia amente prilăstitorilor*”: CV, 83^v8-9.

a ponoslui ‘a ocări’: „*noi îi grăim de rău și-i ponosluim*”: D/O, 82;

cf.: „*în deșert ponosluiră sufletului* meu” (PH, 34.7), „*dracul ponoslui lui Dumnedzeu*” (PH, 73. 18);

a rîde: „*cel ce lăcuiăște în ceriuri va rîde de dînșii* și Domnul va batjocori pre ei”: D/O, 233;

cf.: „*Coțovlahi le zic grecii, rîzîndu-i*”: CM, I/46.

Modelul sintactic străin apare foarte rar. L-am consemnat într-o construcție originală: „*vom să mergem răului*”: D/O, 82; altă dată, dativul apare într-un citat biblic: „*Cu adevărat nu iaste alta fără numai ca să ne învêțe pre noi acéia ce iaste scris la al doilea Psalmom: «Slujiț Domnului cu frică și vă bucurați lui cu cutremur». Că să cuvine omului a să bucura de o bunătate mare și a să téme și a să cutremura de o mărire mare.*”: D/O, 15 (cf. BB, II, *Psalmi*, 2.11).

Situația constatată în textele lui Antim Ivireanul este în concordanță cu uzanțele scriitoricești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, căci, în ansamblu, în textele bisericești și laice din această perioadă, numărul construcțiilor cu dativul este redus, iar tendința este cea de a evita asemenea structuri sintactice (în ciuda uzului unor cărturari savanți din Țara Românească și din Moldova, în cărțile cărora astfel de forme se datorează cunoașterii și aprecierii sistemelor

sintactice ale latinei și limbii grecești¹⁵¹). De altfel, urmărind fenomenul în decursul secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, Gabriela Pană-Dindelegan a observat că variația liberă între structura sintactică în dativ, structura tranzitivă și construcția prepozițională, la verbele care tolerau asemenea realizări, „se rezolvă în sensul generalizării fie a construcției tranzitive, fie a construcției prepoziționale, și niciodată a construcției cu dativul”¹⁵².

II.7. Adverbul

II.7.1. În conformitate cu norma literară muntenească, forma *acum* (< lat. *eccúm + modo*) este cea utilizată de Antim Ivireanul, în exclusivitate, pentru adverbul de timp cu sensul acesta: D/O, 12, 14, 25, 27, 28, 30, 32, 40, 42, 43, 44, 48, 52 etc. Ea este specifică în epoca veche ariei sudice a dialectului dacoromân (Muntenia) și intră în opoziție cu *acmu* (< lat. **eccum + módo*), cunoscută în graiurile de tip nordic și într-o parte a Olteniei.

II.7.2. O situație asemănătoare se înregistrează și în cazul adverbului (*mai*) *înainte* „înainte de” (< lat. *in abante*), față de *mainte* (< lat. *magis ante*, DA; sau dr. *mai + ainte*¹⁵³). Prima formă reprezintă norma muntenească respectată de Antim Ivireanul: *mai înainte*: D/O, 19, 24, 45, 77, 116, 150, 175; CP/O, 391. Varianta *mai nainte* este, de asemenea, frecvent întrebuințată: (МАННАИНТЕ): C, 1^v, 13^f; D/O, 17, 18, 20, 31, 41, 43, 44 etc.

De câteva ori, în afara normei locale, în textele ce se leagă de numele lui Antim Ivireanul este utilizat adverbul *mainte*, caracteristic graiurilor de tip nordic (întâlnit și în Oltenia), precum și variantelor

¹⁵¹ Totuși, nu poate fi ignorată posibilitatea ca, cel puțin la unele verbe, opțiunea la nivel sintactic să fi fost și la ei dictată de textele biblice; vezi Todi, *Elemente de sintaxă*, p. 71.

¹⁵² Gabriela Pană-Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL, XIX (1968), nr. 3, p. 291.

¹⁵³ Rosetti, ILR 1978, p. 569.

literare din Moldova și Transilvania, în epoca veche: **МАННТЕ**: CL, 4^v, 6^f. Apariția lui se datorește, probabil, traducătorului textului.

II.7.3. Adverbul *foarte* formează singur superlativul pe lângă un verb, iar topica sa este variabilă în raport cu acesta: „*foarte* fu cinstit de Melhisedec”: CVNT/O, 257; „*foarte* au mîniat pre Dumnezeu”: CVNT/O, 275; „s-au turburat *foarte*”: CVNT/O, 285; „*foarte* îl urîse norodul”: CVNT/O, 312; „moșiiia lor de care *foarte* doriia”: D/O, 13; „sa temură *foarte*”: D/O, 15; „*foarte* mi-au plăcut și am fericit obiciaiul acesta”: D/O, 40; „s-au mîniat *foarte*”: D/O, 65; „*foarte* mă minunez”: D/O, 133; „să te păzești *foarte*”: D/O, 236; etc.

II.7.4. Adverbul cu funcție metalingvistică *adecă* / *adecăte*, consemnat din ce în ce mai frecvent în scrierile vremii, ca rolul de a explica relația apozitivă, apare frecvent la Antim Ivireanul: „această besericească organă cu dumnezăiești dulci cuvinte de cîntări (*adecă* Psaltirea)”: Pred. 1694, 4^v; „își aducea aminte Adam de odrăslirea (*adecă* de nașterea) fiilor”: CVNT/O, 247; „[carte făcută] pentru luata bucurie a dreptilor. *Adecăte* de ș-au luat făgăduința deplin.”: CL, 3^f; „să nu să pue egumen vreun om strein, cu gîlceavă, *adecă* svetagoreț au sinait, au ierusalimlean”: AMA/O, 340-341; „unul era nomothetis, *adecă* puitoriu de lége, iară celalalt era zilotis, *adecă* întăritori aceștii legi”: D/O, 11; „Vorbiiia, zice Luca, la 9 capete pentru patimile Domnului, carele era să se împlinescă în Ierusalim; *adecă* vorbea pentru patime...”: D/O, 12; „A treia poruncă zice să sfințim sîmbăta, *adecă* să cinstim și să ținem praznicile”: D/O, 33; „îi voiu asemîna cu cei doi luminători mari, *adecă* cu soarele și cu luna”: D/O, 57; „că fiind omu îndoit, *adecă* cu trup și cu suflet”: D/O, 71.

II.7.5. Adverbul *deci* „apoi, pe urmă” (< *de aciîa*) apare în *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, favorizat de funcția sa narativă, ca în alte texte literare de asemenea natură din secolul al XVII-lea și din vremea lui Antim Ivireanul: „Mărindu-se zioa cu starea lunii și a soarelui, ca la 24 de ceasuri, prin rugăciunea lui Iisus, *deci*

zidind jărtăvnic la Gheval și blagoslovind și blestemînd înaintea norodului, au îndemnat pre toți a striga amin, facă-să.”: CVNT/O, 266; „Acest Gothoniil au fost fecior lui Chenez [...]. Acesta au mîntuit pre Israil din mînile lui Husarsathem. [...]. *Deci* murind acesta, iară au greșit Israil și i-au dat pre ei Dumnezeu în mînile lui Eglon.”: CVNT/O, 267; „Acest Aod au fost viteaz foarte, carele, omorînd pre Eglon [...], au mîntuit pre Israil și s-au odihnit pămîntul ani 80. *Deci* murind acesta, îndată s-au pus în locul lui Semegar”: CVNT/O, 268; „Acest Semegar au omorît 600 de oameni filistiimi, cu cormanul plugului; drept acéia fu pus mai mare peste israilteni. *Deci*, murind acesta, iar au greșit Israil înaintea lui Dumnezeu și s-au dat în mînile lui Iavim”: CVNT/O, 268; „Și, întorcîndu-să îndată la ai lui, au plecat asupra vrăjmașilor. *Deci* cu scuturarea donițelor și cu bucinatul bucinelor, spăimîntînd pre vrăjmași au omorît 4 împărați”: CVNT/O, 270; etc.

II.7.6. Compusele cu *oare* (< lat. *volet*) + adverbele relative, puțin folosite în texte literare încă din secolul al XVII-lea, sînt rare și la Antim Ivireanul: „Acest Avesa au fost om chibzuit și, fiind cu David, au găsit pre Saul *oareunde* adormit.”: CVNT/O, 277.

În locul acestora este folosită construcția cu *-va*: *undeva*: D/O, 106; CVNT/O, 249; AMA/O, 328, 340; ÎB/O, 380, 382; și *undevași*: D/O, 106; *cumva*: ÎB/O, 380; *cîndva*: D/O, 119, 120 (într-un fragment „citat” din *Evrei* 2. 16, „Că nu pre îngerii *cîndva* au luat, ci sămînța lui Avram au luat”, – în cadrul căruia, însă, potrivit textului biblic original¹⁵⁴, prezența adverbului *cîndva* nu se justifică nici în literă, nici în spirit).

II.7.7. Alte adverbe și locuțiuni adverbiale sînt: *adevărat* „cu adevărat”: Pred. 1694, 2^v; ÎPTP/O, 349; D/O, 32, 44, 46 etc.; *cu adevărat*: Pred. 1694, 2^r; CVNT/O, 243; ÎPTP/O, 351; D/O, 15, 19, 45

¹⁵⁴ Vezi *loc. cit.* în N.-A.: οὐ γὰρ δῆπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ ἐπιλαμβάνεται. Cf.: „Că n-au luat necicum pre îngerii, ce pre sămînța lui vraam au priimit” (NT 1648); „Pentru că nu cu adevărat de îngerii să apucă, ce de sămînța lui Avraam să apucă” (B 1688).

etc.; *întru adevărat*: D/O, 8; *aiave*: D/O, 147; și *aiavea*: D/O, 214; *asémenea*: Pred. 1694, 2^v; *așijderea*: Pred. 1694, 2^v; CVNT/O, 266, 301, 305; AMA/O, 337, 341; D/O, 7, 18, 22 etc.; *cu dreptate* ‘pe drept cuvînt, cu îndreptățire’: C 1715/O, 410; D/O, 59, 89, 170; ‘în mod corect, cum este bine’: D/O, 164; ‘cu credință’: D/O, 187; *de pururea* ‘întotdeauna’: Pred. 1694, 2^v; D/O, 14, 16, 22 etc.; *în pripă*: D/O, 95; AMA/O, 341; *în scurt* ‘pe scurt’: Pred. 1694, 4^r; ÎPTP/O, 349, 351, 353, 361; ÎB/O, 380; *nici*: Pred. 1694, 2^v („carele și *nici* să află den multe fealiuri de nevoi și supărări s-au izbăvit”); *pre îndemînă* ‘la îndemînă’: Pred. 1693, 3^v; *tocma* ‘chiar’: Pred. 1694, 3^r; D/O; 12, 94, 104 etc.; *cu toate acestea*: D/O, 141 („Și *cu toate acéstea*, nici la fata acéia, nici la acest fecior n-au făcut norodul vreo arătare”), D/O, 160-161 („stăm în cumpănă să perim de nevoi, de nenorociri și *cu toate acéstia* nu ne smerim”); ș.a.

II.7.8. *Așijderea* este întrebuințat frecvent ca element de legătură transfrastică „pentru a asigura continuitatea discursului”¹⁵⁵: „*Așijderea*, Daniil, pren rugăciune, gurile leilor au închis”: Pred. 1694, 2^v; „*Așijderea* și în cuvintele cele de bucurie ce i-au zis îngerul: «Bucurate...»”: D/O, 18; „*Așijderea* și lupii, cînd nu vād toiağ în mîna păstorului, răpesc oile”: D/O, 137.

II.7.9. Analizînd contextele în care apar formele *acolea* și *acolo* în scrierile lui Antim Ivireanul, nu am putut deduce în uzul său o distincție clară între sensurile lui *acolea*, „indicînd un loc mai apropiat și corespunzînd persoanei a doua” și *acolo*, „indicînd un loc mai îndepărtat și corespunzînd persoanei a treia”, conform cu sistemul tripartit latinesc¹⁵⁶.

În exemplele: „dară unde vei să te ascunzi, ticăloase, dennaintea lui Dumnezeu, că de te vei sui în ceriu, el *acolea* iaste lăcui toriu; de te vei pogorî în iad, iaste de față” (D/O, 100), „că viiarme ce zace la

¹⁵⁵ Frîncu, *Gramatica*, p. 412.

¹⁵⁶ Cf. Arvinte, în BB, I, 2001, p. LIV; vezi și Frîncu, *Gramatica*, p. 327.

rădăcina hreanului, de-i va zice cineva să iasă *de acolo* să meargă la alte rădăcini mai bune și mai dulci, el zice că mai dulce decât hreanul nu iaste” (D/O, 104) și „Și mergînd pre cale, la locul cel rînduit, făr’ de veste au eșit dintr-un crîng, ce era *acolea* aproape, niște tîlhari” (D/O, 213), alegerea lui *acolea* pare justificată de nevoia de a marca atent raporturile spațiale (depărtare – poziția față de narator, însă *aproiere* – poziția față de cel despre care se povestește). În alte contexte însă, care pot fi analizate identic din punctul de vedere al raporturilor pe care îl au cu locul descris autorul discursului și protagonistul, marcarea prin deicticul *acolea* nu mai apare, ci este folosită forma *acolo*, ca în următorul fragment, ce continuă narațiunea din D/O, 213 (vezi *supra*): „Și, pentru ca să-ș mîntuiască viața lor, au aruncat pre mortul într-o groapă ce s-au aflat *acolo* și îndată au fugit”.

În fragmente care nu impun o asemenea distincție, sînt utilizate atît forma *acolea*, cît și *acolo*: „Deci, cine va vrea să isprăvască desăvîrșit și pre cum să cade acéste ce zic, aibă în loc de pămînt dragostea, că *acolea* să va înrădăcina credința” (D/O, 53); „îngerul Domnului l-au luat de l-au dus în pustie și-l hrăniia *acolo*” (D/O, 66).

Pe de altă parte, în construcții antitetice, formele care intră în opoziție sînt întotdeauna *aici* (*aicea*) și *acolo* (nu și *acolea*): „*Acolo* vrăjitorii cu darurile lor i s-au închinat, ca unui Dumnezeu și împărat, iar *aici* îngeri cerești, ca unui Dumnezeu adevărat și om desăvîrșit îi slujesc. *Acolo* era ca un prunc mic, înfășat și pus în iasle, iar *aici* ca un Dumnezeu desăvîrșit și om desăvîrșit să botează în apa Iordanului [...]. *Acolo* îngerul cel mare Gavriil slujia cu cucerie, iară *aicea* îngerul și înainte mergătorul Ioann slujaște taina.”: D/O, 64; „*Acolo* Pavel, în miazăzi, *aici* Constandin în miazăzi; *acolo* Pavel de lisus ce s-au răstignit, *aici* Constandin, prin crucea lui lisus.”: D/O, 85; „de vreme ce *aici*, după adormirea cea firească, să întoarce iară omul la osteneli, la scîrbe, la supărări, la patemi, *acolo*, după adormirea cea de pe urmă [...], trece din scîrbă la bucurie.”: D/O, 190.

II.8. Prepoziția

II.8.1. Utilizarea prepoziției *pre* (sau forma *pe*) ca morfem al complementului direct exprimat prin nume de persoane, substantive proprii sau comune, prin formele accentuate ale pronumelor este în epoca lui Antim Ivireanul normă a limbii literare în toate zonele culturale ale țării. În felul acesta se explică frecvența ei deosebită și în textele cârturarului din Țara Românească: „*pre* nevăzuții vrăjmași îi izgoneaște”, „Domnul nostru învățînd *pre* sfinții lui ucenici”, „izbăvește [...] *pre* **ceia** ce să nevoiescu”: Pred. 1694, 3^r; „datori să fie a ruga *pre* atotputernicul Dumnezeu”: Ded. 1694/O, 399; „au pogorît și *pe* șarpele cel de aramă”: CVNT/O, 290; „*pre* Petru și *pe* Andrei, *pe* Iacov și *pe* Ioann”: CL, 8^r; „i-au rușinat *pre* cei ce i-au văzut”: D/O, 5; „propoveduind *pre* Hristos și credința”: D/O, 6; „cînd înjurăm de lege *pre* cineva, *pre* Dumnezeu înjurăm”: D/O, 25; „bucurăm *pe* dracul”: D/O, 26; „[dragostea] cea firească iaste *ceia* ce iubesc părinții *pre* fii și fiii *pre* părinți și fieștecare *pe* ruda sa și *pe* priiatenii săi”: D/O, 24; „*pre* părinții noștri îi ocărîm și-i batem; *pre* bătrîni îi necinstim, *pre* domni și *pe* boieri îi blestemăm, *pre* arhierii nu-i ținem într-o nimica, *pre* călugări îi clevetim, *pe* preoț îi ocărîm”: D/O, 26; „Acest sicriiu *pre* nimeni nu uraște, *pre* nimeni nu gonéște”: D/O, 30; „cu tunul smereniei sue *pre* păcătoși la ceriu”: D/O, 50; „au socotit să chiiame în casa lui *pe* Afrodita”: D/O, 51; „păzitu-s-au *pre* sine”: D/O, 94; „ia aminte spre sufletul meu și-l mîntuiaște *pre* el”: C, 22^v; „fericimu-te *pre* tine”: C, 16^v; „laude-l *pre* dînsul ceriurile”: C, 23^r.

Prepoziția *pre* apare și înaintea unui complement direct exprimat printr-un substantiv comun inanimat sau substantiv comun abstract, personificat: „*pre* această beséricească **organă** [...] cu plecăciune o aduc”: Pred. 1694, 4^v; „Solomon *pre* **înțelepciunea** cea ce șade într-un scaun cu Dumnezeu o au cîștigat”: Pred. 1694, 2^v.

În epoca lui Antim Ivireanul, construcțiile fără prepoziție (care, în secolul al XVI-lea, fuseseră obișnuite, oglindind modelul slavon

sintetic și, totodată, vechimea structurii în limba română¹⁵⁷ – căci forma cu *pre* nu e cu mult anterioară acestui secol¹⁵⁸) mai apăreau, tradițional, în texte provenind din Moldova, nordul Transilvaniei și Banat¹⁵⁹. În general, însă, începînd cu secolul al XVII-lea, norma nu mai este oscilantă. Singura variație care se înregistrează este cea între *pre* și *pe*, lucru consemnat și în textele lui Antim Ivireanul. Cele două forme ale prepoziției sînt în raport de variație liberă.

II.8.2. Foarte frecvente sînt prepozițiile *cătră* și *de cătră*, utilizate cu diferite sensuri, în construcții cu acuzativul, pe lîngă verbe care au astăzi în limba literară un alt regim prepozițional și/sau care impun un alt caz¹⁶⁰: „*au acoperit de cătră* oameni toate spurcăciunile și fărdelegile mele”: D/O, 6; „preoții carii *aduceau* jărtve *cătră* Dumnezeu”: CVNT/O, 262; „supunerea care *arătați* de-a pururea *cătră* beserică și *cătră* arhieru”: D/O, 6; „*să mă arăt cătră* măriiia-ta mulțemitoriu”: CVNT/O, 242; „nimic să nu sfiești, sau să te rușinezi, nici să te spăimîntezi și *să ascunzi* ceva *de cătră* mine”: D/O, 234; „dragostea ce *avea cătră* dînsa”: D/O, 14; „datoriia cea părintească ce *am cătră* dragostea voastră”: D/O, 22; „pohta și dragostea ce *am* de-a pururea *cătră* înțeleptiia voastră”: D/O, 34; „avea Ioachim și Anna multă jale în inima lor, pentru urfciunea și hula ce *avea de cătră* toț”: D/O, 43; „*să aibă* cucerie *cătră* preot”: D/O, 169; „Acesta, de multe ori

¹⁵⁷ Florica Dimitrescu, *Despre pre la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 42-43.

¹⁵⁸ Rosetti, ILR 1978, p. 547; cf. N. Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, Institutul de Lingvistică Română, 1943, p. 129: „Exprimarea complementului în acuzativ cu *p(r)e* și cu acuzativul substantivului nu poate fi mai nouă decît cea cu ajutorul topice și cea cu ajutorul pronumelui conjunct pleonastic, care, cum am arătat, sînt străvechi.”

¹⁵⁹ IRLR 1997, p. 350.

¹⁶⁰ Vezi și Iacob, *Limbajul biblic românesc*, II, p. 157; Todî, *Elemente de sintaxă*, p. 72.

au mîntuit pre David din moarte, *dovedind cătră* el răutatea tătîne-său, Iui Saul”: CVNT/O, 275; „Acest Semei blestema pre David, *fugind de cătră* fața lui Avelaghion”: CVNT/O, 276; „*au numit* pre muierea lui Reveca, soră, *cătră* Avimeleh împăratul” CVNT/O, 260; „*nu să rușina de cătră* fața Ieremieii prorocului”: CVNT/O, 296; „*au strigat cătră* Domnul”: D/O, 159; „preotul Zahariia *zise și cătră* părinți”: D/O, 46; „*să zicem cătră* dînsul glasul vameșului”: ÎPTP/O, 351; „*nu iaste* lupta noastră spre sînge și trup, ci *cătră* domnii, *cătră* puteri, *cătră* țitorii lumii întunericului veacului acestuia”: D/O, 36; „nemulțamitor *sîntem cătră* mîntuitorul”: ÎPTP/O, 351; „*să plîngem* cu suspinuri și cu lacrimi *cătră* iubitoriu de oameni Dumnezeu”: ÎPTP/O, 351; CL, 13^v etc.

Prepoziția *către* poate apărea și în construcții eliptice, ca în exemplul următor, cînd stă alături de acuzativ, într-o situație ce impune în limba literară actuală cazul dativ: „Pavel marele apostol al Domnului [*zicea n.n.*] *cătră* Soloneani, 13, 5: «Neîncetat vă rugați»”: Pred. 1694, 3^f.

II.8.3. Prepoziția *întru* apare deosebit de frecvent în toate textele lui Antim Ivireanul (fapt obișnuit în epoca veche), cu diverse valori:

a) este sinonimă cu *în* (cu care se află în raport de variație): „smeritul pururea *întru* Domnul”: Postf. 1693/O, 398; „stăpîbind [...] *întru* cinstit scaunul măriei tale [...]”. Iară *întru* împărăția ceriurilor să fii încununat cu luminate și vécinice cununi, *întru* Hristos”: Pred. 1694, 5^f; „să-mi întărească inima *întru* frica lui”: D/O, 7; „să vă întărească și pe dumneavoastră [...] *întru* credința cea bună și dreaptă, *întru* cunoștința adevărului și *întru* nădejdea vieții cei de véci” D/O, 8; „Oare omorîtu-s-au *întru* voi păcatul?”: D/O, 148; „Cela ce crede *întru* mine nu va muri în veci”: D/O, 189; „au fugit la Mesopotamia, *întru* care rădică stîlp”: CVNT/O, 260; dar „*în* leagea véche, și într-această noao, și într-alte locuri”: Pred. 1694, 2^f; „să nu cădeți *în* năpăști”: Pred. 1694, 3^f; „au sămînat *în* pămîntul acela”: CVNT/O, 260; „să vă povățuiască *în* tot lucrul cel bun și de folos, spre plăcerea lui, ferindu-vă *în* toată vremea și *în* tot ceasul și *în* tot locul, de vicleșugurile diiavolului”: D/O, 8; „lumina va străluci și *în* trupurile sfinților lui”: D/O, 10; „Cinstitei de

Dumnezeu înălțimei-tale, *întru* Hristos rugătoriu, smeritul mitropolit al Ungrovlahiei, Anthim”): Ded. 1715/O, 411 (cf. *rugăciune în [numele lui] Hristos; cf. „să nu jure în numele lui Dumnezeu”: ÎPTP/O, 358).

b) are valoare lui *între* sau *printru*: „smeritul *întru* ieromonahi, Anthim”): Pred. 1694, 5^f; „Al măriei-tale mai mic rugătoriu smeritul *întru* ieromonahi”): Ded. 1694/O, 399;.

Prepoziția *întru* este utilizată frecvent și cu alt sens, în contexte care astăzi (cel puțin în uzul laic) cer fie o altă prepoziție, fie un regim cazual diferit: „Nu doară că nu sînt cuvinte multe și de multe felii de vorbe a să grăi *întru* lauda măriei ei”: D/O, 16; „această puținică osteneală și cheltuială trecătoare ce au făcut *întru* lauda lui Dumnezeu și *întru* cinstea sfîntului”: D/O, 139; „Această scrisoare ce o închin *întru* înțeleaptă socoteala măriei-tale”: D/O, 226; „Am ucis bărbat *întru* rană mie și tinerel *întru* struncinare mie”: CVNT/O, 248; „sculîndu-se dupe boală, au cîntat cîntare zicînd: «Eu am zis *întru* jumătățirea zilelor mele.»”: CVNT/O, 290; „să nu jure în numele lui Dumnezeu, nice drept, nici strîmbu la tot cuvîntul lui și lucrul, nici *întru* sfînți, nici alt jurămînt”: ÎPTP/O, 358; „Să nu împărătească păcatul în trupul vostru cel muritor, ca să vă supuneț *întru* pohtele lui.”: ÎB/O, 368; „De bolește cineva *întru* voi, cheme preoții beséricii”: ÎB/O, 375.

II.8.4. Conform normei literare din epoca veche, prepoziția *supt* (< lat. *subtus*) este întrebuințată cu această formă de către Antim Ivireanul: „*supt* jugul cel bun și *supt* sarcina lui Hristos cea ușoară”: CVNT/O, 244; „*supt* ascultarea și *supt* voia lui”: CL, 4^f. Nu am întîlnit alte forme (varianta *sup* – atestată de Ov. Densusianu în textele din secolul al XVI-lea, ori varianta *subt* care s-a impus ulterior în româna literară și care a avut acest statut pînă în secolul al XX-lea¹⁶¹).

II.8.5. Prepoziția *după* (< lat. *de post*) apare cu această formă în textele lui Antim Ivireanul, respectînd norma din toate variantele literare: D/O, 3, 4, 5, 7, 8, 12, 15, 18, 19, 20 etc.; CVNT/O, 245, 246,

¹⁶¹ Pușcariu – Naum, *Îndreptar*, p. 65: „Alături de *subt*, se scrie și *sub*”.

247, 250, 251 etc. În afară de această formă, mitropolitul muntean folosește și variantele populare *dupe* și *dupre* (forme a căror realizare a fost explicată în mai multe feluri¹⁶²): *dupe*: D/O, 70, 185; CVNT/O, 249, 255, 256, 258, 260, 261, 264, 265, 268, 274, 280, 290; ÎB/O, 369, 371; și *dupre*: D/O, 65, 71, 72; CVNT/O, 236, 251; ÎB/O, 368, 371.

După Ion Gheție, formele *dupe* și *dupre* sînt specifice Munteniei, iar dacă apar în texte și documente nordice, ele reprezintă acolo un muntenism, „o simplă influență literară muntenească, fără corespondență în graiul local”¹⁶³. Totuși, bazîndu-se pe cîteva ocurențe ale formei în *Letopisețul Țării Moldovei* „al lui Grigore Ureche”, în unele documente moldovenești și la C. Negruzzi, Laura Vasiliu afirmă că este posibil ca răspîndirea dialectală a lui *dupe* „după” să fi depășit granițele Munteniei, în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea¹⁶⁴.

II.9. Conjuncția

Există în domeniul conjuncției puține elemente reprezentative pentru o variantă literară în raport cu altele ori cu graiurile contemporane. De aceea nu ne oprim prea mult asupra acestui aspect. Totuși, remarcăm cîteva trăsături generale ale utilizării conjuncției în textele lui Antim Ivireanul, generale și în limba cultă a secolului al XVIII-lea.

II.9.1. Conjuncția *și* este deosebit de frecvent utilizată în realizarea raportului de coordonare copulativă și de coordonare interfrastică: „«Prevegheați și vă rugați ca să nu cădeți în năpăști». Și Pavel, marele apostol al Domnului, către Soloneani, 13, 5: «Neîncetat vă rugați». Și iarăș: «Rugați-vă pentru noi. Rugați-vă unii pentru alții». Și Ioan Zlatoust pentru rugăciune zice”: Pred. 1693, 3^f; „au mai văzut în vis un copaci foarte înalt, a căruia înălțime ajungea pînă în ceriu și avea frunză frumoasă și roadă multă și ramurile lui coprindea toată lumea și supt el

¹⁶² Vezi Arvinte, ST.L.FAC., p. 82-83; Laura Vasiliu, *Varianta dupe*, în LR, XXXII (1983), nr. 2, p. 116-117.

¹⁶³ Gheție, BD, p. 177.

¹⁶⁴ Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 119.

lăcuia toate hiarăle sălbatice, iar în ramurile lui toate păsările.”: CVNT/O, 296; „Și puse împăratul Navuhodonosor pre Sedechia, fratele lui Eliachim, împărat preste Iuda și preste Ierusalim. Și era Sedechia de 21 de ani cînd au început a împărăți. Și împărăți 11 ani, făcînd vicleșug înaintea lui Dumnezeu [...]. Și, trimițînd împăratul Navuhodonosor soli la Sedechia ca să-și dea birul, precum le-au fost legătura, i-au întors îndărăt la împăratul, deșerți și înfrunțați.”: CVNT/O, 296; etc.

II.9.2. În realizarea raportului de coordonare disjunctivă sînt folosite, în mod obișnuit, conjuncțiile *au*, *veri* și *sau*.

II.9.2.1. Conjuncția *au* (< lat. *aut*), fie singură, fie cu o corelativă, are cele mai multe apariții: „și nimenea să n-aibă putere să-i zică *au* bine face *au* rău”: CL, 3^v; „*au* dascal *au* ispravnic, *au* epitrop, *au* socotitoriu”: CL, 4^v; „Numai *au* pre toți împreună i-au trimis, *au* cîte doi”: CL, 9^v; „și fără’ de ispovedanie, *au* fără’ de voia duhovnicului lui să nu cunțeze nimenea să să cuminece”: ÎPTP/O, 356; „preot *au* mirean *au* monah; cărturari *au* necărturari”: ÎPTP/O, 360; „de va îndrăzni cineva [...] *au* den ceata besericească, *au* din ceata mirenească să o supue pre dînsa, *au* de-ale ei ceva, unul ca acela să fie afurisit”: AMA/O, 328; „pentru toți cei ce i-am amărit, *au* i-am necăjit, *au* îi voi fi năpăstuit, *au* îi voi fi grăit de rău”: AMA/O, 334; „și de nu-l va bate cugetul în sine, atunce poate că acel om va fi *au* prea sfînt și drept înaintea lui Dumnezeu, *au* iaste nesimțitoriu”: D/O, 34; „de vor naște vreun prunc, *au* parte bărbătească, *au* parte femeiască”: D/O, 44; „Afle-să și acum vreunul, *au* din cei bogați, *au* din cei săraci”: D/O, 52; „De am viclenit pre măriia-ta, *au* casa mării-tale, *au* am vreun gînd rău să fac [...], *au* în viața mării, *au* după petrecaniia a mulți ani ai mării-tale”: D/O, 227; „ni-au zis *au* să fac paretisis de bună voia mea, și să-mi las scaunul, să es, *au* să mă scoată măriia-sa cu sila”: D/O, 226.

Destul de frecvent, *au* leagă enunțuri, avînd funcția de conector discursiv: „Dară cum faci tu papa lucrul desăvîrșit o parte? *Au* vei să faci tu leage împotriva [...]?”: CL, 10^v; „ai legat pre bărbat cu fămée?”

Au altă legătură pentru vreo boală? *Au* porți niscari baere, au erbi?": D/O, 235; etc.

II.9.2.2. Conjunția disjunctivă *veri* (< lat. *velis*) este întrebuințată de puține ori, fapt ce probează caracterul arhaic al ei¹⁶⁵: „*veri réle, veri bune*”: CL, 35^f; „*veri Petru, veri Andrei, veri ceialalți*”: CL, 13^v; „Pentru căci obrazele cele preoțești și arhieriești să numesc slugi ale lui Dumnezeu, *veri* păcătoși sînt, *veri* direpți”: ÎPTP/O, 359; „Las cu mare blestem ca cine va sluji la această casă, *veri* om bun va fi, *veri* rău, nici cu un mijloc să nu i să oprească simbria”: AMA/O, 334.

II.9.2.3. Conjunția cu aceeași funcție *sau* (formată pe terenul limbii române) este întrebuințată mai rar decît *au*. Se găsesc însă unele segmente în opera lui Antim în care *au* și *sau* apar în variație liberă, ceea ce sugerează o concurență între acestea două. Fenomenul se întîlnește, de pildă, în CL, 4^v: „Iară aceasta ce zic latini cum că H<ri>s<tos> au lăsat numai pre Petră asupra apostolilor, *au* dascal, *au* ispravnic, *au* epitrop, *au* socotitoriu atoață besearica să fie singur, *sau* săi fie dat ceva ceva mai mult decît celorlalți apostoli, *au* mult, *au* puțin, nu să veade nicăiri”; și 5^f: „într-acesta chip să va arăta curat și foarte luminat de au avut Petră, *sau* de au luat ceva mai mult decît ceialalți apostoli. *Sau* de au avut ceva stăpînire *sau* puteare asupra celorlalți ucenici. *Au* să poruncească, *au* să facă el singur ceva, *sau* să nu poată ceialalți să facă ceva, de nu va zice el cu poruncă și cu stăpînire”; în *Începătură și învățătură pentru ispovedanie* (D/O, 234-238); în ÎPTP/O, p. 360. Contextele sintactice în care apare sînt identice cu cele ale conjuncției *au*: „*Sau* să strămute gîndul *sau* cuvintele scripturii”, „*sau* mai bine să-i zicem înțelepciunea cea înșălătoare”: CL, 1^f; „cela ce scrie *sau* să întrebă”: CL, 3^f; „nimic să nu sfiești, *sau* să te rușinezi, nici să te spăimîntezi”, „ai căzut în păcatul sodomiei cu cineva, *sau* cineva cu tine”: D/O, 234; „ai căzut cu rudeniile tale, *sau* cu fină-ta, *sau* cu nașă-ta au ce chipuri au fost”: D/O, 235; „Spune-mi,

¹⁶⁵ Frîncu, *Gramatica*, p. 332.

fiule, au doară ai mâncat carne mortăcină, *sau* sînge de cel oprit, *sau* de lupi mâncat, *sau* de vulturi omorît? *S-au* (sic) te-ai spurcat cu altceva? *Sau* pre posturi, miercurea *sau* vinerea, te vei fi spurcat? Au doară ai închinat pre cineva diavolului? *Sau* ai hulit, *sau* ai înjurat sfînta lége, *sau* credința, *sau* altăceva hulă? *Sau* ai anathimit pre om? *Sau* grăești minciuni și te juri în minciuni?": D/O, 236.

În unele situații, *sau* este implicată într-o înșiruire în care predomină *au*, fără a funcționa drept corelativ al acesteia: „cînd va cădea cineva în boală *au* de ai casei, *au* măcar și streinii, carii vor fi mahalagii la această beserică, *sau* și dintr-altă parte": AMA/O, 338. În altele însă, *sau* este corelat cu *au* în fragmente ample de discurs, la distanță relativ mare: „dară aceasta o face *au* pentru multa îndrăznire a lui Petru, căci avea o obrăznicie oarecarea, și apuca de răspundea mai nainte decît ceialalți, *sau* pentru multă dragoste ce avea Petru": CL, 7^v; „Au trebuit *au* să se mînie asupra lui Petru, precum s-au mîniat și atunce pre cei doi, pentru cearerea începătoriei, măcar că Hristos nu li o au dat, ce încă le-au zis: nu știți ce ceareți; *sau* ar fi făcut între ei price pentru căci nu i-au fericit și pre ei": CL, 23^t; „Iar al treilea, carele au îmbătrînit în păcat [...] *au* rămîne făr' de căință și moare în păcat, de vréme ce, după cum zice David: «Depart e de păcătoș mîntuirea», pentru căci în toată viața lui n-au cercat îndreptările lui Dumnezeu, *sau*, pentru ca să vie în căință trebuiaște un ajutoriu tare, de sus": D/O, 145. Perechea conjuncțională *sau...*, *sau* este, de asemenea, rară: „Să strămute *sau* sfintele scripturi [...], *sau* cuvintele sfinților": CL, 1^t; „cîți episcopi au făcut, *sau* Petru, *sau* alt apostol, ori unde i-ar fi făcut, toți pot să se cheame diadohi apostolilor": CL, 12^v.

II.9.2.4. Raportul de coordonare disjunctivă este realizat, cu totul sporadic, și de alte corelative omogene: *ba...*, *ba*, în „și îndelungăm vrémea, *ba* astăzi, *ba* mîine, *ba* poimîine, pînă ne vine ceasul și perim cu totul": D/O, 94¹⁶⁶; *acum...*, *acum*, în „nu iaste pururea întru o stare: *acum* să preface spre bine și *acum* să schimbă spre rău, *acum* pohtește

¹⁶⁶ Semnalat și de Frîncu, *Gramatica*, p. 332.

un lucru și *acum* îl uraște, acum iubéște și acum vrăjmășuiaște”: D/O, 219; și *cînd...*, *cînd*, în „fiind o stihie nestatornică [marea, n.n.], așa îi iaste pururea din fice, *cînd* să fie lină și *cînd* să se turbure”: D/O, 157.

II.9.3. Raportul de coordonare adversativă este marcat în textele lui Antim Ivireanul de conjuncțiile specifice: *dar(ă)*, *însă*, *iar(ă)* și *ci (ce)*.

II.9.3.1. Prima este întrebuințată mai ales cu forma veche *dară*: „Pre acest Sith zic unii, cum că l-au trimis Adam [...] să meargă în raiu să-i aducă din lemnul vieții; *dară* nu i s-au dat voe”: CVNT/O, 246; „măcar că eu am fost mai mic [...], *dară* Dumnezeu n-au căutat la micșorarea și netrebniicia mea”: D/O, 6; „De multe ori au stătut în socoteala mea, ca doară aș putea afla ceva nou să zic întru cinstea și lauda preasfintei Născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarei Mariei, *dară* n-am putut afla nimica”: D/O, 16; „Numai la greul acela sînt și eu părtaș și într-acel jug ce trageț voi, trag și eu; *dară* n-am putere să zic nici să gîndesc așa”: D/O, 28; „spre mîncare [...] ne îndeamnă blestematul acesta, de pîntece, *dară* a face rău n-avem îndemnător pre nimeni”: D/O, 38; etc.

Dar a fost înregistrat în ÎB/O, 366: „ajutătorii la acest lucru mare al vostru sînteți voi, cucernicilor preoți [...]. *Dar* oare ce aș putea nădăjdui de la voi?”; și în D/O, 25, în cadrul unui citat biblic: „că zice Ioann: «De va zice cineva că iubéște pre Dumnezeu și pre fratele lui îl urăște, mincinos iaste; că de vréme ce nu iubéște pre fratele lui, că-l véde, *dar* pre Dumnezeu, că nu-l véde, cumu-l va putea iubi?»”.

Din punctul de vedere al contextelor sintactice în care este folosită, conjuncția *dar(ă)* cunoaște, cel mai frecvent, valoarea prototipică de *contrazicere (implicită sau explicită) a așteptărilor*: „unde ne iaste suppunerea ce arătăm, ca niște slugi la domnul nostru? Sluga face voia domnului său, *dară* noi care voe facem, acestui domn alnostru?”: D/O, 154; „cum *dară* să va mîntui norodul [...] ? Noi socotim numai cu puterea noastră și cu înțelepciunea noastră [...] să chivernisim norodul și să-l apărăm de réale? *Dară* în zadar trudim.”: D/O, 161; etc. Unele situații de discurs indică însă spre nuanța de *contrast tematic*,

proprie astăzi lui **iar(ă)**: „cu câtă sete au priimit [Isus, n.n.] (nu pentru sine, ci pentru noi, viermii cei lepădați), atîtea ostenéle, durori, patime și moarte. // *Dară* noi, acum, căci să nu priimim pentru dragostea lui [...] vreo scîrbă, măcar cît de mică?": D/O, 14. În sfârșit, funcția lui *dar(ă)* se apropie de cea a conjuncției adversative de *corectare și substituire ci (ce)*, ca în fragmentul următor, unde unitatea gramaticală introdusă de *dară* pare să se afle în raport de coordonare cu o construcție subînțeleasă (avînd un element de negație în componență): „Strălucéște într-însa domneasca mare podoabă, [* nu numai cea firescă] *dară* înfrumusețată cu bunătatea faptelor; înțelepciunea cea politiciască, [* ...] *dară* unită cu rîvna cea creștinească; sfatul cel mare [* ...], *dară* însoțit cu puterea legilor; dreptatea cea cu socotință, [* ...] *dară* împreună cu blîndețea și cu îndelungă răbdarea": Ded. 1715/O, 410.

Frecventă în perioada în care scrie Antim este folosirea lui *dar(ă)* cu funcția de conector discursiv. Exemplele sînt numeroase, mai ales în didahii: „Și nimeni să nu socotească, din voi, și să zică în inima lui: *dară* ce treabă are vlădica cu noi, nu-ș caută vladiciia lui, ci să amésteca într-ale noastre?": D/O, 28; „de va zice cineva în cugetul său, *dară* deaca ne ispoveduim, preotul ce mai trebuiăște [...]?”: D/O, 99; „[Dumnezeu] stă pururea cu urechile deschise, pentru ca să ne asculte, îndată ce vom chiea numele lui cel sfînt. // *Dară* ce voiu să zic de nesimțirea cea mare a oamenilor acestui veac?": D/O, 160; „Vie acum, aici, împărații cei mari și putérnicii pămîntului [...]. *Dară* ce zic: împărații și putérnicii? Vie îngerii raiului?": D/O, 167; etc. „și domnul Hristos au zis cătră ucenicii lui: «De pe aceasta vor cunoaște toți că-mi sînteț ucenici, de veț avea dragoste între voi». *Dară* acum, tu, ticăloase oame, te numești creștin și ucenic lui Hristos? *Dară* unde iaste dragostea ce ai cătră fratele tău?": D/O, 54.

În cuprinsul predicilor Antim recurge la o construcție retorică în cadrul căreia conjuncția *dar(ă)* se apropie de valoarea unui semiadverb corelativ în regenta unei propoziții cauzale: „Și de s-au bucurat Simeon bătrînul atîta [...], *dară* aceștea carii pre acestaș domn într-umărire strălucind l-au văzut, ce vor fi făcut și cu ce bucurie să vor fi bucurat [...]?”: D/O, 11-12; „De au adus cuvîntul acest dulce și mîngîitoriu al

lui Dumnezeu atîta frică, *dară* groaza judecătorului ce va face? De îngrozéște așa îndemnarea a ținea légia, *dară* cînd va lua seama pentru lenevire celor ce n-au împlinit légia ce va lucra?": D/O, 15; „Că de vréme ce cei învățați și pedepsiți întru bunătăț stau de să miră de mărirea ei, *dară* eu, cel neînvățat și departe de toate bunătățile, ce voi face?": D/O, 16; „de vréme ce Moisi, văzătoriu de Dumnezeu și marele proroc, nu îndrăzniia să vază fața ta, *dară* eu cum voi să mă ating de sfîntul tău creștet, cu mîini păcătoase?": D/O, 67; „de vréme ce acea chemare face pre Pavel atît de minunat, cît nici apostol, nici mucenic nu iaste întocma măririilor lui, *dară* pentru vredniciile de Dumnezeu încununatului meu Constandin, ce voi putea zice?": D/O, 84; „de vréme ce un boiar nu poate suferi să-i necinstească cineva pe ispravnicul său [...]), (sic) *dară* Hristos cum va putea suferi?": D/O, 173.

II.9.3.2. Conjunția disjunctivă *însă* apare peste tot în cuprinsul operei studiate: „văzînd eu smeritul, adîncul bogoslovii, mă stridiiam a mă apuca de acest lucru. *Însă* dîndu-mă pre mine cu credință curată și cu nădêjde cătră dulecele Hristos": Postf. 1693/O, 397; „*Însă* las de-a zicerea cum că această chemare [...] nu iaste întîiu": CL, 5^v; „să cade adése să ne ispoveduim. *Însă* [...], aceasta să cade să facă acela ce va să să ispoveduiască": ÎPTP/O, 355; „să se dea [...] dumineca la săraci cîte 13 bani; *însă* săracii să nu vie tot unii": AMA/O, 331; „să li să dea cîte 30 de bani; *însă* alții să nu vie peste dînșii": AMA/O, 332; „nefiind păcătos au pătimit, *însă* nu dumnezeirea": ÎB/O, 370; „domnul nostru Iisus Hristos cu putérea dumnezeirii lui s-au sculat din morți, *însă* cu același trup": ÎB/O, 371; „*Însă* acest Enoh, precum scrie în poslaniia Iudei, au izvodit slovele": CVNT/O, 249; „*Însă* anul lunii iaste mai mic cu 11 zile, decît al soarelui": CVNT/O, 251; „îl opriia a nu fi împreună cu dînsul, *însă* Sith au lăcuit într-un munte aproape de raiu": CVNT/O, 253; „au mers de au lovit pre cei striini de féliu și i-au biruit. *Însă* fără știrea tăține-său": CVNT/O, 276; „li s-au dat de la Dumnezeu dar și milă, *însă* acoperit": D/O, 17; „Fost-au lătrat [...] de cîțva jidovi [...]. *Însă* cu acéste goane, scîrbe și nevoi, fără de frică au urmat calea lui", „Pavel au fost stătut luminătoriu mai mic, *însă* asămînător soarelui":

D/O, 62; „Al patrulea botez este al lui Ioann, *însă* spre pocăință numai.”: D/O, 70; „Eu *însă* nu mă minunez nici pentru turburarea mării”: D/O, 157; „Pentru cutremur spun filozofii ellinilor cum să se fie făcut din amestecarea stihilor, zicînd unii într-un chip, alții într-alt chip, fieștecarele după putéria sa, scoțînd *însă* de la mijloc pre Dumnezeu, carele iaste pricina cea dintîi.”: D/O, 175; etc.

După cum se observă din exemplele de mai sus, topica lui *însă* este liberă în interiorul componentului sintactic conectat. Această particularitate a comportamentului său duce uneori la dezintegrarea unei unități sintactico-semantică de tipul *adjectiv pronominal demonstrativ + substantiv*, ca în următoarele cazuri: „Nu era mare întinăciune cînd în grădină, fugind, au lăsat singur pre dulcele Iisus? *Aceste însă întinături*, cu lacrămile [...] le-au spălat” și „*acéste însă vrednicii* cu dreptate să cuvin vasului celui ales”: D/O, 59.

Ca și *dar(ă)*, conjuncția *însă* se apropie de valori diferite de cea prototipică, de contrazicere a așteptărilor, fapt sugerat, de exemplu, de semantismul unui co-text mai larg, în AMA/O, 330-331:

La trei copii săraci ce vor să învețe carte să li să dea cîte șase bani de zi de mîncare și la Paști cîte o dulamă de aba de 2 zloți și cîte un ișlic și cîte o păreche de cizme. Și acești 3 copii să nu fie mai mici de zece ani, nici mai mari de 15. Și această milă să li să facă pînă în patru ani; că într-atîta vrême poate să învețe și slovenéște și rumânéște și apoi să se pue alții la loc. Iară de va vrea vreunul să se facă călugăr și va pohti să rămîie în mănăstire, să fie priimit. [...]

Însă pre acești copii să aibă datorie unul dintr-acei doi preoț de mir care va fi mai procopsit să-i învețe carte și alte rînduiale ale besericii, după cum s-au așăzat în foița cea de învățatură”.

Deși prevederile mitropolitului se referă încă de la început la statutul de învățăcei pe lîngă mănăstire al copiilor ajutați financiar din veniturile acesteia, textul aduce în continuare detalii care îndepărtează atenția cititorului de la acest fapt; așa că Antim revine asupra chestiunii învățării copiilor, cu detalii ce ar putea corecta greșita percepție a cuiva

asupra îndatoririi pe care o are de îndeplinit mănăstirea: [* nu oricine să se ocupe de instruirea copiilor și nu oricum].

II.9.3.3. În ceea ce privește a treia conjuncție adversativă menționată, formele utilizate alternează: *iară* și *iar*, în toată opera lui Antim: „Stihiile ca niște întfe pricini îndeamnă pre toate chipurile neamurilor, de-și dau roada sa la vremea lor. *Iară* mai vîrtos de toate fericita și mai aleasa și cuvîntătoarea zidire, omul, siléște de aduce nu numai un féliu de roadă”: Ded. 1694/O, 398; „Numai pre jumătate zi adevărul, *iară* nu de plin. Lasă să ocărască latinii, *iară* voi vă faceți a nu auzi.”: CL, 2^r; „*Iară* voi toți ucenicii miei frați vă sînteți, *iară* nu dascalii unul altuia.”: CL, 7^r; „Mare slavă au luat adevărat și cinste nemuritoare Ptolemeu, împăratul Eghiptului, pentru tălmăcirea *Bibliei* în limba elinească. *Iară* măriia-ta mai mare cinste și plată vei lua în aciastă lume și în cia viitoare”: Ded. 1703/O, 407; „să împarte cuvîntul meu în doao părți: o parte cuprinde în sine cîte se cuvin a face cel ce să pocăiaște [...], *iară* céialaltă, în ce chip să cade duhovnicul să facă ispovedania”: ÎPTP/O, 351; „cu acéle ape ale rîurilor acelora au odrăslit pămîntul, roduri stricácioase și trecătoare, *iară* adăpările tiparelor [...] dau pretutindenea stătătoare și vécinică rodire”: Ded. 1709/O, 412; „am vrut cu iubire de osteneală de am adunat și am însemnat întru această cărticea chipurile și obrezele tuturor strămoșilor noștri [...] și ca un dar mic și mare să o aduc [...], mic zic pentru statul ei [...]; mare *iară* pentru gîndul, căci întru această rodoslovie să cuprind obreze de oameni mari”: CVNT/O, 242; „Pentru anii lui Mathusala multe păreri sînt. [...] zic unii cum că au trăit după Potop ani 14 [...]. *Iară* alții zic să fie murit mai naintea Potopului. *Iară* Ieronim zice că au murit atuncea”: CVNT/O, 249; „Și, înțelegînd tată-său, îl blestemă, *iară* pre frații lui îi blagoslovi.”: CVNT/O, 252; „un păstor singur, măcar că este mare în vrednicie [...], *iară* nu poate să le vază toate”: ÎB/O, 365-366; „Au fost cei ce mai nainte au stăpînit, alții luminați pentru numele cel mare al neamului lor, și alții lăudați pentru bunătatea lor cea multă [...]. *Iară* măriia-ta [...] ai întrecut și ai covîrșit pre toți”: Ded. 1715/O, 410; „” etc.

Numeroase ocurențe are și varianta *iar*, care se va impune treptat în scrisul literar pe parcursul secolului al XVIII-lea: „m-am atins de acest folositoriu de suflet lucru [...], și cheltuiile au fost a prealuminatului [...] Ioan Constantin Băsărabă vovoda, *iar* tipărită de mine”: Postf. 1693/O, 397; „adunînd de pre la toți bunătățile [...], *iar* mai vîrtos și mai ales de la dulcele meu Iisus”: CVNT/O, 244; „Adam s-au făgăduit lui Dumnezeu ca să nu să mai împreune cu muiarea lui. *Iar* Dumnezeu [...] i-au stricat făgăduiala”: CVNT/O, 247; „*Iar* precum zice cei 70 de tîlcuitori, vede-să a fi trăit înaintea lui Lameh 167”: CVNT/O, 249; „de să va face Potopul de apă, să rămîe stîlpul cel de piatră cu istoriile *iar* de să va face de foc, să rămîe stîlpul cel de pămînt”: CVNT/O, 250; „Sith au lăcuit într-un munte aproape de raiu, *iar* Cain într-o cîmpie”: CVNT/O, 253; etc.

Nu de puține ori, alternanța are loc în același context mai larg: „**Iar** la începutul veacului al patrulea fu aflarea împăraților; **iar** la începutul veacului al cincilea fu mutarea norodului lui Dumnezeu în Vavilon. *Iară* la începutul veacului al șaselea fu întruparea Fiiului lui Dumnezeu *iară* la începutul veacului al șaptelea fu deschiderea ușilor ceriurilor; *iară* la începutul veacului al optulea va fi scularea trupurilor și răsplătirea celor buni și celor răi, precum zice Avgustin.”: CVNT/O, 252; „Porunca cea dintîiu zice să nu avem alt dumnezeu înaintea lui, *iară* noi avem pre mamonul nedreptății. A dooa poruncă zice să nu luom numele Domnului în deșărt, *iară* noi îl purtăm prin gurile noastre, ca o nimica. A treia poruncă zice să sfințim sîmbăta [...], *iară* noi atunce facem lucrurile céle mai multe și lucrurile céle mai necuvioase. A patra poruncă zice să cinstim pre părinții noștri, *iară* noi îi ocărîm și-i și batem. A cincea poruncă zice să nu ucidem, **iar** noi, de nu putem ucide cu bățul, sau cu sabia, ucidem cu limba”: D/O, 33; etc.

Valoarea obișnuită a conjuncției este cea de indicare a unui contrast, fie mai slab, ca în exemplul: „la David au fost făgăduința întrupării lui Hristos, mai ales. *Iară* la Avraam au fost făgăduința pentru beserica”: CVNT/O, 278-280; „unul era nomothetis, adecă puitoriu de lége, *iară* celălalt era zilotis, adecă întăritori aceștii legi”: D/O, 11; fie mai accentuat, ca în: „«Limbile n-au lége și fac ale legii». *Iară* noi,

avînd lége, facem tot împotriva legii”: D/O, 25. Pe lîngă aceasta însă, *iar(ă)* primește funcția lui *dar*, de contrazicere a așteptărilor, în unele contexte: „mic iaste de vîrstă [Isus, n.n.], *iară* anii nu i să știu. Mic iaste, *iară* iaste peste toate măriile mai mare. Mic iaste la vedere, *iar* iaste mare la pricépere”: D/O, 32.

Iar narativ apare mai ales în CVNT, însă frecvența lui nu permite aprecierea lui ca marcă a stilului narativ al autorului: „*Iară* după ce au murit Solomon, fu ales împărat de céle 10 neamuri”: CVNT/O, 282; „*Iară* Iosif și Azaria [...] s-au biruit de vrăjmași, perind în războiu 1000 de voinici, pentru neascultarea lor. *Iar* după acéia s-au împăcat Iuda cu Efpator, împăratul Siriei. [...] *Iar* mai pre urmă, făcînd Iuda pace cu romanii, să omorî în războiu, de Vachid”: CVNT/O, 309. Conjunția este folosită în același mod și în didahii, unde predicatorul aduce în atenția ascultătorilor săi evenimente narate în cuprinsul *Bibliei*, ca în acest fragment în care se vede și tendința lui Antim de a augmenta cu observații personale discursul personajului biblic „citat”:

„zicîndu-le: «Veniți după mine și voi face pre voi păscari de oameni. Încetați de a vă trudi deasupra mării cei neînsuflețiți. Mutați pentru dragostea mea meșterșugul cel păscăresc pre pămînt. Acolea pre dînsul trimiteți și vă întindeți mrejiile. Vînați pentru mine vînatul credinții. Veniți după mine. Urmați-mi mie, ucinicii miei și învățătorii lumii. Lucrați pentru dragostea mea meșterșugul vostru, pentru ceriuri.

Vărsată iaste ca apa mării pre pămînt închinăciunea idolească. Zidirea iaste acoperită cu norul a mulți dumnezei. Adîncul necredinții îneacă toată lumea; oamenii să cufundă de valurile drăcești. Lumea pute de împutăciunea sîngiurilor și să strică cu jirtvele céle stricăcioase. Voiu pune asupra lor ispravnici și doftori, pre voi, pre păscari. Patîma aceasta chiiamă meșterșugul vostru. Să slujim cu iarbă mîntuitoare zidirea ce iaste în nevoi; veniți după mine».

Iară ei, lăsînd mrejiile, mérseră după dînsul. D/O, 5.

Există și situații în care semantica propozițiilor conectate indică un contrast atît de slab încît *iar(ă)* este foarte aproape de valoarea unei

conjunctii copulative. Este cazul, de obicei, al finalurilor de dedicații, unde discursul augural nu se referă la circumstanțe aflate în opoziție, ci, mai degrabă, la stări firești, în desfășurare succesivă: „Și să trăiești, măriia ta, cu putearea lui Dumnezeu **într-această viață**, domnind și stăpînind cu bună sănătate și cu norocită stăpînire întru cinstit scaunul măriei tale, pînă la adînci bătrîneațe. *Iară întru împărăția ceriurilor* să fii încununat cu luminate și vécinice cununi, întru Hristos”: Pred. 1694, 5^r.

II.9.3.4. Conjunctia adversativă *ci* și dubletul ei mai vechi *ce* apar în toate textele. Primul text semnat de Antim care conține conjunctia în discuție prezintă forma veche: „să nu cauți la micșorarea ei, *ce* la cea din tot sufletul și den toată inima a mea voie și osîrdie”: Pred. 1694, 5^r. De asemenea, *ce* apare și în cadrul unei construcții cu un corelativ, *nu numai*, fiind însoțit sau nu de semiadverbul cumulativ *și*¹⁶⁷, în alte două texte scurte, din prima parte a activității sale: Pred. 1694: „*nu numai* de primejdiile ce-i vin asupra lui să izbăveaște, *ce* tocma *și* pre nevăzuții vrăjmași îi izgoneaște”: 3^r; „*Nu numai* cît izbăveaște de toată nevoia [...], *ce* încă *și* priiateni cu sîngur Dumnezeu îi face”: 3^{r-v}; și Ded. 1694/O, 398: „mai aleasa și cuvîntătoare zidire, omul, silêște de aduce *nu numai* un féliu de roadă, *ce* foarte multe cîte trupești, iară mai multe sufletești”. Aceași formă apare și în Ded. 1715/O, 411, text de mică întindere, dar de la sfîrșitul vieții autorului: „*nu numai* că are slavosloviile celui ce în Troiță să proslăvește Dumnezeu [...], *ce* cuprinde *și* laudele a tuturor sfinților”.

Alte scrieri (fie originale, fie traduse), conțin ambele forme, poziția acestora pe locul întîi sau doi din punct de vedere numeric modificîndu-se de la un text la altul. În CL, din 1699, primele zece file (între 1^r și 10^v) sugerează o „preferință” pentru forma arhaică, cu optsprezece întrebuintări, în timp ce *ci* apare numai de trei ori: „nicicum nu sînt creștini, *ce* shismatici și lepădați”: 4^r; „veți vîna nu

¹⁶⁷ Vezi GALR 2005, I, p. 634-635; în gramatica tradițională, *nu numai... ci și* este discutată ca *locuțiune conjuncțională copulativă*.

pești necuvîntători, *ce* cuvîntători, pre oameni”: 5^r; „*Ce* pre amîndoi împreună i-au strigat”: 5^v; „Domnul nici acelora nu o au dat, *ce* le-au zis că nu știu ce cer”: 6^r; ș.c.l., la 6^r, 6^v, 7^v, 8^r, 8^v, 9^v, 10^r, 10^v (inclusiv în locuțiunea conjuncțională copulativă); față de: „n-au zis Hristor ala, *ci* așa”: 6^v; „nici streini chiamă. *Ci* cîte doi cîte doi”: 8^v; „că nu m-au trimis Hristos să botez, *ci* să propoveduesc”: 9^v. În schimb, într-un alt segment de zece file (între 45^r și 54^v), numărul aparițiilor lui *ce* (la 46^r, 46^v, 47^r, 47^v, 49^r, 49^v, 50^r, 50^v etc.) este apropiat de cel al ocurențelor lui *ci* (la 45^v, 46^r, 46^v, 47^r, 49^r, 49^v, 50^v etc.)

În ÎPTP, din 1705, *ce* este mai frecvent: „precum orbul nevăzînd lumina soarelui nu știe unde merge nici ce iaste înaintea lui *ce* de multe ori în gropi și în surpături căzînd să omoară”: O, 350; „nu ai acéle vrednicii, *ce* te-ai întors la céle împotrivă”: O, 353; „să nu pricinuiască pre un om și pre altul, au pre diavolul că au fost vina, *ce* pre sine să să facă vinovat”: O, 356; „Și precum un bolnav nu-i foloséște de-ș va arăta numai boala lui la dohtor, *ce* să mănânce și iarba ce-i va da, așa și păcătosul, nu să iartă numai cu ispovedania, *ce* să facă și canonul ce-i va da duhovnicul”: O, 356; „Asupra ispovedanii să nu să rușineze nici de un om, nici fățarie să facă, *ce* numai pre fieștecarele după cum îi vor fi păcatele să-l îndireptéze”: O, 357; „să nu lucréze într-acéle zile nimică lucru trupesc, *ce* numai să să dea la céle sufletești”: O, 357; față de *ci* în: „să nu mai păcătuiască, *ci* să urască păcatul” și „să-i dea și canon după cum să va cuveni: nice foarte greu, nice foarte ușor, *ci* să socotească vîrsta lui”: O, 360.

În lucrarea originală terminată patru ani mai tîrziu, CVNT, raportul este inversat: *ce* apare foarte rar (o singură dată, conform ediției de text consultate; și încă o dată în cadrul locuțiunii *nu numai... ce și*, în O, 242): „a căruia coarnele nu-i erau potrivă, *ce* era unul mai mare decît altul”: O, 298; forma utilizată constant este *ci*: „n-au ținut cu putere omenească schiptrul împărăției, *ci* numai cu singura nebiruita puteria împăratului ceresc”, „nu nădăjduești a chivernisi trebile domniei cu ajutoriul și cu înțelepciune omenească, *ci* chemi pururea și ajutoriul cel de sus”: O, 244; „veacurile nu să zic pentru numărul anilor, precum vor unii, *ci* pentru niscare minuni carele să fac la începuturile

veacurilor”: O, 250; „nu s-au lăsat nici pe acéia *ci* au plecat asupra împăratului”, „parte de pământ n-au avut aceștea între neamuri, *ci* câștigul lor era pîrga și primélele din toate bucatele”: O, 262; ș.cl., la p. 264, 270, 272, 275, 277, 285, 289, 296, 299, 300, 304, 310, 318.

Situația este alta în ÎB, din 1710, unde *ce* (O, 366, 369, 376, 378, 379, 380, 381, 382) și *ci* (O, 369, 370, 377, 378) alternează.

În sfîrșit, în textele din 1713, AMA (O, 329, 331, 332, 334, 335, 337, 339, 340, 345), și 1714, CP (O, 389, 390), precum și în Ded. 1703 (O, 407: „n-au socotit muncile, izgonirile și moartea, *ci* mergea bucurîndu-se despre fața adunării”) nu par să existe decît ocurențe ale formei mai noi a conjuncției coordonatoare adversative *ci*.

În ceea ce privește didahiile, se constată că versiunea copiată de Efrem grămăticul conține atît forma veche, cît și cea nouă, *ci* fiind, totuși, mai frecvent.

Analizînd distribuția celor două forme în toată opera lui Antim Ivireanul, este dificil de stabilit dacă la cărturarul din Țara Românească se poate vorbi de o treptată abandonare a normei vechi, fapt constatat la nivelul întregii literaturi de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și pe parcursul celui următor; sau dacă este vorba doar de o alternanță care sugerează nediferențierea lor în planul exprimării elevate.

Valoarea adversativă de corectare și substituie a conjuncției *ci* (*ce*) reiese din cele mai multe ocurențe ale sale în texte. Pe lîngă aceasta însă, așa cum se întîmplă în majoritatea scrierilor din epoca veche, elementul la care ne referim funcționează și ca substitut al lui *dar*, independent, așadar, de o negație:

„Pre aceasta, dară și noi, cu toții trebuie cu dragoste [...] să o lăudăm, ca pre o Maică a lui Dumnezeu și cu bucurie sufletească să prăznuim adormirea ei. *Ce*, o Maică Fecioară, acest norod ce stă înaintea mării-tale, [...] *nu* îndrăznesc, fără de mijlocitoriu ca să-ț adcă căzuta închinăciune și mulțemită, pentru multele faceri de bine și să se roage ca să te milostivești asupra lor. Pentru acéia eu, nevrédnicul și mult păcătosul robul tău, fiindule tată sufletesc, rînduit de Fiiul tău, prin mijlocul meu să roagă cu toții”: D/O, 21;

„pe acéste patru bunătăț ca pe 4 temelii nemișcate, voiu să-m întemeez vorba ce voiu să fac astăzi, cu ajutoriul lui Dumnezeu, înaintea dragostii voastre. *Ce* întâi voiu să vă spui, foarte pe scurt, a fieștecăriia bunătate, putérea și lucrarea ce are, pentru ca să se priceapă mai lesne célia ce voiu să grăesc”: D/O, 47.

De asemenea, *ci* (*ce*) are și rolul de conector discursiv, în exemple ca: „*Ce* poate că vei pune înainte de vei zice cum că Petru au făcut în Rîm în locul lui pe Climent diadoh scaunului lui.”: CL, 10^v (aici fragmentul se află la începutul unei capitole al cărții, urmînd firul argumentelor și contraargumentelor în chestiunea validității unei anumite doctrine teologice); „Iarăși vă poruncim și aceasta că să întîmplă de fug unii de prin județele și satele lor pentru nevoi și vin într-alte județe și sate. *Ce* pentru aceștea dăm voe ca unde s-ar afla și de s-ar întîmpla nevoe de moarte, [...] să-i ispoveduiți”: ÎB/O, 381; „de să va întîmpla unul să botéze pre cineva, la vrémea căsătoriei celui botezat poate să-l cunune altul, că biserica nu oprește. *Ce* pentru aceasta să nu să facă turburare și gîlceavă, precum s-au întîmplat la mulți, de-au venit înaintea noastră de s-au judecat.”: ÎB/O, 382.

II.9.4. Conjunțiile și locuțiunile conjuncționale cu ajutorul cărora se realizează raportul de coordonare concluzivă frastică și interfrastică sînt *deci*, *dar(ă)*, *deci dar(ă)*.

II.9.4.1. Conjunția *deci* apare cu o formă identică cu cea a adverbului *deci* „apoi, pe urmă” (acesta foarte frecvent în CVNT): „*Deci* văzînd eu smeritul, adîncul bogoslovii, mă stridiiam a mă apuca de lucru” și „*Deci* spre-acéstia căutînd [...] m-am atins de acest folositoriu de suflet lucru”: Postf. 1693/O, 397; „aceasta [...] au adunat mai multă folosință. *Deci* pre această beséricească organă [...] o aduc și o închin”: Pred. 1694, 4^v; „Pentru că auzise de la Domnul că cela ce va să fie mai mare va să fie slugă celorlalți. *Deci* voi latinii vrînd să dați lui Petru începătoriia, care nu i o au dat Hristos, îl faceți slugă celorlalți și mai mic decît toți”: CL, 7^v; „*Deci* pentru aciasta fără îndoială adeverez cum că aicea vei să séceri roada acestui bine”: Ded.

1704/O, 407-408; „Irod Antipa, ducându-să la Roma, s-au făgăduit Irodiadii [...] ca, de să va întoarce de la Roma cu bine, să o ia de muiare. *Deci*, întorcându-să împărat al Iudeii, o au luat.”: CVNT/O, 320; „*Deci*, cu această socoteală și eu smeritul mitropolit [...] m-am apucat de am înălțat din temelie acest sfânt lăcaș”: AMA/O, 327; „dintr-aceste bunătăți ale sufletului și ale trupului nasc alte 4 bunătăți de obște: credința, nădejdia, dragostea și smereniia. *Deci* pe aceste patru bunătăți ca pe 4 temelii nemișcate, voi eu să-m întemeiez vorba ce voi eu să fac astăzi”: D/O, 47; „Să cuvine lui Pavel și a dooa stăpânire a lumii, căci iaste asemănătoriu soarelui, pentru căci Pavel s-au arătat întru toate desăvârșit, asămănătoriu lui Petru. *Deci* cu cuviință iaste și putem să zicem acel cuvânt al Isaiei...”: D/O, 60; „Această undiță a cuvintelor și cu mărturiile Duhului Sfânt prind pre om dintru adâncu păcatelor, ca pre pēștele dintru adâncul apei și-l scoate la lumina cunoștinței de Dumnezeu. *Deci* pentru aceasta, blagosloviților creștini, [...] am datorie, ca un păscar sufletesc ce m-au rânduie Dumnezeu ca pre un nevrédnic, să întinz mreaja învățăturii și să puiu undița cuvântului înaintea dragostei voastre”: D/O, 97; „«Voi sînteți sarea pămîntului»; *deci* de să va strica sarea, cu ce să va mai săra?»: D/O, 125.

La început de frază fiind, conjuncția *deci* corelează, uneori, un act de limbaj subînțeleș (al cărui conținut poate fi dedus din semantica fragmentului premergător conjuncției) și unul prezent. O situație de acest tip se găsește în Ded. 1703/O, 407, unde un amplu discurs este construit mai întâi în jurul ideii de mare valoare pe care o are cartea bisericească:

„De vréme ce *Evangheliia* iaste sabiia carea biruiaște toate armele protivnicului, cu aceasta călcăm toate rélele, răbdăm cu îndrăzneală céle împotrivă, gonirile, ticăloșiile, năcazurile și moartea [...].

Evanghelia arată pre cel ce pentru noi s-au întrupat, pătimind și cu necinste murind [...]. Prin *Evanghelie* ne-am împăcat cu Dumnezeu, și den fiii mîniei ne-am învrednicit a-i fi fii prin botez. «Prin *Evanghelie* eu pre voi am născut»”.

Secvența concluzivă apare sub forma unei interogații, după un act de limbaj asertiv¹⁶⁸ subînțeleș: „[*Ai poruncit tipărirea acestei cărți atît de valoroase.] *Deci* cîtă plată socotești, prealuminate doamne, să iai de la bogatul dătători și platnicul Dumnezeu pentru tipăritul dumnezeeshii aceștia și de suflete folositoareii cărți a *Noului Testament*?”.

II.9.4.2. Pe lîngă rolul de conjuncție adversativă, *dar(ă)* are funcție de conjuncție concluzivă în: „Rogu-vă *dară*, îndreptarea greșalelor”: Postf. 1693/O, 398; „Fericit *dară* adevărat iaste acela”: Pred. 1694, 2^v; „uneori poartă danțul și un om prost [...] Într-acesta chip *dară* au zis Zlatoust lui Petru verhovnic sau i-au zis verhovnic apostolilor, ca unui întîi apostol în orînduială”: CL, 20^t; „Primêște-o *dară* cu ochiu blînd”: Ded. 1703/O, 408; „Această înfrîngere să împarte în doao: una iaste pocăința [...] și alta o socoteală temeinică și răspuns adevărat să nu mai fac de-acii păcat [...]. Întîi *dar*, acéia ce ți să cade să faci [...] iaste să urăști din tot sufletul și să te scîrbești de păcatele tale”: ÎPTP/O, 351-352; „Plînge *dară* și te tînguiaște că nu ai acéle vrednicii”: ÎPTP/O, 353; „Iată *dară* că v-am făcut înștiințare de cîte am socotit că sînt trebuincioase”: ÎB/O, 382; etc.

II.9.4.3. Forma *deci dar(ă)* apare în: „toate lucrurile cătră chendrul lor să pleacă. *Deci dară* de iaste așa, nu iaste nicidecum minune, de vreme ce acestui dumnezeesc *Testament* toate ce sînt în sînul credinciosului, iubitoriului de Hristos și creștinescului tău suflet, ca la un chendru firesc aleargă.”: Ded. 1703/O, 406; „*Deci dară* pentru acéste împodobite bunătăți [...] smerenia noastră cu mare dragoste aduce dar aciaștă sfință carte”: Ded. 1715/O, 409; „Acolo îngerul cel mare Gavriil slujia cu cucerie, iară aicea îngerul și înainte mergătoriul Ioann slujaște taina. *Deci dară* decît sînt lucrurile praznicului de astăzi mai luminate, cu atîta sînt și mai mari decît ale praznicului ce au trecut.”: D/O, 64; „*Deci dară*, cînd doi, uniți, să vor ruga, cîștigă mila”: D/O, 163; „Unul ce poate să iarte păcatele oamenilor cu adevărat, au

¹⁶⁸ Vezi GALR 2005, II, 24.

Dumnezeu iaste, au putere dumnezeiască are în sine. *Deci dară* de o fac aceasta preoții [...], puteț să ziceț cum că acești mici nu sînt alți dumnezei în lume?": D/O, 166.

II.9.5. Conjunția *deaca* apare numai în această formă, conform normei literare generale din epoca veche¹⁶⁹: CL, 37^v; CVNT/O, 253, 272; ÎB/O, 382; AMA/O, 327, 341; D/O, 27, 28, 45, 53, 56, 67, 99 etc.

Conjunția este întrebuițată cu valoare temporală în unele cazuri: „la 100 de ani după Potop să născu lui Ham fecior și chiemă numele lui Hus, căruia, *deaca* să făcu de 30 de ani i-au dat daruri și l-au lăsat pre el în pămîntul lui Etham”: CVNT/O, 253; „Iar *deaca* s-au întors Noemin, zicea muerile din Vithleem: «S-au întors Noemin din călătoria ei»”: CVNT/O, 272. În alte situații, ea apare cu funcția de conjuncție subordonatoare condițională: „Și *deaca* se va arăta și aceasta împreună cu ceale dentîiu, armă slabă, cealealalte, oricîte vor zice, fără puteare vor fi.”: CL, 37^v; „binele nu iaste bine, *deaca* nu să face bine”: AMA/O, 327; etc.

II.9.6. Printre elementele subordonatoare cauzale (conjuncții și locuțiuni conjuncționale) folosite în operele cărturarilor bisericești și laici din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, Mioara Avram¹⁷⁰ aduce în discuție și forma *fiindcă* – „cel mai important dintre elementele noi”¹⁷¹, care ar fi atestat pentru prima dată la Antim Ivireanul, în scrisoarea din ianuarie 1712 către Constantin Brâncoveanu. Autoarea citează ediția din 1886 a didahiilor, realizată de Ioan Bianu după versiunea din 1781 a arhimandritului Grigorie Deleanu („Și *fiindcă* această *συνάφεια* este *duhovnicească*, am pus *osteneli* peste *osteneli* întru toate”). După edițiile îngrijite de Gabriel Ștrempel însă, alcătuite pe baza manuscrisului din 1722-1725 al lui Efrem, construcția ce pare a fi fost folosită de Antim

¹⁶⁹ Cf. Arvinte, BB, I, p. 83.

¹⁷⁰ În *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 81; vezi și DLR, s.v. *fiindcă*; cf. Constantin Frâncu, *Gramatica*, p. 334.

¹⁷¹ Mioara Avram, *Evoluția*, p. 81.

Ivireanul în locul respectiv este alcătuită din gerunziul *știind* + conjuncția *că*: „Și, *știind că* această *συνάφεια* este duhovnicească, am pus osteneli peste osteneli întru toate și am trudit din zi din noapte să înmulțesc talantul Domnului”: D/O, 228 (vezi și Antim Ivireanul, *Predici*, 1962, p. 296). Cercetătorul bucureștean nu semnalează în notele de subsol vreo variație a textului în manuscrisele ulterioare, inclusiv în ms. 524 C al lui Grigorie.

În alte locuri în textele cercetate de noi conjuncția *fiindcă* nu apare. O singură dată este folosită ca alternativă pentru redarea locuțiunii *de vréme ce* (frecventă în scrisul lui Antim), în versiunea C a manuscrisului CVNT: „Acest Alchim, făcându-să arhieru de Dimitrie și avînd vrajbă totdeauna cu Iuda, *de vréme ce* surpa zidurile beséricii și lucrurile prorocilor, fu rănit și muri.” vs. „[*de vréme ce*] *fiindcă* C”: O/305, r. 15, în text și în note.

II.9.7. Conjuncția subordonatoare consecutivă *încît*, atestată la sfîrșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea¹⁷², apare și la Antim Ivireanul, însă nu frecvent: „În zilele acestuia, pre céle 10 neamuri ale lui Israil, ce lăcuia în Samariia, de 3 ori li-au robît Salmanasar, împăratul asiriilor, *încît* au luat si pre Osie, împăratul lor, rob”: CVNT/O, 290.

II.10. Interjecția

Opera lui Antim Ivireanul nu conține un bogat inventar de interjecții, deși câteva părți ale acesteia au un pronunțat caracter oral.

II.10.1. Una dintre cele mai des întrebuințate este *o(!)*, cu apariții în Postf. 1693/O, 397: „*o* iubiților cetitori”; în ÎPTP/O, 350 și 353: „*O*, creștinilor, *o* părinților și fraților”, „*O*, și cum nu cade din ceriu foc și trăsnete să-i arză!”, în CVNT/O, 283 (în ceea ce pare a fi un citat biblic) și 321: „*zicînd*: «*O*, Israile, nu te *téme*!”, respectiv „*Fi-voiu ție moarte, o* moarte! Mușcare voiu fi ție, *o*, iadule!”, și, cu cele mai multe ocurențe, în

¹⁷² Vezi Frâncu, *Gramatica*, p. 334; cf. MDA, s.v. *încât*.

didahii: „o, minune!”: O, 11; „o, dragoste mincinoasă, voiu să-ți sfărîm săgețile”: O, 51; „O, ce bunătate”: O, 79; ș.cl. la p. 115, 116, 118, 119, 132, 139, 147, 148, 150, 168, 171, 189, 225.

II.10.2. Cealaltă interjecție cu apariții numeroase este *amin*, specifică finalurilor discursurilor cu un conținut religios, celor augurale ori în care se invocă ajutorul lui Dumnezeu pentru înfăptuirea unui lucru. Cîteva exemple sînt: „Iară întru împărăția ceriurilor să fii încununat cu luminate și vécinice cununi, întru Hristos Domnul nostru, a căruia e slava în vécii vécilor. *Amin*.”: Pred. 1694, 5^f; „să poți înmulți și întări pravoslaviia, ca și marele Constandin, cu carele împreună să ți să dăruiască și cununa slavii întru împărăția lui Dumnezău. *Amin*.”: Ded. 1694/O, 399; vezi și D/O, 16, 29, 34, 40, 56, 64, 74, 93 etc.); CVNT, O/244, 266, 321; ÎPTP/O, 361; și ÎB/O, 368, 369, 372, 373.

II.10.3. Exclamația *aleluia* ‘lăudați pe Dumnezeu’ apare cu o formă ce trimite spre un etimon grecesc¹⁷³: „și vei lăsa pre Irod [...] ca pre un mincinos, că nu știe a cânta *alliluiia*”: D/233.

II.10.4. Alte interjecții întîlnite în opera lui Antim Ivireanul sînt: *iată*: D/O, 14, 25, 48, 50, 55 etc.; *vai*: D/O, 27.

¹⁷³ H. Mihăiescu îl tratează ca împrumut indirect din greacă, prin intermediul liturghiei slave; vezi H. Mihăiescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, EA, 1966, p. 90, 186.

Considerații finale

În cercetarea operei lui Antim Ivireanul ne-am asumat o cale binecunoscută în lingvistica istorică, a studierii (cu ambiții de exhaustivitate), a limbii utilizate în crearea unui text ori a unui corpus mai amplu, într-un anumit moment al istoriei acelei limbi. Am avut însă dorința de a depăși stricta abordare descriptivă a limbii cărturarului din Muntenia și, în schimb, de a corela faptele analizate cu normele literare ale momentului și cu aspectul popular al dacoromânei (așa cum ni se descoperă acestea din texte religioase și laice, documente și diverse însemnări din a doua perioadă a epocii vechi). Demersul s-a dovedit anevoios, cu atât mai mult cu cât domeniul investigației noastre lasă de multe ori loc unor interpretări nesigure.

Am găsit sprijin într-o vastă și deosebit de valoroasă bibliografie de filologie și lingvistică istorică românească, dar și prilejuri de polemică asupra unor afirmații cu caracter general privind limba română literară din epoca veche, întemeindu-ne punctul de vedere pe faptele descoperite în corpusul investigat. Nutrim speranța că cercetările ulterioare de istorie a limbii vor găsi în lucrarea noastră observații utile pentru înțelegerea unor probleme specifice.

Vastitatea ariei de studiu ne-a impus, deocamdată, restrângerea atenției asupra *foneticii și morfologiei* limbii din scrierile lui Antim Ivireanul, dar am adus în discuție și aspecte ce țin de sintaxă și lexic, atunci când asemenea corelări ni s-au părut oportune. Celelalte niveluri ale limbii (cel *sintactic* și cel *lexical și al formării cuvintelor*) constituie teme pe care ne propunem să le cercetăm în viitor.

La finalul demersului nostru găsim prilejul unor precizări. În aspectele fonetic și morfologic al limbii, Antim Ivireanul nu este un înnoitor prin excelență. Este adevărat că se înscrie în curentul natural de

progres al limbii din a doua jumătate a epocii vechi, însă nu se poate afirma că a optat deliberat și consecvent pentru forme neconsfințite de uzul cult din secolul al XVII-lea, ori că a avut în vedere edificarea aspectului literar al limbii. Urmărind forma lingvistică a textelor, de la o etapă a activității sale la alta, se constată, pe de o parte, respectarea unei tradiții a exprimării culte asimilate prin lectura cărților religioase românești de pînă la el și, pe de altă parte, utilizarea unor elemente de limbă populară care deveneau obișnuite în scrierile laice contemporane. Rareori însă acestea pun în umbră fenomenele ce țin de ceea ce se consideră a fi varianta literară muntenească a cărților bisericești, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Cauza acestui fapt trebuie pusă în legătură cu domeniul predilect al activității lui Antim Ivireanul. Se constată totuși o frecvență mai ridicată a fenomenelor despre care am vorbit în scrierile de după 1700, cînd Antim se va fi familiarizat cu sistemul limbii și cu posibilitățile de exprimare pe care le oferea acesta.

Surse

Sigle și abrevieri

AMA = *Învățăture pentru așezământul cinstitei mănăstiri a Tuturor Sfinților, adecă Capete 32 întru carele să coprind toată chiverniseala mănăstirii și rînduiala milelor ce s-au hotărît să se facă pre an la sāraci și la lipsiți, de venitul casei. Acum într-acestaș chip așăzat în zilele prealuminatului și învățatului domn Io Constandin B<rîncoveanu> Basarab Voevod, de noi smeritul mitropolit al Ungrovlahiei Anthim Ivireanul ctitorul. La leat 7221, aprilie 24, în care an s-au început zidirea beséricii, în O, p. 325-346.*

Antim Ivireanul, *Predici*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei, 1962.

Antim Ivireanul, *Opere*. Ediție îngrijită de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1997.

B Anania, 2001 = **Biblia sau Sfânta Scriptură**, Ediție Jubiliară a Sfântului Sinod (...), redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.

BB = *Biblia 1688*, vol. I-II, Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001-2002.

Biblia = *Biblia sau Sfînta scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfîntului Sinod, București, Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1968.

C = *Ceasoslov*, Tîrgoviște, 1715.

Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae. Descrierea Moldovei*, traducere din limba latină de Gheorghe Guțu, București, Editura Academiei, 1973.

CB = *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003.

- CCat. = Coresi, *Catehismul* [Braşov, c. 1560], în *** *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, I. *Catehismul* lui Coresi, II. *Pravila* lui Coresi, III. *Fragmentul Todorescu*, IV. *Glosele Bogdan*, V. *Prefeţe şi Epiloguri*, ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei, 1982.
- CC₁ = Coresi, *Cazania I. Tîlcul evangheliilor şi Molitvenic românesc*. Ediţie critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei, 1998.
- CC₂ = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*. Publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, Bucureşti, Atelierele Grafice SOCEC & Co., 1914.
- CG = *Ceaslov* [Govora], c. 1640; *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: Cel mai vechi ceaslov românesc*. Studiu istoric literar şi de limbă de Ştefan Paşca, Bucureşti, 1939.
- CL = *Carte sau lumină, cu drépte dovediri din dogmele beséricii răsăritului asupra dejghinării papistaşilor*, Snagov, 1699.
- CLA = *Lucrul apostolesc – Apostolul. Tipărit de diaconul Coresi în Braşov la anul 1563*, în *Texte de limbă din secolul XVI*. Reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, IV, Bucureşti, 1930.
- CM = *Cronicari munteni*. Ediţie îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I-II, Bucureşti, Editura Pentru Literatură, 1961.
- CMM = *Cronica lui Mihail Moxa, Oltenia, 1620*, în *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între 1550-1600*. Studiu paleografico-lingvistic de B. Petriceicu Hasdeu, cu observaţiuni filologice de Hugo Schuchardt, Tomul I. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983.
- CP = *Capete de poruncă la toată ceata besericească pentru ca să păzească feştecarele din preoţi şi din diaconi, deplin şi cu cinste, datorii hotarului său. Acum întîi tipărite în zilele preainălţatului domn şi oblăduitoriu a toată Ţara Rumânească, Io Ştefan C<antacuzino> Voevod, în sfînta Mitropolie în Tîrgovişte la leat 7222*, în O, p. 387-394.
- CPrav. = Coresi, *Pravilă* [Braşov, c. 1560-1562], în *** *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, I. *Catehismul* lui Coresi, II. *Pravila* lui Coresi, III. *Fragmentul Todorescu*, IV. *Glosele Bogdan*, V. *Prefeţe şi Epiloguri*, Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena

- Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, coordonator Ion Gheție, București, Editura Academiei, 1982.
- CT = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560-1561*. Comparat cu *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicești, 1574. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963.
- CV = *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Minerva, 1981.
- CVNT = *Chipurile Vechiului și Noului Testament, adecă obrazy oamenilor celor vestiți ce să află în „Sfînta Scriptură”, în „Biblie” și în „Evanghelie” și adunare pre scurt istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor, adevărind a fieștecăruia viața și faptele atîta a celora ce au viețuit cu viață bună, cît și a celora ce au viețuit cu viață necuvioasă, începînd de la Adam și pogorînd pînă la Hristos, acum întîi într-acest chip alcătuită și așăzată, prin multă nevoie și osteneala preasfînțitului mitropolit al Ungrovlahiei chir Anthim Ivireanul și închinată cu cucerie, spre semn de dragoste adevărată, prealuminatului și înălțatului marelui domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Ion Constandin Brîncoveanul Basarab Voevod. Dat în vestitul oraș al Țîrgoviștei, la anul de la zidirea lumii 7217, meseș iulie, 1, în O, p. 241-321.*
- D = *Didahii*, în O, p. 3-238.
- Ded. 1694 = *Dedicația Psaltirei românești, tipărită la București, în anul 1694*, în O, p. 398-399.
- Ded. 1703 = *Dedicația din Noul Testament, tipărit la București, în anul 1703*.
- Ded. 1709 = *Dedicația manuscrisă a lui Antim de pe exemplarele Evangheliei georgiene, tipărită la Tiflis, în anul 1709*, în O, p. 411-412.
- Ded. 1715 = *Dedicația din Ceaslovul tradus de Antim și tipărit la Țîrgoviște, în anul 1715*, în O, p. 409-411.
- DÎR – sec. XVI = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979.
- Eustatievici, Dimitrie, *Gramatică rumânească*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.
- Ev. 1551-1553 = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, studiu istoric de L. Demény, București, Editura Academiei, 1971.

Greceanu, Radu logofătul, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voevod (1688-1714)*. Studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș, București, EA, 1970.

Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Ediție critică, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, București, EA, 2006.

ÎB = *Învățătura besericească la céle mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților, acum într-acesta chip tipărită în sfînta Mitropolie în Țirgoviște, la anul de la Hristos 1710. Să să dea în dar preoților, în O, p. 365-383.*

ÎPTP = *Învățătură pre scurt pentru taina pocăinții, acum într-acesta chip tocmită și tipărită în zilele prealuminatului domn Io Constantin B<rîncoveanu> B<asarab> Voevod, cu chieftuiala cinstitului de bun neam a lui Șerban Cantacuzino bîv vel păharnic și cu blagoslovenia preasfințitului mitropolit chir Theodosie, de iubitoriul de Dumnezeu chir Anthim, episcopul Rîmnicului, la anul de la Hristos 1705, în O, p. 349-361.*

L = *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, EA, 1969.

LM = Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și Tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor rumânești de Grigore Crețu, București, 1900.

LXT = *Septuaginta: SESB Edition*. 2006 (A. Rahlf's & R. Hanhart, Ed.) (Os, 6.6). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

MCNM = Miron Costin, *De neamul moldovenilor. Din ce țară au eșit strămoșii lor*. Ediție de C. Giurescu, București, 1914.

Micu, S., Șincai, Gh., *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghia, Cluj-Napoca, Dacia, 1980.

MLD, I = *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Iași – Freiburg, 1988.

MLD, II = *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars II, Exodus*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1991.

MLD, III = *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars III, Leviticus*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993.

MLD, IV = *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars IV, Numeri*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994.

- MLD, V = *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars V, Deuteronomium*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997.
- N.-A. = Nestle, E., Aland, K., Aland, B., & Universitat Münster. Institut für Neutestamentliche Textforschung. (1993, c1979). *Novum Testamentum Graece*. At head of title: Nestle-Aland. (27. Aufl., rev.) (21). Stuttgart: Deutsche Bibelstiftung).
- NT = *Noul Testament 1648*. Reeditat după 340 de ani din iniiativa i purtarea de grijă a prea sfinitului Emilian, episcop al Alba Iuliei, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1988.
- O = Antim Ivireanul, *Opere*. Ediie îngrijită i studiu introductiv de Gabriel trepel, Bucureti, Editura Minerva, 1972.
- PH = *Psaltirea Hurmuzaki*. Vol. I-II. Studiu filologic, studiu lingvistic i ediie de Ion Gheție i Mirela Teodorescu. Indice de cuvinte de Rovena enchi, Bucureti, EA, 2005.
- PL = *Pravila ritorului Lucaci. 1581*, Text stabilit, studiu introductiv i indice de I. Rizescu, Bucureti, EA, 1971.
- PO = *Palia de la Orăștie* (1582), I. *Textul*. Text stabilit i îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caprou i Alexandru Gafton; II. *Studii* de Alexandru Gafton i Vasile Arvinte, *Indice* de Sorin Guia, Iași, Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- Postf. 1693 = *Postfața „Evangheliei” greco-române, tipărită la Bucureti, în anul 1693*, în O, p. 397-398.
- Prav. 1640 = *Pravila de la Govora*, 1640.
- Prav. 1646 = *Carte românească de nvaatura*, 1646, ediie critică întocmită de Colectivul de drept vechi românesc condus de academician Andrei Rădulescu, Bucureti, EA, 1961.
- Prav. 1652 = *ndreptarea legii. 1652*, Bucureti, Editura Academiei [1962].
- Pred. 1694 = *Predoslovnia Psaltirii slavone*, Bucureti, 1694.
- PS = **Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI i XVII traduse din slavonete**. Vol. I-II. Ediie critică de I.-A. Candrea, Bucureti, 1916.
- Sfântul Antim Ivireanul, *Scrieri*. Ediie de Mihail Stanciu i Gabriel trepel, Bucureti, Editura „Basilica” a Patriarhiei Române, 2011.
- ULM = Grigore Ureche, *Letopiseul arii Moldovei*, ediie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureti, 1955.
- Varlaam, *Cazania 1643*, Bucureti, Fundaia Regală pentru Literatură i Artă, 1943.

Bibliografie

Sigle și abrevieri

- Albala, Radu, *Antim Ivireanul și vremea lui*, București, Editura Tineretului, 1962.
- ALR I = *Atlasul lingvistic român*, Partea I, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu – Leipzig, 1942.
- ALR II = *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALR, SN = *Atlasul lingvistic român*. Serie nouă, vol. I, II, 1956; vol. III, 1962; vol. IV, 1965; vol. V, 1966; vol. VI, 1969; vol. VII, 1972.
- ALRM I = *Micul atlas lingvistic român*, Partea I, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
- ALRM II = *Micul atlas lingvistic român*, Partea a II-a, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALRM, SN = *Micul atlas lingvistic român*. Serie nouă, vol. I [București], 1956; vol. II [București], 1967; vol. III [București], 1967.
- ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale*. Supliment la ALR II, Sibiu – Leipzig, 1943.
- Andriescu, Al., *Structură și normă în limba literară. Noțiunea de limbă literară*, în Al. Andriescu, C. Dimitriu, C. Frîncu, D. Irimia, Ecaterina Teodorescu, P. Zugun, *Prelegeri de limba română*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1984, p. 8-34.
- Arvinte, *Normele limbii literare în BB* = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, în BB, I, p. I-CLXXXIV.
- Arvinte, *Normele limbii literare în PO* = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în Palia de la Orăștie (1582)*, în PO, II, p. 5-257.
- Arvinte, *Român* = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bacău, Editura Egal, 2004.
- Arvinte, ST.L.FAC. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în MLD/I, p. 47-130.

- Arvinte, ST.L.EX.= Vasile, Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Ieșirea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în MLD/II, p. 1-64.
- Arvinte, ST.L.LV. = Vasile, Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (Preoția) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în MLD/III, p. 1-63.
- Arvinte, ST.L.NM. = Vasile, Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numerii) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în MLD/IV, p. 1-57.
- Arvinte, ST.L.DT. = Vasile, Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (A doua lege) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în MLD/IV, p. 1-88.
- AUI = „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”. Secțiunea III. e. Lingvistică, Iași, I (1957) ș.u.
- AUT = „Analele Universității din Timișoara”. Seria Științe filologice, Timișoara, I (1963) ș.u.
- Avram, Andrei, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, I, în SCL, XV (1964), nr. 1, p. 15-37; II, în nr. 2, p. 147-167; III, în nr. 3, 265-294; IV, în nr. 4, p. 471-495; V, în nr. 5, p. 575-614.
- Avram, Andrei, *Cu privire la tendința limbii române de a evita vocalele neutre în poziție inițială accentuată*, în SCL, XIX (1968), nr. 6, p. 585-587.
- Avram, *Nazalitatea și rotacismul* = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, București, Editura Academiei, 1990.
- Avram, *Probleme de etimologie* = Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Avram, Mioara, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei, 1960.
- Avram, Mioara, *Particularități sintactice neromânești în diferite momente ale evoluției limbii române literare*, în SCL, XXVI (1975), nr. 5, p. 459-466.
- Bejan, Doina Marta, *Limba română literară în tipăriturile moldovenești dintre anii 1800-1830*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2004.
- Botoșineanu, *Valea superioară a Someșului Mare* = Luminița Botoșineanu, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa, 2007.
- BOR = „Biserica ortodoxă română”. Buletin al Patriarhiei Române, București, I (1883) ș.u.

- BRV, 2004 = *Bibliografia românească veche*. Îmbogățită și actualizată. Vol. I (A-C). Elaborată de colectivul bibliografic al Institutului de Memorie Culturală (CIMEC), Târgoviște, 2004.
- BRV, I = I. Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Tom. I. 1508 – 1716, București, Editura Academiei Române, Stabilimentul grafic I. V. Socec, 1903.
- BRV, II = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Tom. II. 1716-1808, București, Editura Academiei, 1910.
- BRV, IV = Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Tom. IV. *Adăugiri și îndreptări*, București, Editura Academiei, 1944.
- CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Vol. I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, Editura Cartea Românească, [1926-1931].
- Candrea, P.S., *Critica textelor* = I.-A. Candrea, *Critica textelor*, în **Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește**. Vol. I-II. Ediție critică de I.-A. Candrea, București, 1916, I, p. XV-CXII.
- Cândea, Virgil [rec.], F. Djindjihașvili, [fr. *Anthim d'Ibère. Vie et oeuvre*], Tibilisi, 1967, în „Revue des études sud-est européennes”, Tome VI, 1968, nr. 1, p. 153-156.
- Câmpeanu, Eugen, *Substantivul. Studiu stilistic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
- CCCVR = *Catalogul colectiv al cărții vechi românești. Carte românească tipărită în secolul al XVII-lea*, coordonator: Mariana Iova, CIMEC. Institutul de Memorie Culturală, București, 2000, la www.cimec.ro/Carte/carte.htm.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, București, 1914.
- Cerbuț, Teodor, *Antim Ivireanu (1650(?) - 1716)*, București, Editura Cartea Românească, 1939.
- Chirilă, Adina, *Antim Ivireanul, Predoslovnia Psaltirii slavone (București, 1694)*, în Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnîi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (editori), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 125-140.
- Chirilă, Adina, *Contribuție la delimitarea ariei sudice a lui striin în secolul al XVIII-lea*, în AUT, Seria științe filologice, XLV (2007), p. 99-106.

- Chirilă, Adina, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. Observații asupra vocalismului*, în TDR, I (2009), p. 213-221.
- Chirilă, Adina, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. II. Consonantismul*, în AUT, *Omagiu Prof. Ștefan Munteanu*, XLVIII (2010), p. 118-134.
- Chirilă, Adina, *Forme neliterare în fonetica scrierilor lui Antim Ivireanul*, în AUT, XLII-XLIII (2004-2005), p. 127-135.
- Chirilă, Adina, *Interferențe dialectale în lexicul predicilor lui Antim Ivireanul*, în AUT, XLI (2003), p. 43-56.
- Chirilă, Adina, *Proiectul cultural al mitropolitului Antim Ivireanul*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007.
- Chivu, Gh., *Normă și grai în Codex Sturdzanus*, în LR, XXXVII (1988), nr. 3, p. 273-277.
- Chivu, Gh., *Vechi psalmi românești din secolul al XVII-lea*, în LR, XXI (1972), nr. 2, p. 145-155.
- CILRL 2000 = Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Moraru, Emil Suci, Floarea Vîrban, Florentina Zgraon, *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, coordonatori: Ion Gheție și Gheorghe Chivu, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.
- Ciompec, Georgeta, *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea - al XVIII-lea*, în SCL, XX (1969), nr. 2, p. 197-209.
- CL = „Cercetări de lingvistică”. Editura Academiei Române, Filiala Cluj, Cluj-Napoca, I (1956) ș.u.
- Cornoi, I., *Notițe biografice*, în *Antim Ivireanul. Din didahiile ținute la Mitropolia din București*, București, Editura Librăriei Socec & Comp, 1895.
- Costinescu, Mariana, *Normă și dialect în primele gramatici românești*, în SLLF, II, 1972, p. 9-24.
- Costinescu, Mariana, *Studiu filologic și Studiu lingvistic la Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- Coteanu, I., *Morfologia numelui în protoromână (Româna comună)*, București, Editura Academiei, 1969.
- Coteanu, Ion, *Se condițional în româna veche*, în SCL, XIV (1994), nr. 1-2, p. 31-32.

- Densusianu, ILR = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București, Editura Științifică, 1961.
- Densusianu, *Țara Hațegului* = Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.
- DER = Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2001.
- Diaconescu, Paula, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei, 1970.
- Dimitrescu, Florica, *Despre pre la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 42-43.
- DÎL-R = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421 – 1760)*, București, Editura Științifică, 1992.
- Djindjihașvili, Fanny, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Iași, Editura Junimea, 1982.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, București, 1913-1949; *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, București, Editura Academiei, 1965-2010.
- DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- Dobrescu, N., *Viața și faptele lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei*, București, Biblioteca Societății „Steaua”, 1910.
- DOOM² = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Dragoș, Elena, *Elemente de sintaxă istorică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995.
- Drăsoveanu, D.D., *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj, Editura Clusium, 1997.
- Drăganu, Nicolae, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, Institutul de Lingvistică Română, 1943.

- Elian, Al., *Antim Ivireanul – apărător al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei*, în „Studii teologice”, s. II, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 519-530.
- Elian, Al., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte biserici ortodoxe. A. De la întemeiere până la 1800*, în BOR, LXXVII (1959), nr. 9-10, p. 904-935.
- Erbiceanu, C., „*Antologiu*” de Antim Ivireanu, în BOR, XVII (1893-1894), p. 418-427.
- Erbiceanu, C., *Cel dintâi Octoih imprimat în Valahia în românește*, în BOR, XVI (1892-1893), p. 800-804.
- Erbiceanu, C., *Descoperirea manuscrisurilor mitropolitului Antim Ivireanu*, în BOR, XI (1888), p. 1019-1030.
- Erbiceanu, C., *Învățătură bisericească a vlădicăi Antim*, I, în BOR, XVI (1892-1893), p. 769-785; II, în BOR, XVII (1893-1894), p. 129-146 și 225-242.
- Erbiceanu, C., *Maximile și sentințele lui Antim Ivireanu*, în BOR, XIV (1890-1891), p. 333-355.
- Erbiceanu, C., *Un document de la mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanu*, în BOR, XV (1891-1892), p. 60-64.
- Faiuc, Ioan, *Diftongul ea în poziția „e” în unele graiuri din Banat*, în CL, XXIII (1978), nr. 2, p. 207-220.
- Feifer, Florin, *Antim, între realitate și utopie, Postfața*, în Antim Ivireanul, *Didahii*, București, Editura Minerva, 1983, p. 213-239.
- Frățilă, *Contribuții lingvistice* = Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Frățilă, *Etimologii* = Vasile Frățilă, *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Frățilă, *Probleme de dialectologie* = Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1987.
- Frățilă, *Studii* = Vasile Frățilă, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002.
- Frățilă, *Studii lingvistice* = Vasile Frățilă, *Studii lingvistice*, Timișoara, Editura Excelsior, 1999.
- Frățilă, *Târnave. Texte și glosar* = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave. Texte și glosar*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1986.
- Frățilă, *Târnave* = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra, 2005.

- Frâncu, C., *Din istoria demonstrativelor românești: formele (a)celeii(a), aceleiași, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF, II, 1972, p. 25-52.
- Frâncu, C., *Din istoria perfectului simplu: forma de tipul zisei*, în LR, XXXI (1984), nr. 5, p. 426-436.
- Frâncu, C., *Din istoria verbelor neregulate: imperfectul verbelor a da și a sta*, în LR, XXVI (1977), nr. 1, p. 79-90.
- Frâncu, C., *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor a da și a sta*, în LR, XXIX (1980), nr. 4, p. 307-318.
- Frâncu, *Gramatica* = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2009.
- Frâncu, C., *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX (1969), nr. 3, p. 299-318.
- Frâncu, C., *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu celelalte cazanii din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în SLLF, III, 1974, p. 47-80.
- Frâncu, C., *Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune doialectelor limbii române: desinența -uri la pluralul femininelor*, publicat în LR, XXXI (1982), nr. 3, p. 199-212.
- Frâncu, C., *Vechimea și răspîndirea numeralului articulat în construcții de tipul partea întâia*, în SCL, XXXI (1980), nr. 2, p. 213-216.
- Frâncu, C., *Vechimea și răspîndirea unei inovații morfologice: verbul a curge*, în SCL, 1981, nr. III, p. 331-337.
- FRIBERG = *Analytical Greek New Testament. Greek Text Analysis*. Edited by Barbara Friberg and Timothy Friberg, [s.l.], 1994. Electronic edition.
- Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001.
- Gafton, Alexandru, *Palia de la Orăștie ca traducere*, în PO, II, p. 5-257.
- Gafton, Alexandru, *Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1648) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)*, în BB, II, p. LV-LXXXVI.
- Gafton, *După Luther* = Alexandru Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- Gafton, *Hipercorectitudinea* = Alexandru Gafton, *Hipercorectitudinea. Abordare fonetico-fonologică din perspectivă diacronică și cu aplicare la palatalizarea labialelor și la velarizare*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2000.
- GALR 2005 = *Gramatica limbii române*, I. Cuvântul, II. Enunțul. Coordonator: Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei, 2005.

- Gheție, BD = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei, 1975.
- Gheție, ILRL 1978 = Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Gheție, Ion, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în SCL, XVII (1966), nr. 1, p. 47-79.
- Gheție, Ion, *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege)*, în LR, XVII (1968), nr. 6, p. 501-508.
- Gheție, *Dialectologia istorică* = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei, 1994.
- Gheție, Ion, *Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenesti de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în LR, XXII (1975), nr. 5, p. 443-452.
- Gheție, Ion, *Grauirile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, EA, 2000.
- Gheție, Ion, *Introducere în istoria limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Gheție, Ion, *În legătură cu dialectele literare ale limbii române*, în LR, XXXIII (1984), nr. 5, p. 437-443.
- Gheție, Ion, *În legătură cu etimologia lui străin*, în SCL, XXVI (1975), nr. 2, p. 175-182.
- Gheție, Ion, *Noi contribuții la problema trecerii lui ea la e: leage > lege*, în SCL, XXVIII (1977), nr. 1, p. 79-86.
- Gheție, Ion, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, III, 1974, p. 105-139.
- Gheție, Ion, *U final la Neculce*, în LR, XX (1971), nr. 5, p. 493-496.
- Gheție, Ion, Mirela Teodorescu, *Asupra desinenței -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuții*, în SCL, XVII (1966), nr. 2, p. 175-183.
- Gheție, Ion, Mirela Teodorescu, *În legătură cu desinența -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect*, în SCL, XVI (1965), nr. 1, p. 87-101.
- Gheție, Ion, Mirela Teodorescu, *Studiu filologic la Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I-II. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu. Indice de cuvinte de Rovena Șenchi București, Editura Academiei, 2005, I, p. 9-22.
- Gheție – Mareș, *Grauirile* = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Grauirile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1974.

- Gheție – Mareș, *Originile scrisului* = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- Graur, Al., *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, Editura Științifică, 1963.
- Guțu-Romalo, Valeria, *Din morfologia secolului al XVI-lea: perfectul simplu al verbului a face*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, 1965, p. 337-340.
- Haneș, Petre V., *Prefață și Indice de cuvinte la Antim Ivireanul, Predici*, București, Editura Minerva, 1915.
- Heliade, *Scrieri lingvistice* = Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, Editura Științifică, 1973.
- Hristea, *Probleme* = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, București, Editura Științifică, 1968.
- Iacob, *Limba biblică* = Niculina Iacob, *Limba biblică românească (1640-1800)*. Vol. I, *Aspecte ale evoluției limbii române literare până la 1840*, Vol. II, **Biblia de la Blaj** – *text de referință în tradiția biblică românească*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2001.
- Iacob, *Limba și stilul Vulgatei* = Niculina Iacob, *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj 1760-1761. Studiu lingvistic la Biblia Vulgata. Blaj 1760-1761*, vol. V, București, Editura Academiei, 2005, p. 789-909.
- Iancu, Victor, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1975.
- ILRL 1997 = Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator: Ion Gheție, București, Editura Academiei, 1997.
- Ionică, Ion, *Noi atestări ale imperativului negativ arhaic*, în *** *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Editura Academiei, 1965, p. 403-407.
- Jordan, Iorgu, *Limba literară. (Privire generală)*, în LR, III (1954), nr. 6, p. 52-77.
- Jordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, București, Editura Socec & Co., S.A.R., [1943].
- Jordan, Iorgu, *Un fenomen românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în „Revista filologică”, I (1927), nr. 1-2 (februarie-iunie), *Număr omagial pentru Sextil Pușcariu*, p. 117-154.

- Iordan, Iorgu, Guțu Romalo, Valeria, Niculescu, Al., *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.
- Iorga, Nicolae, *Prefață la Predicile ținute la Mitropolia din București de Antim Ivireanul, 1709-1716*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1911.
- Ivănescu, *Problemele capitale* = Gheorghe, Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, Extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română” – Iași, Vol. XI-XII (1944-1945).
- Ivănescu, G., *Studii de istoria limbii române literare*. Ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea, 1989.
- Ivănescu, G., *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din Poezii alese, [București], 1830*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XVIII-lea*, v. II, București, Editura Academiei, 1958, p. 55-74.
- Ivănescu, ILR 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 2000.
- Király, *Contacte lingvistice* = Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, Editura Facla, 1990.
- Király Francisc, *Studiu filologic și Indice de cuvinte*, în Mihail Halici – tatăl, *Dictionarium valachico-latinum [Anonimus Caransebesiensis]*. Ediție îngrijită de Alexandru Metea și Maria Király, Timișoara, Editura First, 2003.
- LIDDELL – SCOTT = Henry George Liddell, Robert Scott (Compiled by), *A Greek-English Lexicon*, A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, Oxford, Clarendon Press [1940].
- LL = „Limbă și literatură”, Societatea de Științe Filologice din România, București, I (1955) ș.u.
- LR = „Limba română”, Editura Academiei Române, București, I (1952) ș.u.
- Manea, *Dosoftei. VPS* = Laura Manea, *Dosoftei. Viața și petrecerea svinților*. Studiu lingvistic. Partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006.
- Mareș, Alexandru, *Scriere și cultură românească veche*, București, Editura Academiei, 2005.
- Mazilu, Dan Horia, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, București, Editura Minerva, 1999.
- MDA = *Micul dicționar academic*, I (A-C), II (D-H), III (I-Pr), IV (Pr-Z), București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, 2003.
- Mic dicționar ortografic*, București, Editura Academiei, 1953.

- Mihăescu, *Influența grecească* = H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, Editura Academiei, 1966.
- Mihăilă, G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, Editura Academiei, 1960.
- MO = „Mitropolia Olteniei”. Revista oficială a Arhiepiscopiei Craiovei și a Episcopiei Rîmnicului și Argeșului, Rîmnicu Vâlcea, I (1948) ș.u.
- Moise, Ion, *Aria de răspîndire a perfectului simplu în Oltenia și Muntenia*, în LR, XXVI (1977), nr. 1, p. 91-93.
- Molin, Virgil, *Antim Ivireanul – editor și tipograf la Rîmnic (1705 – 1708)*, în MO, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 825-834.
- Molin, Virgil, *Contribuțiuni noi la istoricul relațiilor culturale cu orientul ortodox (1709-1712). Un ipodiaton Ungrovlah, Mihail, fiul lui Ștefan, meșter de tipar în țări străine*, în BOR, LXXIX (1961), nr. 3-4, p. 319-338.
- Munteanu – Țăra, ILRL 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române. Privire generală* (ediția a II-a, revăzută și adăugită), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- NALR-Olt. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, vol. I, București, 1967; vol. II, București, 1971; vol. III, București, 1974; vol. IV, 1980; vol. V, 1984.
- Nandris, *Phonétique* = Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1963.
- Nanu, Ion, *Un monument istoric de artă religioasă: ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul*, în BOR, LXXIX (1961), nr. 3-4, p. 223-318.
- Nedelescu, Emil, *Contribuția lui Antim Ivireanul la restaurarea și înfrumusețarea sfintelor locașuri din eparhia Rîmnicului și Noului Severin*, în MO, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 820-824.
- Negrici, Eugen, *Antim. Logos și personalitate*, București, Editura Minerva, 1971.
- Neiescu, P., *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final” în limba română*, în CL, II (1957), p. 159-179.
- Niculescu, Al., Al. Roceric, *Pronumele dînsul în limba română*, în SCL, VIII (1957), nr. 3, p. 315-343.
- Odobescu, Al., *Pseudo-Cynegeticos*, București, Editura Eminescu, 1972.
- Pamfil, Viorica, *Elemente regionale în lexiconul „Paliei de la Orăștie”*, în CL, III (1958), p. 227-248.

- Pană-Dindelegan, Gabriela, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL, XIX (1968), nr. 3, p. 265-296.
- Pantaleoni, *Psalterium Hungaricum* = Daniele Pantaleoni, *Texte românești vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008.
- Papahagi, Maramureș = Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională, 1925.
- Pașca, Ștefan, *Studiu istoric literar și de limbă la O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939, p. 3-93.
- Pavel, Eugen *Mihai Iștvanovici și normele limbii române literare*, I, în LR, XLIII (1994), nr. 9-10, p. 413-430; II, *Observații asupra limbii Chiriacodromionului de la Bălgrad*, în LR, XLIV (1995), nr. 3-4, p. 107-123; III, în LR, XLIV (1995), nr. 5-6, p. 205-219.
- Petrovici, Emil, „*Depalatalizarea*” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în CL, V (1960), nr. 1-2, p. 9-22.
- Philippide, *Originea românilor*, II = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia Viața Românească, 1927.
- Purdela, Maria-Luiza, *Contribuție la studiul unui fenomen fonetic românesc dialectal: ă protoinic > a*, în CL, XV (1970), nr. 2, p. 265-269.
- Predicile ținute la Mitropolia din București de Antim Ivireanul, 1709-1716. Prefață* de N. Iorga, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1911.
- Pușcariu, LR = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*; vol. II, *Rostirea*, București, Editura Academiei, 1940, 1959.
- Pușcariu – Naum, *Îndreptar* = Sextil Pușcariu, Teodor A. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic*, București, Editura Cartea Românească, [1932].
- Rădulescu, Maria, *Observații asupra topicii subiectului și a predicatului în limba română din secolul al XVI-lea*, în SCL, XX (1969), nr. 1, p. 49-55.
- Rădulescu, Maria, *Topica atributului adjectival în Evanghelia cu învățătură a diaconului Coresi*, în SCL, XII (1961), nr. 2, p. 233-258.
- Rădulescu, Maria, *Topica complementului indirect exprimat prin pronume personal aton în limba română a secolului al XVI-lea*, în *** *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Editura Academiei, 1965, p. 731-737.
- Rămureanu, I., *Antim Ivireanul, luptător pentru ortodoxie*, în BOR, LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 848-853.

- Regule ortografice stabilite de Academia Română în anul 1904*, Sibiu, 1904.
- Rizescu, I., *Cu privire la dubla negație în limba română*, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 471-478.
- Rosetti, Cazacu, ILRL¹ = Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, Editura Științifică, 1961.
- Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL² = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.
- Rosetti, ILR 1978 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I, De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Rusu, Grigore, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Rusu, *Nord-vestul Olteniei* = Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei*, București, Editura Academiei, 1971.
- Sala, *Aventurile* = Marius Sala, *Aventurile unor cuvinte românești*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Sala, *Contribuții la fonetica istorică* = Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, Editura Academiei, 1970.
- Sârbu, Richard, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, Editura Academiei Române, București, I (1950) ș.u.
- SLLF = *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I-III, București, Editura Academiei, 1969, 1972, 1974.
- Șerbănescu, Niculae, *Antim Ivireanul tipograf*, în BOR, LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 690-766.
- Șerbănescu, Niculae, *Încă o carte tipărită de mitropolitul Antim Ivireanul*, în BOR, XCIV (1976), nr. 3-4, p. 349-355.
- Șerbănescu, Niculae, *Mitropolitul Antim Ivireanul*, în MO, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 771-811.
- Șerbănescu, Niculae I., *Istoria Mînăstirii Snagov*, București, Institutul de Istorie Națională, 1944.
- Ștefan, Ion, *Răspîndirea desinenței -u la persoana a III-a plural a imperfectului indicativ în limba literară*, în LR, XXVII (1978), nr. 1, p. 41-50.

- Ștrempel, *Antim Ivireanul* = Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, București, Editura Academiei, 1997.
- Ștrempel, Gabriel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959.
- Ștrempel, Gabriel, *Introducere*, în *Antim Ivireanul, Opere*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Minerva, 1972, p. V-LX.
- Ștrempel, Gabriel, *Introducere*, în *Antim Ivireanul, Predici*. Ediție critică, studiu introductiv și glosar de Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei, 1962, p. 5-67.
- TDR = „Text și discurs religios”, I (2009) ș.u.
- Teaha, *Valea Crișului Negru* = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, [București], Editura Academiei, 1961.
- Teodorescu, Mirela, *Normă și grai în scrierile lui Varlaam*, în SLLF, III, 1974, p. 185-206.
- Teodorescu, Mirela, *Probleme de interpretare a grafiei textelor românești (secolul al XVII-lea)*, în SCL, XXI (1970), nr. 2, p. 157-170.
- TEW = Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen unter Berücksichtigung der Mundartwörter*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- TDRG₂ = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I-III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986, 1988, 1989.
- Todi, *Elemente de sintaxă* = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, [Pitești], Editura Paralela 45, 2001.
- Țâra, Vasile D., *Construcții sintactice în graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*, în *Studii de lingvistică*, Timișoara, 1976, p. 207-213.
- Țâra, *Nord-estul Transilvaniei* = Vasile D. Țâra, *Graiul din nord-estul Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, Seria A 1. Comunicări, București, 1979, p. 347-358.
- Țâra, *Valea superioară a Șieului* = Vasile Țâra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*. Teză de doctorat, Timișoara, 1975.
- Ursu, N. A., *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*, în LR, IX (1960), nr. 3, p. 33-46.
- Vasiliiu, Laura, *Varianta dupe*, în LR, XXXII (1983), nr. 2, p. 116-120.
- Vîrtosu, Emil, *Suprascrierea slovelor chirilice*, în LR, XIII (1964), nr. 2, p. 120-148.
- Vîrtosu, Emil, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968.

WLAD = Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacoromänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.

Zgraon, Florentina, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ioan Sinaitul*, în LR, XXV (1976), nr. 3, p. 275-287.

A n e x ă

Antim Ivireanul,

Predoslovia Psaltirii slavone, București, 1694¹

Psaltirea slavonă din 1694 este una din cele cinci cărți imprimate de Antim Ivireanul în prima etapă a activității sale în Țara Românească, la București (între 1690 și 1694). Este singura lucrare în limba slavonă din această perioadă și este dedicată lui Ioan Constantin Duca, domnitorul Moldovei. Titlu-l cărții este notat în limba română: *Psalti[re] a prorocul[ui] și împăratului David, cu molitve rumânești, la toate cathizmele și cu alte mîntuitoare rugi și pashalii de 46 de ani, carele s-au tipărit în zilele blagocistivului domnu a toată Țara Rumânească Ioan Costandin B<asarab> B<rîncoveanu> voievod, fiind păstoriu turmei lui Hristos preasfințitul mitropolit chir Theodosie, în anii de la Hristos 1694, în sfînta Mitropolie în București.*

În reproducerea textului am folosit metoda transcrierii fonetice interpretative, ținînd cont de normele scrisului românesc de la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

1. În cele mai multe cazuri, slova **a** notează vocala [a] și a fost transcrisă prin litera corespunzătoare din alfabetul latin: **а**сѣ¹р¹а (3^r), **ма**ре (2^r). Cînd este precedată de **і**, la început de silabă, **a** corespunde diftongului [ja]. Deși, în asemenea situații, valoarea lui **a** este aceeași cu

¹ Textul *Predosloviei* a fost publicat de noi mai întîi în *Anexe la Antim Ivireanul, Predoslovia Psaltirii slavone (București, 1694)*, în Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnîi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (editori), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 125-140.

a slovelor **Ѡ** și **ѡ**, slova chirilică în discuție a fost transcrisă tot prin *a*: **ВІАЦЪ** (5^r).

2. Slova **Ѣ** a fost transcrisă prin *e*, când este precedată de o consoană: **КРЕЦИНИ** (3^v), **ПЕНПРЪ** (3^r), dar prin *ie* [iɛ] când semnul chirilic se află la începutul unei silabe: **ВОЕВУДЪ** (2^r), **ПЛОДЕ** (2^v).

3. Un cuvânt a fost notat cu *u* final numai dacă în scrierea lui cu litere chirilice apare **У** în această poziție: **НЕВОЕСКЪ** (3^r), **СПИНСЪ** (2^v).

4. Semnul **Ѥ** a fost transcris prin *ă* sau prin *î* (*â*), stabilirea valorii sale făcându-se, de regulă, după ortografia actuală: **ѦПЪРАМ** (2^v), **МЪНПЪАЦЕ** (3^r).

5. Slova **Ѧ** apare întotdeauna cu valoarea lui *î*: **СЖНГЪР** (3^v), **УСЖРДІЕ** (5^r).

6. Erul mic **ь** nu are valoare fonetică la final de cuvânt: **ДАНІИЛЬ** (2^v), **КЪНОСКЖНДЪ** (3^v).

7. Slova **Ѧ** notează diftongul [ɕa], după o slovă-consoană în poziție tare: **ЛИНИЦЪ** (4^r), **ПРЪПЪСЪСЪ** (3^r).

În cuvinte de tipul *lege* (< *leage* < lat. *legem*), *vedere* (< *vedeare* < lat. *videre*), slova **Ѧ** a fost transcrisă prin *é*, pentru a fi consecvenți față de redarea grafemului chirilic în situații de acest tip în opera deja editată a lui Antim Ivireanul. Sîntem de părere însă că aceste cuvinte se rosteau cu diftong în vremea și în regiunea în care a lucrat Antim: **ЛЪЦЪ** (2^r), **ЧЪЛЕ** (3^r).

Slova **Ѧ** a fost redată prin *ea* în cadrul numelui etnic **ГОЛОУЪНИ** (3^r) – formă justificată prin influența formelor de singular terminate în *-ean* (< vsl. *-eaninŭ*, *-ianinŭ*) (cf. *rîmlean* < vsl. *Rimlianinŭ*).

8. Slova **Ѡ** notează diftongul [ja] la început de cuvânt sau de silabă: **АСТЕ** (2^r), **НЕВОѠ** (3^r). O singură dată **Ѡ** are valoarea diftongului [ɕa], după o slovă-consoană în poziție tare: **ЦАРА РЪМЪНАСКЪ** (1^r).

9. Slova **ѡ** notează diftongul [ja] la început de cuvânt sau de silabă, alternînd cu **Ѡ**: **ІАРЪ** (2^v), **КЕЛПЪАЛА** (3^v).

10. Semnul chirilic **Ю** a fost transcris prin *iu*: **РЪГЪЧЮНЪ** (2^r), **РЪГЪПОРЮ** (5^r).

11. Slovei **ⲁ** îi corespunde *î*, *în* sau *îm*: **ⲁⲛⲁⲗⲡⲏ** (2^r), **ⲁⲛⲣⲟ** (5^r), **ⲁⲛⲡⲉⲣⲏⲛⲓⲛⲁ** (5^r).

12. Slova **ⲛ** apare de două ori (o dată în titlu și o dată în text), cu valoarea *i*: **ⲕⲛⲣ** (1^r), **ⲧⲛⲣⲟⲓⲣⲁⲫⲟⲗ** (5^r).

13. Slova **ⲕ**, urmată de *a* sau *o*, a fost redată prin *ce* sau *ci*, după norma actuală, în cuvinte de tipul: **ⲁⲕⲁⲥⲧⲧ** / *această* și **ⲕⲣⲉⲔⲓⲛⲕⲱⲁⲥⲧ** / *credincioasă*.

14. S-a refăcut între paranteze drepte [] finalul a două cuvinte de pe pagina de titlu păstrată fragmentar.

15. Întregirea prescurtărilor uzuale pentru cuvintele sacre s-a făcut tacit. În întregirea numelui domnitorului s-au folosit croșete <>.

Textul

- 2^r Blagocistivului, prealuminatului și preaslăvitului domnu și oblăduitoriu a toată Moldaviia, Ioan Costandin Duca Voievod, plecate închinăciuni. Foarte mare cu adevărat și înalt și plăcut lucru lui Dumnezeu iaste și să véde rugăciunea curată, blagocistive și luminate doamne, căci că vedem și în légea véche, și într-această noao, și într-alte locuri multe, minuni
- 2^v făr de număr și lucruri preste fire // prin rugăciune făcute; că precum zice Iacov, al Domnului apostol, 13, 5¹, și Ilie au fost om pătimatoriu asemenea cu noi și cu rugă s-au rugat să nu ploao și n-au ploao pre pământ ani 3 și luni 6, și iară s-au rugat și ceriul ploaie au dat. Așijderea, Daniil, pren rugăciune, gurile leilor au închis și cei 3 prunci au stinsu puterea focului. Solomon pre înțelepciunea cea ce șade într-un scaun cu Dumnezeu o au cîștigat. David împărat și prorocul, carele și nici să află, den multe féliuri de nevoi și supărări s-au izbăvit. Fericit dară, adevărat,
- 3^r iaste acela carele de pururea să îndelet- // nicéște cu sfintele scripturi și rugăciuni, că nu numai de primejdiile ce-i vin asupra lui să izbăvéște, ce tocma și pre nevăzuții vrăjmași îi izgonéște și de céle viitoare năpăști să mîntuiaște. Precum și Domnul nostru, învățînd pre sfinții lui ucenici, le zicea: „Prevegheați și vă rugați, ca să nu cădeți în năpăști”, și Pavel, marele apostol al Domnului, cătră Soloneani, 13, 5²: „Neîncetat vă rugați”, și iarăș: „Rugați-vă pentru noi. Rugați-vă unii pentru alții”, și Ioan Zlatoust pentru rugăciune zice: „Nu numai cît izbăvéște de toată nevoia și supărarea sufletească și trupească pre ceia ce să nevoiescu cu
- 3^v dînsa, ce încă și // priiateni cu sîngur Dumnezeu îi face și a vorovirea cu dînsul îi învrednicéște”, pentru aceasta și eu, smeritul, cunoscînd cea preste măsură putere a sfintei rugăciuni și folosul sufletescu ce iau pravoslavnicii creștini dintru ajutoriul ei, de rîvna dumnezăiască îndemnîndu-mă și înfricoșarea a leaneșului rob temîndu-mă și pre îndemînă avînd și tipografia, caré cu cheltuiala prealuminatului domnu

¹ Trimiterea se face la *Iacov*, 5. 17.

² Trimiterea se face la *1 Tesaloniceni*, 5. 17.

și oblăduitoriu a toată Ungrovlahiia, Ioan Costandin Băsărab Voievod s-au făcut, și cu știința și voia măriei sale, m-am îndemnat de am tipărit această de suflete folositoare psaltire a prorocului și împăratului David,

4^r caré iaste vârful // și temeiul a toată cîntarea și rugăciunea, caré proorocește cele fiitoare și pomenéște istoriile, caré legiuiaște ale vieții și arată ale politicii. Și în scurt, precum zice marele Vasilie, „Iaste visterie de opște a tuturor bunelor învățături, vindecare bolnavilor, mîngîiare scîrbiților, cîntare norociților”; precum zice și apostolul Iacov³: „Pătímeaște cineva rău, să să roage. Petreace cineva bine, să cînte”; și iară Vasilie: „Cîntarea iaste liniștea sufletului, dăruirea păcii, izgonirea demonilor, aducere ajutoriului înțerescu, armă înfricoșărilor celor de noapte, tinerilor înfrîmșetare, bătrînilor mîngîiare, glasul // beserecii”. Cîntarea iaste viața cea cerească. Dintr-aceasta să naște mare cuviință ai vitejii sufletești, adevărîța direptății, plinirea înțelepciunii, precum zice singur: „Încéperea înțelepciunii, frica lui Dumnezeu”. Și mai în scurt să zicem, aceasta, decît toate sfintele cărți și rugăciuni, au adunat mai multă folosință. Deci pre această besericească organă cu dumnezăiești dulci cuvinte de cîntări (adecă Psaltirea), cu ajutoriul lui Dumnezeu, pren multă nevoiță tipărindu-o, cu plecăciune o aduc și o închin preaînțeleptului suflet al măriei tale, rugîndu-mă ca o credincioasă slugă să o priimești cu dragoste și // să nu cauți la micșorarea ei, ce la cea din tot sufletul și den toată inima a mea voie și osîrdie. Și să trăiești, măriia ta, cu puterea lui Dumnezeu într-această viață, domnind și stăpînind cu bună sănătate și cu norocită stăpînire întru cinstit scaunul măriei tale, pînă la adînci bătrînețe. Iară întru împărăția cerurilor să fii încununat cu luminate și vécinice cununi, întru Hristos Domnul nostru, a căruia e slava în veacii veacilor. Amin. Al măriei tale mai mic rugătoriu, smeritul întru ieromonahi, Anthim Ivireanul, tipograful.

4^v

5^r

³ Trimiterea se face la *Iacov*, 5. 13.

Indice de cuvinte

A

(la) anul de la zidirea lumii 216
(la) leat 216
a 162, 163, 195, 199, 200
a (prep.) 167, 168
a acoperi de cătră 243
a aduce cătră 243
a arăta cătră 243
a ascunde de cătră 243
a avea cătră 243
a blestema 113
a crede 235
a dooa 96
a doua 96
a dovedi cătră 244
a fi cătră 244
a fugi de cătră 244
a greșire 233
a iubi 235
a învăța 235
a judeca 235
a lăudare 233
a lua aminte 236
a multe neamuri 167
a mulți [...] boiari 167
a nooa 96
a numi cătră 244
a patra parte 215
a piiarde 99
a plînge cătră 244

a pofti 139
a ponoslui 236
a rîde 236
a să bucura de o bunătate 235
a să crederé 233
a să rușina de cătră 244
a se apropia 234
a se bucura 235
a striga cătră 244
a toată 167, 168
a toată cîntarea 167
a toată făptura 167
a toată lumea 167
a toată mîngîierea 167
a toată Moldavia 167
a toată Țara Rumâneasca 167
a toată
Ungrovlahiia 167
a toate 167
a toatei lumi 168
a toatei politiei 168
a tot 167
a tot cinul
bisericesc 167
a tot cuvîntul 167
a treia parte 215
a voroviré 233
a zice cătră părinți 244
a ziceré 233

acea 198
aceasta 196
această 196
aceea 198
aceia 198
acéia 198
acéiași
(totuna și ~) 135
aceii 199
aceiia 199
acel 198
acela 198
acelaș(ø/i) 135
acele 198
acelea 198
acélea 198
-acélea 198
acélia 198
acelor 199
acelora 199
acelui 198, 199
aceluia 198, 199
acest 81, 196
acesta 196
acestaș 135, 196
acestaș(ø/i) 135
acéstaș(ø/i) 135
acestași 134, 196
acestași (într-- chip) 135
aceste 196
acéste 196

acestea 196
acéstea 196
acéstéa 196
acéstéş(ø/i) 135
acéstia 196
acestor 197
acestora 197
acestui 196
acestui 196
aceşti 196
aceştia 196
aceştii 197
aceştia 197
acolea 240, 241
acolo 240, 241
acopere-l-voiu
pre el 179
acum 237
acum..., acum 249
adecă 51, 238
adecâte 238
adevăr 43
adevărat 43, 81, 113, 239
adevăratu 81
adevărul 43
adevărului 43
adeverinţă 43
adînci 179
adîncu păcatelor 172
adormi 78
adormi (nu vor ~) 78
adormire 78
adormirea 78
adormit 78
aducere ajutoriului
 168

adunării cei bisericeşti
 175
adusése 227
aflaşi 119
aflător 126
aflîndu-să 122
afurisaniei 165
agonisîţ 118
ai 163, 164, 195, 199, 200
ai miei 166
ai miii 166
aiave 240
aiavea 240
aicea 241
aici 241
ajuns (au ~) 81
ajutor 126
ajutor 126
ajutor 137
ajutori (pl.) 156
ajutoriul 124, 137, 172
ajutoriului 137
ajutorul 126
al 162, 163, 164, 195, 199
al cincilea 214
al doilea 214
al noalea 214
al optulea 214
al şaptelea 214
al unsprăzécelea 214
ale 163, 195, 199, 200
aleluia 265
allilulia 71, 265
altcevaş 135
altele 205
altfelu 130

altul 205
alţii 205
am aşăzat 132
am chiebat-o 183
am înfrumoseţat-o 184
am săvîrşit-o 183
amăraşte 124
amin 265
aminte 62
amîndoa 96, 214
amîndoi 214
amînduror 214
amîndurora 214
amîndurori 214
amoniténi 89
Andrei 84
anul de la Hristos 216
anume 45
apele 44
apipăeri 141
apipăi (a ~) 141
apipăit (am ~) 141
apostolul 172
aprinşi 134
aproapele 44
apropiîndu-să 122
apropiîndu-să de Ierusalim 234
apucat (au ~) 120
ar avea 232
ar cére 232
ar cîştiga 232
ar face 232
ar fi ascultat 232
ar fi avut 232
ar fi chemat 232
ar fi făcut 232
ar fi putut 232

- ar fi vrut* 232
ar fi vrut 232
ar fi zis 232
ar veni 232
ar vrea 232
ar zice 232
aramă 145, 158
arămuri 158
arămurile 158
arăta 29
arăta (să ~) 30
arătat (ai ~) 29
arătați 29, 119
arătându-și 134
arăți 119
arepi 51
arepile 51
arepilor 51
argatul 147
arhiereul 172
arianesc 28
arienesc 28
asamîna (să ~) 118
asămănare 118
asămînător 126
ascultare 233
ascultați 121
ascultați 119
asémenea 87, 240
asemîna 117
Asthinei 166
Astiniii 166
așa de 178
așa de frumoase 178
așa de nesimțitori 178
așa de sărac 178
așaze (să- ~) 136
așăzată 132
așăzămînturile 132
așeza (a ~) 132
așezat (au ~) 132
așezată 132
a-și întoarce 134
așijderea 43
așijderea 113
așijderea 240
așijderea 240
așijdirea 43
așteaptă 113
aiîț de 178
aiîț de curate 178
ați răscumpărat 119
ați răscumpărat
(v-~ ~) 119
au (conj.) 247, 248,
 249
au (vb.aux.) 226
au apucat-o 183
au ars 226
au băgat-o 183
au biruit 226
au dat 226
au dat-o 183
au dat-o 183
au dormit 78
au duhovnicit 227
au fost 226
au fost aruncat 228
au fost ascuns 228
au fost avînd 224
au fost băgat 228
au fost biruit 228
au fost bînd 224
au fost hirotonisind
 224
au fost înțeles 228
au fost mai iubiț 234
au fost murit 228
au fost prădat 228
au fost priimiț 234
au fost prorocit 228
au fost robit 228
au fost săpat 228
au fost spus 228
au fost supuși 234
au fost zis 228
au închipuit-o 184
au închis 139, 226
au înfipt-o 184
au învățat acéste taini
 235
au judecat norodul 236
au luat-o 183, 184
au numit-o 184
au omorît [...] pre fiu-
său 180
au omorît pre el 180
au omorît-o 184
au pierdut-o 184
au rădicat-o 184
au rămas 226
au rînduit-o 184
au rîmpt 140
au rupt-o 183
au să facă 229
au sfărîmat-o 184
au fîlcuit-o 184
au trimis 226, 227
au uns pre el 180
au văzut-o 184
au văzutu-o 184
au veselit-o 184
au vrut 226
au..., au 249

au..., sau 249
 auzi 123
 auzise 227
 aveți 119
 avuției 165

B

ba..., ba 249
 balaur 26
 bate 45
 bate (va ~) 45
 batjocurească 137
 bălaur 26
 bălauri 26
 bălaurii 26
 bălaurilor 26
 bălaurul 26
 bărbat 30
 bărbați 119
 bărbații 30
 bătrîn 30
 bătrîneațe 162
 bătrînețe 87
 bătrînilor mîngîiare
 169
 bea (a ~) 88
 berbéce 147
 besérecă 39
 beserecesc 39
 besérecii 39, 165
 besérica 39, 40
 besérică 39, 40, 87
 besericească 39, 40
 besericească 39
 besericea 39
 besericesc 40
 besericește 40
 besericești 39, 40

besérici 39, 40
 beséricii 39, 40, 165
 beséricilor 39, 40
 béți 119
 beții 166
 bezne 161
 beznele 161
 bine 103
 biruitor 126
 bisearecă 40
 bisearica 40
 bisearicii 40
 bisérica 40
 biserică 41
 bisericească 41
 bisericesc 41
 bisérici 41
 biséricii 41
 blagocistivului 113
 blagoslovească (să ~)
 109
 blagosloviei 165
 blagoslovit 104
 blestem 38
 blestema (a ~) 38
 blestemat (s-au ~) 38
 blestemat/ă 38
 blestematul 38
 blestematul
 de smochin 171
 blestemaților 38
 blestemă 38
 bléstemă 38
 blestemăm 38
 blesteme (să ~) 38
 blestemînd 38
 blestemul 38
 boale 152

boalele 152
 bogăția 94
 boiar 93
 boiari 93
 boiarin 93
 boiaru 93, 125
 boierime 94
 bolnavilor vraci 169
 botezătoriu 125
 bucura-să-va 122
 bucura-se-vor 121
 bucurați (vă ~) 119
 bucuriei 165
 bucuriei cei nespuse
 175
 bucuriei ceii adevărate
 175
 bucuriia 94
 bucurîndu-să 122
 buna-credință 62
 bunătăț 121
 bunătăți 119
 bunelor 113
 buruiianul 150

C

ca pre sine 191
 capete beséricii 169
 capetile 45
 capul 172
 cară (s.) 150
 carăle 150
 care 209, 210
 caré 209
 carea 209
 carele 209, 210
 carii 209
 casei 165

casii 165
catastișăle 132
catastișe 132
cauți (să nu ~) 119
cazanie 25
că 264
căci 120
cădeți (să nu ~) 119
călătoriu 125
cămașă 146
cărnuri 159
cărnurile 158
cărturari (om ~) 125
cărți 119
cătră 33, 243, 244
cătră sine 191
către 33
cea 174, 200
ceale 200
cei 174, 200
cei (ceii) 174, 175, 200
ceialalți 119
cel 174, 200
cele 174
céle 87
celor 200
celoralalți 119
cenușă 146
cer 126
cerești 113
ceriu 125
ceriul 125, 172
ceriuri 125
ceriurilor 125
cerșind(u-) 67
cerșut 67
cerșut (am ~) 67
cerșut (au ~) 67

cerului 126
cetatea
Ierusalimului 169
cetatea Nain 169
cetatea Nazaretului 169
cetatea Samariei 169
cetatea Vavilonului 169
cețăt 121
cețăți 119
cețății 165
cețății cei de sus 175
cetească (să nu să ~) 51
cețim (să ~) 51
cețit (am ~) 51
cețit (au ~) 51
cețitori 51
cețitoriu 125
cețit (nu ~) 51
ceții (nu ~) 51
cevaș 135
chemare 99
chemarea 99
chemat (ar fi ~) 99
chemat (au ~) 99
chesariul 125
chesariului 174
chi(i)amă 99
chi(i)emat (au ~) 99
chi(i)emi 99
chiar 139
chiamându-se 121
chiiamă (să ~) 99
chiiname (să ~) 99
chîp 139
chîparos 139

chipul 172
chipul (în tot ~) 156
chivernisitoriu 125
ci (ce) 250, 257, 258, 259, 260
cine 45
cineva 113, 201, 202
cinstiț 121
cinstiți (să ~) 119
citească (să ~) 52
citi (va ~) 52
cîitoriu 52
citiți (să ~) 52
cîinele 89
cîinii 89
cîinilor 89
cîmpie 149
cîmpuri 149
cînd..., cînd 250
cîndva 239
cîntare norociților 169
cîntarea (toată ~) 156
cînte (să ~) 113
cîrpiia 222
cît de 178
cît de mare 178
cît de mică 178
cît de procopsit 178
cîte 13 215
cîte 2 slove 215
cîte 4 214
cîte cu 6 aripi 216
cîte de taleri 5 216
cîte doi cîte doi 216
cîte doi duhovnici 215
cîte doi galbeni 216
cîte patru 214, 215
cîte șase bani 215

cîte șase chile 215
cîte taleri 20 216
cîte trei 214
cîte tréle 214
cîte unul cîte unul 216
cîț 121
cîți 119
cîțva 118
coadele 152
cocon 75
coconi 75
coconii 75
coconilor 75
coconul 75
copac 150
copaci 150
copaciul 150
coprint (să ~) 76
coprindea 76
coprins (au ~) 76
corabiia 94
corbul 135
corhorul 172
covîrșaste 136
covîrșesc 132
crăpînd 124
créde pre dracul 235
credem minciunile 235
credincioșilor 132
credință 62
credinței 165
credinții 165
credinții cei
de obște 175
credinții tale cei peste
măsură 175
creșteți 119
creștinătății 165

creștini 148
crez 218
cu adevărat 239
cu dreptate 240
cu toate acéstea 240
cu toate acéstia 240
cuconi 75
cugetele 44
cugetile 45
cuminece
(să nu să/se ~) 62
cuminece (să să/se ~)
 62
cumpenile 45
cumva: 239
cunoașteți 120
cunoașteți (să ~) 119
cuprind 75
cuprind (să ~) 75
cuprinde 75
cuprinde (nu ~) 75
cuprindea 75
cuprins (va fi ~) 75
cuprinși 134
cuptoriul 125
curățeniei 165
curățéște 117
curățitoriu 117, 125
curcubeul 109
curgea 218
curgerile 218
curînd 71
curvească (să ~) 109
cutare 204, 205
cutarea 204
cutarele 204, 205
cutăriia 204
cutăriua 204

cuvinte 46, 62, 113
cuvintele 62
cuvîntător 126
cuvîntul (tot ~) 156

D

da (vb.) 224
dar (conj.) 259
dar (s.) 81
dar(ă) 250, 251, 252,
 253, 256
dar(ă) 260, 262
daru 81
daru acestuia 172
dascal 27
dascal lumii 169
dascali 27
dascalii 27
dascălilor 27
dascălul 27
dascălului 27
dator 59, 126
datori 59
datorie 59
datoriiu 59
datornici 59
dați (veți să- ~) 119
dă 116
dă obște 116
dă vréme ce 116
dăpărtată 116
dăpărtează 116
dășfătări 116
dăspărțită 116
dăspărțitoarea 116
dăspărțitură 116
dășări 116
dășărtăciune 116, 132

dășărtăciunile 116
dășărte 116
dătător 126
dăzlegă 116
dăznădăjduire 116
de 46, 113, 115, 166, 167, 169, 171, 181
de (conj.) 211
de (pron.) 210, 211
de acolea 241
de atîta mulțime (~
purtător de grijă 166
de cătră 243, 244
de doao ori 96
*de Dumnezeu (Născă-
toarea ~)* 166
de Dumnezeu
(văzătorul ~) 167
de la sine 191
de lége (puitoriu ~)
166
de obște 115
de pururea 240
de sine 191
de suflețe
(~ folositoare) 166
de vréme ce 115, 264
deaca 263
deasupra 115
deci 238, 239, 260, 261
deci dar(ă) 260, 262,
263
déderă 225
dejghinării 165
demonilor 113
den 55
denadîns 56
denadîns (cu ~) 56

denadînsul 56
denadînsul (cu ~) 56
denainte 55, 56
denapoia 55, 56
déniia 94
dentîi 56
dentîiu 56, 83
dentr(u) 56
depărată 115
deplin 115
desăvîrșit 133
desăvîrșită 133
deschide 138
deschide (a ~) 138
deschide (să ~) 115
deschiderea 115
descoperit (au ~) 115
desfătarea 115
desfătări 115
desfătării 115
despărțit 115
despre 115
despuiat 93
deșărt 115
deșchide 137
deșchide (să ~) 137
deșchide (va ~) 137
deșchidem (să ne ~)
137
deșchiderea 137
deșchide-ți (~ ochii)
137
deșchideți (să ~) 137
deșchideți-vă 137
deșchis (am ~) 137
deșchis (au ~) 137
deșert 132
deșertăciuni 132

dezlége (să ~) 115
*deznădăjduiască (să nu
să ~)* 28
deznădăjduire 28
din 55, 113, 115
din sine 191
dinafară 56
dinlăuntru 56
dinlăuntru (pe ~) 102
dinn 55
dintîi 56, 83, 113, 115,
213
dintîiu 83, 213
dinr- 181
dinr(u) 56, 115
dintre 56
dinr-însa 181
dinr-însele 181
dinr-însul 181
dinr-înșii 181
dirept 64
direptate 64
direptatea 64
direptății 64, 165
direptul 64
direpți 64
dînsa 181, 182
dînseiși 187
dînsele 181, 182
dînsul 181, 182
dînșii 181, 182
dîntîi 58, 116
dni 217
Doamne 171
doamne (V) 171
doao 96
doaoa (a ~) 96
dobîndă 77

dobîndească (să ~) 77
dobîndim 77
dobîndit (ai ~) 77
dojănire 132
domn 81
domniei 165
domnu 81
Domnul 172
dormiia 78
dormim 78
dormind 78
dovéde 152
dragostii 152
drége 66
drept 65
dreptate 65
dreptatea 65
dreptății (nu s-au
supus ~) 167
drepte 65
drépte 65
dreptul 65
drepti 119
driptatea 43
dubînzi 77
duhovnicul 172
dumineca 62
duminecă 62
dumineci 62, 152
duminecile 62, 152
Duminica Thomei 62
duminicile 62
dumnealor 186
dumneata 186
dumneavoastră 185,
 186
dumnezăescul 118
dumnezăești 118

dumnezăiască 113, 118,
 123
Dumnezău 118, 123
dumnezeești 117, 123
dumnezeiasca 117
Dumnezeu 117, 123
după 245
dupe 246
dupre 246

E

ea 181
efesénilor 89
eghipténii 89
eghipténilor 89
egumen 109
egumenul 109
ei 181, 191, 193, 194
eiș(ø/i) (înde ~) 135
eiși 187
eiși 187
el 181, 182
ele 181
ellin 71
eluși 187
epitrop celorlalți
apostoli 169
era 222
erau 222
este 94
Evangheliei 165
evanghelistii 154
evanghelistul 154
evangheliști 154

F

faceț 121
faceț (să ~) 121

faceți 119
făcător 126
făcător tuturor
lucrurilor 168
făcătoriu 125, 172
făcea 222
făcîndu-se 122
făcuși 134, 225
făgăduise 227
fămée 31
fămeesc 31
făméia 31
făméia 31
făméie 111
făméii 31
fămesc 31
fărădelége 87
fărmăcătoare 32
fărmăcătoriu 32, 125
fărmeca 111
făuriei 166
fecioarei 165
fecioarii 165
fecior lui Ierovaal 169
fecior unii văduve 169
fecioriei 165
fel 130, 131
feliu 130, 131
féliu 130
feliul 130
féliul 130
feliuri 130
féliuri 130
feliurile 130
féluri 88
femeesc 31
fereastră 128
ferestriile 45

ferestrele 128
fericindu-să 122
fericindu-se 122
fericire 157
fericiri 157
fericirilor 157
fericit 120, 135
fericiți 119
fétele 88
fî (ar ~) 104
fiară 99, 106
fiară (pl.) 150
ficlene 107
ficlenea 108
ficlenind 108
ficlenit (au ~) 108
fiçleşug 107, 108
fie (să ~) 104
fie primit 231
fier 104, 106
fierbinte 104, 106
fierbinteala 103, 104
fierbinți 119
fierii
(amărăciunuea ~) 104
fiștecare 202
fiștecarele 202
fiștecăruia 202
fiștecine 202
fii 148
fiară 99
fiarbem 99, 104
fiiare 99
fiucei 166
fiii 148
fîind 226
fîindcă 263, 264
fîinți 165

fiul 104, 172
fim (să ~) 104
Finichiia 94
fire 104
firii noastre cei slabe
 175
fîu (să ~) 104
fiul 104
fîntînă 42
fîntîni 42
fluerii (sic) 166
foamete 43
foametea 43
foameții 165
foarte 177, 178, 238
foarte au mîniat 238
foarte chibzuit 177
foarte doriia 238
foarte drepți 177
foarte folositoare 177
foarte frumos/-asă 177
foarte fu cînstit 238
foarte greu 177
foarte iubit 177
foarte îl urîse
norodul 238
foarte înalt 177
foarte învățat 177
foarte mare 177
foarte mă minunez 238
foarte mi-au plăcut
 238
foarte pre înțeles 178
foarte sărac 177
foarte tainică 177
foarte ușor 177
foarte vrédnică 177
folos 41

folosească (să ~) 117
folosesc (nu ~) 41
folosi 41
folosi (vom ~) 41
folosință 41
folosit (s-au ~) 41
folositoare 41
folositori 41
folositoriu 125
folosiți (să ~) 41
folosul 41, 172
fost (au ~) 81
frate lui Avraam 169
fratele 148
fraț 121
frați 119, 120
frăția 94
frumuseți (acei ~) 119
fu 225, 226
fu iubit 234
fu omorît 234
fu, [...], fîind 226
fură 225

G

gătêște 88
gătîndu-se 122
genuchiul 117
genuchiul (tot ~) 156
genunche 116
genunchele 116
genunchiul 117
glasul 172
goanele 161
gol 176
goli 176
gonaci răutății 169
gonitoriu 125

graiu 83
 grăiaște 93
 greșalele 136, 153
 greșaște 136
 greșăsc 132
 greșăsc (să nu ~) 132
 greșăști (nu ~) 132
 greșesc 132
 grijă 146
 grije 132, 146
 gunoiu 83

H

haine 46
 hainile 45
 herbinte 106
 herbinteala 106
 hiara 106
 hiară 106
 hiarăle 106
 hiarălor 106
 hiclenit (au ~) 107
 hicleșug 107
 hier 106
 hierul 106
 hiiară 99, 106
 hiiarăle 99, 106
 hiiare 99, 106
 hirotonisit 117
 hirotoniți 119
 hotară 150
 hotarăle 151
 hrănitoare 113
 hrisoave 46
 Hristoase 171

I

i- 179

-i 180
 -i ponosluim 236
 ia aminte și aceasta
 236
 iale 93
 iar(ă) 250, 251, 254,
 255, 256, 257
 iarăș(ø/i) 134, 135
 iaste 113
 iaste (nu ~) 93
 iată 265
 iau 93
 iau (să ~) 93
 i-au dat [...] lui 179
 i-au furat-o cineva 184
 Ieremiia 94
 ieșit (au ~) 132
 inema 58
 inemii 58, 153
 inemile 153
 inima 58, 72
 inima (toată ~) 156
 inimă 58, 72
 inimii 58, 72, 153
 inimile 58, 72
 intra (nu ~) 72
 intrarea 72
 intrat (au ~) 71
 intră 71
 intrării 72
 intri (să ~) 71
 intrînd 72
 Isaiei 166
 Isaiii 166
 iscusii 119
 ispititor 126
 ispoveduiască
 (să se ~) 93

isprăvească (să ~) 109
 isprăvesc 109
 israiltēni 89
 israiltēnilor 89
 iubească (să ~) 109
 iubesc 109
 iubesc pre el 235
 iubește paguba... 235
 iubește pre
 Dumnezeu 180
 iubiia pre dînsul 235
 iubitor 126
 iubitoriu 125
 iubitoriu bunătații 169
 iubitorul 126
 iubiț 121
 Iudeii 165
 Iudii 165
 iușor 95
 Ivireanul 172
 izbăvește 88
 izbăvește [...] pre ceia
 180
 izbăvește pre noi 180
 izgonéște 88
 izvoară 151
 izvoarăle 151

Î

îi 179
 îl 179
 îmlînzéște 117
 îmlînzéște (să ~) 117
 îmfła (să ~) 73
 îmi 180
 îmi zic mie 180
 împărat 30
 împărat lui Israil 169

împăratul 30
împăratului 30
Împăratului (au răspuns ~) 167
împărați 119
împărăția Vavilonului 169
împărăției 165
împărăției Asiriilor 169
împărăția 30, 94
împiedecat 51
împiedecări 51
împlinindu-se 122
împodobesc 109
împotriva 167
împotrivă la toată socoteala 167
împrejurul cetății 170
împrejurul cortului 170
împrejurul vântului 170
împresurați 119
împrietenesc 43
în 244, 245
în anii de la Hristos 216
în dășărt 132
în mijlocul cetății 170
în mijlocul focului 170
în mijlocul mării 170
în numele 245
în pripă 240
în scurt 240
în sine 191
în toate zile 173
în veci 149
în veci de veci 149
în vecii vecilor 149

înaintea 168
înaintea a mult norod 168
înaintea a tot soborului 168
înalt 81
înălțimea ta 184
înălțimei-tale 185
înălțimii-tale 185
încăș 135
încăși 134
începător 126
începător lucrului 168
începătoriia 94
începătoriu 125
încéperea 88
închin 139
închina 139
închinăciuni 139
închis (au ~) 81
închiși 134
încît 264
încungeră 139
încungiura 139
încungiurați 119
încungiură 139
încungiurări 139
încunjurături 139
îndatorit (am ~) 59
îndeletnicéște 88
îndelung 81
îndelungii 179
îndemînă 115
îndemînă (pre ~) 113
îndemnat (m-am ~) 115
îndemnător 126
îndemnîndu-mă 113

îndirepta 64
îndirepta (nu să vor ~) 64
îndireptare 64
îndireptează 64
îndirepteze (să ~) 64
îndoit 215
îndoite 215
îndreptarea 233
îndreptat (s-au ~) 65
îndreptătoriu 65
îndreptătoriu cel lăudat 172
îndreptează 65
îndrepteze (să ~) 65
îndreptîndu-vă 65
îndurare 157
îndurări 157
îndurărilor 157
înfierbinteala 104
înfîrmșetare 117
îngerescu 81
înghețate 139
îngrădiți 119
îngropatule 171
îngropîndu-se 122
înlăuntru 102
îns(ul) 181
însa 181
însă 250, 252, 253
însămînăm 118
însămînînd 118
însăși 134, 188, 189
însele 181
înstreinare 49
înstreinat 47, 49
înstreinați 49, 119
înstreinéze 47

însu 181
însumi 188
însuş 135, 188
însuşi 134, 188, 189
însutit 215
însuţi 119, 188
înşălat (*s-au* ~) 132
înşălăciunea 132
înşălăciunile 113
înşălînd 132
înşelat (*au* ~) 132
înşepţit 215
înşii 181
înşine 188, 189
înşivă 189
întărindu-să 122
întăritori
(zilotis, adecă ~) 125
întemeierea 93
întemeierea 94
întimpina (*vrea* ~) 70
întimpinare 70
întimpinarea 70
întimpinat (*ai* ~) 70
întimpinat (*au* ~) 70
întimpinatu-m-au 70
întimpină 70
întimpini (*să* ~) 70
întindeş 121
întie 42
întii 42, 83, 212, 213, 215
întîia 213
întîiu 83, 212, 215
întîmpinarea 70
întoarcerii 165
întorcîndu-să 122
întorcîndu-se 122

într- 181
întra 71
întrarea 72
întrase 71, 227
întrat (*am* ~) 71
întrat (*au* ~) 71
întră (*nu* ~) 71
întrăm (*să* ~) 71
între 245
între (*să* ~) 71
întregi 179
întreit 215
întri (*să* ~) 72
întri (*să nu* ~) 71
întrînd 71
într-înşa: 181
într-însele 181
într-însul 181
întru 244, 245
întru (*să* ~) 71
întru adevărat 240
întunérece 88, 211
întunerecile 161
înţăleptéşte 118
înţelége 117
înţelégerea 88
înţelégeţi (*să* ~) 119
înţelepçiunea 117
înţelepçiuinii 117, 165
înţelepţi 119
înţelepţie 186
înţelepţiia voastră 186
învălit (*s-au* ~) 32
învăţase 227
învăţător 126
învăţătoriu 125
învăţătorului 127

învăţînd pre [...]
ucenici 180
învăţîndu-şi şi feciorii
pentru lége ... 235
învéţe (*să*- ~) 88
înviare 93
înviere 94
înviiare 93
înviiarea 93
învrăjbitoriu 125
învrednicéşte 88
îş (~ *dă*; etc.) 135
îşi 134
îşi aduce aminte 134
îşi face 134
îşi izbîndi 134
îşi luo 134
îşi uda 135
îşi va aduce aminte 134
îşi va lua 134
îşi vine la locul său 135
îţi (~ *dau*) 120

J
jale 136
jalea 136
jăfuit (*m-am* ~) 132
jărtvă 132
jărtve 132
jărtvele 44
jărtvenic 132
jărtvuiască (*să* ~) 132
jărtvuiască (*să să* ~) 132

jărtvuiesc 132
jefuiască (să ~) 132
jefuind 132
jertvuia 132
jertvuind 132
jidovească 109
jidovesc 109
jidovi 132
jirtvă 132
jirtvele 44
jîdovii 132
jîrtva 132
joc 137
jocuri 137
jos 137
judcător 126
judcătoriu 125
judcede (să ~) 137
judeci pre sluga 235
jug 137
jumătate 215
junghie 139
junghiiare 139
jurământ 137

L

-l- 179
-l (art.hot.)/-Ø 172
la 167
la anul mîntuirii lumii 216
la oameni (să *propovedu-iască* ~) 167
la săraci (să *fac* ~) 167
la sfințele beséreci ([să *fac*] ~) 167
la sine 191

la toate (au *dat* [...])
numire ~) 167
lacrăma (toată ~) 156
lacrăme 153
lacrămele 153
lacrămi 153
lacrămile 153
lacrimi 153
lacrimile 153
largi 179
latinule 171
laudii 165
lăcaș 136
lăcuesc 35
lăcuește 35
lăcui 35
lăcui (va ~) 35
lăcuia 35, 222
lăcuiască (să ~) 35
lăcuiaște 93
lăcuiești (să ~) 35
lăcuind 35
lăcuința 35
lăcuiră 35
lăcuit (au ~) 35
lăcuiitori 35
lăcuiitorii 35
lăcuiitoriu 35
lăcuiți (să ~) 35
lăsîndu-se 122
lăuda-să-vor 122
lăuntru 102
-le (art.hot.)/-Ø 173
leatul de la Hristos 216
lége 88
legii cei firești 175
legii cei vechi 175
legiuiiaște 93

lémne 88
léneșului 88
lepădaș 121
lepădării 165
lepădătoriu 125
limba (toată ~) 156
liniște 161
lor 194, 195
loruși 187
lovit (au ~) 104
luat (au ~) 120
luați (~ *aminte*) 119
luați-vă aminte de
proroci 236
luă (să ~) 103
luăm (să ~) 103
lucrați 119
lucrul 172
lui 193, 194
lui (art.hot. proclitic)
 174
lui David 174
lui Dumnezeu 174
lui Dumnezeu 174
lui Dumnezeu laudă!
 170
lui Hristos 174
lui Samuil 174
lui/Ø faraon 173
luiș 136, 187
luiși 187
lumească 109
lumesc 109
lumii 165
luminat 104
luminaș 121
luminați 119
lumină 104

luminător 127
luminii cei
neapropiate 175
lunii noastre
cei de taină 175
luo 103
luom 103
luom (să ~) 103
luom (să nu ~) 103
luom (vom să ~) 103

M

-m 180
-m zic mie 180
magnit 71
magnitului 71
mai înainte 237
mai nainte 237
maicăi 166
maicii 166
mare (adj.) 175, 176
mare (s.) 46
marelui Dumnezeu (am
închinat ~) 167
mari 175, 176
Mariia 94
marmură 145
marți 119
maslin 26
maslină 26
Maslinilor
(Muntele ~) 26
m-au (sic) fost perit
228
mă voiu apropiia de
focul 234
măcar 27
măcar că 27

măduhă 111
măhramă 26
măria ta 185
mărie ta 185
măriei tale 185
măriei-sale 185
măriei-tale 185
mării 165
mării cei
neînsuflăite 175
mării tale 185
măriia ta 185
măriia-sa 185
măriia-ta 185
mării-sale 185
mării-tale 185
mărimea ta 185
mărimei-tale 185
mărirei 165
mărirei cei
dumnezeești 175
măririi 165
mărturisescu 81
măscărăște 124
măslin 26
mea 88
melciul 150
mergătoriul 109
mergînd 109
mers (au ~) 109
meseși 217
meșteșugului 113
meu 100
mic 104
mici 179
mie (o ~) 212
miei 100
mieiși 187

mieu 100
miezul 123
mii 211, 212
mii (ca la 10 ~) 212
mii (zece ~) 212
mii de mii 211
mii de mijlociri 212
miiare 99
miiarea 99
mijlocitor 127
mijlocitoriu 125
milă 157
mile 157
milele 157
milelor 157
milii 165, 166
milii cei noao 175
miliii 166
miluiaște 94
mincinoasă 80
mincinoase 80
mincinos 80
minte 62
minunați 119
minune minunilor 179
minuni 104
mir (mă ~) 63
mirare 63
miră (să ~) 63
mirăm (ne ~) 63
mirale 44
mirile 45
mișăl 132
mișce 141
mîine 89
mîinei 90
mîinelor 90
mîini 90, 155

mîinii 90
mîinile 155
mîinilor 90
mîna 42
mînă 42
mîndriei 165
mîngîiare scîrbișilor
 169
mîngîiarea 93
mîngîitoriu 125
mîniei 165
mînile 155
mîntuiaște 93
mîntuitor 127
mîntuitoriu 125
mîntuitoriule 171
mîntuitorului ([*am*
îchinat] ~) 167
mîntuitorul 127
moaviténi 89
moaviténilor 89
Moldaviia 94
morți 119
morții 165
moșilor înviare 169
moș lui Vooz 169
moșii 94
moșnéni împărăției
 169
moștenitor 127
movilă 107
mobile 107
mult 177, 178
mult milostivul 178
mult păcătosul 177
mult pătimașul 177
mult pohtitoare 178
mulțămesc 36

mulțămim 36
mulțămirea 36
mulțămiri 36
mulțămît (*n-au* ~) 36
mulțămitori 36
mulțemim (*să* ~) 36
mulțemire 36
mulțemiri 36
mulțemît 36
mulțemita 36
mulțemită 36
mulțemită (*cu* ~) 36
mulțemite 36
mulțemitor 36
mulțemitoriu 36
mulțemiți 36
mulți 119
mulțumescu-ț 36
muritor 126
mutați 119

N

n-am luat-o 184
nașterii 165
nașterii (*să ne îchinăm*
 ~) 167
n-au cîștigat-o 184
n-au făcut-o 184
n-au fost ajuns 227
n-au fost chemați 234
n-au luat 227
n-au ploat 226
n-au pogorît 227
năcazurile 37
nădăjduesc 28
nădăjdui 28
nădăjduiaște 28
nădăjduim 28
nădăjduite 28
nădejde 29
nădejde 28
nădejdea 28
nădejdia 28
nădiajde 28
năpaste 146
năpatea 146
năpăstuitor 126
năravul 172
nărod 42
nărodului 42
năsipul 34
ne 180
neadormit 78
neadormita 78
neascultoiu 83
necaz 37
necazul 37
necazului 37
necazuri 37
necazurile 37
necăiri 52
necăjăsc 132
necăjesc 132
necăjit 132
necăjit (*am* ~) 37
necăjit (*ne-am* ~) 37
necăjiți 119
necărturari ([*om*] ~)
 125
necredincioși 134
necredința 62
necredinții 113
nedechișit 121
nedirepțiți 120
nedreptate 65
nedreptății 65, 165

neîndireptat 64
neînțelegerea 88
nemincinosul 80
nemîngîiată 93
nemuțămîtor 36
nemuțemîtor 127
nemuțumirii 36
nemuțumitoarea 36
nemuțumitoarea de cetate 171
nenorocirii ceii de obște 175
nenumăraș 121
neobicinuit 138
neobicinuită 138
nepohtindu-ne 139
nepreceptută 52
nepriceperea 52
nepriceputa/-ul 52
nesimțitoriu 125
nesipul 35
nesocotiți 120
nespuind 233
nesupunerea poruncilor 169
nește 60
neștine 201, 202
netrebnicia 94
neumplînd 73
nevăzuș 121
nevăzușii 123
nevoia (toată ~) 156
nicăiri 52
nice 53
nici 53, 240
nici o 53
nici un 53
nici una 53

nici unul 53
nimănui 58
nimăru 58
nime 206
nimé 206
nimea 206, 207
nimené 206
nimenea 58
nimeni 58, 205, 206, 208
nimeni (să) nu... 208
nimic 58, 104
nimica 58
nineviténii 89
niște 60
noao (adj.) 96, 176
noao (pron.) 96, 180
noapte 46
noastră 128
noastre 128
noiși 187
noșii 165
noră 146
noroadele 41
noroadelor 41
norocie 41
norocire 41
norocit/ă 41
norociș 41
norocișilor 41, 117
norod 41
norodul 41, 172
norodului 41
noru 146
nostru 128
noștri 128
nou 176
nu ar fi strălucit 232

nu au fost ajutat 228
nu fiș muș 232
nu iubește pre fratele 180
nu judecareș 232
nu nădăjduești 28
nu ne bucurăm la altceva 235
nu ne duce pre noi 180
nu numai 257
nu numai..., ce și 257, 258
nu o au cunoscut 183
nu o au dat 183
nu o au putut cîștiga 183
nu plîngeș 232
nu plîngeți 232
nu pre îngeri [...] au luat 180
nu tăcéreș 232
nu țiu 218
nu vă năjduiți 28
nu vei să ascuți 220
nu vei să fii 220
nu vei să vezi 220
nu veți folosi 228
nu vor ucide pre Pavel 180
nu... nimeni 208
nuăr 102
nu-l credea 235
nume 46
nume (pl.) 155
numele (pl.) 155
numele (tot ~) 156
numere 155
numerile 45, 155

nunte 153
 nunți 153
 nunții 153
 nunții cei pre lege 175

O

-o 183, 184
 o (interj.) 264, 265
 o (pron.) 179, 182, 183
 o ai împodobit 183
 o ai rodit 183
 o ai scos 183
 o am ales 183
 o am câștigat 183
 o am dat 183
 o am făgăduit 183
 o am împărțit 183
 o am închinat 183
 o am luat-o 184
 o am pierdut 183
 o am supus 183
 o am tipărit 183
 o am zis 183
 o au adus 183
 o au ales 183
 o au arătat 183
 o au biruit 183
 o au câștigat 182, 183
 o au dat 183
 o au dus 183
 o au iscoditu-o 184
 o au îndreptat 183
 o au îndreptat pre ia
 179
 o au întemeiat 183
 o au scris 183
 o au tipărit 183
 o au văzutu-o 184

oame 171
 oare 203
 oarecare 204
 oarecaré 204
 oarăcarea 204
 oarecarele 204
 oarecari 204
 oarecarii 204
 oarece 204
 oarecine 203
 oareunde 239
 obicéiu 83
 obicinuesc (să ~) 138
 obicinuiăște-te 138
 obicinuit (s-au ~) 138
 obicinuită 138
 obicinuite 138
 obicinuiți 138
 oblăduitoriu 125
 obrazul 172
 ochiu 83
 odihnă 161
 odihne 161
 odoarăle 151
 odrăslire pruncilor 168
 om 81, 148
 omorît (au ~) 81
 omorît (au ~) 124
 omul (tot ~) 156
 omule 171
 orașăle 132
 orb 81
 orbesc 109
 organă 150
 oricare 203
 oricarele 203
 orice 203
 osebească (să ~) 77

osebească (să ~) 109
 osebi 77
 osebind 77
 osebit 77
 osebite 77
 osîndescu (să nu ~) 81
 osîrdiia 94
 osîrditoriu 125
 ospăta (vor ~) 78
 ospătat (s-au ~) 78
 ospătîndu-să 78
 ospăț 78
 ospățul 78
 ospetex (să ~) 78
 ospete 78
 ospetele 78
 ostaș (pl.) 136
 ostași 134
 ostenitor 126

P

patima 113
 patimile 113
 patriarși 132
 patriiarși 134
 păcat 30
 păcatele 44
 păcatile 45
 păcatul 172
 păcătos 148
 păcătosule 171
 păcătosului 148
 păcătoși 134
 păcii 165
 păgînul de Maxentie
 171
 păgubească (să ~) 109

păgubească (să se ~) 109
păharnic 31
păharnicului 31
păharul 31
păhfală 112
păhvală 112
pămînt 81
pămîntul 172
păreche 32, 111
păreche 32
părete 111
păreților 32
părintele 44
părințescă 117
părinți 120
părtaș (pl.) 136
părtași 134
părți 120
păscar 110
păscari 110
păscariu 125
păscariul 110
păstor 126, 127
păstoriu 125
pătiméște 113
pătimitoriu 104, 125
păzească (să ~) 117
păzească (să se ~) 117
păzesc 132
păzesc (să ~) 132
păzitor 126, 127
păzitorii 132
păziț 121
pe 46, 109, 128, 129, 242, 243
pen 56
pentru 109

perit (au ~) 103
perite 103
peste 109, 128, 129
peșteră 145
peștere 153
peștere (o ~) 145
peșterile (~ munților) 145
petrece 88
petreceț (să ~) 121
petutindenea 43
pi(i)atra 98
pi(i)atră 98
piarză (să ~) 99
piatra 98
piatră 98, 103
pierzător 127
pierzînd 103
pierzîndu-și 134
pietre 154
pietri 154
pietrile 154
piiarde 99
piiarde (nu vei ~) 99
piiarde (să va ~) 99
piiarde (va ~) 99
piiardem 99
piiarde-mă 99
piiarză (să ~) 100
piiatră 98
piimitor 100
pitariului 92, 125
pită 91
pizmașul ([tot] ~) 156
pîine 89
pîinea 89
pîinei 89
pîini 89

pîinii 89
pîinile 89
pîntece 147, 161
pîntecele 147
pîntecelui 147
pîntecile 45
pîntecului 147
pîraște 124
plăcut 81
plîng 81
plîngu 81
ploao (să nu ~) 96
plugariu 125
pocăiaște (să ~) 94
pocăinței 165
pocăinții 165
pofală 112
pofta 139
poftă 139
pofte 139
poftește 139
poftiia 139
pohfale 112
pohta 139
pohtă 139
pohtească (să ~) 139
pohteii cei trupești 175
pohtesc 139
pohtéște 139
pohtéște 139
pohtim 139
pohtim (să nu ~) 139
pohtind 139
pohtir-ar 232
pohtit (au ~) 139
pohtiț 139
pohtoresc 139
pohtorim 139

- pomîine* 89
politicii 165
pomenéște 88
pornindu-să 122
porunbiții 165
poruncii 166
potrivesc (să ~) 109
povățuiaște 94
povățuitori
întunérecului 168
povățuți 120
pravosloviei 165
prăznuiăște 94
pre 128, 129, 130, 179, 242, 243
pre Dumnezeu
înjură 180
pre fratele îl urăște 179
pre îndemînă 240
pre înțelepciunea o au
cîștigat 179
pre organă o aduc și o
închin 179
pre sine 190
pre sine 191
pre sine 191
pre sine 191
pre vrăjmași îi
izgonéște 179
prea 177, 178
prea- 177
prea bogat 177
prea bun 177
prea curvare 177
prea de jos 178
prea de mare nevoie
178
prea de neam bun 178
- prea înalt* 177
prea mare 177
prea minunat 177
prea slăvit 177
preacurvească 109
preacurvească
(să nu ~) 109
preaînțeleptului 118
preaînțeleptului 177
prealuminatului 177
preasfînta 140
preaslăvitului 177
precepînd 52
preceput (au ~) 52
preceput-aț 52
Précistei 165
Précistii 165
premeneală 51
premeni (să vor ~) 51
pren 56
preot 78
preote 78, 171
preoteasa 78
preotul 78
preotului 78
preoț 78, 121
preoțească 118
preoți 120
preoție 78
prepuitoriu 125
preste 128, 129, 130
prestevit 50
pretutindenea 43
pretutindinea 43
prevegheați 120, 139
pricep (nu mă ~) 52
pricepe 52
pricépe 52
- pricepe (voiu)* 52
pricepem (să ~) 52
pricépere 52
priceperea 52
pricepeț (să) 52
priceput (am ~) 52
pricinuitoriul 125
prietenéște (vb.) 43
priiaten 43
priiateni 43, 113
priiatenii 148
prîimești (să ~) 100
prîimi (va ~) 100
prîimia 100
prîimim 100
prîimim (să ~) 100
prîimim (să nu ~) 100
prîimit (-ai ~) 100
prîimit (am ~) 100
prîimit (au ~) 100
prîimit (să fie ~) 101
prîimiț (să ~) 121
primească (să ~) 109
primească (să se ~)
109
primejdie 58
primejdii 58
primejdiia 58
primejdiile 58
primi 101
primi (voiu ~) 101
primit (au ~) 101
primit (să fie ~) 101
primită 101
primite 101
prîimiți foarte 178
prin 56
prin mijlocu-i 170

prin mijlocul apei 170
*prin mijlocul
 îngerului* 170
*prin mijlocul
 ochianurilor* 170
*prin mijlocul vorbelor
 méle* 170
printr- 181
printr(e) 56, 245
printr-însa 181
printr-însul 181
privească (să ~) 109
priveghia 139
priveghem (să ~) 58
priveghez 58
priveghiază 58, 139
priveghiia (nu ~) 58
priveghind 58
privesc 109
*propovăduiască
 (să ~)* 51
propovăduirea 51
propoveduesc (să ~) 50
propovedui 50
propoveduia 50
propoveduind 51
propoveduirea 51
propoveduit (au ~) 51
propoveduitori 51
*propoveduitori
 Evanghe-liei* 168
*propoveduitori
 venirii* 168
propoveduiți 120
prorocéște 88
prorociei 166
prorociii 166
prorocul 172

prostiia 94
psaltire 26
psaltirea 26
puind(u-) 233
puindu-să 122
puindu-și 135
puitoriu 125
puiu 85
puiu (să ~) 85
purtător 126, 127
*purtători de grijă
 norodului* 169
putere 88
puterile 113
puteț (nu ~) 121

R

raiu 83
rane 153
ranele 153
ranelor 153
razele 123
razile 45
răbda 124
răbdător 127
rădica 34
rădica (va ~) 34
rădicat (ai ~) 34
rădicat (am ~) 34
rădicat (au ~) 34
rădicat (s-au ~) 34
rădicaț 34
rădicăm 34
rădice (să ~) 34
rădice (să se ~) 34
rămînd 233
rămînînd 233
răpiri 103

răpitor 103, 126
răscumpărătoriul 125
răsipească (să ~) 34,
 109
răsipește 34
răsipește 34
răsiپی 34
răstignîndu-să 122
*rătăciților cale
 dreaptă* 169
rău 124
răutăți 120
război 84
războiu 83
relele 88
ridicat (m-ai ~) 34
ridicăm (să ~) 34
risipească (să se ~)
 109
ritor 71
ritori 71
ritoricești 71
ritorilor 71
rîmléni 89
rîmlénilor 89
rînd 124
rînduiaște 94
rîul 172
rîvnitor 126, 127
rîvnitoriu 125
rîvnitorul 127
roao 96
robească (să nu ~) 109
robi 148
robiei 166
robiei cei vavilonești
 175

robilor
răscumpărare 169
roditoriu 125
rodul 172
Românească (Țara ~)
 77
ruda 148
rugat (*s-au* ~) 81
rugăți (*vă* ~) 120
rugăciunea ([*toată*] ~)
 156
rugăciunile 153
rugăciuni 153
rugăciunii 165
rugăciunile 153
rugător 127
rugătoriu 125
rumân 76
rumâncă 76
rumânească (*să* ~) 76
Rumânească (Țara ~)
 76
rumânește 76
rumânești 76
rumânul 76
rumpînd 140
rumpîndu-se 140
rumpturi 140
rușala 77
rușalele 77
rușinat (*au* ~) 132
rușinăm 133
rușine 132
rușit (*au* ~) 77

S

s- 191
-s- 191

sa 192, 193, 194
-sa 194
-sa 194
sa se bată 234
sale 193
sale 193
Salomi 166
Salomii 166
Samariei 166
Samarii 166
samarinéni 89
samarinénii 89
sara 118
sau 247, 248, 249
s-au apropiat 226
s-au biruit (*de*) 234
s-au făgăduit 234
s-au ispitit (*de*) 233
s-au mîniat foarte 238
s-au omorît 234
s-au prădat (*de*) 234
s-au rugat 226
s-au tipărit 226
s-au turburat 226
s-au turburat foarte
 238
sau..., *sau* 249
-să 122
-să- 122
să (*pron.refl.*) 122,
 123, 190
să adevăra 43
să află 122
să aib 230
să aibi 230
să aibi 230
să arăta 122
să arză 218

să bucura
de acéstia 235
să ceară 220
să cérem 220
să chiamă 139
să dea 230
să dreg 66
să făcu 225
să fie alergat 231
să fie cerșut 230
să fie certat 231
să fie dat 230, 231
să fie fost 231
să fie izvodit 231
să fie murit 231
să fie născut 231
să fie postit 231
să fie săltat 231
să fie stătut 231
să fie zis 231
să ia 230
să iarte (*să* ~) 93
să iubim [...] *pre*
Dumne-zău 235
să izbăvește 122
să împarță 218
să înălța (*nu* ~) 122
să îndeletnicéște 122
să învățăm carte 235
să judece lumea 235
să mîntuiaște 122
să naște 122
să ne cunoaștem
pre sine 191
să nu aibu 230
să nu cădeți
(să nu ~) 113

să nu să apropie
de muntele 234
să nu să
deznădăjduiască 122
să nu să pue 122
să nu
să tipărească 122
să nu... nimeni 208
să pedepsească 117
să priciți 120
să pue 218
să rămie 218
să răspunză 218
să să canonească 122
să să călugărească 122
să să dea 122
să să ispoveduiască
 122
să să îmbrace 122
să să laude 122
să să părăsească 122
să să roage 122
să scoață 218
să se amestece 121
să se arate 121
să se bată 234
să se baijocorească
 234
să se chivernisească
 122
să se chivernisească
 234
să se cuminice 62
să se ducă 122
să se facă 122
să se fi apucat 231
să se fie făcut 231
să se fie întimplat 231

să se fie mutat 231
să se fie pocăit 231
să se grăiască 122
să se hulească 234
să se închiză 234
să se mîntuiască 122
să se muncească 234
să se mute 122
să se nască 122
să se păzească 122
să se pedepsească 234
să se rănească 234
să se roage 122
să se scuipe 234
să se spînzure 234
să se și răstignească
 234
să se uite 122
să slujim (să ~) 132
să stea 230
să strică [...] de 234
să te păzești foarte 238
să temură foarte 238
să trimiță 219
să trimiță 218, 219
să tunză 218
să umfla 122
să va da 234
să vază 218
să véde 122
săborniceasca 36
săborniceștii 36
săborul 36
săborului 36
săcerișul 118
săi 193
să-i lipsim pre acei
preoți 180

sălaş 136
să-m dea și mie 180
sănătate 30
sărăcă de casă 171
sărăcia 94
sărbează 109, 118
sărindar 126
sărindariu 125
să-și cunoască 134
său 192, 193, 194, 195
-său 194
săvîrșaste 136
săvîrșaste (să ~) 136
săvîrșeste (să ~) 137
scăpau 222
scriitor 126
scriitoriu 125
Scripturei cei vechi
 175
scripturii 165
sculîndu-se 122
-se 121
-se 190
-se- 121
se (pron. refl.) 121,
 122, 190
seamă 117
seceriș 117
semenție 61
semenției 61
semenții 61
semenția 61
seminție 61
seminții 61
seminția 61, 64
semn 117
serafimii 104
séte 88

- sfétnicul* 88
sfintele 113
sfințeniei 166
sfînt 140
sfînta 140
sfînta sfintelor 178
sfîrșaste (să ~) 136
sfîrșește (să ~) 137
sicriiul 58
sicriu 58
simbete 68
simbetile 45
simbetile 68
simțitor 127
sine 191
singur 117, 120, 189, 190
singură 190
singuri 190, 191
sîmbăta 68
sîmbătă 68
sînge 46, 160
sîngelui 160
sîngiuri 160, 161
sîngiurilor 160, 161
sîngur 118, 189
sînguri 189
sînteți 120
slăvească (să ~) 109
slăvesc 109
sluga 147
slugă 147, 148
slugă lui Sisara 169
slugi 147, 148
slugii 147, 166
slugii cei viclène 175
slugile 147, 148
slugilor 147
- slujaște* 136
slujim 132
slujit (au ~) 132
slujiț 121
slujnica 149
slujnică 148
slujnicii 149
smerenia noastră 186
smerenie 186
smereniia 94
smereniia noastră 187
smeritul acesta de pămînt 171
soarta 145
socotit (au ~) 113
socotitoriu 125
sodomiténi 89
sor 146
sora 146
soră 146
soaroaca 150
soroacă 150
sorocul 150
soru-sa 146
spară (să se ~) 32
spăimîntară (să ~) 92
spăimîntat (s-au ~) 92
spăimîntez (mă ~) 92
spăimînteze (să se ~) 92
spăria 111
spăriindu-se 32
spăseniia 94
sporiu 125
spre sine 191
sprejenitoriul 52
sprîjenitor 52, 126
sprîjenitoriu 52
- sprîjinatori* 52
spuind(u-) 233
spuii 85
spuii (să ~) 85
sta 224
stăi 232
stăjarul 114
stăpine (V) 171
stăpînirii 165
stăpînitor 126, 127
stăpînitoriu 125
stăpînu său 172
stătea 224
stătut 233
stejariul 113, 114
sterpi 113
sterpiciumea 113
stihiiilor 113
stinge 113
stinsu (au ~) 81
străin/-ă 47
strălicitoriu 125
strălucitor 127
strămoșesc 132
strein/ă 47, 49
streinătatea 47, 49
streine 49
streini 47, 49
streinilor 49
streinul 47, 49
streinului 49
stricător 126
striin 47
striin 49
striin 49
striini 47
strimță 124
strimtorime 124

strimtorimi 124
strîngă (să se ~) 124
sufletească 113
sufletele 44
sufletesc 81
sufletele 45
sufletu carele iaste
partea 172
sufletul 171, 172
supărarea ([toată] ~)
 156
supuș 136
supt 245
supuind 233
supuși 134
suspine 46
suspine (să ~) 46

Ș

ș- (~ au mîncat) 135
-ș (~ va îndrepta) 135,
 136
-ș (cunoscîndu-~) 135,
 136
-ș(i) 196
șade 113, 136
șapte 136
șaptelea (al ~) 136
șarpe 136
șarpele 136
șădea 132
șăzi 132
și 246, 247
-și 134
și (semiadv.) 257
-și cîrpiia (și-~) 135
-și zidêște (unde-~ ~)
 135

șie 187, 192
șirurile 132
șérge 88
știind că 264

T

tainei cei simțitoare
 175
tăierea 94
tăiat (au ~) 93
tăiat (s-au ~) 93
tămăduiaște 94
tămăduitoriu 125
tăriei cei de sus 175
te cumineci 62
te vei fi spurcat 229
temător 127
temătoriu 125
temeiu 113
Thavorului (stejariul
~) 167
ticăloasă de țară 171
ticăloase (V) 171
ticălos de tată 171
ticălosul acela de
păcâtos 171
ticăloșesc 132
ticăloșii de noi 171
ticăloșiile 133
tinăr 74
tinerilor înfrîmșetare
 169
tipărit (am ~) 113
tipografia 94
tipograful 172
tîlhariul 125
tînăr 74
tînără 74

tînărul 74
tînărului 74
tîraște (să ~) 124
toată 167, 168
toate 46, 173
toate bunățățile 173
toate cérerile 173
toate chipurile 173
toate făpturile 173
toate greșalele 173
toate împărățiile 173
toate înfii născute 173
toate laudele 173
toate lucrurile 173
toate neamurile 173
toate numele 173
toate păsările 173
toate spurcăciunile 173
toate zilele 173
tocma 240
tocmeală 109
topească
(va să se ~) 109
tot 167
tot oricarele 203
toț 121
toți 120
traiu 83
trestiei 166
trimăs (au ~) 109
trimis (au ~) 109
trimiși 134
trimiteț 121
trîndăvirii 165
trupească 109
trupesc 109
trupul 172
trupul (tot ~) 156

turbații aceia
de oameni 171
turbura (să ~) 127
turburare 127
turburat (s-au ~) 127
turburat-a 127
turburată 127
turbură (să ~) 127
turburăciunii 127
turburăm (ne ~) 127
turburătoriu 125
tuturor 168
tuturor bunățăților 168
tuturor bunățăților 168
tuturor darurilor 168
tuturor domnilor 168
tuturor oamenilor 168
tuturor păcatelor 168
tuturor sfinților 168
tuturor strămoșilor 168
tuturor vecilor 168

Ț

-ț- (da-ț-voiu ție) 121
ț- (nu ț-au descoperit ție) 121
-ț (nu-ț fie) 121
-ț voi da ție 180
-ț(i) 180
ți 180
ți s-ar erta ție 180
ți să va face ție 180
ție zic 180
țigance 153
țiind 233
ținea 118

U

ucenic 43
ucenici 43, 148
ucenicilor 43
ucenicul 172
ucinici 43
ucinicii 43
ucinicilor 43
uciși 134
umbla (va ~) 73
umblat (am ~) 73
umblat (au ~) 73
umblă 73
umblăm 73
umblăm (să ~) 73
umble (să ~) 73
umblet 73
umbletele 44
umbletile 45
umbletul 73
umblînd 73
umblu (să ~) 73
umfla (să ~) 73
umflă 73
umplea (a ~) 73
umpleț 73
umplînd 73
umplut (am ~) 73
umplut (au ~) 73
umplut (s-au ~) 73
undeva 239
undevaș 136
undevași 239
une 205
unele 205
unghiurile 139
Ungrovlahiia 94
untedelemn 81

unul 205
uraște 124
uraște (nu ~) 124
urăște 124
urgiei 166
urgiii 166
urîndu-se (de) 234
urmați 120
următor 127
urmează 109
usebêște 77, 88
usibească
 (să se ~) 77, 109
ușoară 95
ușoare 95
ușor 95
ușurăm (să ~) 95
ușureze (să ~) 95

V

va (smereniia noastră)
să se facă 221
va (vb. aux.) 221
va (vb. pred.) 220, 221, 222
va jărtvui 132
va rîde de dînșii 236
va să 229
va să ceară 220
va să ceară 229
va să fie 221
va să fie 229
va să împărățească
 221
va să jărtvuiască 222
va să judece
toată lumea 235
va să petreacă 221

va să se
ispoveduiască 221
va să vie 218
va să vie 229
vai 265
vameș 109
vameșul 109
Vasilie 117
vasul 172
vă bucurați lui 236
vă trimiț 218
văz 123
văzu (să ~) 81
văzuiu 85
văzuți 120
veac 109
veacului 109
veacurile 149
veacurilor 149
veade 88
vêche 88
vechiu 83
véci 88, 149
vécii 88, 149
vécilor 88, 149
vécinica 88, 138
vécinice 88
vécinicii 88
véde (să ~) 46
vedea (a ~) 88
vedea (va ~) 88
vedem 113
véde-să 88
vei 220
vei (vb. aux.) 222, 228
vei (vb. pred.) 220, 221,
vei da 228

vei fi furat ceva 229
vei fi năpăstuit 229
vei fi socotind 229
vei îndemna 228
vei lua 228
vei lua aminte urmarea 236
vei mîngîia 228
vei piarde 228
vei să 229
vei să (te) botez 220
vei să pătîmești 229
vei să te ascunzi 222
vei să te numești 229
vei să te omori 229
vei să te pogori 229
vei sfătui 228
veni 43
venim (nu ne venim în fire) 43
venind 43, 233
venirea 43
venit (am ~) 43
venit (au ~) 43
veniț 121
veniți 120
ver ce 202
ver de ce 203
ver(i) 203
verce 202
verdêțe 88
veri 228, 247, 248
veri ce 202
veri cu ce 203
veri de pe ce 203
veri din care 203
veri la carele 203
veri pentru ce 203

vericare 202
vericarele 202
vericari 202
verice 202
vericine 202
vericîte 202
verzelor 123
veselêște 88
veseliei 166
veseliii 166
vestitor 126
vestitoriul 125
vestiți 120
veșminte 62
veșmintele 62
veșmintelor 62
veșmînt 109
veșmîntele 62
vêșnicilor 138
veți cunoaște 121
veți (vb. aux.) 228
veți (vb. pred.) 220, 221
veți binele 221
veți putea 228
veți socoti 228
vi(i)ățã 97
vi(i)ățã 97
viața 97
viață 97
viață de veci 149
viclean 107
vicleană 107
vicleanul 107
viclenea 107
vicleni (a ~) 107
viclenind 107
viclenit (au ~) 107

vicleșug 107
vicleșugul 107
vicleșugului 107
videnie 71
videniei 71
vieți
(strălucirile unei ~)
 120
vieții 165
vieții cei de veci 175
vieții cei de vâci 175
vieții cei fericite 175
viițaș 96, 97
viițăș 96, 98
viind 233
vindecare 113
vindecare
bolnavilor 169
vine ție 180
vinerea 62
vineri 62
viteaz foarte 178
vitejii 166
Vizantiia 94
vînaț 121
vînător 126
vînzător 127
vîrf 106
vîrfu 81
vîrsta (toată ~) 156
vlădicăi 166
voao 180, 181
voastră 128
voastre 128
voi (vb. pred.) 220
voi să 229
voi să zic 220
voi(u) (vb.aux.) 228

voiu 85
voiu asculta pre el 180
voiu pofti 139
voiu să fac 220
voiu să fac 229
voiu să grăesc 220
voiu să iubesc 229
voiu să întemeez 220
voiu să spuîu 220
voiu să zic 220
vom (vb. pred.) 220, 221
vom fi socotind 229
vom să 229
vom să fie slobodă 221
vom să greșim 229
vom să mergem 229
vom să mergem
răului 236
vom să se facă 221
vor (vb. pred.) 220, 221
vor să 229
vor să învețe 221
vor să se judece 229
vor să se veselească 229
vorbă 112
vorbesc 109
vorbindu-se 122
vostru 128
voștri 128
vrajmașul 30
vrăjitorul 127
vrăjmaș 30
vrăjmaș (pl.) 136
vrăjmași 30
vrăjmași 134
vrăjmașii 30

vrăjmașul (tot ~) 156
vrăjmașul (tot ~) 156
vrăjmașului 30
vredniciia 94
vredniciia 113
vreo 112
vreodată 112
vreodinioară 112
vreun 112
vreuna 112
vreunul 112
vulpilor 112
vulturi 112

Z

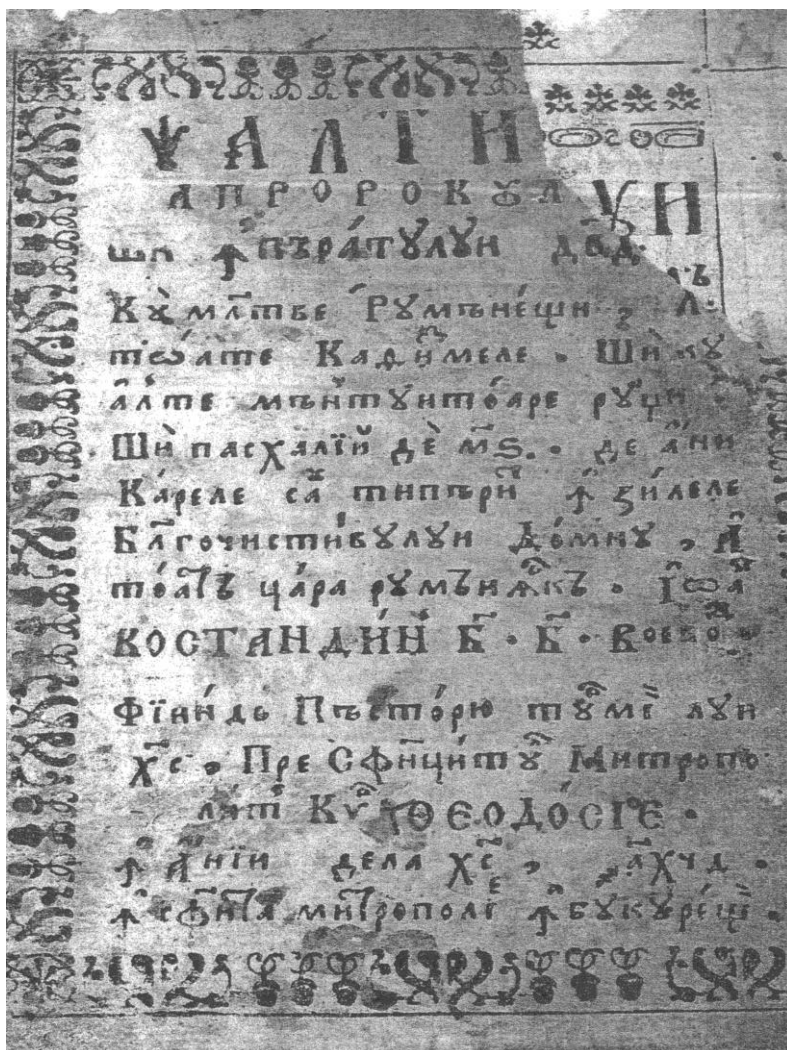
zadar 26
zaoa 96
zavistiei 166
zavistiia 94
zavistuit (au ~) 108
zăbovește 41
zăbovind 41
zăbovit (au ~) 41
zăcea 123
zăduf 106
zăduful 106
zece 123
zeciuiala 215
zeciuială 215
zeciuiialele 215
zéstre 117
Zevedei 84
Zevedeu 83
zi 66
zică (să- ~) 117, 123
zice 117, 123
zice (voi ~) 85
zicea 222

zicem (să ~) 117
ziceți 120
zidit (au ~) 117
zile 66

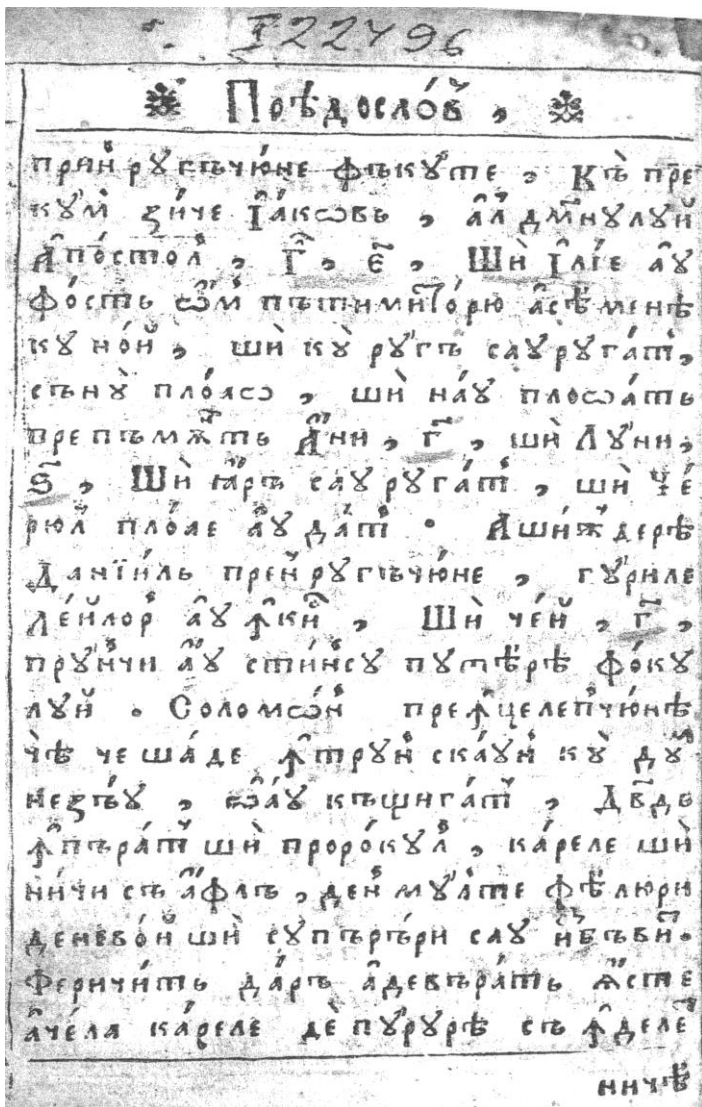
zilei 165
zilii 165
zilii ceii strălucite 175
zioa 66, 196, 117

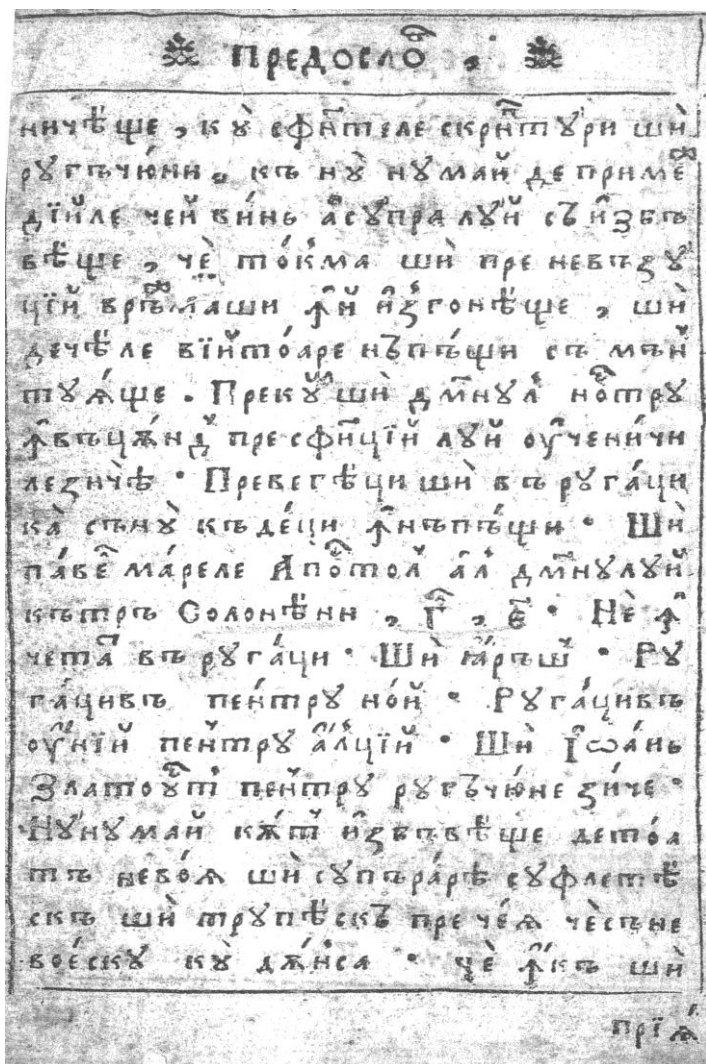
zisem 226
zua 66, 118

Facsimile

❖ ПРЕДОГЛО ❖

прїаѣтени кѣ сжнѣгѣрѣ дѣмнѣтѣ рѣи
 фѣче шн ѣборобнѣрѣ кѣ джсѣлѣ рѣи
 рѣбрѣдннчѣще • Пенѣтрѣ ѣтѣстѣ
 шн ѣсмернѣтѣлѣ кѣносѣкѣндѣ чѣ
 прѣстѣ мѣсѣрѣ пѣтѣрѣ ѣсфнѣтѣ
 рѣгѣчннн , шн фолосѣ сѣфлѣтѣскѣ
 чѣ гѣлѣ правѣсѣѣвннчѣнн днѣ
 трѣ ѣжѣтѣорнѣ ѣн • дѣ рѣна дѣш
 нѣзѣтѣскѣ рѣдѣнѣндѣмѣ , шн рѣ
 фрнѣкошѣрѣ ѣлѣнѣшѣлѣнѣ рѣобѣ тѣ
 мѣдѣмѣ , шн прѣ рѣдѣмѣжѣнѣ ѣвѣдѣ
 шн Типогрѣфѣтѣ , кѣрѣ кѣ кѣѣ
 тѣгѣлѣ Прѣѣлѣмннѣтѣлѣнѣ Дѣомнѣ
 Шн ѣбѣлѣдѣнѣтѣорѣ дѣтѣѣтѣ ѣсѣтрѣ
 бѣлѣхѣтѣ • Іѣѣлѣ Кѣѣстѣдннѣ Бѣѣстѣрѣ
 Вѣѣбѣ ѣѣлѣ фѣѣкѣтѣ • Шн кѣ шѣнѣчѣ
 шн ѣѣѣлѣ мѣѣрѣнѣ ѣѣлѣ мѣ рѣдѣнѣ дѣѣ
 тнѣпѣрнѣ , ѣѣчѣтѣ дѣ сѣфлѣтѣ фолосѣ
 тѣѣрѣ ѣѣтнѣрѣ • дѣрѣрѣѣкѣлѣ шѣ ѣпѣ
 рѣтѣлѣ дѣѣѣ • Кѣрѣ ѣѣстѣѣѣѣфѣ

шн

✠ ПРѢДОСЛОВО ✠

Бесѣречій • Кжнтарѣ Аств вѣаца
 чѣ черѣскѣ • Дни трачѣста съ на
 ще мѣре кувѣнцѣ аи витежити
 сѣфлетѣцѣ , адеверинца дирѣптѣ
 цѣи , панирѣ ѣцелѣчюнѣи , (Пре
 кѣ зиче сингѣрѣ , ѣчѣперѣ ѣцелѣ
 чюнѣи фрѣка аѣи дѣнзѣ • Шн ма
 ѣскѣрѣ съ зичем ачѣста декѣ
 пѣате , сѣптеле кѣрци шн рѣгѣ
 чюнн аѣ аѣдѣнатѣ маймѣлѣтѣ фо
 лоснѣцѣ • Дѣчи прѣ ачѣстѣ бесѣ
 рчѣаскѣ сѣрганѣ , кѣ дѣнзѣ
 цѣи дѣлѣчи кувѣнѣте дѣ кжнѣтѣри
 (аѣекѣ Валѣнѣрѣ) Кѣ аѣжѣтѣо
 рѣ , аѣ дѣнзѣ прѣ мѣтѣ невоицѣ
 тѣипѣрнѣдѣсѣ , Кѣ плекѣчюне сѣ
 аѣдѣкѣ , шн сѣрѣкинѣ прѣ ѣцелѣтѣ
 аѣи сѣфлетѣ аѣмѣрѣтѣтѣале , Рѣ
 гѣнѣдѣмѣтѣ кѣ сѣкрѣдѣчѣсѣстѣ сѣлѣгѣ
 сѣ сѣпрѣймѣцѣи кѣ драгѣстѣ • шн

сѣнѣ

✠ ПОБДОСЛОВЪ ✠

стѣнѣ каѣци лѣ мнѣшорарѣ еи
 чела ѣѣ днѣтѣмъ сѣфлетѣлѣ шѣ
 денѣтѣмъ ннѣма ѣ мѣѣ бѣеши
 сѣсѣрдѣе . Шѣ стѣ прѣѣши мѣѣ
 рѣа тѣ кѣ пѣтѣрѣ лѣнѣ дѣнѣтѣѣ
 ѣрѣра чѣстѣ кѣацѣѣ . Домннѣдѣ
 шѣ стѣпѣжннѣдѣ кѣ бѣнѣ стѣнѣ
 тѣаѣѣ . шѣ кѣ нѣрочнѣтѣ стѣ
 пѣжнѣре ѣтрѣчнѣстнѣпѣ Скѣѣнѣлѣ
 мѣрѣенѣтѣлѣ пѣнѣ лѣ аѣдѣнѣнѣ вѣ
 тѣрѣнѣѣѣ . Іѣрѣѣ ѣтрѣѣ ѣпѣрѣѣѣѣ
 чѣрѣнѣлѣор стѣфѣнѣ ѣкѣнѣнѣнѣ кѣ лѣ
 мннѣтѣѣ . шѣ вѣѣчнѣчѣ кѣнѣнѣнѣ
 ѣтрѣѣ хѣ дѣнѣлѣ нѣостѣрѣѣ . Іѣкѣѣ
 рѣа ѣ Слѣѣѣѣ ѣвѣѣчнѣнѣ вѣѣчнѣлѣор
 Іѣмнѣнѣ .

Іѣлѣмѣрѣенѣтѣлѣ мѣннѣнѣ рѣѣѣтѣѣорѣ
 Смернѣтѣлѣ ѣтрѣѣ Іѣрѣмонѣѣѣ Іѣнѣднѣ
 Іѣвнѣрѣѣнѣлѣ Тѣпѣоѣгѣрѣѣѣлѣ .

Орж

În aceeași colecție au apărut:

Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*

Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist și filolog*

Ioan Milică, *Expresivitatea argoului*

Michael Metzeltin, *Gramatică explicativă a limbilor romanice. Sintaxă și semantică*

Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală (ediția a III-a)*

Petronela Savin, *De gustibus disputandum... Frazeologia românească privitoare la alimentație*

Claudia Tărnăuceanu, *Gramatica limbii latine. Morfologia cu aplicații pe texte juridice*

Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*

Alexandru Gafton, *De la traducere la norma literară*

Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*

Dinu Moscal, *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*